

Regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment

/Elméleti jegyzet/

Regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment

/Elméleti jegyzet/

Szerző:

Tóth Tamás

Szent István Egyetem GTK (1., 3., 4., 9. és 10. fejezet)

Káposzta József

Szent István Egyetem GTK (7., 8. és 11. fejezet)

Puskás János

Szent István Egyetem GK (2., 5. és 6. fejezet)

Lektor:

Gulyás László

Szegedi Tudományegyetem

Debreceni Egyetem
Gazdálkodástudományi és
Vidékfejlesztési Kar

Pannon Egyetem
Georgikon Kar

Debreceni Egyetem, AGTC • Debrecen, 2013
© Tóth Tamás, 2013

Kézirat lezárva: 2013. április 30.

ISBN 978-615-5183-75-1
DEBRECENI EGYETEM AGRÁR- ÉS GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNYOK CENTRUMA

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszecsenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A kiadvány a TÁMOP-4.1.2.A/1-11/1-2011-0029 projekt keretében készült.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
1. A gazdaságfejlesztés alapjai.....	8
1.1. A gazdaságfejlesztés alapvető fogalmai	8
1.2. Mezőgazdaság legfontosabb kérdései	10
1.2.1. A gazdaságfejlesztés piactudományi környezetben.....	10
1.2.1.1. <i>Modern piactudományok regionális fejlesztési stratégiák</i>	11
1.2.2. Regionális gazdasági rendszerek.....	12
1.3. A gazdaságfejlesztés szocialista modellje	14
1.3.1. A népgazdasági terv, mint a gazdaságkoordináció alapintézménye	14
1.3.2. A tervgazdálkodás hatása a gazdaságfejlesztésre.....	15
1.3.3. A tervutasításos rendszer zavarai	17
1.4. Gazdaságfejlesztés az átalakulás időszakában.....	18
1.4.1. Térbeli differenciálódás.....	19
1.4.2. A régiók fejlődési típusai	20
1.5. A magyar gazdaság területi fejlődése 1945-től 1999-ig (Összefoglaló áttekintés)	22
2. Növekedés vs. fejlődés, világgazdasági kihívások.....	25
2.1. Területi fejlődés, területi fejlettség	25
2.2. A fejlődés mérőszámai, GDP kritikája	28
2.2.1. A gazdaság mérőszámainak reformja.....	29
2.3. Növekedési elméletek	32
2.3.1. A neoklasszikus elmélet	32
2.3.2. A területi növekedés elméletei Keynes után	33
2.3.3. Az exportbázis elmélet	35
2.3.4. Az endogén fejlődés elmélete.....	36
2.3.5. A polarizációs elméletek	36
2.3.6. Centrum és periféria modellek	37
3. Az egyes gazdasági szektorok fejlesztésének főbb iránya	39
3.1. A nemzetgazdasági szerkezet kialakulása	39
3.2. A nemzetgazdasági struktúra elemei	39
3.2.1. Az ipargazdaságtan mint tudományág	40
3.2.2. Ipargazdaságtani alapfogalmak	42
3.2.2.1. <i>Az ipar termelési tényezői</i>	42
3.2.2.2. <i>Az ipari termelés sajátos vonásai</i>	43
3.2.2.3. <i>Az ipari növekedés, fejlettség mérése</i>	44
3.2.3. Az ipar ágazati szerkezete	45
3.2.4. Az ipari növekedés értelmezése, főbb folyamatai, megnyilvánulásai.....	46
4. Infrastruktúra hatása a gazdaságfejlesztésre	49
4.1. Az infrastruktúra osztályozási szempontjai	50
4.1.1. Egyéb szempontú infrastruktúra-osztályozások.....	51
4.2. Az infrastruktúra néhány fontos sajátossága	52

4.3. A infrastruktúra hálózatok területi szintjei	53
4.4. A területfejlesztéshez köthető infrastruktúra fajtáknak a terület fejlődésére gyakorolt hatásai	53
4.4.1. Infrastruktúra-fajták a területfejlesztésben	53
4.4.2. Néhány infrastrukturális ágazat szerepe a terület- és településfejlődésben	54
4.4.3. Autópályák és regionális fejlődés.....	55
5. Regionális versenyképesség	57
5.1. A területi verseny fogalma.....	57
5.1.1. A területi verseny legfontosabb definíciói	57
5.2. A versenyképesség mérése	61
5.2.1. World Competitiveness Yearbook (WCY)	63
5.2.2. Global Competitiveness Report.....	64
5.2.3. Annual Competitiveness Report.....	65
5.2.4. Beacon Hill Institute Annual State Competitiveness Report	66
5.2.5. Cecilia Wong kistérségi szintű elemzése	67
5.3. Hazai versenyképesség mérések, versenyképességi modellek	68
5.3.1. A piramis modell	69
5.3.2. A gyémánt modell	72
5.3.3. A versenyképességi cylinder	73
5.4. A Strukturális Alapok célkitűzései 2007-2013 között.....	73
5.4.1. A versenyképesség szerepe az EU támogatási politikájában	74
6. A tudás áramlása a térben	76
6.1. Tudás meghatározása.....	76
6.2. A tudás terjedése, tudás spilloverek.....	78
6.3. A tudás térbelisége.....	79
7. A regionális gazdaságfejlesztés folyamata	90
7.1. A helyi gazdaságfejlesztés folyamata	90
7.1.1. A tervezés szerepe a fejlesztés folyamatában.....	95
7.1.2. A finanszírozás nemzetközi kérdésköre	97
7.1.3. A helyi gazdaságfejlesztés értékelése.....	100
7.2. A regionális (térségi) gazdaságfejlesztés hazai trendjei	102
8. A gazdaságfejlesztés támogatáspolitikai összefüggései.....	106
8.1. A gazdaságfejlesztés témakörei és eszközei.....	107
8.1.1. A regionális politika cél és eszközrendszere	107
8.1.2. Gazdaságfejlesztési Operatív Program kapcsolatrendszere	109
8.1.3. A Gazdaságfejlesztési Operatív Program stratégiai irányai	111
8.1.4. Konkrét fejlesztési irányok szerepe a gazdaságfejlesztésben.....	115
8.2. A gazdaságfejlesztés támogatáspolitikájának forrásai.....	115
8.2.1. Gazdaságfejlesztéshez kapcsolható egyéb források	118
9. Vállalkozásfejlesztés a térben /vállalkozási övezetek/	121
9.1. A vállalkozásfejlesztés vállalati kategóriái Magyarországon.....	121
9.2. Vállalkozási övezetek	121
9.2.1. A vállalkozási övezetek jogi szabályozása.....	122

9.2.2. A vállalozási övezetek gazdaságfejlesztő hatásának nemzetközi tapasztalatai.....	123
9.2.2.1. A vállalozási övezet, mint fejlesztési eszköz koncepciója a világban.....	124
9.2.2.2. A vállalozási övezetekkel kapcsolatos kritikák főbb csoportjai	124
9.2.2.3. Nemzeti jellegzetességek	125
9.2.2.4. A vállalozási övezetek eredményessége.....	129
9.2.2.5. A vállalozási övezetekben beruházó vállalatok és az övezeti kedvezmények	129
9.2.2.6. Az övezetek helyzetének összefoglaló értékelése.....	130
9.2.2.7. A vállalozási övezetekkel kapcsolatos problémák.....	131
10. A gazdaságfejlesztés segítő eszközök.....	134
10.1. Az ipari parkok	134
10.1.1. Az ipari parkok létesítésének jogi szabályozása	134
10.1.2. Az ipari park fogalomköre	138
10.1.3. Az ipari parkok kialakulása és fejlődési pályája	140
10.1.3.1. Az ipari parkok tipológiája	140
10.1.3.2. Az Ipari Parkok nemzetközi áttekintése	145
10.1.3.3. Ipari parkok Magyarországon	147
10.1.3.4. A klaszterek fajtái, fejlesztése, hazai gondjai.....	152
11. A térségi gazdaságfejlesztés, szervezési vezetési kérdései	157
11.1. Szervezés	157
11.2. A térségi gazdaság feltérképezése.....	162
11.3. A stratégia kialakítása.....	167
11.4. A stratégia végrehajtása.....	169
11.5. A stratégia áttekintése.....	172
Felhasznált irodalom.....	175
Az ellenőrző kérdések válaszai.....	183

Előszó

Minden író ember feltehetőleg egyetért azzal a gondolattal, hogy hangsúlyozni kell annak fontosságát, hogy a mellet, míg a kutatás valamely szintézis formájában kikristályosítja alaptételeit, talán ugyan olyan fontos ezen ismeretek közzlése és átadása a kérdések problémák megoldása iránt érdeklődőknek.

Munkánk talán túlságosan bőséges anyagot tár az olvasó elé, amikor a regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment ismeretkör tudománytörténeti szempontból nem "ősi", de napjainkban annál aktuálisabb alapvetéseit rendszerezi, és feldolgozható formában bocsátja az olvasó rendelkezésére.

A tárgy oktatás célja a regionális gazdaságfejlesztés elveinek, a folyamatban résztvevő szervezetek döntéshozatalának és szervezésének megismerése mellett a kapcsolódó menedzsment módszerek fő ismerveinek elsajátítása.

A tantárgy a gazdaságfejlesztés alapvető kérdéseinek elméleti megközelítésével kezdődik. Ezután kerülnek sorra a növekedés és fejlődés közti alapvető közgazdasági összefüggések értelmezései, a világgazdasági kihívások és az egyes gazdasági szektorok fejlesztésének főbb irányainak a bemutatása, valamint az infrastruktúra hatásának értelmezése a gazdaságfejlesztésre. A regionális gazdaságfejlesztés általános körülményeinek megismerése után kerül sor a regionális versenyképesség, a tudás áramlásának a térben és a regionális gazdaságfejlesztés folyamatának a vizsgálatára.

Külön részben foglalkozunk a gazdaságfejlesztés támogatáspolitikai összefüggései a gazdaságfejlesztés segítő eszközök, valamint a vállalkozásfejlesztés térségi specialitásaival. Nem utolsó sorban, de sorrendileg utoljára foglalkozunk a térségi gazdaságfejlesztés, szervezési vezetési kérdéseivel, melyek elengedhetetlenül fontosak a gazdaságfejlesztési folyamatok hatékony működtetése szempontjából.

Az anyag bősége még nem jelenti könyv teljességét, mivel az utolsó karakter leütése utáni pillanatban is új gondolatot és elképzelések érlelődnek ki és jelennek meg az ismertkörrel foglalkozó kollégák tollából. Ez a viszonylag fiatalnak mondható diszciplína így jelen esetben a regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment évezredek sőt állandó sajátossága.

Könyvben olyan sorok is találhatóak, amelyekben túlzottan lelkes hangot ütnek meg a szerzők. De talán ez megbocsátható a szakmai kérdések iránt elkötelezett, a tudományterület áhítatos rajongóinak.

a Szerkesztő

1. A gazdaságfejlesztés alapjai

A regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment jegyzet első fejezete a gazdaságfejlesztés alapjait tárja az olvasó elé. Elsődlegesen a mezőgazdaság legfontosabb kérdéseivel, a regionális gazdasági rendszerek fogalmával foglalkozik ezen fejezet. A továbbiakban a gazdaságfejlesztés szocialista modellje, a népgazdasági terv, mint a gazdasági koordináció alapintézménye és a tervutasításos rendszer kerül bemutatásra. A fejezet a gazdaságfejlesztés történeti fejlődésével zárul, melyben 1945-től 1999-ig megismerhetjük a magyar gazdaság területi fejlődését.

1.1.A gazdaságfejlesztés alapvető fogalmai

A gazdasági fejlesztés az egyik legfontosabb eleme a település fejlesztésének, mivel ez tudja biztosítani a közösség gazdasági jólétét, melynek segítségével a település előreléphet, mivel a település fejlesztése felfogható úgy, mint a politikai, szociális, gazdasági, környezeti, egészségügyi, technológiai, kulturális valamint szabadidő eltöltésének körülményeivel kapcsolatos összetevők fejlesztése a településen belül. Az adott település életszínvonalának emelése érdekében tett erőfeszítés.

A gazdaságfejlesztés fogalmának meghatározása

A gazdaságfejlesztésnek, mint fogalomnak nincs egyetemesen elfogadott definíciója. A továbbiakban a gazdaságfejlesztés kifejezést a következő definíció alapján értelmezzük, tehát gazdaságfejlesztésnek nevezzük:

- Azt a **folyamatot**, amely lehetővé teszi a gazdasági javak felhalmozását a lakossági, anyagi, szervezeti, fizikai, és természeti eszközök felhasználásával úgy, hogy egyben javítja a szolgáltatásokat és segíti az árufelhalmozódást; valamint
- Azt az **eljárást**, mely során gazdaságfejlesztési szakemberek a közösség hasznára fordítják a folyamatot.

A gazdaságfejlesztési szakemberek, (a továbbiakban gazdaságfejlesztők) teremtik meg a növekvő gazdasági tevékenység feltételeit, és ők segítik elő a lehetőségek üzleti tevékenységek általi kihasználását, így az anyagi javak a gazdasági szférában felhalmozódnak, munkahelyek teremődnek és csökkennek az adóterhek.

A gazdaságfejlesztés célja tehát a gazdasági fellendülés, illetve a **javak felhalmozásának** elősegítése. A javak az üzleti élet magánvállalkozásai által termelődnek. Ettől függetlenül azonban rengeteg egyéb lehetőség létezik, amivel a gazdasági fellendülés elősegíthető. Mind a humán, mind az anyagi erőforrások végesek, így célszerű meghatározni, hogy mi az a maximális eredmény, mely adott erőforrásokkal elérhető. A javak fokozott felhalmozásának néhány előnye:

- nagyobb foglalkoztatottság,
- folyamatos gazdasági növekedés,
- nagyobb adóbevételek,
- magasabb életszínvonal.

A hosszú távú gazdasági fejlődés legkedvezőbb hatása, hogy a fejlesztési tevékenység az alap-foglalkoztatásra összpontosít (a nem-alap foglalkoztatottság helyett), ami úgynevezett "lavina" hatást vált ki.

- Alap-foglalkoztatásról akkor beszélünk, mikor a termelt áruk és szolgáltatások a helyi igények kiszolgálásán alapulnak.
- Nem-alap foglalkoztatásnak nevezzük azt, ami olyan gazdasági tevékenység eredménye, ahol a termelt áruk és szolgáltatások nem a helyi lakosok ellátását célozzák (pl. ruhatisztítás). Az áruk értékesítése nem helyben történik.
- A "lavina" hatás annyit tesz, hogy a helyi gazdasági tevékenységek elősegítik még több, egyéb gazdasági tevékenység kialakulását a régió belül.

Léteznek ugyan más elképzelések, illetve teóriák a gazdasági növekedésről, mégis az előbb említett nézet képezi valamennyi gazdaságfejlesztési tevékenység alapját, ezen folyamat természetesen többszereplős, a gazdaság fejlesztésben érdekelt főbb szervezeteket és szerepeiket (1.1. ábra) szemlélteti.

1.1. táblázat: A gazdaság fejlesztésében érdekelt főbb szervezetek

A szereplők	Szerepeik
A kormány: a gazdaság szabályzója	<ul style="list-style-type: none"> • olyan légkört teremt, melyben a gazdaság létezni és működni képes • egyes gazdasági tevékenységek fejlesztését programok segítségével ösztönözheti • - gyakran aktív szereplője a gazdasági életnek, mivel egyaránt képes emberi és anyagi tőke mozgatására
Az üzleti élet: a javak felhalmozója	<ul style="list-style-type: none"> • anyagi javakat teremt áruk és szolgáltatások segítségével • gazdasági fejlődést idéz elő egy szabályozott környezetben, bár a szabályozott környezet gyakran korlátozza a gazdasági növekedés mértékét • - profitot termel a helyi gazdaság fejlesztési tevékenysége illetve közreműködése nélkül is
Kereskedelmi Kamara: az üzleti élet szószólója	<ul style="list-style-type: none"> • - ügynöki szerepet tölt be, így befolyásolva a kormány gazdaságszabályozói szerepét • - kapcsolatteremtési lehetőségekkel szolgál tagjai számára, hogy növelhessék, illetve kiterjeszthessék üzleti tevékenységüket • - egyes országokban a Kamara is rendelkezik szabályozási jogokkal • (pl. üzleti bejegyzés stb.) • - gyakran tölti be a gazdaságfejlesztési ügynökség szerepét, legtöbbször azonban a gazdaságfejlesztési szervezetek partnerintézményeként működik.
A gazdaságfejlesztő: növeli a gazdasági jólétet	<ul style="list-style-type: none"> • - megpróbálja elősegíteni a közösség gazdasági növekedését • - a gazdaságfejlesztési szakemberek növekvő gazdasági tevékenységekhez teremtenek lehetőségeket és facilitálják e lehetőségek kihasználását a gazdasági életben. Ennek következménye a gazdasági fellendülés, munkahelyteremtés valamint az adócsökkentések bevezetése lehet.

Forrás: saját összeállítás

Ahhoz, hogy átfogó képet nyerjünk a gazdaságfejlesztés szerepéről a javak felhalmozásában, fontos, hogy megismerjük a gazdasági élet öt alapvető alkotóelemét.

Minden gazdasági tevékenység öt alappilléren nyugszik:

- ⇒ Munkaerő
- ⇒ Technológia
- ⇒ Infrastruktúra
- ⇒ Tőke
- ⇒ Vezetés/irányítás

A világ mélyreható változásai nagy hatással voltak az öt alappillér szerepére az utóbbi években. A fejlett világban ezek a nagy és gyors gazdasági változások új kihívásokat jelentettek a gazdaságfejlesztési folyamatok számára. A **fejlődő** országokban ezek a változások még nagyobb kihívást jelentenek, mivel ezekben hiányzik a piacgazdaság és a megfelelő gyakorlat.

1.2. Mezőgazdaság legfontosabb kérdései

A gazdaságfejlesztés térségi hatásainak vizsgálata során gyakorlatilag egyes mezőgazdasági kérdéseket vizsgálunk, mivel a **mezőgazdaság** azokat a gazdasági-politikai jelenségeket fogja át, amelyek az egyes gazdasági ágazatok (ipari, mezőgazdasági és szolgáltató szektorok) fejlődésének általánosan érvényesülő sajátosságait **összekapcsolja** a gazdaság térszerkezeti, strukturális jelenségeinek és problémáinak kutatásával, valamint az érdekcsoportok és a strukturálispolitikai döntéshozók közötti interakciók elemzésével.

1.2.1. A gazdaságfejlesztés piacgazdasági környezetben

Ebben a fejezetben áttekintést kaphatunk a XX. század második felében, piacgazdasági körülmények között kialakult fejlesztési modellek tervezési módszereiről. A piaci koordináció esetén a gazdaságban döntően olyan spontán átalakulások mennek végbe, amilyenek a gazdaság piaci szereplőinek (fogyasztóknak, termelőknek, munkaadóknak, illetve munkavállalóknak) a piacon kialakuló paraméterek (árak, bérek, kamatok) figyelembevételével hozott tömeges és egyedi döntéseiből következnek. Egy piaci rendszerben nincs olyan erő, amely akaratát képes lenne rákényszeríteni a többiekre, s ezáltal a gazdaságot egy - saját maga által kitűzött - egységes célrendszer végrehajtására bírnia.

A regionális fejlesztési célok megvalósítása olyan eszközöket igényel, amelyek a különböző gazdaságpolitikai irányzatoknak megfelelően országoként és régióként (is) eltérőek lehetnek. A modern piacgazdaságokban a **hagyományos regionális fejlesztési politika** hosszú távú céljai a következők:

- munkaalkalmak teremtése, a munkanélküliségi ráta mérséklése;
- a túlnépesedett agglomerációs központok problémáinak enyhítése;
- a régiók közötti fejlettségbeli különbségek mérséklése;
- a népesség és a környezet egyensúlyának megteremtése/helyreállítása;
- elsősorban a nemzeti kisebbségek lakta területeken a helyi kultúrák és identitás megőrzése.

A hagyományost felváltó **modern regionális fejlesztési politika** új célokat igényel. Újra felfedezik az olyan tradicionális emberi alapértékeket, mint az életminőség, a kulturális örökség, a környezet minősége, az öngazgatás. E célok megfogalmazása csak részben formálódik nemzeti szinten, egyre jelentősebb szerepe van a **regionális és helyi közösségek törekvéseinek**.

A modern regionális fejlesztés célja a **régió belüli potenciálok** hasznosítása, aktivizálása. A területfejlesztés irányát tehát a régió belüli lehetőségek, a saját erők fejlesztése jelöli ki. Legfontosabb tényezőcsoportjai, amelyek egyben a **regionális potenciál meghatározói**:

- a rendelkezésre álló tőke- és munkaerő-kapacitás,
- az infrastrukturális felszereltség,
- a földrajzi adottságok,
- a környezeti állapot,
- a piaci kapcsolatok,
- a szocio-kulturális adottságok, valamint
- a döntési-intézményi és hatalmi rendszer.

A modern piacgazdaságokban a gazdaságfejlesztés egyik legfontosabb eszköze a **területi tervezés**. Mint módszer fontos szerepet játszik a területi politika alakításában, mint előírás pedig a szabályozórendszer része.

1.2.1.1. Modern piacgazdaságok regionális fejlesztési stratégiák

A hagyományos regionális politika keretei között alkalmazott, többségében univerzális ágazati programok helyét fokozatosan új fejlesztési stratégiák váltják fel, melyek alapvetően megközelítési módjukban térnek el a korábbiaktól. Az adott térség feltételeiből, lehetőségeiből kiinduló fejlesztés nem a nemzetgazdaság egészének versenyképességét kívánja fokozni, hanem a regionális-lokális szint erősítését célozza.

1.2. táblázat: A gazdaságfejlesztési stratégiák típusmodelljei

	ÁLLAMI SZINT	TERÜLETI SZINT
Erőforrás-alapú stratégiák	(1) Területi munkamegosztáson alapuló stratégia	(3) Helyi gazdaságfejlesztési stratégia
	(2) Régió-tradicionális termelési stratégia	(4) Önerős regionális fejlesztési stratégia
Funkcionális alapú stratégiák	(1) Innováció-orientált fejlesztési stratégia	(3) Infrastruktúra-orientált fejlesztési stratégia
	(2) Képzésorientált fejlesztési stratégia	(4) Környezetorientált fejlesztési stratégia

Forrás: saját összeállítás

Az **endogén forrásokra épülő** regionális fejlesztési stratégiák közös vonása, hogy többváltozós elemrendszerrel dolgoznak. Fenti stratégiák ((1.2. ábra) nem külön-külön, elszigetelten érvényesülnek, hanem egymást kiegészítő, sokszor kiegészítő célzatúak is, így elérhető az a multiplikatív hatás, mely szerves fejlődés eredményeként, a területi szint kezdeményezésére indítja be a fejlesztési folyamatot.

- A helyi gazdaságfejlesztés alulról kezdeményezett közvetlen akciók formájában (pl. fejlesztési pályázatok) valósul meg. Ha azonban az adott régió **tradíció-deficit**, azaz nincs kialakult, komparatív előnyökkel rendelkező termelési ág, vagy a meglévő nem perspektivikus (pl. nehézipari körzet), az állam nagytérségi alapon, komparatív költségelőnyök számításával területi munkamegosztáson alapuló stratégiát alkalmaz, és kijelöli az adott terület prioritásait.
- Az önerős regionális fejlesztés **meglévő, perspektivikus tradíciók** esetén a lokális befektetésekre, a helyi tőkeberuházásokra épít. Ha ez nem elégséges, mert a régió **forrásdeficit**, az állam támogatja a régió tradicionális termelést, erősítve a területi tőketulajdon fejlődését.
- Funkcionális oldalról az infrastruktúra fejlesztése Nyugat-Európában alapvetően helyi feladat (pl. ipari parkok kialakítása), mivel ott az állam az alapvető infrastruktúrát (pl. autópálya) már kiépítette. A környezetorientált fejlesztés, az ökológiai kihívás szintén helyi szinten működik nagyobb hatáskörrel. Ugyanakkor a modern piacgazdaságokban is döntően állami feladat az innováció- (K+F támogatások) és képzésorientált (humán erőforrás-fejlesztés) gazdasági környezet megteremtése.

A táblázatban ismertetett stratégiák közül az első oszlop stratégiai csupán néhány, döntően állami kezdeményezésű elemre támaszkodnak céljaik elérése érdekében, míg a további négy megoldás a gazdaságpolitikai adottságokon túlmenően a teljes endogén bázist is figyelembe veszi.

A felső négy stratégiában (sorirányban) a **kormányzati gazdaságpolitikai determináció** erősen tetten érhető, céljai megvalósulása függ a kormány műszaki fejlesztési, innovációs és oktatási politikájától. Mindezek befolyásolják a régió(k) fejlődését is, de alapvetően a nemzetgazdaság egészének fejlesztését célozzák. A régiókra gyakorolt hatásuk attól függ, hogy az

országos és ágazati politikákban mennyire veszik figyelembe a területi motivációkat, az egyes térségek regionális adottságait, illetve az országos és regionális érdekharmozáció milyen mértékben része az állami politikának.

A második négy fejlesztési stratégia nem szorítkozik a területi jövedelemképződés fokozására, a regionális adottságokat **pótlólagos jövedelemforrások képzésére** kívánja felhasználni. A decentralizáció növeli a régiók felelősségét, bővíti a regionális fejlesztések skáláját, erősíti a regionális politikai intézmények szerepét. Az állami feladatok egy részének helyi szintre történő átcsoportosítása új cselekvési lehetőségeket ad a központi kormányzatoknak, csökkentheti a szintek közötti konfliktusokat. Ugyanakkor a különféle regionális mozgalmak növelhetik a helyi társadalmak cselekvési esélyeit. A régiók felelősségének erősödése jótékonyan hat a térségi célok, cselekvési pályák kijelölésére, a térségorientált fejlesztések - a lakossági részvételhez hasonlóan - ugyancsak új lehetőségeket tárnak fel a fejlesztési programok körében.

1.2.2. Regionális gazdasági rendszerek

A területi elvű gazdaságfejlesztés a mikroszintű vállalkozások kooperációinak erősödését, regionális gazdasági rendszerek létrejöttét indukálja. Működésüknek - egyedi jellegzetességeik ellenére - több közös vonása is kiemelhető.

1. A regionális gazdaságok működése döntően **rugalmas technológiákon** alapul, bár - lehetőség szerint - a tömegtermelési technológiák kínálta előnyöket is kihasználják.
2. A regionális gazdaságok **szervezeti formáját a hálózat** fogalmával fejezhetjük ki legjobban. A regionális gazdaságok többnyire kis- és közepes méretű autonóm cégek egymással kooperáló üzleti szövetségei. A hálózat szereplői - cégeken belül is és cégek között is - részben formalizált, részben informális módon kapcsolódnak össze.
3. A regionális gazdaságok autonóm, egymással versenyző szereplői között **széles körű** és kiterjedt **stratégiai kooperációk** vannak olyan területeken is, ahol az együttműködés korábban a tömegtermelő cégek között elképzelhetetlen volt.
4. A regionális gazdaságok az **adott régió** társadalmi, politikai **struktúrába beágyazottan** működnek. Az egyéni üzleti döntésekbe a partnerek érdekei is beépülnek, a hálózat gazdasági eredményességében pedig szerepet játszanak a lokális társadalmi kapcsolatok is.
5. Ez a beágyazottság a magyarázata annak, hogy a környezeti károkért felelősséget vállaló gazdasági hálózatok pozitív szerepet játszanak a **környezettudatos gazdálkodás** adaptálásában, gyakorlati megvalósításában.

A rugalmas specializáció stratégiája ma már számos különböző "szervezeti" formában érvényesül. A **hálózatos szervezeti formák** alkalmazása nyilvánvaló előnyöket kínál a kockázatok szétterítése révén. Bizonyos tranzakciós költségek is megtakaríthatók az informális együttműködések esetén. Igen jelentős megtakarítások származnak a kutatási és egyéb infrastruktúrák kollektív használatából is. COLEMAN szerint a hálózatoknak három formája különíthető el:

- A **belső hálózat** olyan struktúrát képvisel, amelyben az együttműködő partnerek a belső erőforrásokra építve jellemzően vállalkozói és piaci jövedelmek generálására szövetkeznek. A külső erőforrások bevonása nem meghatározó. Jól szervezett belső hálózat esetén csökkenthető az erőforrás-felesleg, lerövidíthető a piaci előnyök kihasználásához szükséges idő.
- A **stabil hálózatra** jellemző a **külső erőforrások bevonása**, a hiányzó képességek és tudás megszerzésére, illetve azon tevékenységek és funkciók kihelyezése, amelyeket más cégek gyorsabban, jobban és olcsóbban oldanak meg. E hálózati struktúra esetén **értékláncok** kiépítésével törekszenek a rugalmasság fokozására. Ilyenkor az adott üzlethez szükséges erőforrások, tőke feletti rendelkezés és a kockázat is számos cég között oszlik meg, s a kisebb cégek azonban általában egy **ún. vezércég** körül helyezkednek el

- **Dinamikus hálózat** létrehozása turbulens módon változó üzleti környezetben lehet megfelelő forma, amikor is a cégek nyilvánvaló erőforrás-korlátaik kitágítása érdekében lépnek hálózati szövetségre. Erre a struktúrára kiváltképpen jellemző a külső erőforrások bevonása, s ily módon az üzlethez tartozó tőke nagy része számos cég között oszlik meg. A hálózat vezető cége gyakran csak egy kulcsterület tudását monopolizálja. Dinamikus hálózatokra specializáció és a rugalmasság egyaránt jellemző.

A regionális közelség több szempontból is kedvező körülményeket kínál a hálózatos rendszerekben rejlő előnyök kihasználására. Így többek között a siker szempontjából alapvető fontosságú technológiai ismeretek gyarapítására, illetve az **ún. technológiai externáliák** hasznosítására. A technológiai externáliák keletkezése elsősorban az új technológiai generációkat bevezető és alkalmazó cégek kutatás-fejlesztési (K+F) tevékenységével függ össze. Ez a tevékenysége ugyanis utat nyit az adott gazdasági hálózatban részt vevők számára kiegészítő kutatások végzésére, illetve a már ismert eljárások testre szabására (az informatikában ezt nevezik a modularitás elvének).

Elméletileg egyik technológiai rendszer sem magasabb rendű a másiknál, a nagyszériás termelés és a kisszériás termelés egyaránt lehet hatékony. Az egyes technológiai rendszerekben rejlő sajátos előnyök kihasználása azonban a piaci feltételektől függ. Tömegtermelésben az egységköltség csökkentése a **méretgazdaságosságból** származik, ám a hasznok realizálása **stabil és kiterjedt piacokat** feltételez. A nagy széria előnye azonban rögtön eltűnik, ha a **piacok labilissá válnak** és az **igények gyorsan változnak**, termékváltás esetén ugyanis a tömegtermelés speciális rendeltetésű gépeit vagy át kell alakítani, vagy ki kell dobni. Kisszériás termelés gazdaságossága ezzel ellentétben abban rejlik, hogy a modern mikroelektronikára épülő technikák alkalmazásával különösebb többletráfordítások nélkül tudnak könnyen és gyorsan profilt váltani és egységköltség-csökkenést elérni. Ezt a jelenséget az **változékonysági hozadék** (economies of scope) fogalma fejezi ki a közgazdaságtanban.

1.3. táblázat: A tömegtermelés és a rugalmas specializáció sajátosságai

TÖMEGTERMELÉS	RUGALMAS SPECIALIZÁCIÓ
<p>Fordista tömegtermelési technológia</p> <ul style="list-style-type: none"> - standardizált tömegtermékek nagyszériás gyártása - speciális rendeltetésű gépek - nagyrészt szakképzetlen munkaerő 	<p>Mikroelektronika, új információs és kommunikációs technika</p> <ul style="list-style-type: none"> - fogyasztói igényekhez igazított javak állandóan változó és széles skálája - általános rendeltetésű, több célra használható termelő infrastruktúra - szakképzett, alkalmazkodásra képes munkaerő

Forrás: Bara; 1997.

A rugalmas specializációra épülő rendszerek a fejlett országokban - az adott nemzeti intézményi feltételek és az adott világpiacon struktúrák mellett -, **szerves fejlődés útján jöttek létre**. E gazdálkodási formák kialakulásánál nem bábáskodott az állam. A **közép- és kelet-európai átmeneti gazdaságok** esetében azonban célszerű lehet, ha az **állam** – a történelmi tradíciókból kiindulva – valamilyen módon segíti a gazdasági szereplőket a rugalmas fejlesztési stratégiák, illetve a rugalmas működési rendszerek kialakításában.

1.3. A gazdaságfejlesztés szocialista modellje

A (volt) szocialista országok mindegyikében megalakulásuktól egészen összeomlásukig folyamatosan a gazdaság és a társadalmi élet **bürokratikus koordinációja** volt túlsúlyban. A gazdaság bürokratikus koordinálásának egyik – a szocialista országok nagy többségében mindvégig a középpontban álló – eszköze, illetve intézménye az ún. **tervgazdálkodás** volt. A tervgazdálkodás e rendszerével felhagyó szocialista rendszereket **megreformált szocialista rendszernek** nevezzük, amilyen az 1968 utáni magyar gazdaság szabályozás is volt.

1.3.1. A népgazdasági terv, mint a gazdaságkoordináció alapintézménye

Az államhatalom minden gazdasági cselekvést központilag szabályoz egyetlen "terv", a **központi terv** szerint. Ebben meghatározza, hogy a társadalom erőforrásait miképpen alokálják konkrét célok elérésére. Az ilyen értelemben felfogott, illetve létrehozott tervezés, mint látni fogjuk, logikailag kizárja a gazdasági szereplők autonómiáját, vagyis feltételezi mind a fogyasztói szuverenitást, mind a vállalkozói szabadság korlátozását.

A központi terv a termelés és a szükségletek összhangját minden elemében **előzetesen és akaratlagosan** alakítja ki. A termelés és a szükségletek előzetes rögzítése **kizárja a piaci szereplők önfejlődését**, a **változások** igényei csak **állami rendelkezéssé formálódva** válhatnak tényleges változások kiindulópontjaivá.

A tervezési rendszerben csak **több áttételen keresztül** lehet a tervet elkészíteni, illetve érvényesíteni. Ez lelassítja a termelésnek a szükségletek változásaihoz történő alkalmazkodását, és - az összhangteremtés szakaszossága folytán - **rontja az összhang pontosságát**. Az összhang ugyanis mindig egy megvalósuláshoz képest korábbi időpontra, az ismeretek összegyűjtésének időpontjára érvényes. A valamely időpontra vonatkozóan összegyűjtött és feldolgozott ismeretek alapján készített terv ugyanakkor egy hosszabb időszakra vonatkozik, s érzéketlen az időközben bekövetkező változásokra. Minél nagyobb változások mennek végbe tehát a termelés és a szükségletek szerkezetében, annál jelentősebb mértékben tér el az utasítások és a tényleges cselekvések szerkezete.

A tervek utasítások révén történő érvényesítése következtében e rendszert gyakran tervutasításos rendszernek szokták nevezni. E megnevezések – szemléletességük mellett – jól érzékeltetik, hogy a fő hatásirány vertikális, felülről lefelé irányuló (**tervlebontás**). Ezekkel a felülről lefelé áramló kötelező utasításokkal szemben létezett egy kétségtelenül gyengébb hatásfokú, alulról felfelé irányuló hatás (**tervfelösszesítés**). A tervlebontás-tervfelösszesítés kettőssége azt jelenti, hogy a magasabb szintű tervek minden mutatójukat tekintve az alacsonyabb szintűek aggregálásával képződnek, és viszont. Tehát változtatásuk is kölcsönösen feltételezi egymást.

A tervutasításos rendszerben kialakított **terv nem** alkotja meg a termelés **minden részletre kiterjedően** pontos előképét, nem határozza meg minden egyes termelőhely számára, hogy mikor, honnan, milyen mennyiségű és összetételű inputot kell kapnia. Ugyancsak nem kap a vállalat egyértelmű utasításokat arra, hogy milyen időbeli ütemezésben, mennyi és milyen összetételű saját erőforrás felhasználásával, milyen átalakítási, feldolgozási műveleteket kell végrehajtania. Arra nézve sincsenek utasítások, hogy ennek eredményeként mely időpontokra, milyen mennyiségű és összetételű termékeket kell elkészítenie, s ezeket hová kell továbbszállítania. Egy valóságosan létező gazdaságban pusztán a számítási feladat nagysága miatt sem vállalkozhat a terv ilyen részletességű feladat-meghatározásra. A valóságos gazdaság ugyanis többszáz ezer termelőhellyel rendelkezik, amelyek a technológiai átalakítások igen széles skálájára lehetnek képesek. Ezért a tervezésnek többféle, a feladat megoldását lényegesen **leegyszerűsítő "segédeszköz" igénybevételére** van szüksége.

- Ahelyett, hogy a központi tervező hatóság (Országos Tervhivatal) közvetlenül határozná meg az egyes termelőhelyek terveit, **növelik a szintek számát**. Így a

központnak csak a közvetlenül alatta lévő ágazati minisztériumok szerinti bontású tervét kell elkészítenie.

- A lehatárolás szempontja a tervgazdaságokban **az ágazati elv**, az ágazatok és alágazatok megkülönböztetése. Egy-egy ágazatban már csak a termékek egy leszűkített körével kell számolni. Az ágazatokat, illetve alágazatokat intézményesen egy-egy minisztérium képviselte, a minisztériumok pedig saját terveiket szintén felbonthatják igazgatóságaik (vagy főosztályaik) között, majd ez utóbbiak a hozzájuk tartozó vállalatok között.
- További tervezést könnyítő segédeszköz a termékféleségek számának csökkentése, illetőleg az egymáshoz jellegében közelálló termékfajták azonos csoportba sorolása, azaz a **standardtermékek kialakítása**.
- Hasonló nagyságrendekkel egyszerűsíti a tervezési feladatot, hogy az egy-egy időszakra vonatkozó tervek **nem foglalkoznak az időszakon belüli ütemezéssel**.
- Különösen nagy könnyebbséget biztosít a tervezés számára a **pénz és az árak használata**. Ezáltal egyrészt lehetővé válik bizonyos termékkibocsátások pénzértékben történő meghatározása, másrészt így lehetséges a "gazdasági elszámolás" vagyis a vállalat költségeinek, eredményeinek, valamint mérlegének nyilvántartása.

A tervutasításos rendszerben tehát – a terv kialakulását, jóváhagyását és lebontását követően – a döntések jelentős része a gazdaság alsóbb szintjein: a minisztériumoknál, iparigazgatóságoknál, illetve a vállalatok kezében marad. A vállalati szintű döntések jelentős része az időbeli ütemezésre, illetve a konkrét gyártásszervezésre vonatkozik, de az egyes esetekben a termékösszetételre és -mennyiségre, valamint az inputbeszerzésre és az output-értékesítésre, vagyis a vállalatok közötti tevékenységcserére is vonatkozik.

1.3.2. A tervgazdálkodás hatása a gazdaságfejlesztésre

Magyarországon a területi egyenlőtlenségek mérséklésére, az elmaradott területek felzárkóztatására irányuló tudatos regionális politikáról a '60-as évekig nem beszélhetünk. Addig a közvetlen gazdasági érdekeknek megfelelően a fejlesztési források többségében a közlekedési (vasúti) központokba, illetve a nyersanyagkitermelő helyekre irányultak. A magyar regionális fejlődés 1945 utáni szocialista időszakát ENYEDI GYÖRGY négy szakaszra osztotta fel.

Első szakasz: az '50-es évek. Állami tulajdonú, az állam által vezérelt gazdaság megteremtése, az erőltetett iparosítás időszaka. A korszak jellemzője, hogy a gazdaság földrajzi elhelyezkedését a központi tervezés irányítja. Nincs elkülönült területfejlesztési politika, de az ágazati tervek tartalmazzak területi kiegyenlítő célokat (pl. néhány alföldi város iparosítása).

Az '50-es éveknek a nyersanyagokra, szállítási vonalakra, energiatermelésre irányuló iparosítása a hagyományos nehézipar- és energiagazdálkodás fejlesztésével megerősítette a 19. század végén kialakult gazdasági térszerkezetet. A főváros korábbi gazdasági szerepe enyhült, egyidejűleg kialakult egy bányászati-energetikai nehézipari tengely az Északi- és a Dunántúli-középhegység vonalában. A városnövekedés kizárólag az iparosítással függött össze, a korábbi szolgáltató (kereskedelmi, kulturális) szerepek visszaszorultak. Az iparosított és a továbbra is agrárjellegű régiók között a gazdasági és életszínvonal-különbség növekedett. Részben ennek hatására jelentős népességvándorlás indult meg az Alföldről és a Dunántúl agrártájairól Budapest és az ipari tengely felé.

Második szakasz: az 1960-as évek. Az ipari szerkezetben előre tör a feldolgozóipar. A vegyipar többnyire a már kialakult nehézipari központokba települt, a feldolgozóipar azonban dekoncentráltan fejlődött. Az ipari dekoncentráció tette lehetővé, hogy a mezőgazdaság kollektivizálódása után a falusi elvándorlók ne jelenjenek meg tömegesen a fővárosban vagy a régi iparvidékeken, így azok sok esetben a falusi lakóhelyük megtartásával válhattak ipari munkássá vagy napi ingázóvá.

1959-ben fogalmazódott meg először a gazdaságpolitikában kifejezetten területfejlesztési cél, amelynek fő programját a vidéki ipartelepítés képezte. A regionális fejlesztés és a

településhálózat fejlesztése összekapcsolódott, a dekoncentrált ipartelepítés elsősorban a vidéki nagyvárosokat, megyeszékhelyeket vette célba. Megtörtént az öt vidéki nagyváros (ún. megyei jogú városok – Pécs, Győr, Szeged, Debrecen, Miskolc) vidéki ellenpólusként történő kijelölése.

Az 1960-as évek végére mind az ipari foglalkoztatás, mind pedig a lakossági jövedelmek területi különbségei mérséklődtek, főleg ha az ország nagyobb területi egységeit vagy a megyéket vetjük egybe. Nem mérséklődtek azonban a különbségek a településhálózaton belül, mivel az egyoldalú ipari fejlesztés és az infrastruktúra-fejlesztés nagyfokú elhanyagolása az egyes településtípusokban lakók életkörülményeiben nagy különbségeket konzervált.

Harmadik szakasz: az 1970-es évek. Az alapiparosítás befejezése után megnövekedett az igény a szolgáltatások, a szolgáltató szektor fejlesztése iránt. Határkönek tekinthető az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus, amelynek egyik politikai jelszava az életkörülmények területi közelítése volt.

Ez azt a felismerést tükrözi, hogy a területi kiegyenlítődés eszköze nem lehet kizárólag az ipartelepítéssel a termelés növelése, ahhoz a társadalmi igények kielégítésére átfogóbb, komplexebb térségi fejlesztésre van szükség. A gazdasági fejlődés fenntartásához, annak a posztindusztriális szakaszába történő átlépéshez szükségessé vált a gazdasági szerkezetváltás végrehajtása, a feldolgozóipar, szolgáltatások és az infrastruktúra fejlesztése. Ehhez azonban sem a kellő akarat, sem pedig a szükséges fejlesztési források nem álltak rendelkezésre. Így a felvett hitelekkel elkezdődő eladósodás a létező gazdasági szerkezet fenntartását szolgálta. A területi kiegyenlítődést nem segítette az 1971-ben elfogadott, a települések funkcionális hierarchiáját erősítő településhálózat-fejlesztési koncepció sem. Ezért az évtized második felében már ismét erősödtek az infrastruktúra színvonalával, a közszolgáltatások elérhetőségével mért területi különbségek.

Negyedik szakasz: az 1980-as évek. A poszt szocialista korszak kezdeti szakaszának tekinthető. Az erőforrásokat az erős ipari nagyvállalati vezetés hatására az ipari szerkezet fenntartására fordították. Ugyanakkor a korszerűtlen vidéki ipar versenyképessége romlott.

A kutatásfejlesztés, valamint az 1982-től meginduló magánvállalkozások erős budapesti koncentrációja jelezte a főváros ismételt kiemelkedését, a területi különbségek növekedését. Annál is inkább, mert a mezőgazdasági jövedelmek elvonása, a vidéki lakosság jövedelmének a csökkenése korlátozta a vidék fejlődését. A regionális politika az ipari munkahelyek számának növelését, a halmozottan hátrányos térségek felzárkóztatását szorgalmazta, ami nem lehetett hatékony.

A szocialista korszak zárásaként elmondható, hogy a korszak maradandó teljesítményét a közép- és nagyvárosokból álló (főleg megyeszékhelyek) városhálózatának kialakítása, korszerűsítése jelentette, de a térségi különbségeket, a falu és város közötti ellentmondásokat csak átmenetileg tudta mérsékelni, az elmaradottság felszámolásának tartós alapjait nem tudta megteremtteni.

A tervgazdálkodás gazdaságfejlesztésre gyakorolt hatásai a következő megállapításokkal foglalhatók rendszerbe.

1. **Meghosszabbította a falu és a város közötti szakadékot.**

Ennek legfőbb okai:

- az infrastrukturális fejlesztés folyamatos elhanyagolása,
- a szűkös településfejlesztési források lakosságszám alapú központi költségvetési elosztása, amelyben a falvak nyilvánvalóan hátrányt szenvedtek az ipari városokkal szemben.

2. **Újratermelődött a régiók urbanizációs elmaradottsága.**

- A nyersanyagbázisú ipari rendszer elterjesztése átmenetileg mérsékelte az urbanizációs szakasz megkésetttségét, az 1960-as és 1970-es évek felzárkózást jelentettek, de az urbanizáció fejlődése megtorpant.
- Az olajválságok időszakában nem tették lehetővé, hogy a korábbi ipari rendszerről a térség gazdaságai áttérjenek a kevésbé nyersanyag- és energiaigényes technológiák és szolgáltatások alkalmazására.

3. **Az ipari termelési rendszer általánossá válása kétfajta választ váltott ki.** A hivatalos terület- és településfejlesztési politika különböző fázisokon mentek keresztül a szocialista időszakban.
- Az 1950-es években nem volt kifejezett településpolitiká, az **ágazati tervezés** uralkodott. Az urbanizáció elveit csak néhány kirakatnak szánt szocialista iparváros létesítésével hasznosították.
 - Az 1960-as évek elején vezették be az első átfogó regionális és településfejlesztési stratégiákat. Ezek kulcseleme az ipari decentralizáció volt, amelynek segítségével kívánták kiegyenlíteni a regionális foglalkoztatási lehetőségeket és mérsékelni az interregionális vándorlásokat.
 - Az 1970-es évek közepétől jelentős területi kiegyenlítődést célzó állami pénzügyi beavatkozás történt. A városokat már nemcsak ipari termelőhelyekként fogták fel, hanem a szolgáltatásfunkciók jelentőségét is aláhúzták. A pragmatikussá vált tervezés hozzájárult ahhoz, hogy folytatódjanak az európai urbanizációs folyamatok. Nyugat-európai példákat próbáltak követni a városrendezők a városi közlekedés, a szolgáltatási alközpontok, a városok infrastrukturális fejlesztésében.
4. **A hivatalos urbanizáció** - fő eszközeként az állami lakásépítéssel és a költségvetésből finanszírozott infrastruktúra-fejlesztéssel - soha nem terjedt ki a településhálózat egészére, hanem csak a nagyobb városi központokban érvényesült erőteljesen. Az **egyéni urbanizáció** nem fogadta el azokat az értékeket, amelyeket a szocialista urbanizáció diktált, és megpróbálta folytatni a hagyományos városi-polgári értékeket. A magán-urbanizáció nem kis részben a **második gazdaságra** támaszkodott. A házépítés erőforrásait is onnan merítették, és maga az építés is a második gazdaságon belül folyt. A második vagy fekete gazdaság Kelet-Közép-Európában nemcsak jövedelemforrás volt, de olyan társadalmi szféra, amelyben léteztek piaci viszonyok, létezett a fogyasztó választási szabadsága, léteztek autonóm gazdasági döntések.

Látható tehát, hogy **amíg a piactgazdaságban az állam és az egyéni kezdeményezés egymást segítette, a tervgazdaság időszejában egymás mellett élt a két kezdeményező erő.**

Már a rendszerváltozást megelőzően megszűnt a területfejlesztés szinte minden addig biztosnak tekintett támasza: megszűnt a népgazdasági, a hosszú távú tervezés, megroggyant az újraelosztás egész rendszere, eltűntek a központi, koncentrált ipar- és városfejlesztés forrásai, összttűzbe került a központosító fejlesztéspolitika egésze.

Az Országgyűlés a **Terület- és településfejlesztés Hosszútávú Irányelveiről** szóló 1985. évi határozatával szakított az 1971. évi **Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció** központosító törekvéseivel, az új szemléletmódú fejlesztéspolitika megvalósítására azonban sem elegendő forrás, sem megfelelő érdekviszonyok, sem alkalmas intézményrendszer nem állt rendelkezésre.

1.3.3. A tervutasításos rendszer zavarai

- A vállalatoknak kiadott tervutasítások, tervmutatók gyakran ellentmondanak egymásnak. (A tervlebotás túlzottan decentralizált.)
- A különböző vállalatok, illetve ágazatok egymással összefüggő, egymásra épülő tervei között szintén ellentmondások lehetnek. A vállalatok akkor termelnek megfelelően, ha tervüket **pontosan 100 százalékra** teljesítik. Mind az alacsonyabb, mind a magasabb teljesítés problematikus, mert zavart okoz a rendszer összekapcsolódó elemeinek működésében.
- A valóságos folyamatok gyakran elszakadnak a tervektől, késedelmesen követik a valóságban lejárló eseményeket. Mindez lassúvá, nehézkessé teszi az irányítást.

- Tekintve, hogy az utasítások nem fedik le a gazdasági tevékenységek egészét, s a tevékenységek jelentős része felett a vállalatok döntenek, miközben nem rendelkeznek megfelelő döntési kritériumokkal. Ennek következtében **az utasítások által indukált vállalati részdöntések torzok.**

Közkeletű példa: a háztartási eszközöket gyártó vállalat csak nehéz és nagyméretű lábasokat volt hajlandó gyártani; az irracionális vállalati döntés visszavezethető a *súlyban megadott tervfeladatokra*. A darabszámban megállapított terv pedig értelemszerűen a kisméretű edények gyártására ösztönöz.

- A vállalatok érdeke, hogy könnyen teljesíthető terveket kapjanak, azaz tervfeladataik lazítása. Érdeklük, hogy minél több input álljon rendelkezésükre, és ebből minél kevesebb outputot kelljen előállítaniuk. Ezen érdekeiket a tartalékok elrejtésével, a valóságos képességek, kapacitások alábecslésével tudják érvényesíteni. A lehetőséget a felsőbb szervek félrevezetésére a saját körülményeinek ismeretével összefüggő - minden egyes vállalat számára adott - információs monopólium adja.
- A felsőbb tervező szervezetek érdeklük a tervek feszítése, nagyobb teljesítmények kikényszerítése a vállalatokból. A túlfeszítettség azonban már számukra is kedvezőtlen következményekkel jár. Ezáltal ugyanis teljesíthetetlen lesz a terv, ami rontja az egész rendszer összehangoltságát, ronthatja a minőséget.
- A tervekészítésben a hierarchia felsőbb szintjei és a vállalatok között állandó tapogatódzás zajlik. E folyamatot a közgazdasági szakirodalom tervalku néven tartja számon. A tervalku eredményeként egyes vállalatok sikeresebbek, mások sikertelenebbek, így egyesek tervfeladatai lazábbak, másoké feszítettebbek.
- A tervlazítási törekvésekkel a tervező hatóság a "bázisvet", a korábbi időszakban már elért eredmény alapul vételét, illetve az eredmények állandó javulásának elvárását állítja szembe. Ez viszont a vállalatokat a teljesítmények kifejezett visszatartására készíti, hiszen érdeklük, hogy a következő periódusban is könnyen teljesíthető tervet kapjanak, ami rontja a vállalat kockázatvállalási hajlandóságát, vállalkozókészségét, általában gyengíti a változtatásra irányuló törekvéseit.

1.4. Gazdaságfejlesztés az átalakulás időszakában

A rendszerváltás (1989-1990) alapvető fordulópont volt a közép-európai országok fejlődési útján. Az ezt követő években megvalósult a politikai és gazdasági rendszer alapvető intézményeinek átalakítása, beleértve azokat is, amelyek előfeltételei egy szabadpiaci gazdaság létrejöttének.

A '90-es évek a **piacgazdaságra való áttérés** korszaka. Ez a folyamat a korszerűtlen iparszerkezet, a folyamatos tőkevesztés miatt egyre korszerűtlenebbé váló mezőgazdaság, fejletlen infrastruktúra, a régi piacok elvesztése és az új piacokhoz való alkalmazkodás kényszere mellett még átgondolt gazdaságpolitika mellett is csak nagy áldozatokkal mehetett végbe. Különösen válságos helyzetbe kerültek a korábban kiemelt nehézipari térségek, valamint az agrártérségek. A fejlődés a **Bécs-Budapest tengely** mellett elhelyezkedő nyugat- és közép-dunántúli régiókra, valamint elsősorban a fővárosra korlátozódott. A nem túl jelentős **Területfejlesztési Alap** 80%-át Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék problémáinak megoldására fordították, nem sok sikerrel. Pozitív vonás, hogy nőtt a települési önkormányzatok önállósága, ezzel együtt azonban nem csökkent a fővárosi központoktól való gazdasági függés. A bevételek további koncentrációja nem segíti elő a területek (régiók) gazdasági önállóságának erősödését sem, holott azt a települések, a települések szövetségei, a helyi vállalkozások erősödése, a civil szféra erőteljes szerveződése már egyre inkább indokolná. A nagy régiók kialakításának sok ellentmondással terhelt folyamata is sokkal

inkább az Európai Unió követelményének megfeleléséből adódó kényszerből, mint egy radikálisan új területpolitika kialakításának szándékából adódik. Általában a három megye összevonásával kialakított hét tervezési-statisztikai régió fejlesztési szerepkörét csak akkor töltheti be, ha gazdasági és politika önállósága megnő, fővárosi központoktól való függése csökken.

1.4.1. Térbeli differenciálódás

Az átalakulás évtizedében Kelet-Közép-Európában a gazdasági növekedés hosszú távú pályáját befolyásoló és a térstruktúrákra is jelentős hatást gyakorló gazdasági, szerkezeti átalakulás főbb elemeit a következőkben foglaljuk össze.

- A **dezindusztrializáció** az ipar lassú tévesztését, minőségi átalakulását, előbb a foglalkoztatottak számának, majd a GDP előállításához való közvetlen hozzájárulás mértékének a csökkenését idézte elő. A tradicionális ipar tévesztését az újraparosítás mérsékelheti.
- A **tercierizáció** a szolgáltatóipar túlsúlyba kerülését jelzi a gyáripparral szemben, nő a termelési szolgáltatások elterjedése. A gazdasági versenyben fokozódik az innovációs és a nem árjellegű tényezők befolyása, a termék- és piaci diverzifikáció. Ez a változás a termelés és a szolgáltatások kooperációjának erősítését indukálja.
- A **technológiai váltás** során a vállalkozások számára nem elsősorban az anyagjellegű input-output kapcsolatok, hanem az új technológiai előnyöket hasznosítani képes, a piaci fejlődést ösztönző technológiai, információs és pénzügyi erőforrások válnak meghatározó tényezővé.
- Az **európai integráció elmélyülése** folytán az egységes európai piac hatásai a regionális versenyképesség feltételeit új megvilágításba helyezték. Az európai növekedési központhoz közelebb fekvő, infrastrukturális rendszerekkel is kapcsolódó térségek viszonylag könnyen adaptálódtak az új feltételekhez, a perifériák viszont egyértelműen versenyhátrányba kerültek.
- A **fenntartható fejlődés** követelményeinek való megfelelés, gazdasági növekedés és a környezetterhelés mérséklésének összekapcsolása, környezetvédelmi iparágak és beruházások fokozott támogatása.

A térbeli differenciálódást létrehozó tényezők a '90-es években a következők voltak:

A keleti piacok összeomlása. A legdrámaibb hatás természetesen a szovjet piac összeomlása volt, de igen jelentős hatást gyakorolt az is, hogy a kisebb KGST országok egymás közötti kereskedelme is a kilencvenes évek elején a korábbi nagyságrend töredékére zsugorodott. Az exportörök nagyobbrészt feldolgozóipari (gépipari, vegyipari, könnyűipari és élelmiszeripari) vállalatok voltak. E vállalatok természetesen az adott országok egész területén települtek, bizonyos területi specializáció mégis felfedezhető. Azon új üzemeket ugyanis, amelyek már eleve döntően a szovjet exportra vagy importra alapozták tevékenységüket, ésszerű meggondolásból, a szállítási költségek megtakarítása érdekében a Szovjetunióhoz közeli keleti országrészekbe telepítették minden országban. Így az egyébként is kevésbé fejlett keleti térségeket sújtotta a leginkább ez az összeomlás.

Decentralizált privatizáció. A gazdaságban a vállalati szervezet- és tulajdonformák átalakulását jelenti, mely az állami, konglomerátum jellegű nagyvállalatok életképes részekre való bontásával és magánkézbe adásával zajlott. Az állami felügyelet alatt zajló magánosítást megelőző ún. *spontán privatizáció* időszakában is általános formája volt a privatizációnak kiemelni és külön vállalatba vinni az életképes, jövedelmező egységeket és sorsukra hagyni a többit. Az egy egységben maradó vállalatok is először a törzsvállalat számára kevésbé fontos, önálló piaci kapcsolatokkal nem rendelkező, kisvárosokban, nagyobb községekben kiépített telephelyeket, üzemeket számolták fel annak érdekében, hogy a lecsökkent kereslet kielégítését a törzsgyárba koncentrálják.

Támogatáscsökkentés. Alapvetően gazdasági kényszerek a térség kormányait gazdálkodó szféra támogatásainak radikális csökkentésére szorították. Kelet-Közép-Európában egyes

privilegizált nehézipari ágazatok mellett a mezőgazdaság támogatás-csökkentése mindenütt bekövetkezett.

A külföldi működőtőke beruházások szigetszerű jellege, a helyi gazdaságba való nem kellő integráltsága, a meglétükből vagy hiányukból fakadó térségi tovaggyűrűző gazdasági hatásukat egyelőre még viszonylag szűk keretek között tartja. Amennyiben kiépül a helyi beszállítói bázis, úgy ez a hatás nyilvánvalóan erősebb lesz.

A kereskedelem, pénzügyi és üzleti szolgáltatások (tercier szektor) térben differenciált bővülése. A kereskedelem részaránya a foglalkoztatásból általában duplájára nőtt, a bankoké, pénzügyi szolgáltatásoké ennél is nagyobb mértékben. Ez a hatás azonban egyirányú volt a többi differenciáló tényezőével. Mind a kereskedelem, mind a pénzügyi szolgáltatások elsősorban a fővárosokban és a nagyvárosokban bővültek, valamint a jelentős, határokon átnyúló kereskedelem miatt néhány határ menti körzetben.

1.4.2. A régiók fejlődési típusai

A differenciáló tényezők áttekintéséből látható, hogy térbeli hatásuk gyakran egyirányú, egymást felerősítő és nem egymást kiegyenlítő volt. Ebből következően markánsan eltérő regionális fejlődési minták, pályák alakultak ki. A kutatások során több kísérlet történt már e regionális fejlődési pályák azonosítására, osztályozására. GÓRZELAK a régiókat az átmenet során befutott fejlődési pályájuk szerint négy típusba sorolja:

- azok a régiók, amelyek a rendszerváltás előtt is, és azt követően is kedvező, vezető pozícióban voltak és maradtak (**leading regions**);
- azok a régiók, amelyek a rendszerváltás révén kerültek kedvezőbb pozícióba és fejlődésük dinamizálódott (**take-off regions**);
- azok a régiók, amelyek struktúrájuk révén a rendszerváltás előtt privilegizált helyzetet éltek, de ez a helyzet a váltás évtizedében megszűnt és ennek következtében gazdaságuk hanyatlik, válságban van (**crisis regions**); és végül
- azok a régiók, amelyek korábban is kedvezőtlen helyzetben voltak és ezen a rendszerváltás sem változtatott, sőt, kedvezőtlen helyzetüket felerősítette (**lagging behind regions**).

Az **első kategóriába** azok a régiók tartoznak, amelyek adottságaik vagy földrajzi helyzetük révén nagy valószínűséggel eleve a megváltozott gazdasági és társadalmi feltételrendszer kedvezményezettjei közé tartoztak és e várakozásokat be is váltották. E kategóriába tartoznak egyértelműen a fővárosok, amelyeknek megközelíthetősége és infrastrukturális ellátottsága eleve a legkedvezőbb volt, amelyekben a szolgáltató szféra aránya már korábban is nagyobb volt, ahová az új nemzetközi bankok természetesen központjukat telepítették és ahol a külföldi működő tőke legnagyobb része koncentrált. Ezek a városok ismét bekapcsolódtak az európai metropoliszok hálózatába, visszanyerték nemzetközi üzleti, kereskedelmi centrum jellegüket.

Magyarországon **Budapest** dinamikáját, gazdasági fejlettségi jegeit tekintve messze kiemelkedik az országból, korábbi előnyét nemcsak megtartotta, hanem fokozta is. Bár a '90-es évtized közepére ez a strukturális előny valamelyest mérséklődött, jövedelemelőnye ma is igen jelentős. A főváros kiugró gazdasági dinamikája elsődlegesen az üzleti szolgáltatások, a kereskedelem és a pénzügyi szektor gyors aránynövekedésének köszönhető.

A **második kategória** a rendszerváltás előtti időszak azon "átlagos struktúrájú" régiói tartoznak, amelyek sikeres struktúraváltást hajtottak végre. Iparuk a kilencvenes évek elején éppen úgy válságba került mint más régióké, egyrészt exportpiacaikat, másrészt támogatásaikat elvesztették. Termelésük többségében még nagyobb mértékben visszaesett, mint más régióké. De éppen ez a nagy visszaesés, a korábbi ipari bázis eltűnése adta meg a lehetőséget a strukturális változásra, az új iparágak megtelepedésére, a külföldi működő tőke megjelenésére. Természetesen

ehhez szükség volt a kormány aktív támogatására és a helyi önkormányzatok kedvező hozzáállására is. Az új ipari bázis többnyire a járműipar és az elektronikai ipar lett. E régiók korábbi ipari szerkezete sokféle volt, akadt közöttük kifejezetten nehézipari profilú is.

Magyarországon a vidéki térségek közül csak **Közép- és Nyugat-Dunántúlon** találunk helyzetüket nagy távlatban jelentősen javító megyéket. Ezek közül Vas megye előretörése a leglátványosabb. Stabilan átlag feletti, sőt, e javuló fejlettségi helyzetben van Győr-Moson-Sopron megye is. E két nyugati megye gazdasági értelemben a rendszerváltozás igazi nyertese. A nyugati térségek mai dinamikája elsődlegesen a kedvező földrajzi fekvésnek köszönhető. A mai térségi tagoltságra ugyanis erősen hat a nagy gazdasági erejű - osztrák, dél-német és észak-olasz - térségek közelsége, aminek elsődleges haszonélvezője e két megye. Sajátos előnyt jelent az is, hogy a nyugati határvonala (elsősorban politikai-katonai okokból) kimaradt a szocialista iparosítás nehézipari szakaszából, így eleve korszerűbb és mobilabb gazdasági szerkezettel érkezett a rendszerváltozás küszöbére. A térséget tömeges mindennapi kapcsolatrendszer fűzi a szomszédos osztrák térségekhez. E kategóriába tartozik még Székesfehérvár és környéke is.

A **harmadik típus** azon, ugyancsak kezdeti strukturális gondokkal küzdő régiókat foglalja magában, amelyeknek nem sikerült a szerkezeti átalakulást végrehajtaniuk és így korábbi pozíciójukat elveszítették, leszakadtak a régiók versenyében. Többségében bányászati, nehézipari régiókról van szó.

Ilyen radikális visszaesésnek lehettünk tanúi az **Észak-magyarországi régióban**. Itt találjuk a hosszú és mély fejlettségi depresszió átment Borsod-Abaúj-Zemplén megyét, valamint mára a gazdasági fejlettségi skála legaljára zuhant Nógrádot. Egyedül Heves megyében érzékelhettünk pozitív fordulatot az évtized első felében. Észak-Magyarország a depressziós (korábban fejlett, majd visszaeső) régió típuspéldája, de a tradicionálisan legelmaradottabb nagytérség, az Alföld fejlettségi jellemzői sem adnak okot különösebb optimizmusra, ahonnan csupán Csongrád megye kerül az átlag fölé, elsődlegesen a szegedi nagyvárosi vonzerő, s vélhetően a jugoszláv válság által kiváltott tőkekimenekítés és emigráció hatására kialakult kiugróan magas vállalkozásűrűség következtében. Az évtized első felét uraló válság a keleti megyékben is többgyökerű volt. A nyolcvanas évek végétől a nehézségekre a fejlett térségek (elsősorban a főváros) gazdasága úgy reagált, hogy válságát áthelyezte a perifériákra: legelőbb az ingázó munkásokat bocsátották el, a vidéki telephelyeket zárták be. Második tényezőként említhető, hogy az északkeleti megyéket sújtotta leginkább a keleti piacokra települt nehézipar és a mezőgazdasági tömegtermelés külső kapcsolatrendszerének összeomlása. A harmadik fontos elem a kiépítetlen nagytérségi infrastruktúra, aminek hatására a tőke megrekedt a nyugati térségben és a fővárosban, a keleti országrészen csak a legígéretesebb piacokkal rendelkező vállalatokat választotta ki.

A **negyedik kategóriába** azok a kevésbé fejlett, kedvezőtlen adottságú és földrajzi helyzetű régiók tartoznak, amelyek a rendszerváltozás előtt is periférikus helyzetben voltak, és ugyancsak előre látható volt, hogy helyzetük a változás után sem válik kedvezőbbé, sőt valószínűleg romlik. Az országok keleti, az EU-tól és a beruházóktól legtávolabb fekvő, legnehezebben megközelíthető mezőgazdasági térségei minden bizonnyal e körbe tartoznak (pl. Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). Az előre látható és várható prognózis e régiók többségében be is következett, noha bizonyos differenciálódás itt is volt. Egyes régiók, ha az elmaradottság állapotából nem is tudtak kikerülni, némileg javítottak helyzetükön, míg más régiók helyzete még reménytelenebbé vált.

Magyarországon az új térszerkezetben - gazdasági számításokkal igazoltan - a "nyugati" és a "keleti", a nekilendült és a lemaradó térségeket elválasztó vonal az ún. BB-vonal (Balassagyarmat-Békéscsaba) alakult ki. A kistérségi bontásban is markáns fejlődési tengelyek rajzolódnak ki: a Budapest-Győr-(Pozsony-Bécs) vonal, a főváros-Székesfehérvár-Balaton-tengely s az ezeket összekötő dinamikus nyugati határszél. Ezen kívül az évtized közepétől formálódni kezdett egy délkeleti (Budapest-Kecskemét-Szeged) s részben egy északkeleti tengely is.

Anélkül, hogy az összefüggéseket egyetlen tényezőre egyszerűsítsük, megállapíthatjuk hogy a gazdasági fejlettségi térképen megjelenő növekedési góccok erős egybeesése a nagy közlekedési folyosókkal (autópályákkal) világosan utal a nagy távú infrastruktúra kiépítésének stratégiai fontosságára a regionális hátrányok felszámolásában.

1.5. A magyar gazdaság területi fejlődése 1945-től 1999-ig (Összefoglaló áttekintés)

A magyar gazdaság és társadalom területi szerkezetét a **II. világháborút követő újjáépítési periódus után**, az 1940-es évek végén számos, örökölt aránytalanság jellemezte, melyek közül a legmeghatározóbb **Budapest túlzott ipari koncentrációja** volt (a főváros részesedése az ország ipari foglalkoztatotti létszámából meghaladta az 50%-ot). Az 1950-es években Budapest ipari súlya mérséklődött, s erőteljes iparfejlesztési politika eredményeként megtörtént a Magyarország gazdasági térszerkezetét mintegy négy évtizeden keresztül meghatározó szerkezeti egység, az Északi- és Dunántúli-középhegység területén húzódó ÉK-DNY-i nehézipari tengelyek alapjainak lerakása. Elkezdődött az ún. szocialista városok: Kazincbarcika, Ajka, Tatabánya fejlesztése, preferálttá vált az ózdi, a salgótarjáni, a dunaújvárosi, a diósgyőri vaskohászat, acélgépipar és a ráépülő gépipar. Az ipar kiegyenlített fejlődése az 1960-as években is folytatódott, annak ellenére, hogy a rekonstrukciókat és az ágazatközi arányok javítását előtérbe helyező gazdaságpolitika korlátozta a területi szerkezet átalakulását az évtized első felében. Az 1960-as évektől – döntően a feldolgozóipar fejlesztése révén – a megyeszékhelyek, illetve a települések nagy hányada lett az ipartelepítés, illetve iparfejlesztés színtere.

Az 1970-es évek komplex tartalommal kialakított területfejlesztési politikája kettős célt fogalmazott meg: (1) a népgazdaság és az egyes térségek erőforrásait hatékonyan kell felhasználni; (2) közelíteni kell egymáshoz (a termelékenységi szintkülönbségek mérséklésével) a különböző területeken élő lakosság életkörülményeit. E célok konkrét cselekvésben öltöttek testet, speciális gazdasági eszközöket alkalmazva. A szabályozás leglényegesebb eleme a **Központi Területfejlesztési Alap** létesítése és működtetése volt. Az alap három, elkülönítve kezelt részből állt:

- a támogatott (gyengén iparosodott) területek – Alföld, Dél-Dunántúl – iparfejlesztési alapja,
- a szénbányászati (depresszióveszélyes) területek ipari szerkezetének átalakítását szolgáló alap, valamint
- a fővárosi ipar-kitelepítések finanszírozását szolgáló alap.

A Központi Területfejlesztési Alap több ötéves tervidőszakon keresztül működő pénzügyi eszköz volt, alkalmazása az országon belüli területi egyenlőtlenségek irányába hatott.

Az 1980-as évek második felében a növekedés korábban bekövetkezett lelassulását a gazdaság stagnálása, később visszaesése követte, s a nivellálódást differenciálódás váltotta fel. A szűkebb válságövezetek kiterjedtek, kritikus helyzetbe kerültek a gazdaságilag elmaradott térségek. A hagyományos nehézipari válsághoz kapcsolódó térségi depresszió, melynek első jelei már az 1970-es évek elején megmutatkoztak Nógrád megyében (szénbányászat visszafejlesztése), éles regionális átrendeződést indított el Magyarországon.

Hazánkban az elmúlt évtizedben, a piacgazdaságra való átmenet időszakában új gazdasági térszerkezet formálódott ki, melynek „mozgatórugóit” egyaránt képezték **válságtényezők** (munkanélküliség, jövedelemcsökkenés) és **új, dinamikus elemek** (külföldi tőkebefektetések). Ezek hatására az 1990-es években három meghatározó regionális és települési elmozdulás regisztrálható:

- a főváros kiugró fejlődése a többi országrészhez képest,
- a nyugati térségek növekvő előnye a keleti és északi régiókkal szemben,
- a kistérségek fejlődésének növekvő térbeli tagoltsága.

A **főváros** jelenleg is minden gazdasági mutatót alapul véve mesze kiemelkedik: Budapesten állították elő 1999-ben a bruttó hazai termék több mint 34%-át. Budapest gazdasági fejlődését a piacgazdasági átmenet éveiben az üzleti, pénzügyi szolgáltatások, valamint a kereskedelem vezérelte. A regionális fejlettségi differenciák növekedését jelzi, hogy míg az egy főre jutó fővárosi GDP 2,4-szerese volt az 1975-ben mért legalacsonyabb értékkel rendelkező megye adatának, 1998-ra ez a különbség 3,2-szeresére emelkedett.

A gazdasági fejlettség, a lakossági jövedelmek és a munkanélküliség regionális tagoltságát a megyék szintjén vizsgálva kimutatható a határozott nyugat-keleti megosztottság is. Az ország legdinamikusabb, válságjegyekkel legkevésbé érintett térsége a főváros mellett a Nyugat-Dunántúl, ezen belül is Győr-Moson-Sopron és Vas megye. E két megye mellé az évtized második felében Fejér megye is felzárkózott, s az egy főre jutó GDP mutató alapján 1997-ben már a legfejlettebb megye pozíciójába lépett. A negatív pólusokat Észak-Magyarország és Észak-Alföld hordozza, a legalacsonyabb fejlettségű Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

A **nyugati térségek dinamikája** elsősorban a kedvező földrajzi fekvésnek, mobilabb gazdasági szerkezetének és az ott élők relatíve magasabb iskolázottsági fokának, szakmai felkészültségének köszönhető. Mindezen tényezők elősegítették a külföldi befektetések térségbe vonzását, elsősorban a feldolgozóipar és a gazdasági szolgáltatások szektorát célozva meg.

A válság elhúzódásának **a keleti országrészben** több gyökere van. Egyrészt az északkeleti megyéket sújtotta legnagyobb mértékben a **keleti piacokra** települt nehézipar és a mezőgazdasági tömegtermelés **összeomlása** az 1990-es évek elején. Ehhez hozzájárult az **ingázó, alacsony képzettségű munkások elbocsátása** a fővárosi és vidéki iparvállalatoktól, s a kevésbé termelékeny vidéki üzemek bezárása. Harmadik lényeges elem a **kiépítetlen nagytérségi infrastruktúra**, elsősorban az autópályák hiánya, melynek következtében a külföldi tőkebefektetések rendkívül alacsony szinten állandósultak a keleti országrészben.

Míg a megyei szintű elemzés a főváros-vidék és a nyugat-kelet dualizmusát mutatja, kisebb területegységeket, kistérségeket tekintve már differenciáltabb a kép. A KSH által az ország 150 statisztikai kistérségére elvégzett vizsgálat eredményeként meghatározásra került valamennyi kistérség fejlettségi státusza. Az új térszerkezetben a korábbi évtizedhez képest a legalapvetőbb változás a középhegységbe települt ÉK-DNY-i nehézipari tengely összeomlása. Az iparágak közül e zónában egyedül a vegyipar heverte ki a piacgazdasági átmenet sokkját.

A **dinamikusan fejlődő** és a **fejlődő** kistérségek elhelyezkedése alapján kirajzolódnak a nyugati országrész dinamikus tengelyei: a Budapest-Győr-Mosonmagyaróvár-Sopron vonal, valamint a Budapest-Székesfehérvár-Balaton tengely, melyeket mintegy összekapcsol az elsődlegesen földrajzi fekvése által felértékelődött nyugati határszél nagyobb városainak és kisebb centrumainak térsége. A Balaton, a Velencei-tó és keleten Hajdúszoboszló térségének kedvező irányú fejlődését az idegenforgalomra épülő kereskedelem és vendéglátás ösztönzi. Dinamikusan fejlődnek a nagyvárosok és megyeszékhelyek is, kiemelkedve környezetükből.

A piacgazdasági átmenet végén az ország kiterjedt térségei (Tiszántúl, Észak-Magyarország) a korábban ismertett okok miatt válságtérségek. A 30 lemaradó kistérségből 25 található az ország keleti felén és 5 a Dél-Dunántúlon. Az Észak-magyarországi Régió térségeinek közel 40%-a, az Észak-alföldi Régió térségeinek közel 57%-a lemaradó térség. Külső perifériának tekinthető az ukrán, kelet-szlovák, román és részben a délszláv határ mente; belső rurális perifériák húzódnak kisebb-nagyobb kiterjedésben az Alföldön és a Dél-Dunántúlon. A több mint

egy évtizede válságba került nehézipari térségekben (Ózd, Salgótarján, Várpalota) a gazdasági szerkezetátalakítás nagyon lassan megy végbe (Nemes Nagy, 1999).

Ellenőrző kérdések:

1. Sorolja fel milyen öt pilléren nyugszik a gazdaság!
2. Határozza meg a tömegtermelés és a rugalmas specializáció sajátosságait!
3. Sorolja fel a gazdaságfejlesztési stratégiák típusmodelljeit?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Mi alapján csoportosíthatók a különböző területi egységek?
2. Hogyan határozná meg a régiók fejlődési típusait?

2. Növekedés vs. fejlődés, világgazdasági kihívások

„Aki véges világunkban végtelen fejlődésről álmodozik, az vagy örült, vagy közgazdász.”
Kenneth Building

A jegyzet ezen fejezetében a területi kutatások alapját képező növekedés és fejlődés fogalmi kettősséggel ismerkedhet meg az olvasó. Kardinális kérdésként merül fel napjainkban, hogy a növekedés és fejlődés fogalmát ketté kell választani. A fejlődést gyakran mennyiségi, gazdasági kategóriaként értelmezik, a fejlődés pedig elsősorban nem mennyiségi kategória. A fogalmi kettősség tisztázása után a GDP kritikájára hívom fel az olvasó figyelmét, hiszen hajlamosak vagyunk a gazdasági növekedés mértékét erre az egyetlen makro-mutatóra leszűkíteni, figyelmen kívül hagyva annak hiányosságait. A fejezet záró részében a növekedési elméletek kerülnek bemutatásra.

2.1. Területi fejlődés, területi fejlettség

Mindenek előtt érdemes tisztába tenni, hogy a területi kutatások végzésekor a növekedés és a fejlődés fogalmát szigorúan el kell választani egymástól. A fejlődést gyakran mennyiségi, gazdasági növekedési kategóriaként értelmezik. A fejlődés azonban nem elsősorban mennyiségi kategória, hanem egyre inkább minőségi változást jelent. A fejlődést megfelelő esetben növekedés követi, de a növekedés nem minden esetben jelent fejlődést, viszont a fejlődés megvalósulhat növekedés nélkül is. A fejlődésnek olyan ismérvei is vannak, mint az **életminőség, a környezet minősége, a kulturális örökség megőrzése, az öngazgatás, a politikai függetlenség** stb. (LENGYEL – RECHNITZER, 2004). Mindezekről az olvasó már tájékozódhat a Regionális és vidékfejlesztési ismeretek elméleti jegyzetben, mely alátámasztja a téma fontosságát.

A növekedés csak akkor jár fejlődéssel, ha az egyben megváltoztatja a társadalmi-gazdasági rendszer szerkezetét is. Egy konkrét változás megítélése, hogy az fejlődést jelent vagy sem, a választott értékrenden múlik, tehát nem a mindennapi létünktől független objektív kategória. A fejlődés és a növekedés különbözőségét visszaadja az a tömör meghatározás, miszerint mindkettő változást jelent. A növekedésben a mértékek, a fejlődésben az értékek változnak. A fenti meghatározásokból egyértelműnek tűnik számomra, hogy a növekedés kvantitatív kategória, így mérése könnyebben megoldható, mint a fejlődésé, ami viszont kvalitatív kategória. NEMES NAGY (1998) ezen kívül különbséget tesz **térbeli fejlődés** és a **területi fejlődés** között. Ez előbbi a térbeli kiterjedésre utal, arra, hogy egy adott jelenség a térben terjed, azaz olyan új helyen is megjelenik, ahol korábban nem volt. Ez lehet egy- és többirányú, lineáris és radiális, folyamatos és szakaszos. A térbeli fejlődés azonban nem minden esetben jelent területi fejlődést. Ha a térben negatív folyamatok (munkanélküliség, infláció, iskola bezárás) terjednek az egyértelmű, hogy nem jelent területi fejlődést. Hiszen ez utóbbi egy sokkal komplexebb kategória, amely az összes gazdasági szereplő tevékenységének eredményeként valósul meg. A területi fejlődés elsősorban minőségi változás (LENGYEL – RECHNITZER, 2004).

Mindezekből adódóan a területi fejlődés olyan strukturális változás, amely következtében a gazdasági, a kulturális, a politikai, az ökológiai és más tényezők újszerűen hatnak egymásra. A területi fejlődést a helyi társadalom számára is a helyi folyamatok szerves folytatásaként jelentkező belső strukturális változások jelentik. A strukturális változás megjelenhet a termelési szerkezet módosulásában, a meglévő erőforrások jobb kihasználásában, az intézményi rendszer átalakulásában, vagy akár a lakosság képzettségében, értékrendjének és attitűdjének változásában egyaránt. Az egyén, a helyi társadalom szempontjából fejlődést jelent a lehetőségek bővülése is, ha az egyén egyre több munkahely, lakóhely, iskola stb. közül választhat, illetve adott lehetőséget a helyi társadalom egyre szélesebb rétege érheti el (NEMES NAGY, 1998).

Így beszélhetünk térbeli növekedésről és térbeli fejlődésről, valamint területi növekedésről és területi fejlődésről. A térbeli növekedés **mennyiségi expanzió**, a társadalmi-gazdasági folyamatok térbeli terjedését jelenti minőségi megkülönböztetés nélkül. A térbeli fejlődés pedig a **pozitív folyamatok és jelenségek térben való áradását jelenti**, vagyis a fenti folyamatok azon részhalmaza, amely a célterületen élők életkörülményeit, gazdasági, politikai helyzetét javítja. A területi növekedést az különbözteti meg a térbeli növekedéstől, hogy itt a növekedés autonóm, belülről jövő és a terület határán megáll, vagyis a térben nem terjed. A területi fejlődés pedig a mennyiségi változásoknak az a részhalmaza, amely a térségben élőkre pozitív hatással van. A területi fejlődés egy dinamikus fogalom, melynek a statikus párja a területi fejlettség, amely egy adott pillanatban mutatja a fejlődés eredményét.

LENGYEL (2003) szerint az időben egymás után következő fejlettségi szintek jelentik a fejlődést, a fejlettség egy komplex kategória, melynek meghatározása, mérése lehetetlen, hiszen objektív és szubjektív elemeket is tartalmaz. Bár ennek ellenére nagyságát a **területi GDP** valamilyen mutatójával szokás mérni. A fejlődés (miként statikus párja a fejlettség) is egyike azoknak az összetett fogalmaknak, amelyek nagyon nehezen mérhetők, illetve a fogalom értéktartalmáról nincs közmegegyezés. Az értékmeghatározás abban a pillanatban hozzákapcsolódik egy-egy folyamat értelmezéséhez, amikor a változás fogalma helyébe a fejlődés kerül. Ugyanaz a tényszerű változás ugyanis többféleképpen értelmezhető (a gyors népességnövekedés például éppúgy lehet fejlődési tényezőként, mint kríziselemként értelmezni). Nehezíti a fogalom meghatározását, hogy jellemzően nem egy könnyen mérhető mennyiségi, hanem **soktényezős minőségi fogalomról van szó**. Ugyanazon folyamatot egyesek fejlődésnek, haladásnak, előrelépésnek minősíthetnek, miközben mások – egy az előzőtől eltérő értékrendbe helyezve – negatív minősítéssel élnek. A területi fejlődés mérése ezért csak több tényező együttes figyelembevételével történhet, ami számos nehézséget vet fel. A korszerű többváltozós matematikai-statisztikai módszerek (pl. faktoranalízis) azonban segítenek a több tényező együttes kezelésében.

A fejlettség tehát, miként a társadalmi jellemzők legtöbbször, összetett, sokoldalú, sokdimenziós és (ha mérni próbáljuk) sok mutatós. Fejlettségi dimenzió lehet egy országban vagy egy térségben a **humántőke nagysága, a gazdaság teljesítménye, a településszerkezet vagy a műszaki ellátó-hálózatok sűrűsége** éppúgy, mint bizonyos intézmények, társadalmi viselkedésminták megléte vagy hiánya, de a természeti környezet állapota is. A fejlettség többmutatós jellege abban jelentkezik, hogy az egyes dimenziók általában nem írhatók le egyetlen mutatószámmal, hanem állapotuk, helyzetük többféle módon is mérhető, ami mérési statisztikai nehézséget jelent. A humántőke volumenének, színvonalának vizsgálatakor például a társadalomföldrajz méltán egyik legkedveltebb fogalma a népesség iskolázottsági szintje. Ennek egyaránt mérőszáma lehet a felsőfokú végzettségűek vagy épp az írástudatlanok aránya, de akár egy olyan mutató is, ami a képzettségi szinteket a hozzájuk rendelt elvégzett osztályszám alapján hozza közös nevezőre (NEMES-NAGY, 1998).

Fontos azonban arról is szólni, hogy léteznek azonban olyan komplex mutatók is, amelyek egymagukban több területi fejlettségre ható tényezőt is megjelenítenek. Ilyen pl. a **területi bruttó hozzáadott érték**. Bár használatát számtalan kritika érte, a bírálóinak többsége elismeri, hogy számítása és interpretálása egyszerű és a statisztikai adatbázisok hiányosságai miatt nehezen helyettesíthető más mérőszámokkal, melyről jelen fejezet későbbi alfejezetében lesz szó részletesen. Az adott területen előállított bruttó hazai termék mennyisége nem csak az előállított új érték nagyságát határozza meg, hanem utal az adott területen lévő természeti és művi környezetre, az ott élők teljesítőképességére, valamint a konkrét „hely” geopolitikai helyzetére.

Mindezek alapján jól látható az olvasó számára, hogy a növekedést, azaz változást könnyedén tudunk mérni, fejlődést azonban nem, vagy csak nehezen, hiszen annak megítélése, hogy egy változás fejlődést jelent-e vagy sem, az attól függ, hogy ki ítéli meg. Olyan változás nincs, amit mindenki – minden társadalmi réteg, gazdasági csoport – egyformán ítél meg.

A regionális növekedés tanulmányozásánál a következő mérőszámokat használják a legáltalánosabban:

- a termelés (kibocsátás) növekedése
- az egy foglalkoztatottra jutó termelés (kibocsátás) növekedése
- az egy főre (lakosra) jutó kibocsátás (termelés) növekedése

A kutatóknak tisztázni kell, hogy a növekedést miben kívánja mérni, hiszen a három mérőszám az adott régió növekedési teljesítményét különböző módon értelmezi. Így például, ha egy régióban méréselt a kibocsátás növekedése, ám az együtt jár az egy foglalkoztatottra jutó kibocsátás emelkedésével, akkor növekedhet a régióban a munkanélküliség. Általában magas korreláció figyelhető meg a kibocsátás növekedése és az egy főre eső kibocsátás növekedése között, de az egy foglalkoztatottra jutó kibocsátás és a két másik mutató között már sokkal alacsonyabb korrelációt figyeltek meg. A kibocsátás növekedést a régió gazdasági teljesítményét kifejező mutatóként használjuk. Az egy főre eső kibocsátás növekedést döntően a gazdasági jólét kifejezésénél vehetjük figyelembe. Az egy foglalkoztatottra eső kibocsátás növekedést gyakran alkalmazzuk, mint a régió versenyképességének mérőszámát.

Napjaink empirikus társadalomkutatásának, benne a regionális elemzéseknek egyik központi területe a **sokdimenziós elemzés**, a sokdimenziós tér, ami leggyakrabban épp a fejlettség fogalmával kapcsolódik össze. A fejlettség, miként a társadalmi jellemzők legtöbbje, összetett, sokoldalú, sokdimenziós és (ha mérni próbáljuk) sokmutatós. A többdimenziós jelleg azt jelenti, hogy fejlettségnek számos oldala, tényezője, egymásba át nem vihető eleme van, még ha ezek között mérhető tendenciaszerű együttmozgások is. Fejlettségi dimenzió lehet egy ország vagy egy térség esetében például a humán tőke nagysága, a gazdaság teljesítménye, a településszerkezet vagy a műszaki ellátó hálózatok sűrűsége éppúgy, mint bizonyos intézmények, társadalmi viselkedésminták megléte vagy hiánya, de a természeti környezet állapota is. Ráadásul a különböző dimenziók fontosságának, szerepének megítéléséhez térben és időben is változó társadalmi értéktartalmak kapcsolódnak, ami csak fokozza a közmegegyezés nehézségét a fejlettség értelmezésében.

A fejlettség és a hasonló összetett fogalmak **többmutatós** jellege abban jelentkezik, hogy az egyes dimenziók általában nem írhatók le egyetlen mutatószámmal, hanem állapotuk, helyzetük többféle módon is mérhető, ami mérési, statisztikai nehézséget jelent. A humán tőke volumenének, színvonalának vizsgálatakor például a társadalomföldrajz méltán egyik legkedveltebb fogalma a népesség iskolázottsági szintje. Ennek egyaránt mérőszáma lehet a felsőfokú végzettségük vagy épp az írástudatlanok aránya, de akár egy olyan komplex mutató is, ami a képzettségi szinteket a hozzájuk rendelhető elvégzett osztályszám alapján hozza közös nevezőre. Ezek jellemzően együtt mozgó mérőszámok, de mégsem ugyanazok, a fejlettségelemzésbe bármelyik bevonható. Hasonló a helyzet a többi fejlettségi dimenzió esetében is. A társadalmi jelenségek összetettsége, sokdimenziós jellege kettős kihívást jelent a területi elemzésben. Egyrészt törekedni kell arra, hogy a vizsgált jelenségnek minden lényeges tartalmi elemét figyelembe vegyünk, másrészt arra, hogy még áttekinthető legyen a vizsgálatba bevont információtömeg. Nem kis részben épp a fejlettség (s más hasonló összetett fogalmak) sokdimenziós és sokmutatós jellemvonása kényszerítette ki s egyben alapozta meg a területi kutatásokban azt, hogy a hatvanas-hetvenes évekre napi elemzési eszközzé váltak az összetett és rejtett, többdimenziós és többmutatós fogalmak mérését célzó, többváltozós matematikai-statisztikai eljárások, mindenekelőtt a **faktoranalízis** (részletesen olvashatnak róla a Regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment gyakorlati jegyzetben). Ez a módszer értő alkalmazás és meghatározott matematikai feltételek mellett alkalmas arra, hogy viszonylag egyszerűen mérhetővé tegye az összetett fogalmakat. A faktoranalízis eredményeként olyan új, komplex („látens”) változók számíthatók, amelyek kapcsolatban vannak a kiinduló adatokkal, azokkal mérhető a korrelációjuk, s így azonosítható a tartalmuk is (NEMES-NAGY, 1998).

2.2. A fejlődés mérőszámai, GDP kritikája

A GDP kritikájának fontosságát az is mutatja, hogy több jegyzet is foglalkozik ezen témakörrel. A Regionális és vidékfejlesztési ismeretek elméleti részében mér esett szó ezen témakorról. A fejlődés és növekedés fogalmak értelmezése után felmerül a kutatóban a kérdés, hogy honnan is tudjuk, hogy milyen irányba halad a fejlődésünk. Hiszen minden folyamatnak szüksége van visszaigazolásra arról, hogy biztosan jó irányba, a céljai felé tart, és nem tévúton jár, tehát a változásokat a lehető legobjektívebben mérni kell. A fenntartható fejlődés gondolatának megjelenése előtt erre a kérdésre nagyon egyszerűen válaszoltak. A fejlődést azonosították a gazdasági növekedéssel és a **bruttó nemzeti termék (GDP: Gross Domestic Product)** összértékét használták a fejlettség kimutatására. Ma egyre több gazdasági szakember tartja a gazdaság növelésére törekvő politikát egy letűnt történelmi korszak maradványának, s ebből következően a mai viszonyokra használhatatlannak. Szerintük a GDP mutatói egyre inkább fogalmi gáttá válnak, amelyek eltávolítanak a gazdasági-társadalmi realitástól és a fenntartható jövőhöz vezető úttól. A GDP nem tekinthető a gazdasági összteljesítmény jó mércéjének. A társadalmi jólét szintjét pedig még kevésbé képes tükrözni (ZSOLNAI, 2001).

Az Egyesült Államok a GDP alapú sikertörténet leghíresebb példája, de az utóbbi évtizedben már komoly jelek vannak arra nézve, hogy a népesség is érzékelné a ragyogóan működő gazdaság és a saját valós helyzete közötti szakadékot. A közgazdászok értelmezése szerinti gazdaság fellendült, de azok az emberek, akikből a társadalom áll, nem érezték jobban magukat. A Time magazin számos cikke is arra mutatott rá, hogy a hivatalos mutatók egyszerűen rosszak és rossz irányba vezetik az országot. Számos válságtünet figyelmeztet a fennálló értelmezési szakadékra: az emberek hosszabb ideig dolgoznak kevesebb bérért; a középosztály lecsúszik, miközben a gazdagok gazdagabbak lesznek. A bűnözés, nő, családok bomlanak fel, általános pesszimizmus lesz úrrá az embereken. Mert ha a gazdasági fejlődés mutatói elavultak, akkor folyamatosan kiszolgáltatják a lakosságot egy olyan politikának, amely nem lehet sikeres. Ebből következik, hogy alapvető fontosságú eldönteni, mennyire alkalmas a ma is központi helyzetben lévő GDP a fenntartható fejlődés sikerének meghatározására (GYULAI, 2000).

A GDP a **piaci tevékenység és a pénztulajdon változásának** a mércéje. Nem tesz különbséget a kívánatos és a nemkívánatos események között, és a valóságnak csak azt a szeletét veszi figyelembe, amelyet a közgazdászok figyelemre méltónak tartanak: a pénzügyi tranzakciókat; a háztartásban és a magánéletben döntő jelentőségű, de nem anyagiasítható történéseket kihagyja a számításból. A GDP csak a piacon realizált s számba vehető tevékenységek eredményét képes mérni. Ezért merült fel számos közgazdászban a kétely, hogy ez a mutató igencsak korlátozott kifejezője a gazdaság valódi teljesítményének és eltorzított képet ad a társadalom jóléti szintjéről (ZSOLNAI, 2001).

Önmagában a GDP nagyon kevésről informál. Nem tesz különbséget produktív és destruktív, fenntartható és fenntarthatatlan tevékenység között, minden piaci eseményt nyereséggként kezel. Ennek eredményeként a GDP nemcsak elleplezi a társadalmi struktúra zavarait és a természeti környezet tönkretételét, hanem ami rosszabb, ezeket a problémákat gazdasági nyereséggként tünteti föl. Minél inkább kimeríti egy ország a természeti erőforrásait, annál inkább nő a GDP. A környezetszennyezés még jobban emeli az értéket, mert kétszer jelenik meg nyereséggként: egyszer, amikor a vegyi gyár melléktermékként előállítja, másodszer amikor az ország milliárdokat költ az elhárítására. (TÓTH, 2009/b) A GDP teljesen figyelmen kívül hagyja a jövedelem eloszlást és így a csúcson lévők óriási jövedelmei úgy jelennek meg, mintha ezek mindenki számára pénzbeli gyarapodást jelentenének.

Amikor a különmunka a családdal vagy a közösséggel töltött időt csökkenti, ezt a veszteséget a GDP gazdasági nyereséggként tartja számon. A GDP alkalmazása talán a kevésbé fejlett országokban okozza a legnagyobb károkat. Ezekben az országokban ugyanis a termelés nagy része a háztartás-gazdaságokban zajlik le, amik kívül esnek a GDP látókörén, ezért a GDP

növelésére irányuló erőfeszítések éppen ezeket a gazdaságokat számolják fel, megszüntetve a gazdasági háttérrel és a minimális jólétet is.

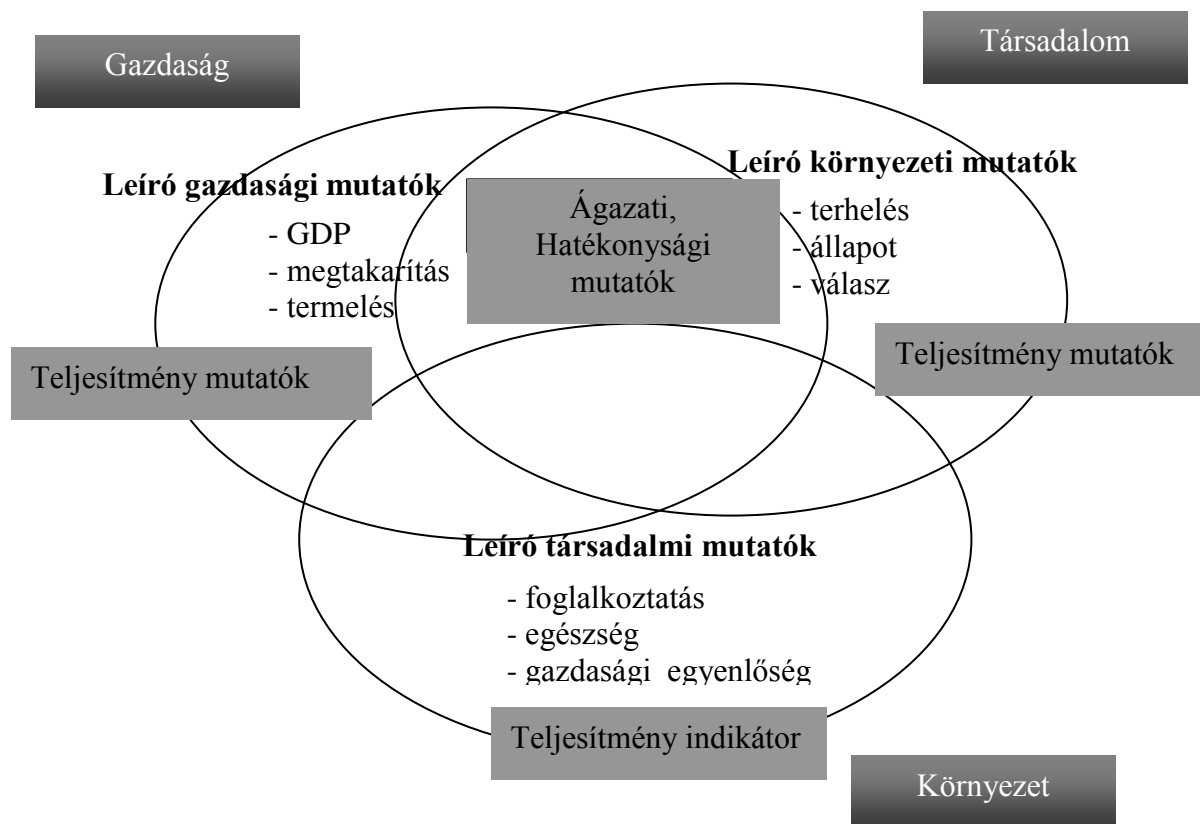
Összességében elmondható, hogy számos kritikai észrevétel került az eddigiekben megfogalmazásra a GDP-vel kapcsolatban, melyek közül a legfontosabbak az alábbiak:

1. A legnagyobb tétel, amivel a GDP nem számol, az a **háztartáson belüli munkavégzés** (gyermekfelügyelet, idősök gondozása, háztáji gazdálkodás, önerős házépítés stb.)
2. A GDP hasonlóképpen nem tükrözi a **háztartások közötti munka- és termékcsereket**.
3. A GDP **nem tud megbirkózni a jövedelmi egyenlőtlenségekből fakadó problémákkal**.
4. A GDP nem tudja figyelembe venni, hogy az **általában kifejezett javak és szolgáltatások az emberek különböző igényeit különböző körülmények között, különböző mértékben elégítik ki**.
5. A GDP-értékek országok közötti összehasonlításához az USD-ban kifejezett értékeket használják. A **valutaárfolyamok bizonytalansága és fluktuációja miatt azonban ez igen félrevezető lehet**.
6. Mivel a GDP flow-típusú mutató, ezért **nem tükrözi a tőkejavakban bekövetkezett változásokat**. Ha fizikai tőke pusztul egy országban, akkor ez nem jelentkezik a GDP-ben közvetlenül.
7. A GDP egyáltalán **nem számolja el azt a számtalan életsegítő szolgáltatást, amit a természeti ökoszisztémák ingyen nyújtanak az embereknek**.
8. A GDP nem számol az emberi tőkével (**human capital**), azaz azzal a potenciállal, amit az emberek egy adott országban megtestesítenek.
9. A GDP nem tud mit kezdeni az úgynevezett **pozícionális javakkal**. Ezek olyan jóságok, amelyek abból nyerik hasznosságukat az emberek számára, hogy birtoklásuk vagy használatuk exkluzív, másoktól megkülönböztető.
10. A GDP nem tükrözi az emberek számára rendelkezésre álló **szabadidő értékét**.
11. A GDP nem tükrözi az emberek **munkahelyi életminőségét** sem.
12. A GDP szükségképpen **alulértékeli a nem piaci áron biztosított közszolgáltatásokat** (közoktatás, közegészségügy stb.)
13. A GDP nem tud mit kezdeni a **fogyasztói döntések irracionálisából adódó áregyenlenségekkel**.
14. A GDP a **drágább termékek gyártását és piacra vitelét többre értékeli**, mint az olcsóbb termékek gyártását és piacra vitelét.
15. A GDP **nem képes korrigálni az egyenlőtlen jövedelem-eloszlásból következő torzított árarányokat**.
16. Végezetül a GDP **nem számol a pénz csökkenő határhasználával**.

2.2.1. A gazdaság mérőszámainak reformja

A fent leírtakra ráébredve a szakemberek között is egyre többen ismerték-ismerik fel, hogy szükség van a fejlődés új mutatóira, amelyek a ténylegesen létező gazdasághoz kapcsolódnak. Az új mutatókkal szemben álló közgazdászok főként arra hivatkoznak, hogy bármilyen kísérlet, ami a gazdaság emberekre és környezetre gyakorolt hatásait próbálná számszerűsíteni, túl sok feltevést és belemagyarázást tartalmazna. Ennek ellenére az, hogy a GDP értéként nullát rendel ezekhez a dolgokhoz, sokkal tarthatatlanabb, mint bármilyen kezdetleges próbálkozás a gazdaság-értékelésbe való bevonásukra. A hagyományos közgazdasági gondolkodásmód a ténylegesen mérhető dolgokkal foglalkozik, de ha a tengereket, természeti tájakat nehéz is pénzben számításba venni, az nem jelenti azt, hogy ezeknek nincs értéke. Egy rossz becslés is pontosabb, mint a teljes figyelmen kívül hagyásuk, ezért minden alternatív gazdasági-társadalmi mérőszámnak létjogosultsága van.

Ma már több átgondolt próbálkozás létezik egymás mellett. A fenntartható fejlődés elveinek Riói elfogadása után az **ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottsága** elhatározta, hogy kidolgozza fenntartható fejlődés indikátorait, melyeknél figyelembe veszi a fenntarthatósági diagram alap pilléreit.

2.1. ábra: A fenntarthatóság hármass diagramja

Forrás: EEA, 1999.

A 2.1. ábra a **mutatók tipológiáját mutatja be**. A leíró jellegű mutatók választ adnak arra, hogy hogyan alakul a környezet terhelése és a környezet minősége. Általában olyan görbén szerepelnek, mely egy változó alakulását mutatja az időben. A mutatók második csoportja az “és mi az, ami releváns?” utólagos kérdésre válaszolnak. A teljesítménymutatók általában ugyanazok a változók, mint a leíró jellegű mutatók, csak célértékekhez kapcsolódnak. A 'Natura 2000 lelőhelyek kijelölése összevetve a fontosabb természeti területek vagy az országonkénti célterületek becsült számával' például teljesítménymutató, ahogy azok a mutatók is, melyek nemzetközi megállapodások vagy országos akciótervek céltárgyához kapcsolódnak. A harmadik csoport, mely a környezet és az ökonómiai ciklus között helyezkedik el, az öko-hatékonysági mutatókat foglalja magába. Ezek a “vajon hatékonyabbak vagyunk-e már gazdasági folyamataink során?” kérdésre válaszolnak.

Az öko-hatékonysági mutatók hasznos kommunikációs eszköznek bizonyulnak. Egyértelműen ösztönzőleg hatnak a teljesítmény folyamatos javításához. A “mi volt az eljárás mód hatása” kérdés megválaszolására újabb, egy negyedik csoportját hozták létre a mutatóknak. Az eljárás mód hatékonyságának mutatói jelzik az egy változó alakulása mögött meghúzódó okokat. A mutatók ezen fajtája rávilágít arra, hogy mi volt a gazdaságban vagy a gyártási folyamatokban a strukturális változások hatása, illetve, hogy milyen hatással bírt a (környezetvédelmi) döntéshozatal. Végül az ötödik csoportja a mutatóknak ahhoz a kérdéshez kötődik, hogy “végül is jobb-e az egyenlegünk?”, amely kérdés a gazdasági, a társadalmi és a környezetvédelmi változások egyensúlyára kérdez rá. **Az olyan mutatók, mint a tényleges megtakarítások, és egy fajta módosított GDP érték ad választ erre a kérdésre** (TÓTH, 2009/a).

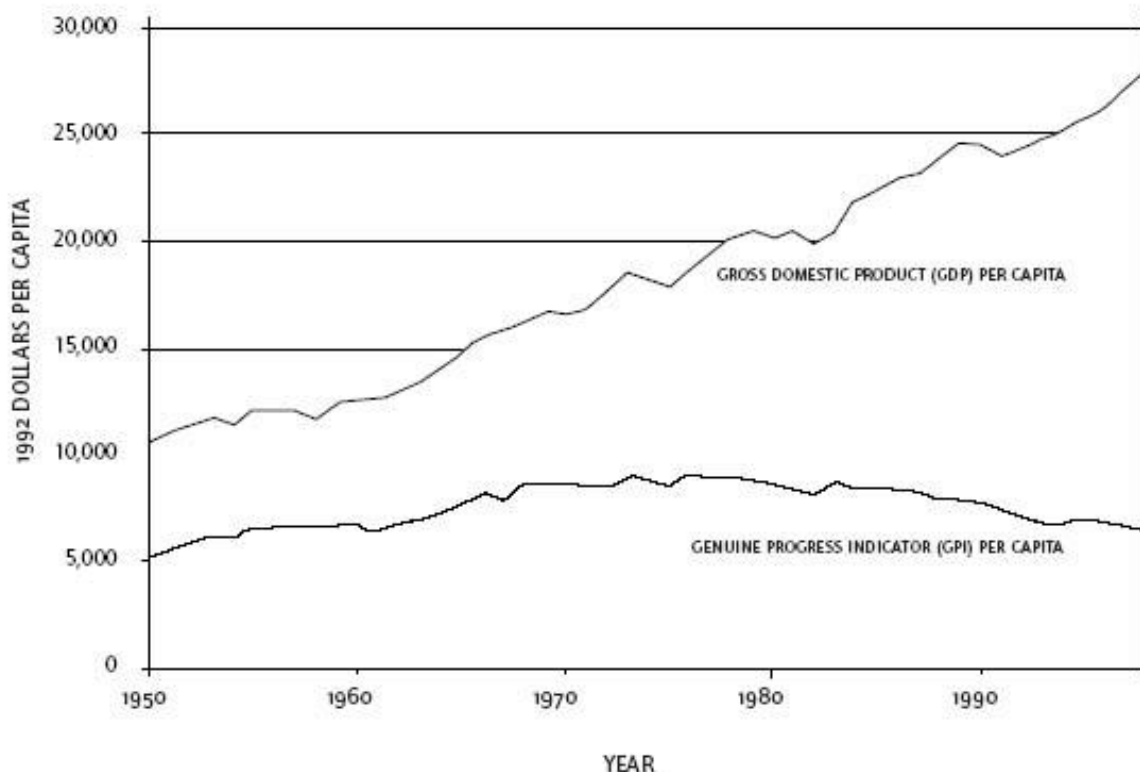
A munka eredményeit az ún. **kék könyvben** hozta nyilvánosságra, ahol a gazdaság, társadalom, környezet és ipar kategóriáiban három indikátorcsoportot hoztak létre. Az ún. **folyamat-indikátorok** megmutatják a különböző humántevékenységek hatását a környezetre, az **állapot-indikátorok** a pillanatnyi állapotra utalnak, az **eredmény-indikátorok** pedig alkalmasak a különböző intézkedések hatékonyságának a mérésére. Ezek a mérőszámok általában a már létező adatgyűjtések mérhető eredményeire támaszkodnak (pl. GDP, természetes szaporodás, születéskor várható élettartam, művelt terület nagysága stb.), de azok újszerű, változatos kombinálásával (pl. környezetvédelmi kiadások a GDP %-ában, egészségügyi kiadások a GDP %-ában) az adatok más megvilágítást nyernek, és a mutatók összességükben képesek kiküszöbölni saját fogyatékosságaik

többségét. Történtek még radikálisabb próbálkozások is a mérőszámok reformjára, ilyen kísérlet eredménye például egy olyan új mutató, amely fejlesztői szerint sokkal közelebb visz ahhoz a gazdasághoz, amelyet az emberek ténylegesen megtapasztalnak.

A **Valódi Fejlődés Mutatójának** (GPI = *Genuine Progress Indicator*) nevezték el.

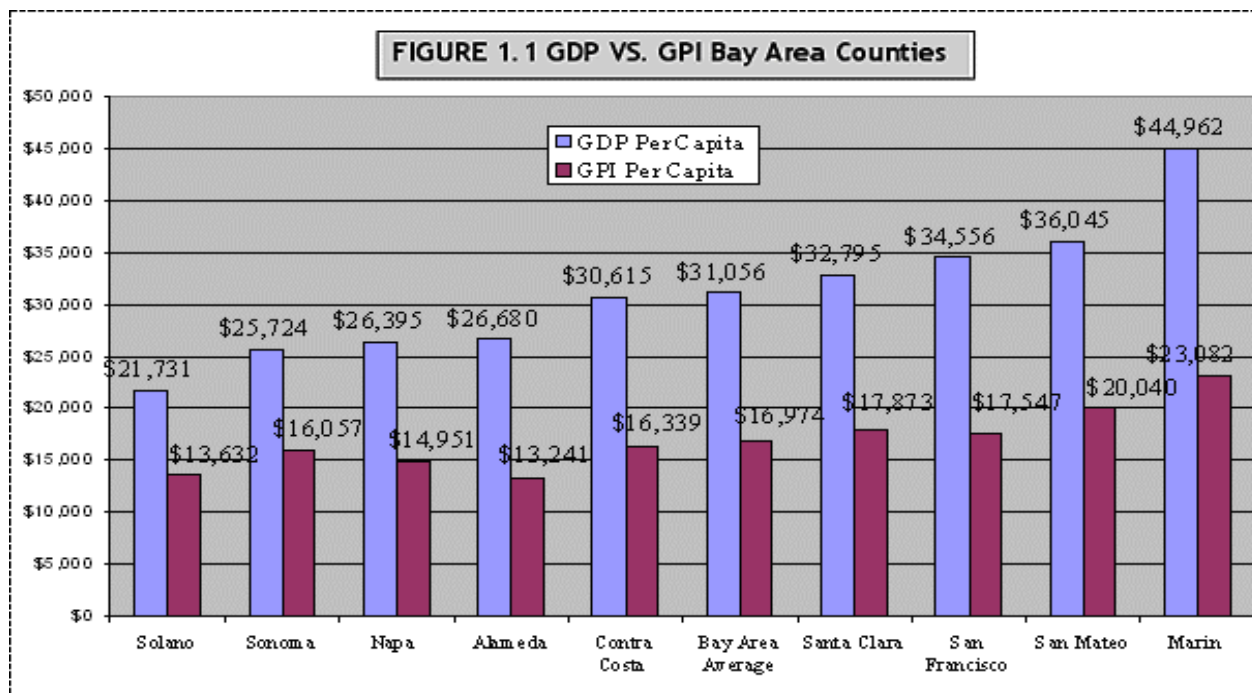
GPI-t Ted Halsteaddel és Jonathan Rowe először 1995 szeptemberében alkotta meg, azonban akkor még csak az Egyesült Államokra számolták ki.

A GPI a gazdasági életnek húsznál több olyan vetületét is tartalmazza, amelyeket a GDP nem vesz figyelembe. Ezek részben az elérhető adatokra, részben a józanészre támaszkodnak, és megpróbálják rendezetten számba venni a különféle kiadásokat. Ugyanazokat a fogyasztási adatokat, amelyeken a GDP is alapszik, számos különböző korrekciós módszerrel tették valóságközelibbé. Azokat a gazdasági tendenciákat vizsgálva (pl. az USA utóbbi 50 éve), ahol GDP több mint kétszeres növekedést jelzett, a GPI egyértelmű hanyatlást mutatott ki (GYULAI, 2000).

2.2. ábra: A GDP vs. GPI az USA-ban

Forrás: TÓTH, 2009/b

2.3. ábra: Regionális mérés lehetősége a GPI mutatóval

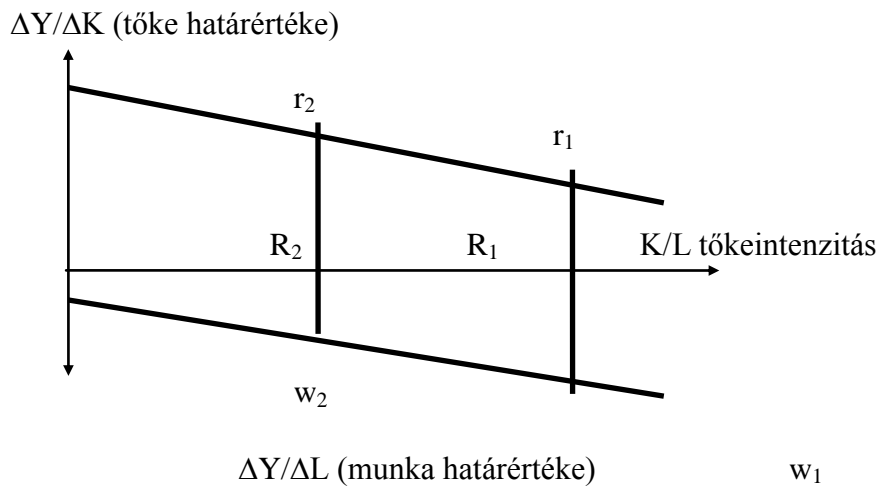
Forrás: TÓTH, 2009/b.

2.3. Növekedési elméletek

Egy-egy országrész, régió, megye, illetve kistérség fejlődését, gazdaságának növekedését a természeti környezet, illetve a rendelkezésre álló termelési tényezők egyaránt befolyásolják. Nem lehet egyetlen tényezőt vagy éppen tényezőcsoportot kiemelni közülük. Ennek megfelelően nem egy, hanem számos elmélet kísérli meg értelmezni és magyarázni a regionális növekedést az azokat meghatározó faktorokat, melyek az alábbiakban kerülnek röviden bemutatásra.

2.3.1. A neoklasszikus elmélet

A neoklasszikus regionális növekedési elmélet kiinduló tétele az, hogy a különféle termelési tényezők közötti eltérések éppen **mobilitásuk révén** egyenlítődnek ki, azaz a régiók közötti jövedelmi különbségek alapvetően a kiegyenlítődés irányába hatnak. Ezt a növekedési teóriát **RICHARDSON 1969**-ben készült tanulmányában a régiók közötti tényezők mobilitásának elméleteként értelmezte. Alap teóriájának feltételei az alábbiak voltak: teljes foglalkoztatottság, a verseny szabadsága, a termelési tényezők akadálytalan áramlása, a régiók közötti szállítási költségek elhanyagolható értéke, az összes régióban közel azonos a termelési szerkezet, az egyes termelési tényezőket a határtermékük szerint értékelik a piacon, a bérszínvonal és a tőke hozadékának nagysága a termelési tényezők felhasználásának, mértékétől függ. A 2.4. ábrán jól látható, hogy növekvő tőkeintenzitás mellett a tőke határterméke csökken ($\Delta Y/\Delta K$) és a munka határterméke ($\Delta Y/\Delta L$) növekszik. A jelzett feltételek mellett a termelési tényezőket értékük alapján ellentételezik, azaz a tőke határterméke ($\Delta Y/\Delta K$) egyenlő a tőkehozadékkal (r), a munka határterméke pedig a reálbérrel (w) (RICHARDSON, 1969).

2.4. ábra: A tőke és a munka közötti kapcsolatot
 Forrás: KOLLÁR szerkesztés SCHATZL (1992) alapján, 2011.

A két régióban azonos termékeket állítanak elő, azonos termelési szerkezetben, a magasabb tőkeintenzitással rendelkező régió (R_1) **magasabb reálbéreket** (w_1), de alacsonyabb tőkehozadékokat (r_1) produkál, míg az alacsonyabb tőkeintenzitást mutató régióban (R_2) alacsonyabb reálbérek, de magasabb hozadékszint (r_2) alakul ki. A neoklasszikus elmélet alapján ennek következményeként az egyensúly helyreáll, mivel az alacsonyabb tőkehozadékokat nyújtó régióból a tőke a magasabb tőkehozadékokat kínáló régióba áramlik, miközben a munka mozgása fordított irányú, vagyis az alacsonyabb reálbért kínáló régióból áramlik a magasabb reálbért nyújtó régióba (KOLLÁR, 2012).

A termelési tényezők ellentétes mozgásának hatására a regionális különbségek mérséklődnek, így az egyes térségekben a jövedelmek folyamatosan közelítenek egymáshoz. A régiók közötti tőkemozgások nagyságát a befektetések és a megtakarítások összehasonlításával lehet meghatározni. A regionális rendszer akkor kerül egyensúlyba, ha az összes befektetés azonos az összes megtakarítással. A neoklasszikus nemzetgazdasági modellekből került levezetésre a regionális **növekedési modell**, így az alkalmazott megszorítások, feltételezések is szükségszerűen elfogadásra, adaptálásra kerültek. Míg a nemzetgazdaság zártabb rendszerében jól értelmezhető és jobban magyarázható a teljes foglalkoztatás, a szabad verseny, vagy a termelési tényezők közötti korlátlan mobilitás, addig a regionális dimenzióban ezek az összefüggések nehezen írhatók le.

A termelési tényezők kihasználásában jelentős eltérések vannak az egyes régiókban, vagy éppen a térségi piacon lévő oligopóliumok és monopóliumok számos gazdasági ágazatban akadályozzák a tényezők korlátlan és szabad áramlását (SCHATZL, 1992). A tőke és a munkaerő mozgása sem magyarázható a bérszínvonal és a tőkehozadékok eltérő különbségeivel. Véleményem szerint napjainkban a munkaerő migrációját nem kizárólag a reálbérekben meglévő különbségek motiválják, hanem olyan kiegészítő tényezőktől függnék mint a munkahely kínálata, annak szerkezete, a létfenntartási költségek nagysága, a városiasodás foka, a lakásárak és a bérleti díjak nagysága, vagy éppen a szabadidő eltöltésének lehetőségei, sőt az elérhető társadalmi pozíció jellege.

2.3.2. A területi növekedés elméletei Keynes után

KEYNES 1936-ban készített tanulmányában a beruházások hatását vizsgálta a jövedelmekre. Megállapította, hogy az összkereslet növekedését a befektetéseknek a megtakarítási

rátához való aránya határozza meg. Egy beruházásnak és az általa gerjesztett más beruházásoknak a következtében fellépő jövedelem-növekedés jelentősen meghaladhatja a beruházás összegét.

DOMAR (1946) és **HARROD** (1948) összekapcsolja a jövedelmeket a kapacitásokkal, s megállapítja, hogy a gazdaságban akkor van egyensúly, ha az összkereslet ugyanolyan mértékben növekszik, mint a termelési kapacitás. Mindez akkor következik be, amikor a beruházások jövedelmi és kapacitás hatása egymással megegyezik. Általánosságban elmondható, hogy az elméleti szakirodalom a gazdasági növekedés tekintetében **két eltérő hipotézist** jelenít meg. Az egyik azt állítja, hogy a technológiai fejlesztések úgy működnek, hogy jelen van a szabad kereskedelem és a viszonylag korlátlan piaci verseny, amely gazdasági konvergenciához vezet, a másik állítás szerint pedig a természetszerű modern technológiáknak köszönhetően elkerülhetetlen egy idő után az egyenlőtlenség, illetve a növekedési divergenciák létrejötte. A területi növekedési elméleteket tovább vizsgálva fontosak tartom kiemelni a Hirschmann féle **komplementer hatás** bemutatását. Arra a következtetésre jutott, hogy minden beruházásnak előrecsatoló hatása van, amely az outputoknak a kapcsolódó ágazatokban történő további feldolgozása miatt következik be. Ugyanakkor vannak visszacsatoló hatásai is, amelyek a beruházáshoz és az általa megindított termeléshez szükséges áruk, szolgáltatások iránti keresletben érvényesülnek.

Tanulmányában alkalmazott konkrét példa az alábbi: Egy tejüzem telepítésének előrecsatoló hatása a tejfelhasználás (pl. ízesített joghurtok) növelése, míg visszacsatoló hatása a szarvasmarha-állomány bővítése, vagy a csomagolóanyagok gyártókapacitásának fokozása. A **komplementer hatás** érvényesülhet a kereslet növekedésében, hiszen a beruházás következményeként keletkezett jövedelmek fokozzák az áruk és a szolgáltatások iránti keresletet, ami viszont további befektetéseket válthat ki. Beszélhetünk technológiai komplementer hatásról is, hiszen egy korszerű üzem telepítése hozzájárulhat a munkaerő-állomány képzettségének növeléséhez, s ezáltal újdonságfogadási képességének bővítéséhez, ami például kapcsolódó kisüzemek létrehozását eredményezheti.

A beruházások egy-egy térségben hatnak az infrastrukturális ellátottságra, a települések felszereltségére, intézményi ellátottságára, így az államtól és a helyi kormányzatoktól újabb befektetéseket válthatnak ki, amelyek azután ismét **serkentőleg hatnak a kapacitásokra, a jövedelmekre**, s komplementer effektusaik révén további növekedési folyamatokat indíthatnak meg. Ezen térben lejátszódó komplementer effektusok kardinális szerepét véleményem szerint is fontos hangsúlyozni. A telephelyelmélet és a gazdasági növekedés fenti értelmezésének összekapcsolása lehetőséget nyújt arra, hogy a jövedelmi, kapacitás és komplementer hatásoknak térben érvényesülő következményeit megvizsgáljuk.

Kimutatható, hogy egy beruházás **gazdasági serkentő hatása a telephelyen a legélelkebb**, majd attól távolodva fokozatos csökkenését regisztrálhatjuk. A hatótávolság függ az adott centrum vonzáskörzetétől, vagyis a lakosságnak attól a készletétől, hogy túltegye magát a lakóhely és a telephely közötti távolságtól, továbbá a közlekedési hálózattól, azok eszközeitől, minőségétől.

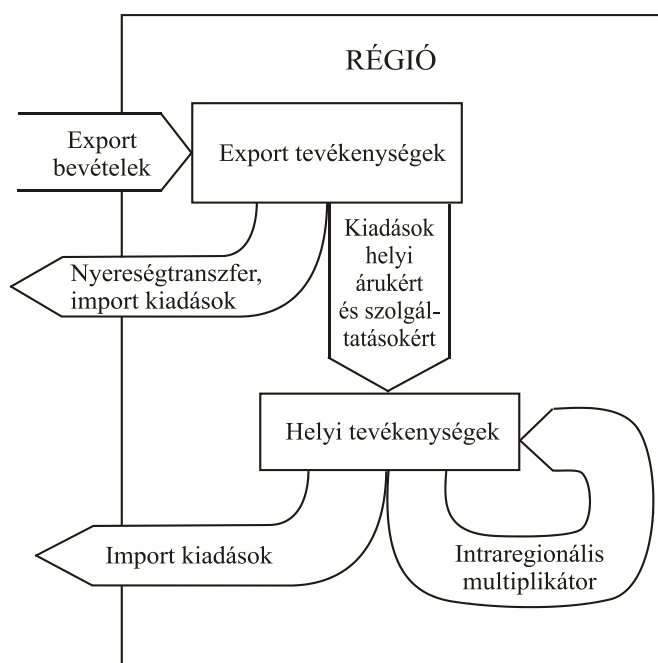
A fenti három hatás időbeli és térbeli viszonyát az jellemzi, hogy, a kapacitások hosszú távon vannak jelen egy térségben, de azok koncentráltan jelentkeznek egy településen, míg a jövedelmi hatások rövidtávon érvényesülnek, de térben már jobban szétterülnek. Végül a komplementer hatások mind időben, mind térben erőteljesebben terjednek, következményeik **komplexen érvényesülnek** a regionális gazdaságban (KOROMPAI, 1995). A **beruházások területi eloszlása**, valamint az ezek által kiváltott jövedelmi és komplementer hatások jelentős területi különbségeket eredményezhetnek, így létrejöhetnek növekedési, erőforrásvesztő és stagnáló térsége. A **növekedési régióra** az a jellemző, hogy a lakosság jövedelmi szintje meghaladja az országos átlagot, a fejlődés dinamikus, a befektetések volumene folyamatosan emelkedik, a lokális iparban számottevő az exporttöbblet, a régió gazdasági potenciálja a termelési tényezők folyamatos beáramlását eredményezi. Az **erőforrásvesztő régiókban** viszont a gazdasági potenciál fokozatosan zsugorodik, a termelés volumene csökken, az ipari beruházások visszaesnek, valamint a mobil termelési tényezők kiáramlanak a térségből. A munkaerő elvándorlása szelektíven megy végbe, elsőként a fiatal, innovatív és aktív népesség vándorol el. A stagnáló

régiók megrekedtek a már elért fejlődési állapotban. Ebben az esetben beszélhetünk stacioner és közömbös térségekről.

2.3.3. Az exportbázis elmélet

Az elmélet abból indul ki, hogy egy régió gazdasági növekedése döntően az exportra termelő ágazatok fejlődésétől függ, vagyis a fejlesztés meghatározó forrása a régió gazdasága iránt jelentkező interregionális kereslet.

NORTH, amerikai Nobel díjas közgazdász (1955) modelljét úgy írja le, hogy egy régióban a korlátozottan rendelkezésre álló nyersanyagok exportja a **magasabb fejlettségű térségek felé** teremtheti meg a gazdasági fejlődés alapját. Az exportból keletkezett bevételek részben az infrastruktúra fejlesztésére, részben pedig az exportbázis kiszélesítésére és annak termelési feltételei javítására szolgálnak. Mindezekhez beruházási eszközöket és különféle szolgáltatásokat a régió kívüli piacról szereznek be, de a regionális piacon is keresletet indukál az export fokozása (pl. helyi beszállítók). Az exportra termelő ágazatokban külső és belső megtakarítások jönnek létre, amelyek aztán gyorsítják a növekedési folyamatokat. A 2.5. ábrán a jövedelmek áramlását ábrázolom az export-bázis modell mechanizmusai alapján. **A keletkező jövedelmek** növekedése meghaladhatja az exportgazdaság felszívó hatását, így olyan ágazatok letelepedését eredményezik, amelyek a regionális piacok ellátását szélesítik (LENGYEL-RECHNITZER, 2004).

2.5. ábra: Jövedelmek áramlása az export-bázis modellben

Forrás: SCHATZL szerkesztése, 1992.

A térségi keresletre épülő üzemek növelik a belső megtakarításokat, ami fokozza a regionális ipar versenyképességét, döntően a régió kívüli piacokon, egyben lehetővé teszi az exportstruktúra tágítását. Az exportbázis diverzifikációs folyamatainak következtében a régió jövedelme erőteljesen emelkedik. Ezek a növekedési mechanizmusok - éppen a térségek eltérő gazdasági adottságai miatt - hosszú távon területi kiegyenlítődséhez vezetnek.

2.3.4. Az endogén fejlődés elmélete

A hetvenes évek elején megváltoztak a világgazdaság körülményei, hiszen kimerültek a korábbi növekedési források, a termelőtőke hozamai visszaestek, ennek megfelelően mérséklődött a beruházási kedv, mindezt tetézte az 1973-as olajválság sokkoló hatása. A jelentős ipari államok gazdasági magterületein egyre súlyosabb feszültségek halmozódtak fel, részben a környezeti problémák előtérbe kerülése miatt, részben pedig a tradicionális termelési bázisok válsága következtében. Ugyanakkor a **növekedési periódus hatására** átalakul a szükségleti skála, megváltoznak az igények, számos új fogyasztási elem bukkan fel, amely a jóléti állam eszméjének és intézményeinek terjedésével természetes igényként jelentkezik. Ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régiókon belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták (KOROMPAI, 1995).

Az alulról induló, a regionális potenciálokra mint endogén forrásokra épülő fejlesztésekre helyezték a hangsúlyt, melynek következtében az új területi politikák homlokterébe a térségek, a régiók adottságai, potenciáljai kerültek, amelyek aztán a fejlesztésekhez mint belső, endogén erőforrások állnak rendelkezésre és megfelelő körülmények között aktivizálhatók. Eltérő szakmai véleményekkel találkoztam a regionális potenciál levezetést illetően, hiszen a téma szakmai hozzáértői másként és másként nevezik meg a fejlesztési akciókat: „*fejlesztések alulról*”, „*szelektív önállóság*”, „*autonóm régiófejlesztés*”. Mindhárom megközelítés közös pontja, hogy az adott lokális és regionális közösségek újra tudatára ébrednek specifikus, „*természetes*” települési-térségi adottságaiknak, termelési hagyományaiknak, a rendelkezésre álló munkaerő sajátos képzettségének, valamint a régió politikai céljait és kulturális adottságait is aktivizálva komparatív előnyökhöz juthatnak más régiókkal szemben. **Az új regionális fejlesztés célja** tehát elsősorban nem a magasan fejlett térségek adottságainak újramozgósítása, hanem a további - endogén - forrásoknak, a régió belüli potenciáloknak a hasznosítása, aktivizálása. Hiszen a fejlesztés alapproblémája, hogy miként lehet a területi faktorokat hatékony allokációval beilleszteni az adott társadalmi termelés és tevékenységek rendszerébe úgy, hogy azok működése optimális legyen az adott gazdasági, társadalmi viszonyok és feltételek között. A regionális potenciálok mint endogén erőforrások roppant széles skálán mozognak.

RECHNITZER 1990-ben megjelent tanulmányában a kiinduló feltételezés az, hogy lehet az egyes településekben, térségekben található földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági tényezők együttes rendszerének értelmezése és az ezen értéktartományok aktivizációját befolyásoló tényezők meghatározó szerepet jelenthetnek az adott területi egység modernizációs pályára állításában. Mindezek alapján alkotta meg **STHÖR** 1986-ban a szinergia fogalmát. A regionális szinergia definíciója: „*nemcsak a speciális képviselőknek és intézményeknek egy régió belüli jelenléte, hanem azok dinamikus kölcsönhatása is előfeltétele lehet a regionális kreativitás és innovációk optimálissá tételére az adott szerkezeti instabilitás feltételei között*” (STHÖR, 1986, 110 p).

2.3.5. A polarizációs elméletek

Az eddigiekben bemutatott regionális növekedési elméletek a gazdasági egyensúly állapotának elérését tűzték ki célul, ahol a régiók fejlődésében a konvergencia jellemző. A polarizációs teóriák éppen fordítva, nem a kiegyenlítődésben látják a regionális fejlődés és növekedés természetét, hanem a **fejlődési különbségek kiszélesítésében, a divergenciák előtérbe kerülésében**.

Az alábbi kiinduló feltételek jellemzik a polarizációs elméleteket:

- a belső növekedési tényezők a régiók között eltérnek (pl. a termelési tényezők mennyisége és minősége különböző, más-más az ágazati szerkezet, de hasonlókat mondhatunk a fogyasztási, a megtakarítási szokásokról is),
- a régiók között erős függőség alakult ki a növekedési tényezőkben (pl. a perifériának a centrumtól való függősége, de gondolhatunk az áruk és a szolgáltatások áramlására, cseréjére),
- a lokális és a regionális piacokon számos oligopólium és monopólium található, amelyek meghatározzák a termelés szerkezetét, az árakat, de a gazdasági kapcsolatokat is.

A polarizációs elmélet követői a fellépő, illetve az egyensúlytalanságok által indukált körforgásokban létrejött halmozott, áttételes fejlődési folyamatokban mint az ágazati és regionális polarizációban látják a fejlődés hordozóit, ami aztán egyensúlytalanságok sorozatán keresztül jelentkezik (MYRDAL, 1957).

Az ágazati vagy **szektorális polarizáció** eredetét **SCHUMPETER** (1939, 1980) elmélete támasztja alá, aki az innovációk értelmezésével, s azok gazdaságmegújító hatásaival magyarázza a növekedést. A **növekedési pólus elmélet továbbfejlesztése** lehetőséget nyújtott arra, hogy a gazdasági növekedés és az urbanizáció között egyértelmű kapcsolatokat állítsanak fel a kutatók, s ezzel a fejlődés regionális összetevőiről még árnyaltabb képet kapjunk. Segítségét jelent a fejlődő országok regionális politikájának kidolgozásához, azonban a leegyszerűsítések (pl. egyetlen aktív centrum feltételezése, az innovációk fogadásának feltételei, vagy a fejlődési determinizmusok) véleményem szerint nem ösztönzik az elmélet gyakorlati elterjedését.

MYRDAL kumulatív fejlődési modelljében a régiók közötti egyensúlytalanságot kétféle hatás jellemzi, melyek az alábbiak:

1. **Spread-hatás:** a központ expanziója révén indul meg a fejlődés a régiókban
2. **Backwash-hatás:** a negatív gazdasági változások hatására a centrum elszívja a mobil termelési tényezőket a periférikus területekről

2.3.6. Centrum és periféria modellek

A centrum és periféria modellek a fejlődő országok problémáinak megoldására lettek kidolgozva. FRIEDMANN centrum-periféria modelljében a közgazdasági szemlélet mellett a társadalmi, a magatartásbeli és a politikai összefüggéseket is figyelembe veszi, így integrálja a korábbi növekedési modellek felismeréseit. Friedmann modelljének kidolgozása azért hozott a maga korszakában új tudományos eredményt, mert a fejlődés elméletét a **területi összefüggésekben** dolgozta ki, hiszen kiinduló tézise az, hogy az emberi tevékenységek és azok társadalmi interakciói térségformálóak, ugyanakkor a térségek jellemzői is meghatározzák ezeket a cselekvéseket, kapcsolatokat. A fejlődés egyrészt alakítja a térszerkezetet, másrészt a területi kapcsolatok rendszere befolyásolja a fejlődési folyamatot (LENGYEL-RECHNITZER, 2004).

A fejlődést **diszkontinuitív** (hézagos, szakaszos), **kumulatív** folyamatként határozza meg, amely lényegében az innovációk sorozataként, majd azok klasztereiként, az innovációk átfogó rendszereként értelmezhető. Ennek alapján a fejlődés megkülönböztethető a növekedéstől, amit egy adott rendszer értelmezve ezt a gazdasági és a politikai rendszerekre egyaránt - szerkezeti változások nélküli expanziójaként határoz meg. Az innovációk Friedmann szerint az új ötleteknek vagy eddig nem ismert javaknak és eljárásoknak egy adott társadalmi rendszerbe történő eredményes bevezetése. A Friedmann nyomán 1994-ben RECHNITZER által kidolgozott centrum-periféria modell új dimenziókat nyújt a regionális gazdasági növekedés értelmezéséhez, hiszen nemcsak az innováció fogalmát dinamizálja, hanem interdiszciplináris összefüggésekbe helyezte a területi folyamatokat, azok együttes hatásrendszerait. Kimutatja, hogy a területi különbségek centrumok és perifériák kialakulásához vezethetnek, ezek zárt területi rendszert alkotnak, a centrumok a perifériákkal autoritáson alapuló függőségi kapcsolatban állnak, s leküzdésükre a perifériáknak is központosítani kell az erőforrásaikat. A centrum-periféria elmélet

az egyik megalapozója, s egyben kiváltója volt a posztmodern regionális politikáknak (RECHNITZER, 1994).

Ellenőrző kérdések:

1. Mi az alapvető különbség a növekedés és fejlődés között?
2. Mely mérőszámokat használják legáltalánosabban a regionális növekedés tanulmányozásánál?
3. Mi a fenntarthatóság hármass diagramjának 3 alapvető összetevője?
4. Mit takar a GPI rövidítés?
5. Mit nevezünk backwash hatásnak?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Milyen kritikákat fogalmazna meg a GDP-vel szemben?
2. Milyen alapvető összefüggéseket lát a növekedési elméletek során?

3. Az egyes gazdasági szektorok fejlesztésének főbb iránya

A fejezet célja az egyes elkülönült nemzetgazdasági ágak elemzéséhez szükséges elméleti-módszertani ismeretek összefoglalása. Fontos, hogy az olvasó megismerkedjen a nemzetgazdasági szerkezetek kialakulásával, a nemzetgazdasági struktúra elemeivel, illetve az ipargazdaságtani alapfogalmakkal. Az ipargazdaságtani alapfogalmak keretében bemutatásra kerül az ipar, mint termelési tényező, az ipari termelés sajátos vonása és az ipari növekedés és fejlettség mérése. Az ipari ágazat szerkezetének áttekintésével, illetve az ipari növekedés értelmezésével zárul a fejezet.

3.1. A nemzetgazdasági szerkezet kialakulása

A társadalmi, gazdasági folyamatok velejárója – s egyben a fejlődés nélkülözhetetlen indukáló ereje a munkamegosztás. Ennek során a termelő és egyéb emberi tevékenység különböző foglalkozási ágakká, szakmákká vált szét, különült el. A **munkamegosztás** egyben lehetővé tette a **specializációt**, melynek eredményeként nagymértékben megnőtt a munka termelékenysége és hatékonysága.

A társadalmi munkamegosztás következtében az egyének, a közösségek, termelőegységek és termelőágak különösen függenek egymástól, mivel egymás számára tevékenykednek. A társadalmi munkamegosztás tehát a különféle munkafajták olyan elkülönülése a társadalomban, mely során a termelők különböző fajtájú gazdasági tevékenységgel foglalkoznak. Ennek köszönhetően a nemzetgazdaság **termelési ágakra**: iparra, mezőgazdaságra, szolgáltató szektorra, a termelési ágak pedig különféle **ágazatokra és alágazatokra**, pl. nehéz- és könnyűiparra, földművelésre és állattenyésztésre stb. oszlik.

A társadalmi munkamegosztás fejlődése a termelőerők meghatározott fejlődési fokát jellemzi. Az **ősközösségi társadalmak** a legegyszerűbb munkamegosztási forma, a *nemek és korok szerinti természetes munkamegosztás* jellemezte. Az első nagy társadalmi jellegű munkamegosztás akkor következett be, amikor az állattenyésztésre szakosodott **pásztor törzsek kiváltak** az összes törzsek nagy tömegéből. Ennek eredményeképpen jelentősen növekedett a munka termelékenysége és megteremtődtek – az addig jellemző közösségi tulajdon ellenében – a magántulajdon kialakulásának és a társadalom osztályokra tagolódásának feltételei. A társadalmi munkamegosztás történelmében a második nagy fordulópont az önálló **kézművesség** – amely régebben a földművelés kiegészítő foglalkozása volt – elkülönülése a mezőgazdaságtól. E kortól a termékeket már nem csupán saját fogyasztásra termelték, hanem a fölösleget áruba bocsátották, eladták. Kialakult az áruterelés, melynek fejlődésével és a piac bővülésével bekövetkezett a társadalmi munkamegosztás harmadik nagy mérföldköve: megjelent a **kereskedők** rétege. A kézművesség és a földművelés különválásával megkezdődött a **város és a falu elkülönülése**, amely folyamat máig meghatározó jellegű momentum a munkamegosztásban. A gépi termelés fejlődése következtében az ipar véglegesen különvált a mezőgazdaságtól, és ezeken a termelési ágakon belül is továbbfolytatódott és folytatódik a munkamegosztás, például az ipar különböző, egyre növekvő számú ágazatok sokaságára bomlik.

3.2. A nemzetgazdasági struktúra elemei

A **gazdasági struktúra** sokféle vonatkozásban használt fogalom. Az egyik megközelítésben a nemzetgazdasági struktúrát – legátfogóbb tagolásban – a primer (mezőgazdaság és erdőgazdaság), a szekunder (ipar, építőipar) és a terciér (kereskedelem, szállítás és hírközlés, egészségügyi, kulturális, kommunális szolgáltatások, tehát az összes többi ágazat) ágazatcsoportok arányaival szokás jellemezni.

A **foglalkoztatott munkaerőnek** e három ágazatcsoport közötti megoszlása tekintetében világméretében egyértelmű tendenciák állapíthatók meg. A gazdasági fejlődés hosszú időszakán át például az újonnan munkába lépők nagyobb hányadát az iparban foglalkoztatták. A

mezőgazdaságból is jelentős munkaerőtömeg áramlott át. Bizonyos fejlettségi szinten e folyamat megváltozik, az ipari foglalkoztatás relatív növekedése (az összes foglalkoztatottak számán belüli részarány emelkedése) megáll. Nemzetközi tapasztalatok szerint a szekunder szektor részaránya általában 40-50% között éri (érte) el tetőpontját. Ezután stagnál, majd a primer szektor súlyának relatív csökkenése a terciér szektor arányának növekedését táplálja.

A következőkben az ipargazdaságtanon keresztül kerülnek bemutatásra a gazdasági szektorok elemzésének kérdései, de ez a kép csak akkor lenne teljes, ha ezt a primer és a terciér szektorra is elvégeznénk.

3.2.1. Az ipargazdaságtan mint tudományág

Az ipari tevékenység gazdasági kérdéseivel foglalkozó tudományos diszciplínákat összefoglaló néven „ipari gazdaságtanok”-nak nevezzük.

Az ipari gazdaságtanok kialakulása, elkülönülése a közgazdaságtudomány differenciálódása során a gyakorlat igényeinek hatására indult meg a XX. század első felében, és ma sem tekinthető lezártnak. E folyamatot kiváltó főbb tényezők:

- **a gazdálkodás mind bonyolultabbá válása**; ebből fakadóan az igény, hogy az ipar, illetve az ipari szervezetek fejlődését, működését megmagyarázzák, problémáit kifejtsek és feldolgozzák, a gazdálkodás, irányítás módszereit tudományosan kidolgozzák és rendezzék,
- célszerű a gyarapodó ismereteket, a kialakuló elméleti tételeket, általánosításokat, viszonylag **elkülönült keretekben feldolgozni, kifejtetni, rendszerezni.**

Az ipargazdaságtan (angolul: industrial economics, economics of industry) csak az 1930-as években vált el határozottabban a vállalati gazdaságtantól, bár voltak korábban is ipargazdaságtani jellegű tudományos művek. Maga a kifejezés csak az '50-es évektől kezdett elterjedni; gyakori még ma is az „ipari szervezet” (industrial organization) elnevezés az ipargazdaságtani kérdések vizsgálatának összefoglaló megjelölésére.

Az ipargazdaságtan tárgyát illetően nincs egységes álláspont; a különböző szakemberek művei sokféle, eltérő felfogást tükröznek. Egy angol szakkönyv bizonyos fokig integrálja az ipargazdaságtant a vállalati gazdaságtannal. Fő témáik: az ipari és a piaci struktúra; a vállalat és növekedése; diverzifikáció, fúzió, innováció, árképzés és marketing; beruházási döntések; állami beavatkozás a magánszektorban; az állami ipar; az ipartelepítés kérdései.

A XX. század elején – más tudományokhoz hasonlóan – a közgazdaságtudomány területén is erős differenciálódás indult meg részben a gazdasági tevékenység gyakorlati igényei szerint, részben pedig az elmélet egy-egy területének mélyebb kidolgozására törekedve. A fejlődés bizonyos fokig eltérően ment végbe a tőkés, illetve a szocialista országokban. Az eltérések alapját nagyrészt a tőkés, illetve a szocialista gazdaság sajátosságai képezik. Ez azonban nem zárja ki az eredmények kölcsönös tanulmányozását és célszerű átvételét, hasznosítását.

A közgazdaságtudományok tagolódása, specializálódása és kapcsolódásai történelmi folyamatként alakul: nem merevedik meg, állandóan változik, fejlődik. A közgazdasági problémák tudományos vizsgálatának **két sajátos megközelítése** szerint elkülöníthetők mikroökonómiai és makroökonómiai ismeretek, elméletek. A **mikroökonómiai megközelítés** a gazdasági cselekvés egyes alanyaira, az egyes fogyasztók és termelők gazdálkodására, az abban érvényesülő törvényszerűségekre, az egyes gazdálkodók szűkös erőforrásainak felhasználására, az egyes gazdálkodóknak a kereslettel, kínálattal, árakkal, jövedelmekkel stb. kapcsolatos döntéseire irányul.

A **makroökonómiai közelítésmód** a gazdasági élet nagy aggregátumaival (nemzetgazdaság, nemzetgazdasági ágak), összefüggéseivel, a gazdaság egészében, nagy szektoraiban, aggregátumaiban érvényesülő tendenciákkal, törvényszerűségekkal foglalkozik.

Egy amerikai és angol közös kiadásban megjelent enciklopédiában a közgazdaságtan területeiként szerepel többek között az ipari szervezet (= ipargazdaságtan), agrárgazdaságtan,

munkagazdaságtan, pénzügytan stb. A német nyelvterületen sok helyütt iparpolitika címen tárgyalják az ipargazdaságtani tárgyköröket. Az NSZK-ban kiadott közgazdasági lexikon a nemzetgazdaságtanhoz sorolja a gazdaságpolitika elméletét, a pénzügytant, a gazdaságstatisztikát, a gazdaságtörténetet, gazdaságföldrajzot, az üzemgazdaságtanhoz a vállalatvezetést, a termelés-beszerezést, értékesítést, pénzgazdálkodást, ellenőrzést, számvitel elméletét, stb. Egy, az egykori NDK-ban kiadott közgazdasági lexikon a politikai gazdaságtan mellett a nemzetgazdaság tervezésének elméletét, a szocialista gazdaságirányítás elméletét, ágazati és szak-diszciplínákat – pl. ipargazdaságtan, agrárgazdaságtan, kereskedelem gazdaságtana, közlekedés gazdaságtana – említi.

Az egykori Szovjetunióban a közgazdaságtudományok rendszerezésében három csoport megkülönböztetésével találkozhatunk: első csoport az általános gazdaságtudományok; második az ágazat közötti (funkcionális) gazdaságtanok, pl. pénzügytan, munkagazdaságtan; harmadik csoport az ágazati gazdaságtanok: az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság a szállítás, a bel és külkereskedelem gazdaságtana stb.

A tudományok differenciálódását integrálási törekvések kísérik. Általános törvényszerűségekkel foglalkozó tudományág pl. a rendszerelmélet, míg több tudományág eredményeit integrálja az irányítás (vezetés) elmélete. A közgazdaságtudományok terén is szükség van **interdiszciplináris ill. multidiszciplináris kutatásokra**, más társadalomtudományok eredményeinek figyelembevételére, felhasználására.

Az ipar szerepét a nemzetgazdaság egészén belül változatlanul a másfél évszázados kossuthi gondolat fejezi ki legmagyasabban, mely szerint "Ipar nélkül félkarú óriás a nemzet". Fejlettségi szintje (nem nagysága!) **pedig** végső soron **meghatározhatja az ország egészének fejlettségét**, hiszen alig képzelhető el például kézműipari bázison egy korszerű távközlési rendszer. **Fejlődőképes, a piaci igények alapján folyamatosan átstrukturálódó ipar tehát csak ott lehetséges, ahol a gazdaság többi szektora, főleg az infrastruktúra is fejlett.**

Az ipar, az ipari tevékenység legfontosabb jellemzője az állandó változás. Ezért nehéz megérteni a mai ipari rendszerek jellegzetességeit és problémáit, ha nem látjuk világosan az idáig vezető fejlődési utak fő állomásait és ellentmondásait. Például azt, hogy a világ leggazdagabb országai az ipar révén váltak gazdasági (és politikai) nagyhatalommá, miközben mára az ipari ágazatok leépítése vált központi kérdéssé vagy azt, hogy a fejlődő világ elmaradott és szegény országai kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek az iparosodás felgyorsítása érdekében.

Az iparosodás, mint az átmenet folyamata egy régiből az újba, magába foglalja a gazdasági struktúra azon szükséges változásait, amelyek folyamatosan növekvő jövedelmezőséget és életszínvonal-emelkedést biztosítanak. Az átalakulási folyamat legfontosabb tényezői a következők:

- a **technológiai változás, az innovációs tevékenység** felgyorsulása,
- új **társadalmi kapcsolatrendszerek** kialakulása, amelyekben egyrészt a vállalkozók, munkaadók, másrészt a munkavállalók szerepe erősödik,
- **az ipari foglalkoztatottak** számának növekedése majd csökkenése,
- a mezőgazdaságban és az iparban keletkezett **többletjövedelmek** részvétele a tőkefelhalmozásban,
- a **bel- és külkereskedelem** növekvő szerepe, amely kikényszeríti a munkamegosztás nemzeti és nemzetközi bővülését,
- a **szállítás és más infrastruktúrák fejlődése**, melyek lebontják a területi határokat.

Mindezek a tényezők a gazdasági struktúra különböző vetületeinek változásaként is megjelennek és a statisztikai adatok révén számszerűsíthetők. Például a bruttó hazai termék (GDP) megoszlása a gazdaság alapvető szektorai (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatások) között térben és időben is igen különböző képet mutat. Nemzetközi adatok szerint a fejlettség jellemzője a csökkenő mezőgazdasági és ipari, valamint a növekvő szolgáltatási GDP.

Az ipargazdaságtan tehát feltárja, elemzi, rendszerbe foglalja:

- **az ipari tevékenység főbb gazdasági céljait és feltételeit,**

- az ipari tevékenységben szerepet játszó gazdasági tényezőket, folyamatokat és azok összefüggéseit
- az iparban érvényesülő törvényszerűségeket, tendenciákat és azok megnyilvánulási formáit.

3.2.2. Ipargazdaságtani alapfogalmak

Az ipari tevékenység a természetben feltalálható és ember által újra nem termelhető anyagi javak kitermelése; valamint ezeknek a kitermelt javaknak, és a mezőgazdasági termékeknek a feldolgoása. Ezek alapján az iparon belül megkülönböztetjük a **kitermelő ipart** (bányászat) és a **feldolgozó ipart** (bányászati és mezőgazdasági termékek feldolgoása).

A **kitermelő ipar** fogalma alatt a természetben található anyagok kitermelését értjük. A **feldolgozó ipar** a már emberi munkát tartalmazó nyersanyagok és félkész termékek feldolgozására terjed ki. A **kitermelőipar és a mezőgazdaság** közötti határvonalat aszerint vonhatjuk meg, hogy a mezőgazdaságban az ember részt vesz az újratermelési folyamatban – tehát a nyersanyagok a termelési erőforrások rendelkezésre állása esetén emberi közreműködéssel reprodukálhatók –, a kitermelőiparban azonban nem. A **feldolgozóipar és a mezőgazdaság** között pedig ott vonjuk meg a határt, ahol a biológiai folyamat megszakad (pl. az állatok levágása vagy a gyapjú nyírása mezőgazdasági tevékenység, a hús feldolgoása vagy a gyapjú mosása már ipari művelet). Az **ipar és a közlekedés** elhatárolásában a vállalaton belüli szállítást még ipari műveletnek tekintjük, a vállalatok közötti szállítást viszont a közlekedési ágazatba soroljuk. Az **ipari tevékenységet az építőipartól** az különbözteti meg, hogy az ipar zömében ingóságokat gyárt és telepített jellegű.

A fentiekén túlmenően az ipari tevékenység körébe tartoznak még a különféle **ipari szolgáltatások** (szolgáltatás alatt általában olyan tevékenységet értünk, amely szükségletet elégít ki, de eredménye nem ölt különálló tárgyi alakot; például: ipari termékek javítása, mosás, festés, vegytisztítás) is. Ez utóbbi tevékenységi kör a szélesebb értelemben vett feldolgozóipar része.

A gyakorlatban ipari tevékenységen az ipari szervezetek – a túlnyomó részben ipari tevékenységet folytató gazdasági szervezetek – tevékenységét értjük.

3.2.2.1. Az ipar termelési tényezői

A termelési tényezők a termelés azon természeti, technikai és emberi feltételei, amelyek a használati értékek létrehozásában szükségesek. Általában véges mennyiségben állnak rendelkezésre, így az ipari tevékenység konkrét tárgyát és mennyiségét jellemzően korlátozó feltételek.

Az ipari tevékenység főbb termelési tényezői:

- **Természeti tényezők.** Az ipar vonatkozásában elsősorban a bányakincsek és a víz játszik közvetlen szerepet. Ma már azonban termelési tényezőnek tekinthetjük az ember teljes földrajzi, természeti környezetét, amelyet az ipari tevékenység szintén igénybe vesz; nemcsak elfogyasztás útján (mint ásványkincseket), hanem oly módon is, hogy szennyezi, károsítja azt. A környezetszennyező hatások figyelembe vételének szükségessége éppúgy korlátozó tényező lehet, mint az ásványi kincsek mennyisége és hozzáférhetősége.
- **Felhalmozott termelési eszközök (tőke).** Ez alatt a munkaeszközöket (gépek, berendezések), a termelés általánosabb tárgyi feltételeit biztosító építményeket, vezetékeket, hálózatokat, anyag- és termékkészleteket értjük. A felhalmozott termelési eszközök két nagy csoportja: állóeszközök és forgóeszközök, amelyek közül aktívabb, meghatározóbb szerepe az állóeszközöknek, azon belül is a technológiai folyamatokban felhasznált gépeknek, berendezéseknek van. E tényező fontosabb minőségi-mennyiségi jellemzői a gép- és berendezés-állomány tömege, kapacitásméretei, műszaki színvonala, paraméterei, minőségi állapota.

- **Földterület.** Az ipari tevékenységben főleg csak az üzemek telephelyéül szolgáló telekként játszik szerepet.
- **Munkaerő.** Ez szintén tényezőcsoport (munka), amely mennyiségileg egyrészt létszámban, másrészt munkaidőalapban (teljesíthető, illetve teljesített munkaórák, munkanapok) nyilvánul meg; minőségileg pedig műveltségben, képzettségben, szaktudásban, tapasztalatokban. Fontos jellemzője még a foglalkozási ágak, szakmák szerinti összetétele, mobilizálhatósága is.
- **Kiépített, kiképzett munkahelyek.** Tulajdonképpen termelési eszközök (épület, gép, felszerelés, berendezési tárgyak) határozzák meg, de külön tényezőnek tekinthetők a kiépített, kiképzett munkahelyek.
- **Kutató-fejlesztő (K+F) potenciál.** Külön tényezőként fogható fel a kutató-fejlesztő (K+F) potenciál. Ez ugyan alapjában véve már említett tényezőkből áll (gépek, műszerek, kutató-fejlesztő szakemberek, elméleti és szakismeretek) de sajátos funkciója, a folyó termelési tevékenységtől elkülönülő stratégiai jellege, a tudománnyal, elméleti tevékenységgel, szakirodalommal, nemzetközi kapcsolatokkal való összefüggései, (amelyek országosan, sőt, nemzetközi méretekben kiépülő, láthatatlan szálakkal egybefűzött hálózatot alkothatnak) indokolják önálló tényezőként való említését.
- **Szellemi termékek, szakismeretek, szabadalmak.** A K+F tényezővel összefüggő szellemi termékek, szakismeretek, szabadalmak, amelyek a licenc-, know-how-kereskedelemben adás-vétel tárgyát is képezhetik.
- **Anyagok, energiák, energiahordozók.** Bizonyos időtartam alatt beszerezhető, felhasználható mennyiségük („flow”-jellegű mennyiség) megkülönböztetendő a valamely időpontban rendelkezésre álló készletek mennyiségétől („stock”-jellegű adat).
- **Infrastruktúra.** Az ipar szempontjából külső infrastruktúráként tartjuk számon az országban meglevő közlekedési-, energetikai-, hírközlési stb. hálózatokat, amelyeket termelő-infrastruktúráként szoktak összefoglalóan nevezni. Ez mindenekelőtt állóeszközben testesül meg, de földrajzi elhelyezkedése, sajátos kapacitás-adottságai (amely az ipari termelőkapacitásokhoz képest jóval függetlenebb a munkaerő tényezőtől), többnyire elkülönített szervezethez való tartozása miatt az ipar állóeszköz-állományától különálló tényezőként veendő. (Ezzel szemben az ún. vállalatokon belüli út-, vasút-, csatorna-, hírközlőhálózat, stb. az ipari szervezetek belső termelőtényezője.)
- **Szervezési-vezetési képességek, felkészültség.** Tulajdonképpen a „munka” tényezőcsoport egyik eleme, de a szervező-vezető tevékenység sajátos szerepe alapján külön említést érdemel.
A termelési tényezők egyes elemei bizonyos vonatkozásokban szorosabban összefüggenek. Így pl. a műszaki fejlődés fő hordozói: a technológiai berendezések + K+F potenciál + szakmunkások + a műszaki szakemberek.
A termelési tényezők egymással való kapcsolatának két alapvető típusa van:
- **kiegészítés (komplementaritás):** általában több termelési tényező együttes használata, igénybevétele szükséges az ipari tevékenységhez;
- **helyettesítés (szubsztitúció):** bizonyos korlátok között egyes termelési tényezők pótlólagos növelésével, felhasználásával csökkenthető egy másik termelési tényező igénybevétele, illetve pótolható annak hiánya.

3.2.2.2. Az ipari termelés sajátos vonásai

Az ipari termelés sajátos vonásai, amelyek részben az iparcikkek fentiekben említett tulajdonságaiból erednek:

- **Az ipar telepített jellegű tevékenység.** Mivel az iparcikkek szállíthatók, az előállítás helye elkülönülhet a felhasználás helyétől. Így az ipari termelés egy-egy helyre

véglegesen (vagy hosszú időre) letelepült üzemekben, a méretgazdaságossági szempontokat figyelembe véve folyhat.

- A **feldolgozóiparra** (a kitermelőipar kivételével) érvényes sajátos vonás a mezőgazdasággal szemben az, hogy **a föld és a természeti tényezők** (éghajlat, időjárás) viszonylag **kis szerepet játszanak**.
- Minthogy az ipari termékeket ember alkotja (ezzel szemben a mezőgazdasági termékek növények és állatok természeti jelenségek), az iparban **igen nagy mértékben alkalmazható a munkamegosztás**, a gyártmányok és a folyamatok részekre való felbontása alapján. Ez, valamint a termékek mozgathatósága, mobilizálhatósága teszi lehetővé az ipari tevékenységet folytató üzemek nagyfokú **specializálását**. Mindezek együtt okozzák azt, hogy az iparban igen szerteágazó lehetőségei vannak a **gépesítésnek és az automatizálásnak**.
- A koncentrálnálhatóság, specializálhatóság, gépesíthetőség képezik az alapját annak, hogy **az iparban állandóan és jelentős mértékben növelhető a munka termelékenység, javítható a termelés gazdaságossága, gyorsan bővíthető a termelés**.

3.2.2.3. Az ipari növekedés, fejlettség mérése

Az ipar fejlődését, növekedését elsősorban az ipari termelés növekedésén mérhetjük le. Az ipar fejlődését a termelés emelkedésén kívül **jellemezni szoktuk az ipari foglalkoztatottság** (az iparban dolgozók létszáma) **növekedésével**, valamint az **ipari állóalapot növekedésével**.

Az ipar fejlődését a nemzetgazdaság általános fejlődésével összefüggésben is meg kell vizsgálnunk. Viszonyítanunk kell az ipari termelést, illetve az iparban dolgozók létszámát az össztermeléshez, illetve az összes foglalkoztatott létszámához.

Az ipar relatív súlyát a termelésben, foglalkoztatásban az fejezi ki, hogy

- az összes foglalkoztatott között mekkora az iparban foglalkoztatottak aránya, illetve
- hány százalékát adja az össztermelésnek (vagy a nemzeti jövedelemnek).

Az ipari fejlettségnek egy időpontban elért szintjét többféleképpen jellemezhetjük. Vizsgálhatjuk az ipar súlyát. Általában a fejlett ipari országokban magas az **ipar részaránya** mind a termelésben, mind a foglalkoztatottságban.

Az ipar fejlettségét legteljesebben az **egy lakosra számított ipari termelés** nagysága mutatja, az objektív nemzetközi összehasonlításra is ez a legalkalmasabb. Ezt a mutatót számíthatjuk a fontosabb termékekből naturálisan, illetve az ipari össztermelés alapján, értékben.

A **naturális mutatók** előnye az, hogy a természetes mértékegységben való mérés kevesebb problémával jár, mint az érték alapon történő mérés. Nagy hátrányuk viszont, hogy nem tükrözik az egész ipar fejlettségét; ha pedig sokféle termék egy lakosra eső termelését vizsgáljuk, akkor gyakran torz képet kapunk. A legfontosabb 10-15 termék alapján azonban az ipari fejlettségi szint többnyire megközelítően jól jellemezhető. Leggyakrabban a következő termékeket vizsgáljuk:

- **Villamosenergia.** Az egy lakosra eső villamosenergia-termelés és -fogyasztás¹ egyike az ipari fejlődés legfontosabb jellemzőjének. A villamosenergia-termelés növekedésének üteme általában meghaladja az ipari termelés növekedését.
- **A fő energiahordozók: szén, kőolaj, földgáz kitermelése, felhasználása.**
- **Nyersvas és acél.** A gépipari termelés és ezen keresztül a beruházások valamint a gépi jellegű (tartós) fogyasztási cikkek (háztartási gépek, járművek) fejlődésének egyik legfőbb meghatározója az acéltermelés illetve -fogyasztás. A nagy ipari országok

¹ A termelés és a fogyasztás mennyisége a termékek esetében eltérő lehet a külkereskedelem miatt (Termelés + import – export ± készletváltozás = Fogyasztás).

részaránya a világ acéltermelésében közel azonos a világ ipari össztermelésben való részesedésükkel.

- A **cement** termelése az építőiparral, ezen keresztül a beruházásokkal függ össze.
 - A **gépipar és a vegyipar** széles profilja miatt nehéz e területekről néhány jellemző terméket kiválasztani. Az autó-, elektronikai-, műanyag-, műtrágya- stb. ipar termelését érdemes vizsgálni.
 - A **könnyűipar** fejlettségét leginkább a fonal-, és szövet-, valamint a papír- és cipőtermelés adataival jellemzik.
 - Az **élelmiszeripart** a tej-, cukor-, hús-, sütő-, gabona- stb. ipar termelésével jellemezzük.
- Az egy lakosra eső ipari termelési értéket az alábbi módon számíthatjuk ki:**

$$\frac{T_{ip}}{L_t}$$

ahol

T_{ip} = az ipari össztermelés értéke
 L_t = a teljes lakosság száma

A nemzetközi összehasonlítás céljára különböző országok ipari termelését **azonos pénznemre** kell átszámítani. Világszinten ezt dollárban (USD), európai összehasonlításban pedig euróban fejezzük ki.

3.2.3. Az ipar ágazati szerkezete

Az ipar mint nemzetgazdasági ág többféleképpen tagolódik, többféle ismérv szerint vizsgálhatjuk a megoszlását; **az ipari struktúra tehát többféleképpen értelmezhető.**

A) Vizsgálhatjuk az ipar megoszlását **társadalmi szektorok szerint**: az állami (önkormányzati, azaz közösségi), és a magánszektor arányai.

B) Az ipar földrajzi elhelyezkedése határozza meg a **területi struktúrát**.

C) **Ipari struktúra alatt elsősorban az ipar termelési struktúráját értjük: az ipari termelés tárgyi összetételét, termékek, termékcsoportok, iparágak szerinti megoszlását.** Ez az iparpolitika egyik állandó, központi kérdése. Az ipar termelési struktúrája több szinten vizsgálható:

- **Az ipar ágazati struktúrája (makrostruktúra):** az ipar milyen iparágakra, iparcsoportokra tagolódik; az egyes iparágak, iparcsoportok mekkora súllyal bírnak az ipar egészén belül, és milyen arányok, kapcsolatok vannak közöttük.
- **Gyártmánystruktúra (mikrostruktúra):** a termelés gyártmányok szerinti megoszlása. Ez jellemzi a legteljesebben az ipari termelés tárgyi összetételét. Az ipari termékfeleségek igen nagy száma (tízezres nagyságrend) miatt a gyártmánystruktúrát általában csak iparágakon belül vizsgálják, gyakran ott is gyártmánycsoportokra összevonva (pl. autóbuszok).

Az ipar sokféle termék előállításának, sokféle termelő tevékenységnek bonyolult komplexuma. A társadalmi munkamegosztás eredményeképp a termelés az iparon belül is differenciálódik, önálló, viszonylag homogénebb részekre, iparágakra tagolódik.

Az iparág az ipari tevékenységnek önálló, a munkamegosztás eredményeképpen elkülönült része.

Az elkülönülés abban nyilvánul meg, hogy **az ipari üzemek, vállalatok egy-egy csoportja meghatározott, hasonló jellegű termékek előállításával foglalkozik.** Ritka eset azonban, hogy egy iparág termelése teljesen homogén (ilyennek tekinthető pl. a szénbányászat, villamosenergia-termelés). Többnyire egy iparágon belül is sok (gyakran több száz, néha több

ezer) termék előállítására folyik. Ilyenkor a termelés viszonylagos egyneműsége a következőkben nyilvánulhat meg:

- **azonos, vagy hasonló rendeltetésű terméket gyártanak az iparágon belül** (pl.: közlekedési eszközgyártó ipar, gyógyszeripar, bútorigar);
- **azonos, vagy hasonló jellegű nyersanyagot dolgoznak fel** (pl.: vaskohászat, fémtömegcikk-ipar, kőolajfeldolgozó-ipar, pamutipar, húsipar);
- **azonos, vagy hasonló jellegű technológiát alkalmaznak** (pl. kötőszövőipar, textilruházati ipar).

Valamely elkülönült ipari tevékenységet azonban csak akkor tekinthetünk iparágnak, ha a termelés az adott ország viszonyai között jelentős volumenű. Ennek alapján például hazánkban a szénbányászat, bauxitbányászat önálló iparágnak számít, a vasércbányászat pedig nem.

3.2.4. Az ipari növekedés értelmezése, főbb folyamatai, megnyilvánulásai

A „**gazdasági fejlődés**” és „**gazdasági növekedés**” fogalmakat gyakran azonos értelemben használják. Mindegyik időbeni változásokra utal, és alapjában véve pozitív minősítést fejez ki: a gazdaság állapotának időben végbemenő módosulásai magasabb színvonalra való emelkedést eredményeznek. Helyesebb azonban e két fogalom megkülönböztetése.

A **növekedés** elsősorban **mennyiségi változások** gyűjtő fogalma: **a gazdasági tevékenységnek és egyes elemeinek bővülését, kiterjedését jelenti.**

A **fejlődés** szó átfogóbban, **a gazdasági tevékenység mennyiségi és minőségi forrásait együttvéve jelöl magasabb rendű állapot fele való mozgást.** A fejlődés általában – különösen hosszabb távon – feltételezi a gazdaság fő folyamatainak, elsősorban a termelésnek a növekedését. De a fejlődés megnyilvánulhat strukturális változásokban, a termékek, termelési tényezők, termelési folyamatok minőségi jellemzőiben is. A gazdaság fejlődhet úgy is, ha a növekedés átmenetileg megáll.

Mindezek az „**ipari fejlődés**” és „**ipari növekedés**” értelmezésére is vonatkoznak. **Az ipari növekedés tehát az iparfejlődés megnyilvánulásainak egyik területe; az ipari növekedési jelenségek és folyamatok egyik csoportja. Az ipari növekedés egyben az általános gazdasági fejlődés egyik jelentős összetevője is.** Az ipari növekedés főbb folyamatai, megnyilvánulásai a következőkben foglalhatóak össze:

- az ipari termelésnek, ipari termékek kibocsátásának, szolgáltatások nyújtásának bővülése, tehát **az ipari tevékenység outputjának növekedése;**
- **az ipari tevékenységben szerepet játszó termelési tényezők bővülése;**
- **az iparcikk-fogyasztás (produktív és inproduktív fogyasztás) növekedése,** amely egyértelműen hozzátartozik az általános gazdasági növekedéshez (adott ország ipari növekedéséhez szorosabban csak a hazai gyártású ipari termékek felhasználásának a növekedése tartozik);
- **a külgazdasági kapcsolatok (külkereskedelem, kooperáció) bővülése az ipar területén.**

A növekedés extenzív és intenzív vonásai

A növekedéssel kapcsolatban többféle értelemben szokták az extenzív és intenzív kifejezéseket használni. A növekedési tényezők tárgyalásánál már említést tettünk arról, hogy több tényező estében (elsősorban az alapvető termelési tényezőknél) megkülönböztethető a tényező „tömeg”-, és „hatásfok” oldala. Ebből adódik **a növekedés extenzív, ill. intenzív forrásainak értelmezése:**

- **extenzív forrás** a termelési tényezők rendelkezésre álló, ill. felhasznált összes mennyiségének, tömegének (a létszámnak, ill. munkaidőnek, a rendelkezésre álló, ill. üzemeltetett állóeszközök mennyiségének, időalapjának, az anyag-,

energiafelhasználás volumenének) **változása; ezek növelése révén a termelés bővülése extenzív módon megy végbe;**

- **intenzív forrás a termelési tényezők felhasználása határfokának** (például a termelékenységnek) **változása.**

Az extenzív és az intenzív forrás elsősorban tényezőnként külön-külön értelmezhető, számszerűsíthető. Több tényezőt összevonva, ezek együttesére nézve is beszélhetünk a növekedés extenzív, ill. intenzív forrásáról.

Az extenzív, ill. az intenzív forrás lehet negatív előjelű is (pl. létszámcsökkenés). **Ebben az esetben termelésnövekedés csak úgy mehet végbe, ha a megfelelő másik forrás pozitív előjelű alakulása túlkompenzálja a csökkentő hatást.** Ezzel kapcsolatban fontos ismerni azt az összefüggést, amely szerint az **ellentétes irányú, de azonos arányú relatív változások nem kompenzálhatják egymást.** Vegyük például a Termelés = Létszám x Termelékenység összefüggést:

$$T = L \times P$$

ahol:

$$T = \text{termelés} \quad L = \text{létszám} \quad P = \text{termelékenység}$$

Ezek időbeli változásai között hasonló azonosság áll fenn:

$$\frac{T_1}{T_0} = \frac{L_1}{L_0} \times \frac{P_1}{P_0}$$

Tegyük fel, hogy a létszám 10 %-kal csökken, a termelékenység 10%-kal nő. Ebben az esetben a változási arányszámok összefüggése alapján a termelés 1%-kal csökken:

$$\frac{T_1}{T_0} = 0,9 \times 1,1 = 0,99$$

Ahhoz, hogy a termelés növekedjék, a termelékenységnek $1/0,9 = 1,11\dots$ -nél nagyobb arányban kell emelkednie.

Az előbbiekkal összefügg az, hogy adott konkrét időszakban a növekedést milyen típusúnak (extenzív, vagy intenzív) minősítjük. **A növekedés extenzív, illetve intenzív típusú, ha a termelés növekedésében alapvetően az extenzív, ill. az intenzív forrás játszik szerepet.** Ennek megítélése történhet:

- a nemzetgazdaság egészére, vagy ágazatonként külön,
- általánosságban, vagy tényezőnként disztíngválva.

Így előfordulhat az, hogy a növekedés a munkaerő tekintetében intenzív, az állóeszközök tekintetében extenzív; hogy a mezőgazdaságban intenzív, az iparban extenzív.

A szakirodalomban – és a gazdaságpolitika megközelítésében is – leggyakoribb a **munkaerő-tényező** kiemelése. **Ennek alapján extenzív fejlődési szakasz az az időszak, amikor a termelés bővülése nagyrészt a munkaerő-létszám növekedésére támaszkodva megy végbe, az intenzív szakasz pedig az, amikor a létszám már alig, vagy egyáltalán nem bővül, vagy éppenséggel csökken.**

Az ipari növekedés szakaszainak jellegzetességeiként – kissé részletesebben – az alábbiakat említhetjük.

Az **extenzív növekedés** szakaszában:

- **a termelés növekedése a munkahelyek számának jelentős mértékű a gyarapításával és/vagy a munkahelyek kihasználásának (a műszakszámának) nagyobb arányú emelésével, a foglalkoztatott létszám erőteljes bővülésével megy végbe;**
- **a termelékenység emelkedése, a beruházások, képzés, műszaki fejlődés hatása mellett részben a létszám-faktorra vezethető vissza; a termelési-, és üzem-méreteknél a fő munkaerőforrások alapján való növekedése (volumen-hatás) önmagában is emelheti a termelékenységet;**

- **a létszám növekedés forrása túlnyomórészt az újonnan munkába lépők** (fiatalok, nők) **beáramlása, és az ágazatközi átáramlás** (pl. mezőgazdaságból);
- **a beruházások körében viszonylag nagy hányadot képvisel az új munkahelyek létesítése;**
- **az ágazati struktúra módosulása főleg differenciált létszámnövekedéssel párosul:** szinte minden ágazatban bővül a létszám, de eltérő a foglalkoztatás növekedésének a dinamikája.
Az előbbiekkal szemben **az intenzív fejlődési szakasz jellegzetes vonásai:**
- **a termelés növekedése a munkaerő oldaláról nézve túlnyomórészt vagy kizárólag a munkatermelékenység emelkedéséből fakad; a termelékenység alakulásának esetleg túl kell kompenzálnia a létszám-, ill. munkaidő-csökkenés negatív hatását is;**
- a termelékenység emelkedésében meghatározó szerepet játszik: **a meglévő munkafolyamatokban a gépesítés, automatizálás, a régi technológiáknak kisebb munkaerő-igényűekkel való felcserélése** (mindezekben rendszerint nagy súlya van a munkaerő-felszabadítási, vagy munkaerő-helyettesítési okoknak); az **új termelési folyamatok létesítésekor pedig eleve alacsonyabb munkaigényű technológiák, műszaki megoldások beépítése** jellemző;
- **az ágazatközi munkaerő-átáramlások egyenlege negatív tendenciát vesz fel; az egyes területeken, ágazatokban jelentkező (lokális) extenzív növekedés munkaerő-forrása nagy részben iparon belüli átáramlásokból táplálkozik** (munkaerő-felszabadítás technikai fejlesztéssel; visszafejlődő tevékenységekből átcsoportosuló munkaerő);
- a beruházások körében fokozottabb súlyt képvisel **a meglévő termelési folyamatok** (iparágak, gyártási ágak, tevékenységek) **gépesítése, automatizálása, termelés- és termelékenység-növelő intenzifikálása.** Új ágazat; új ipari tevékenységek kifejlesztése munkahely-létesítő beruházásokat is igényel, de ezekre nagy tőkeigényű és csekély munkaerő-igényű technológiák, műszaki megoldások alkalmazása jellemző;
- **a termelési struktúra változásai lényegesen eltérő létszámdinamikával párosulnak:** az ipari ágak nagyobb részében – különböző üzemekben – csökken a létszám, egyesekben stagnál, néhol esetleg növekszik.

Ellenőrző kérdések:

- 1.Sorolja fel a gazdasági struktúrát alkotó ágazatokat!
- 2.Mi a különbség a kitermelő és a feldolgozó ipar között?
- 3.Mik az ipari termelés sajátosságai?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Jellemezze néhány szóban a gazdasági struktúrát alkotó ágazatokat!
2. Milyen pozitív, illetve negatív vonásai vannak az ipari termelésnek?

4. Infrastruktúra hatása a gazdafejlesztésre

A jegyzet ezen fejezetében az infrastruktúra gazdaságfejlesztésre gyakorolt hatásával ismerkedhet meg az olvasó. A fejezet első részében az infrastruktúra osztályozási szempontjai, az infrastruktúra néhány fontos sajátossága, az infrastruktúra hálózatok területi szintjei kerülnek bemutatásra. Mindezek után a területfejlesztéshez köthető infrastruktúra fajtáknak a területi fejlődésre gyakorolt hatásairól olvashat az olvasó, amely során az infrastrukturális ágazatok szerepe is tárgyalásra kerül a terület- és településfejlődésben. A fejezet végén néhány szó az autópályák szerepére hív fel a figyelmet a területi fejlettség kapcsán.

Az infrastruktúra napjaink egyik leggyakrabban használatos kategóriája. Stratégiai fontossága aligha vitatható. Nélküle megbénulna a gazdaság, hiányában más lenne az életünk. A civilizáció előrehaladásával a kultúra, a tudomány fejlődésével természetesnek tűnnek a magas szintű szolgáltatások, olyanok is, amelyek néhány évszázada vagy akár néhány évtizede is még ismeretlenek voltak. Gazdaságfejlődésünk extenzív szakaszaiban is fontos volt az infrastruktúra, de az intenzív szakaszban a versenyképességünk növelésében még nagyobb jelentőségű. Alacsony fejlettsége, rossz struktúrája visszahúzó erőként, korlátozó tényezőként hat, magas fejlettsége pedig multiplikátor szerepet tölt be.

Elfogadott álláspont szerint az infrastruktúrafejlesztés kulcsfontosságú szerepet tölt be a társadalmi-gazdasági folyamatok alakításában, ezért kiemelt hangsúllyal szerepel a különböző területfejlesztési tervekben is. Az infrastruktúrafejlesztés szükségességét hirdeti szinte valamennyi párt, média, területi és települési vezető, ágazati szakember, mivel a gyűjtőfogalom olyan tágan értelmezett tartalommal bír, hogy annak bármely vélt vagy valós elemének fejlesztése előremutató, pozitív hatással kecsegtet.

Mivel az infrastruktúra kifejezés használata egyre általánosabbá válik, ezért szükséges annak pontos meghatározása, értelmezési tartományának csoportosítása. Az infrastruktúra kifejezés, a magában foglalt jelentéstartalom ráadásul folyamatosan bővül, hiszen a műszaki fejlesztéseknek, a technológiai megújításnak köszönhetően újabb és újabb infrastruktúraelemek, fajták jelennek meg. Legutóbbi időkben éppen az infokommunikációs infrastruktúra térnyerése és a „hagyományos” infrastruktúrákra gyakorolt hatása miatt vált esedékessé újraértelmezése.

Eredet és jelentés: latin -- „alapszerkezet, alépítmény”_(latin, infra „lent”, illetve structura „szerkezet”) a gazdaság működésének feltételeit biztosító álló- és forgóeszközök összessége, továbbá a lakásállomány és a legkülönbözőbb szolgáltatások állóeszközei, illetve ezek hálózata.

Az infrastruktúra kifejezés leginkább műszaki tartalmat hordoz, mégis a modern gazdaságfejlesztés egyik leggyakrabban használt és egyben leginkább vitatott fogalma. Latin eredetű szó, magyar fordításban alapszerkezetet, alapépítményt, általában alapot jelent. Logikai jelentése: valami kialakulásának, létrejöttének, fejlődésének alapja, előzménye, előfeltétele. A számtalan megközelítésből, fogalmi meghatározásból eredő vita már a kifejezés első használatának időpontját illetően kialakult. A vonatkozó forrásmunkák tanúsága szerint elfogadott, hogy először az Egyesült Államokban használták az infrastruktúra fogalmát a II. világháború idején, a hadsereg hadtápszolgálatában. Egyesek viszont már a napóleoni háborúk időszakából való írásokban vélik felfedezni katonai berendezések (mint kaszárnyák, utak, hidak) gyűjtőneveként. Mint szakkifejezés a nyugati közgazdasági szakirodalomban a negyvenes évek végén, a volt szocialista országokban az 50-es – 60-as évek fordulóján jelent meg. A köznyelvben a 60-as években terjedt el az infrastruktúra fogalmának használata, így nálunk Magyarországon is.

Az infrastruktúra használata természetesen az emberiség történetének kezdetéig nyúlik vissza. Minden kornak megvoltak a maga infrastrukturális létesítményei az adott kor társadalmi-gazdasági színvonalán. „Az infrastruktúra lényegében egyidős a települések megjelenésével az emberiség történetében. Település, város nem jöhet létre, nem létezhet, fejlődhet infrastruktúra nélkül”

Az infrastruktúra mindig is meghatározó tényezője volt a települések fejlődésének és az marad a jövőben is. Történelmi kategória, ugyanakkor előre mutató, gazdasági-társadalmi, műszaki és technológiai fejlődést is kifejez egyben. Korábban is, mostanában is kialakulnak olyan értelmezések, melyek a termőföld kivételével minden más, az ember tevékenységével, életműködésével összefüggő tényezőt az infrastruktúra fogalomkörébe sorolnak. Más felfogások pedig a makrogazdasági folyamatok teljes társadalmi-gazdasági környezetét, a természeti környezetet is az infrastruktúra részének tekintik (ABONYINÉ, 2003).

Közel két évtizedes vita eredményeként a szakemberek az infrastruktúrát úgy értelmezik, mint ami egyik nélkülözhetetlen előfeltétele a gazdasági tevékenységek folytatásának, a szolgáltatásoknak, a települések és régiók életének, fejlődésének. Megkülönböztetett jelentőségűnek tartják az infrastruktúra szerepét a népesség életkörülményeinek, foglalkoztatottsági szerkezetének, szélesebb értelemben pedig életmódjának alakulásában.

Ennél fogva meghatározó szerepe van a gazdasági-társadalmi fejlődésben, a strukturális átalakulásnak egyik döntő tényezője. Az infrastruktúra fejlettségi szintje a társadalmi viszonyok átalakulásának is meghatározója. Korszerűtlen, elmaradott infrastruktúra nemcsak gátolja a gazdaság gyorsabb fejlődését, hanem hozzájárul a társadalmi viszonyok megmerevedéséhez, a szociális problémák kiéleződéséhez, illetve feszültségcök kialakulásához vezethet.

Tartalma: Hálózatok, objektumok, létesítmények, berendezések, intézmények olyan rendszere, amelynek különböző elemei nem részei a közvetlen termelési és fogyasztási folyamatnak, ám az általuk nyújtott szolgáltatások mindkettőnek nélkülözhetetlen feltételei.

Az infrastruktúra kiépítettsége és színvonala meghatározó módon befolyásolja

- a termelés hatékonyságát,
- a piacon megjelenő termékek és szolgáltatások minőségét,
- a közszolgáltatások minőségét
- a települések működési színvonalát, zavartalanságát
- a térségek/települések gazdasági versenyképességét

4.1. Az infrastruktúra osztályozási szempontjai

A) *Gazdasági alapon*

- *anyagi (közvetlenül kapcs. termeléshez)*
- *nem anyagi (közvetetten kapcs. a term.)*

Az infrastruktúra egyes elemeinek rendszerbe foglalásáról, a fogalmi meghatározáshoz hasonlóan nem alakult ki általánosan elfogadott megközelítésmód. A nemzetközi és hazai szakirodalmakban így az infrastruktúra fajtáinak sokféle csoportosítása megtalálható. Az alkalmazott megközelítéstől függ az infrastruktúra körének lehatárolása és belső tagolása is.

Aszerint, hogy az infrastruktúra a termelői, gazdasági tevékenységek háttérfeltételét jelenti e, került sor a *termelői és nem termelői infrastruktúra* megkülönböztetésére, ahol az előbbihez a közlekedési és energia rendszerek, a hírközlés-informatika, a kereskedelem és a vízgazdálkodás, az utóbbihoz pedig az ezen kívül eső infrastruktúra elemek tartoznak.

B) *Funkcionális alapon:*

- **materiális** - épületek, utak, vezetékek stb.
- **intézményi** - a társ.+ gazd. harmonikus műk.
- **humán** - az ember mint az inf. működtetője

C) *Egyéb szempontú osztályozások*

4.1.1. Egyéb szempontú infrastruktúra-osztályozások

Legjellemzőbbnek az a funkcionális rendszerezés tekinthető, amely az infrastruktúra elemeit szerinti különbözteti meg, hogy annak igénybe vétele termelői vagy fogyasztói oldalról történik. A termelés során felhasznált, a termelést kvázi kiszolgáló termelői, és a fogyasztás során igénybe vett fogyasztói, vagy szociális, lakossági infrastruktúrák tartalmi lehatárolása azonban eltéréseket mutat.

- **Termelői és fogyasztó infrastruktúra** (gazdasági tartalma alapján)

Ez a fajta csoportosítás elsőként az ún. amerikai iskola tagjánál, jelent meg, akik a termelői infrastruktúra („reprodukálható termelői vagyon”) kategóriájába sorolják a közlekedést, hírközlést, energia szektort, valamint a közületi állóeszközök azon részét, amely nem áll közvetlen kapcsolatban a fogyasztással pl. igazgatás, egészségügy. A fogyasztói infrastruktúra („reprodukálható fogyasztói vagyon”) körébe a munkaerő és a szociális infrastruktúra bővített újratermelésével összefüggő elemek tartoznak, valamint ide sorolja parkokat, uszodákat, stadionokat, színházakat. A lakásállomány értelmezése szerint nem része az infrastruktúrának. Az infrastruktúrát közgazdasági szempontból, alapvetően a tőke oldaláról közelítette meg.

- **Területi és települési infrastruktúra** (térbeli kiterjedés mértéke alapján)

A **területi és települési infrastruktúra** különböző területi dimenzióban értelmezi az infrastruktúra elemeket, egyrészt települési szinte pl. egy városhoz kötődően a településhez tartó többek között úthálózatot tartalmaz, melyet az adott település üzemeltet és tart fenn. Másrészt a településeken kívül elhelyezkedő infrastrukturális elemeket jelenti, melyeket pl. a megye gondozásában vannak.

- **Közhasználatú és egyéni használatú infrastruktúra** (igénybevevői kör szerint)

A **közhasználatú és egyéni használatú infrastruktúra** a használói kör szempontjából különíti el az elemeket, pl. a települések szennyvízhálózatának vannak közhasználatú részei, gondolok itt a gerinc vezetékekre, de vannak egyéni használatú elemek az egyes családok, fogyasztók tulajdonában annak minden felelősségével és költségével együtt.

- **Alap-, közép- és felső szintű infrastruktúra** (az ellátás-szolgáltatás színvonala alapján)

Az **alap-, közép- és felső szintű infrastruktúra** értelmezésére egyszerűen megérethető példa, ha ezt a kérdést az oktatási rendszer vonatkozásában vizsgáljuk, hazánkban viszonylag jól elkülönülnek fő tevékenységükben a különböző szintű oktatási tevékenységet végző intézmények nevezetesen az alapképzést végző általános iskolák, a középfokú képzésért felelős intézmények és a főiskolák egyetemek. (természetesen bizonyos esetekben van átfedés a különböző szintű intézmények között gondoljunk csak a 8 osztályos gimnáziumokra, vagy a különböző középszintű tanfolyamokat hirdető főiskolákra.

Ágazati szemléletű az infrastruktúra statisztikai nyilvántartás szerinti besorolása, amely anyagi és nem anyagi részekre tagolja az infrastruktúra elemeit. Az anyagi infrastruktúra lényegében a termelői infrastruktúrával analóg módon a villamos energia ipar, szállítás, hírközlés, vízgazdálkodás és kereskedelem területeket fedi le. A nem anyagi infrastruktúra az egészségügy, szociális ellátás, oktatás, kulturális szolgáltatás, tudományos kutatás, közösségi, közigazgatási és közbiztonsági szolgáltatások összessége.

A funkcionális és ágazati megközelítés ötvözetét adja az a rendszerezés, amely a termelés fejlesztéséhez szükséges anyagi, tárgyi, a termelés fejlesztéséhez szükséges nem anyagi dolgokra, illetve egy mindezekon kívül eső, a környezetvédelem eszközeit magába foglaló ökológiai szférára bontja az infrastruktúrát.

Hasonló szemléletű az a felosztás Kádas Kálmán: Az infrastruktúra fogalma és fejlesztésének hatékonysága, amely a termelői, illetve a fogyasztási jellegű infrastruktúrát tovább bontja anyagi, valamint nem anyagi szolgáltatásokat biztosítóokra, a következőképpen (Kádas, 1972):

Szolgáltatásokat végző infrastrukturális ágazatok

Anyagi szolgáltatások:

(piaci viszonyok között végzik tevékenységüket)

- kereskedelem,
- vendéglátás,
- idegenforgalom,
- áru- és személyszállítás, raktározás,
- postai szolg. és távközlés,
- ingatlanforgalmazás,
- gazdasági-üzleti szolgáltatás,
- logisztikai tevékenység,
- pénzügyi tevékenységek

Nem anyagi szolgáltatások:

(főként állami feladat a működtetésük)

- oktatás,
- tudományos tevékenység,
- kultúra-művelődés,
- egészségügyi ellátás,
- szociális ellátás,
- közigazgatási tevékenység,
- honvédelem,
- rend- és tűzvédelem,
- igazságszolgáltatás,
- érdekképviseleti tevékenység

4.2. Az infrastruktúra néhány fontos sajátossága

1. Jelentős része állami tulajdonban van (ok: magas tőkeigény, beruházások lassú, hosszú távú megtérülése)

2. Szolgáltatásai piaci áruk, de a használók több ágazatban a teljes ktg-nek csak egy részét fizetik (közösségi közlekedés., egészségügy, oktatás.)

3. Előállítási költségük mellett jelentős fenntartási költségük is van – forrását folyamatosan elő kell teremteni (pl. útalap)

4. Egy részüknél a termelés és fogyasztás egyidejű (szállítás), más részük (építmények, járművek) hosszú ideig szolgálatot.

5. A vonalas infr. hálózatoknak nagy az inerciájuk – előrelátó tervezésre van szükség!

6. Hálózat- és rendszer jellegűek, emellett horizontális és vertikális felépítésűek

7. Ágazataik általában egymást nem helyettesíthetik. Máshol a kooperáció és verseny egyidejűleg van jelen (közlekedés).

8. Különböző fejlesztési szakaszokban más-más ágazatainak a fejlesztése kívánatos (motorizációs robbanás – úthálózat fejlesztés)

9. A területi szinten egyes komponensei felértékelődnek, mások ugyanott háttérbe a szorulnak (közművesítés - iparvágányok)

10. Fontos minősítő jegyük: a kapacitás (szolgáltatás teljesítése/időegység) (kapacitás kihasználtság és a szűk keresztmetszet problémája)

11. Az infrastruktúra hálózatok működési zavaraira a társadalom érzékenyen reagál (folyamatos és biztonságos működtetésük alapkövetelmény.)

12. Beruházásainak haszna gyakran más ágazatokban jelentkezik, így annak költségeit máshol képződött profit megadóztatásából kell fedezni.

4.3. A infrastruktúra hálózatok területi szintjei

Az infrastruktúra hálózatok értelmezése különböző területi szinteken is megtörténhet, attól függően, hogy milyen területi dimenzióban szükséges a vizsgálatokat elvégezni, így az alábbi infrastruktúra hálózatokról beszélhetünk:

Globális

- pl. interkont. légitözl., tengerhajózás, távközl. műsorsz.

Kontinentális

- pl. nemzetk. főút- vasút- csővezeték-hálózatok

Makroregionális

- pl. az Európai Unió tagországait összekötő hálózatok

Országos

- pl. nemzeti autópálya hálózat, oktatási, egészségügyi

Regionális, szubregionális hálózatok

- pl. megyei szinten szervezett autóbushálózatok

Települési (városi, községi, városrész szintű)

4.4. A területfejlesztéshez köthető infrastruktúra fajtáknak a terület fejlődésére gyakorolt hatásai

Az első fejezetben bemutatott infrastruktúra meghatározás, illetve annak fajtái általános keresztmetszetét adták a fogalom használatának. Jelen fejezet kiemelten a területfejlesztéshez szorosan köthető infrastruktúrákat és hatásait tárgyalja, ami szükségszerűen magában hordoz egyfajta értelmezési szűkítést.

4.4.1. Infrastruktúra-fajták a területfejlesztésben

Első lépésben a területfejlesztés és az egyes infrastruktúra fajták kapcsolatát szükséges meghatározni. Az infrastruktúra fogalmának kérdéskörét áttekintve, megállapítható, hogy az infrastruktúra két fő elemének elkülönítése szinte mindegyik felosztásban megjelenik. A területfejlesztés szempontjából leginkább elfogadható felosztásokban (termelői és szociális, vagy műszaki és szociális-humán felosztásában) megragadható az a különbség, hogy a termelői-műszaki infrastruktúra elsősorban a gazdaság, a termelés alapvető háttérfeltételeként jelenik meg, szemben a szociális-humán infrastruktúra népességet kiszolgáló funkciójával. (A felosztás hátránya, hogy a műszaki infrastruktúra elemei nem csak a gazdaság feltételeinek megteremtéséhez járulnak hozzá, hanem a népesség életminőségéhez, a lakosság életfeltételének biztosításához is.) Ennek a felosztásnak a mentén mindkét infrastruktúra elem, a műszaki és a szociális-humán is alapvető hatással van a területi fejlődésre.

Egy másik felosztás a területi szint alapján különíti el a települési infrastruktúrát (KŐSZEGFALVI– LOYDL 1999). Ebben a felosztásban a települési infrastruktúra elemei: a lakásállomány, a közintézmények, a közművek, a településen belüli közlekedési hálózati elemek, a települési környezet védelmére hivatott létesítmények, a szabadidős intézmények, zöldterületek, stb. A települési infrastruktúra párja ebben a felosztásban a térségi infrastruktúra, mely magában foglalja a településközi, kistérségi, regionális hálózatokat, rendszereket, intézményeket.

Műszaki infrastruktúra

A műszaki infrastruktúra elemei, mely lehet hálózati (vonalas), vagy pontszerű: az energia-, a közlekedési-szállítási, a közműellátó- és a hulladékkezelési rendszerek, a telekommunikációs rendszerek.

Szociális infrastruktúra

A szociális-humán infrastruktúra elemei az emberi erőforrás újratermelési feltételeinek részét képezik. A szociális infrastruktúra különböző elemei: a lakásállomány, a közösségi és közellátási intézmények hálózata (az államhatalmi és államigazgatási szervek, társadalmi szervezetek intézményei; az oktatási, művelődési, kulturális intézmények; a gyermeknevelési intézmények; az egészségvédelmi intézmények; a kereskedelem és vendéglátás céljait szolgáló intézmények; a sportüdülési és pihenési igényeket fogadó intézmények).

A területi fejlődés és a műszaki, szociális infrastruktúra általános kapcsolata

Az elsődleges tőkevonzó tényezők az energia-, és közlekedési-szállítási feltételek, meghatározzák a vállalkozások megtelepedését, minőségük és kiépítettségük versenyelőnyöket hordoznak vagy hátrányokat okoznak a vállalkozások számára. A közlekedési-szállítási rendszerek megszabják a vállalkozások, telephelyek kapcsolódását a lokális, regionális vagy világpiacokhoz.

Hazai- és világviszonylatban is megállapítható, hogy az elmaradott területek kialakulása gyakran a műszaki infrastruktúra fejletlenségével is magyarázható. A perifériális helyzet, a rossz közlekedési-elérhetőségi viszonyok, a közműellátottság kedvezőtlen mutatói – a gazdasági, jövedelmi mutatókon kívül – a leggyakoribb indikátorai az elmaradottságnak. A területfejlesztésben ezért mind hazai, mind nemzetközi gyakorlatban kiemelt szerepet kapott a műszaki infrastruktúra fejlesztése: új közlekedés-hálózati elemek létesítése, a meglévők felújítása, modernizálása, vagy a közműrendszerek fejlesztése. Az infrastruktúra fejlesztése önmagában azonban nem indukálja a gazdaság fejlődését, emellett számtalan egyéb tényező szükséges, pl. tőke, munkaerő, egyéb piaci beruházások, természeti adottság, stb. Az is megállapítható ugyanakkor, hogy az infrastrukturális fejlesztések nélkül az infrastruktúra hiánya alapvető akadály a fejlődés megindulásának.

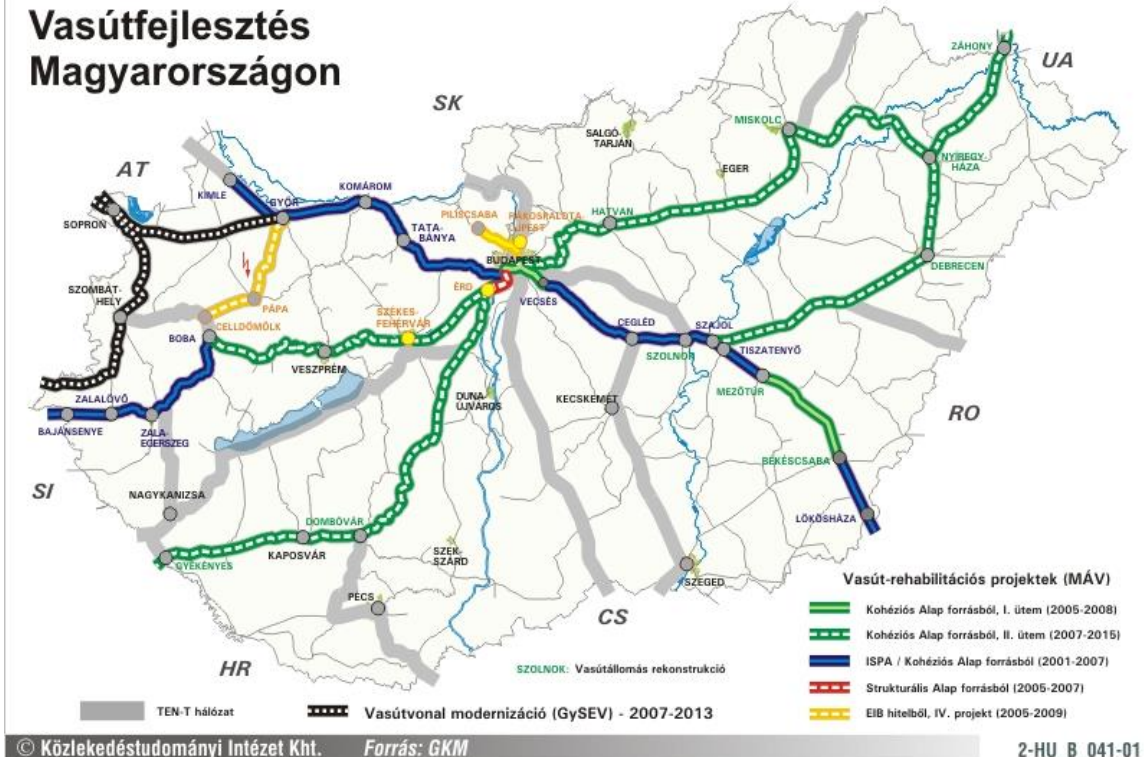
A szociális infrastruktúra elemeinek biztosítására az ember nem, vagy nem kielégítő módon képes. A területfejlesztési politika célkitűzése az életminőségben meglévő különbségek megszüntetése, illetve csökkentése, valamint a területi egyenlőtlenségek mérséklése az oktatási, a kulturális, az egészségügyi és a szociális feltételekben. Az életminőségben megmutatkozó különbségeknek fontos vetületei a szociális infrastruktúra különböző elemei. A szociális infrastruktúra kiépítése és fenntartása - jellegéből adódóan - még erősebben függ az állami szerepvállalástól. A szociális infrastruktúra kiépítése és fenntartása nemcsak az állam, hanem az önkormányzatok kötelező feladata is.

4.4.2. Néhány infrastrukturális ágazat szerepe a terület- és településfejlődésben

Közlekedés

- Közúti közlekedés (autópályahálózat fejlesztés)
- Vasúti közlekedés (makro- és mikroregionális érdekek az ágazat fejlesztésében)

Vasútfejlesztés Magyarországon

4.1. ábra: A termelési /értéktermelő/ folyamat, mint termék-előállítási rendszer

Forrás: www.kti.hu

Kereskedelem (szuburbanizációs fejlődés)

Települési infrastruktúra (közművek, lakásállomány stb.)

4.4.3. Autópályák és regionális fejlődés

A fejlett közúti közlekedési infrastruktúra a regionális gazdasági fejlődés tengelye, melyet az alábbi folyamat végig követésével egyszerűen beláthatunk:

Az egyes területrészek fejlődését nagyban befolyásolja a fejlődési centrumokat összekötő autópálya közelsége

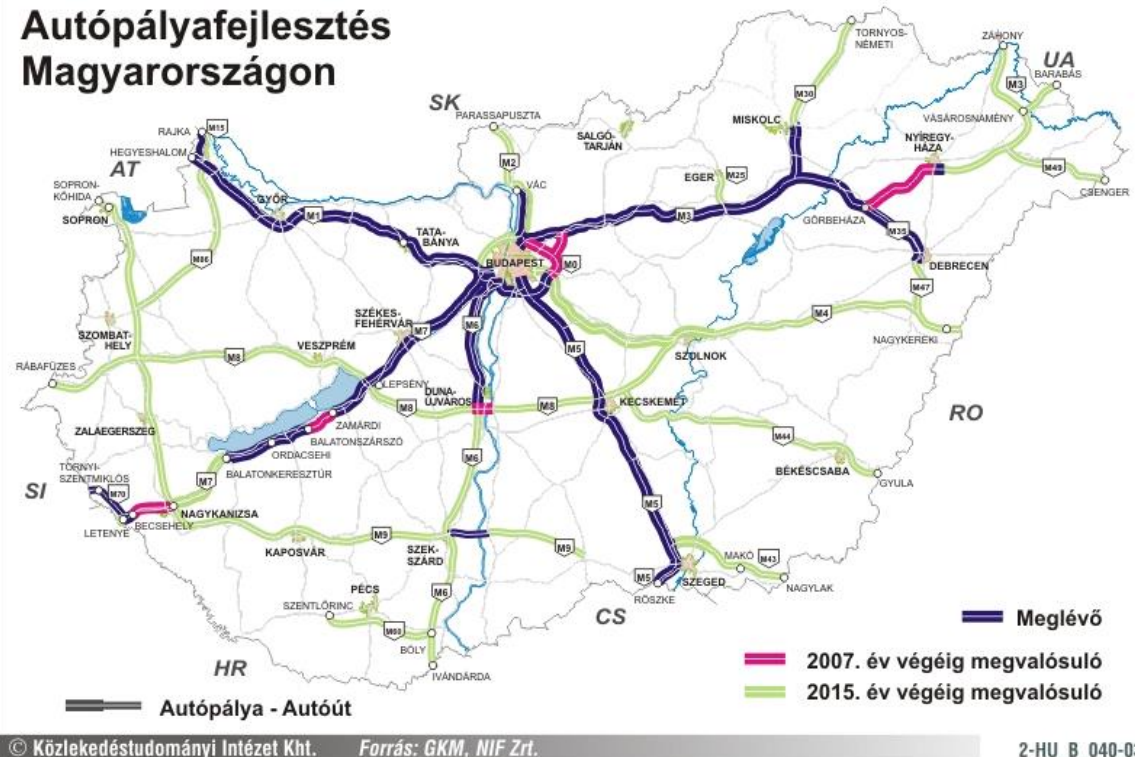
↓
Ez kiváló feltétel a kedvező elérhetőségű telephelyek kiválasztására

↓
Ezek a külföldi közvetlen tőkebefektetéssel (FDI) történő beruházások megfelelő helyszínei

↓
Új vállalkozások új munkahelyek létrehozását fogják eredményezni

↓
Az ott foglalkoztatottak bértömege növeli a régió jövedelmét

Autópályafejlesztés Magyarországon

4.2. ábra: A termelési /értéktermelő/ folyamat, mint termék-előállítási rendszer
 Forrás: www.kti.hu

Ellenőrző kérdések:

1. Mit értünk infrastruktúra fogalmán?
2. Mit nevezünk termelői és fogyasztói infrastruktúrának?
3. Mit nevezünk szociális infrastruktúrának?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Mi alapján csoportosíthatjuk az infrastrukturális beruházásokat?
2. Hogyan befolyásolja a térség fejlettségét az infrastruktúra?

5. Regionális versenyképesség

A jegyzet ezen fejezetében a regionális versenyképesség témaköre kerül részletes bemutatásra. A fejezet első részében a versenyképesség definíciójával, fogalmi körének meghatározásaival ismerkedhet meg az olvasó, majd ezt követően a versenyképesség mérésével, illetve a versenyképességi rangsorokkal foglalkozunk. A gazdasági hatások térbeliségének vizsgálatát a nemzetközi szakirodalom a versenyképességhez köti. Egyre elfogadottabbá válik, hogy nem csak a vállalatok, hanem a **területi egységek is versenyeznek** egymással. A versenyben való helytállást kifejező versenyképesség fogalma a globális verseny speciális jellemzőinek következményeként a közgazdaságtan, illetve az üzleti tudományok központi fogalmává vált. (TÓTH, 2009/b) Mivel a térnek nincs két egyforma adottsággal rendelkező pontja, így napjaink egyik legfontosabb kihívásává vált annak megismerése, hogy hogyan is lehet versenyezni a globális világban és valójában mit is értünk a regionális vagy területi versenyképesség fogalma alatt.

5.1. A területi verseny fogalma

Mind az Európai Unióban, mind pedig hazánkban is egyre kardinálisabb szerepet kap az a tény, hogy nem csak a vállalatoknak, hanem **a területi egységek is versenyeznek egymással**. A területi verseny értelmezéséről, tartalmi kérdéseiről és ehhez kapcsolódóan a regionális versenyképességről folyó vitákban számos markánsan elkülönülő véleménnyel találkozhat a kutató, melyek bemutatásra kerülnek ebben a fejezetben.

Hazánkban a versenyképességgel foglalkozó szakmai körökben az alábbi területi verseny definíció a legelfogadottabb: A területi verseny egy olyan folyamat, amely a területi egységek között zajlik és célja a régióban, városban élők **jólétének növelése** a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálnak befolyásolni explicit vagy gyakran implicit módon (LENGYEL-RECHNITZER, 2000). A területi kutatásokhoz célszerű áttekinteni a területi egységek versenyéhez kapcsolódó alap gondolatokat. Alapvető kérdésként merül fel a versenyképességgel foglalkozó szakemberek körében, hogy egyáltalán értelmezhető-e a verseny területi egységekre vagy nem? Ha a kutató elfogadja a területi verseny létezését, akkor újabb kérdések merülhetnek fel: **mit értünk területi/regionális verseny alatt**, melyek a főbb jellemzői? Minden területi egység részt vesz-e a területi versenyben vagy csak a nagy városokkal rendelkezők? Szükségszerű-e, hogy a területi versenyben a győztesek mellett legyenek vesztesek is? Ezen kérdések még napjainkban is heves vitákat váltanak ki a témával foglalkozó kutatók körében. Ebből adódóan egységes álláspont nem alakult ki, azonban a fő irányzatok elkülöníthetők (LUKOVICS et al., 2010).

5.1.1. A területi verseny legfontosabb definíciói

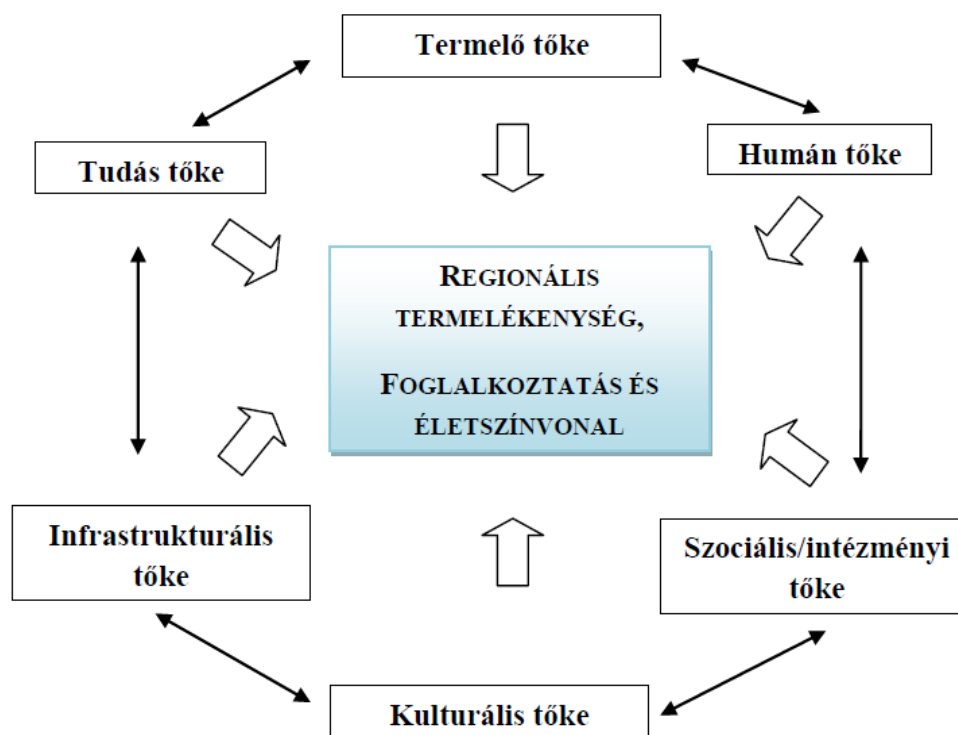
Az országok közötti verseny kérdésében **PAUL KRUGMAN** közismert álláspontja szerint a verseny országokra nem alkalmazható fogalom, melyet az alábbiakkal indokol:

- A nemzetgazdaságok **nem hasonlíthatók** vállalatokhoz: a sikertelen területi egységeket nem lehet megszüntetni, mely szerint a verseny országokra nem alkalmazható fogalom (KRUGMAN, 1994, LENGYEL, 2003).
- Egy vállalat sikeressége esetén egy vállalat versenytársai tönkre mehetnek, addig az országok a **komparatív előnyeik** alapján specializálódhatnak, illetve kereskedhetnek egymással. Az egymással kereskedelmi kapcsolatban álló területi szinteknek javulhat a

gazdasági teljesítménye, azaz mindegyik terület nyertesként jelenhet meg. Ebből adódóan elmondható, hogy területek versenyképességének vizsgálatakor nem csak mások rovására van lehetőség a fejlődésre.

- Az eddigiekből is jól látható, hogy a területi versenyben versenyről nem, hanem **rivalizálásról lehet szó a pozícióért**. Az országok, régiók, megyék, kistérségek jóléte hosszabb távon a termelékenységüktől függ (LUKOVICS, 2009).

KRUGMAN fentiekben röviden ismertetett álláspontjával **TÖRÖK** is egyet ért (1999), aki szerint a neoklasszikus közgazdaságtan fogalomrendszere alapján nem értelmezhető az országok és az alsóbb területi szintek közötti verseny sem. Krugman gondolataival egyetértek, hiszen szakmai körben 2011-re elfogadottá vált az a tény, hogy az országok komparatív előnyök alapján sikeresen vehetnek részt a nemzetközi versenyben. Számomra az is magától értetődő, hogy az országok és a különböző területi szintek versenye nem említhető egy lapon a vállalatok közötti piaci versennyel. Azonban a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a régiók közül csak azok képesek a **gyors fejlődésre**, melyek versenystratégiát dolgoznak ki és hajtanak végre. Az így kialakult rivalizálást a regionális tudomány számos képviselője a területi verseny fogalmkörébe sorolja.

5.1. ábra: A területi verseny alapvető pillérei

Forrás: KOLLÁR saját szerkesztése KITSON et al. (2004) alapján, 2011.

A **területi verseny** fogalma alapján érdemes a versenyképességi vizsgálatokat elvégezni a területi szinteken, hiszen a területi verseny egy olyan folyamat, amely a területi egységek között zajlik és célja a régióban, városban élők jólétének növelése a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely a fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálnak befolyásolni explicit vagy gyakran implicit módon (LENGYEL-RECHNITZER, 2000), mint az már a fentiekben is említésre került. Tehát ebből adódóan **értelmezhető a területi verseny**, melynek alapvető pillérei az 5.1. ábrán láthatók.

A versenyképességnek közismert, különféle megközelítései közül jelen jegyzetben a legszélesebb körben elismert és legszélesebb konszenzuson alapuló, területi verseny ismertetett

definíciójából kiinduló egységes versenyképességi definícióra támaszkodunk: „ *a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve...*” (LENGYEL 2003, 138 p.)

Az egységes versenyképességi definíció az Európai Unió dokumentumai közül 1999-ben került publikálásra, melyre az Európai Bizottság, valamint a szakértők többsége is támaszkodik. Ez a definíció került be az Európai Unió **jogszabályalkotásába**, illetve a területfejlesztési és regionális politika során is ezt a fogalom meghatározást alkalmazzák. Mindezek alapján elmondható, hogy a területi versenyképesség új tartalmat nyert napjainkra, hiszen az életszínvonal tartós javulását szolgáló, a globális viszonyok közepette olyan fenntartható **regionális gazdasági növekedés**, amely **magas foglalkoztatottsági szint mellett valósul meg** (EC, 2004).

Ezek alapján jól látható, hogy a versenyképesség egységes felfogásán alapuló területi versenyképesség fogalomnak nincs egyetlen kiemelt mutatója, hanem egymáshoz szorosan kapcsolódó, viszonylag egyértelmű és jól mérhető közgazdasági kategóriák együttesének halmaza. A versenyképesség fogalma **összetett, komplex definíció**, hiszen nemcsak a közelmúltbeli és jelenbeli helyzet állás jelenik meg benne, hanem a jövőbeli sikeresség esélye is képessége is megjelenik benne (LUKOVICS, 2007).

Ha a termelékenység fokozásának az az ára, hogy csökken a dolgozók bére, megnőnek az elbocsátások és mindemellett a vállalat környezete károsításával tesz szert előnyre, akkor az a vállalat nem tekinthető versenyképesnek, csak pillanatnyi helyzeti előnyre tesz szert. Ha pedig egy régióban, vagy országban mindenekfelett álló célkitűzés a GDP növelése és eközben az adott térségben csökken a foglalkoztatottság, illetve közben a bérek nem emelkednek, akkor az a terület előbb utóbb versenyhátrányba kerül. Ugyanis egy régió, vagy ország fejlődése akkor kiegyensúlyozott és fenntartható, ha lakosai jólétben élnek, azaz magas a foglalkoztatottsági ráta és nem élesek a jövedelmi egyenlőtlenségek.

BOTOS (2000) szerint a versenyképesség mind mikro-, mind makroszinten egyformán értelmezhető. Azaz a vállalatok, iparágak, régiók és nemzetek feletti régiók szintjén is azt jelenti, hogy az áruk szolgáltatások értékesítésével, adásvételével tartósan jövedelem és nyereség realizálódik, mellyel a gazdasági jólét gyarapszik és nő a foglalkoztatottság. Egy nemzetgazdaság versenyképességének mutatói például a piaci részarány nagysága és annak időbeli változása, a cserearány alakulása, az egy főre jutó GDP, az ár- és bérszínvonal, annak időbeli változása és a változás üteme. Ezek nemzetközi összehasonlítása jelzi az adott nemzetgazdaságnak a nemzetek versenyképességi rangsorában elfoglalt helyét, időbeni változása pedig a versenyképességi pozíció javulását, vagy, rosszabbodását. Adott nemzetgazdaságon belül a régiók versenyképességének mérése, összehasonlítása, rangsorolása ugyanilyen módszerekkel, mutatókkal valósítható meg. Minden versenyképesség fogalom alapja a termék versenyképessége. Ez magában foglalja a **forgalomképességet, az árversenyképességet és a költségversenyképességet**. Ezzel viszont világossá tettük, hogy egységes versenyfogalom nem létezhet, mint az már a fentiekben is említésre került. A mikroszervezetek ugyanis költségként kezelik a béreket, járulékokat és adókat, míg makroszinten ezek az összjövedelem részei. A versenyképesség fogalmának alapja a nyitottság a nemzetközi versenyben való megmérettetés melynek legegyszerűbb közelítése az, ha megnézzük, hogy mit és mennyit sikerült eladnunk a külföldön. Egy gazdaság esetében a versenyképesség jó mutatója lehet az exportarány és dinamika összehasonlítása a világadatokkal. Komplexebb mutató a cserearány alakulása, hiszen jelzi, hogy külkereskedelmi partnereink, vagy mi voltunk-e erősebbek árigenyünk érvényesítésében. Véleményem szerint ezt a mutatót országosnál alacsonyabb területi szinten nincs értelme alkalmazni. Ezt igazolják LENGYEL (2003) magyarországi versenyképességi elemzése is, amelyekben kimutatta, hogy mindössze három megyénél figyelhető meg az exporttevékenység, de nemcsak ezt a három megyét tekinthetjük sikeresnek.

BOTOS (2000) a versenyképesség meghatározásánál azért veszi figyelembe a tényezőjövedelmet, amely tőke- és munkajövedelemből áll, mert a vállalat által realizált jövedelmeken túl a bérjövedelmek nagysága is fontos, mivel nem az a cél, hogy a helyben lakó

népesség ne tudja „eladni magát” a nemzetközi piacon. Márpedig, ha csak azon az áron versenyképes egy gazdaságban az adott termék, vagy szolgáltatás, hogy radikális munkaerő-költségsökkentést hajt végre a termelő, akkor előbb-utóbb a térségben lényegesen megnő a munkanélküliség, az ezzel kapcsolatos közterhek nőnek, és ennek fedezését szétterítik a gazdaság egészére és ez által bizony a régió – mint makrogazdasági egység – versenyképessége csökken. Fontosnak találok azonban, hogy a térségi regionális versenyképességet az országos versenyképességtől megkülönböztessük. Az a tény, hogy a térségeknek, területi egységeknek versenyezniük kell a tőke vonzásáért, újból és újból alátámasztja, hogy elválik egymástól a mikro- és makroszintű versenyképességi fogalom. A régiók között „vándorló” nemzetközi tőke egyrészt versenyezteti a helyi és központi hatóságokat állami kedvezményekért, másrészt a munkavállalókat a minél olcsóbb munkaerő kínálatért. Ezen nem abszolút olcsóságot értek, hiszen a tőke mozgásánál más tényezők, mint például az infrastruktúra, képzettség nagyobb szerepet játszik, mint a bérszínvonal maga.

A régiók versenyképességének keresleti és kínálati oldalát megkülönböztetve azt mondhatjuk, hogy amíg a keresleti oldalon a régiók céljai, addig a kínálati oldalon a régiók adottságai jelennek meg, amelyek végeredményben meghatározzák a képződő jövedelmeket és ez által az életszínvonalat. **CHIKÁN (2006)** elmélete szerint verseny két vagy több szereplő egymással szembeni előnyszerzésre irányuló, adott szabályok között zajló tevékenysége. Ahhoz, hogy a versenyben másoknál jobban helytálljunk elengedhetetlen, hogy megfelelő adottságok, képességek birtokában legyünk. Az sem közömbös, hogy az esetlegesen fennálló versenyelőnyök mennyire tartósak, mire épülnek. A versenyképesség számos szinten értelmezhető, mint például makrogazdasági, iparági, vállalati, vállalaton belüli szinten. A „nemzetgazdaság versenyképessége a nemzetgazdaság azon képességét jelenti, hogy a nemzetközi kereskedelem támasztotta követelményeknek megfelelően úgy képes létrehozni, termelni, elosztani és/vagy szolgáltatni termékeket, hogy közben saját termelési tényezőinek hozadéka növekszik.” (CHIKÁN- CZAKÓ, 2009)

Ezt a meghatározást nem lehet egy az egyben adoptálni a régió szintjére. A globalizáció korában pedig a térségek versenyképességének kérdése egyre inkább a regionális gazdaságfejlesztési politikák részévé válik. A regionális gazdaságfejlesztés logikai szerkezete szerint a helyi gazdaságfejlesztés célja egy társadalompolitikai cél elérése, nevezetesen a helyben élők jólétének növelése, eszköze pedig a versenyképesség javítása. Tehát a regionális versenyképesség a „nyitott gazdaságban a régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatási szint létrehozása” (LENGYEL, 2003)

Lengyel megállapította, hogy a regionális versenyképességnek nincs egyetlen kiemelt mutatója, nem jellemezhető egyetlen tényezővel, hanem egymáshoz szorosan kapcsolódó, viszonylag jól mérhető és egyértelmű közgazdasági kategóriák együttesét jelenti. Nemcsak a mutatók jelenlegi nagysága, hanem időbeli alakulása is érdekes. A versenyképességet meghatározó jellemzőket a logikai szerkezet szerint egy ábrában megjelenítve felépíthető a regionális versenyképesség piramis modellje (későbbiekben kerül bemutatásra), amelynek csúcsát, egyszersmind a versenyképességi folyamatok célját a tárgyalt téma szempontjából is megkülönböztetett jelentőséggel bíró két fogalom, az életminőség és az életszínvonal foglalja el. A célok megvalósulásának elemzésére alkalmasak a mérhető alapkategóriák (jövedelem, munkatermelékenység, foglalkoztatottsági ráta), amelyek elsősorban a jelenlegi (és közelmúltbeli) versenyképesség méréséhez, megítéléséhez nyújtanak támpontokat. Az alapkategóriák a regionális gazdaságfejlesztési programokkal megerősíthető tényezők, fejlesztésük közvetlenül javíthatja a régió versenyképességét. Ezek mellett léteznek olyan gazdaságon kívüli hatóerők, amelyek hosszabb távon és közvetlenül határozzák meg egy régió versenyképességét. Ezek a tényezők az alaptényezők: kutatás-fejlesztés, infrastruktúra és humántőke, kívülről jövő befektetések, kis- és középvállalkozások, intézmények és társadalmi tőke. Az alaptényezők mellett a versenyképesség javításának közvetett és hosszú távú versenyképesség garanciái a sikeresség faktorok, melyek a modell talapzatát képezik: gazdasági szerkezet, társadalmi szerkezet,

innovációs kultúra, döntési központok, regionális elérhetőség, környezet minőség, a munkaerő felkészültsége, a régió társadalmi kohéziója (LENGYEL, 2006)

A sikerességi faktorok és az alaptényezők a régiók birtokában lévő olyan képességek tárházát jelentik, amelyek segítségével egy régió helyt tud állni a globális versenyben. Vagyis az egyes területi egységek célja, hogy olyan „képességek” birtokába kerüljenek, melynek segítségével növelni tudják az adott területen keletkezett jövedelmet, foglalkoztatottsági szintet és ezen keresztül az ott élők életszínvonalát. Tehát a területek (országok, régiók, kistérségek, települések) között verseny folyik. Verseny a pályázati pénzek elnyeréséért, a befektetőkért, minden megszerezhető forrásért ezen belül nem utolsó sorban az emberi erőforrásért.

Lengyel Imre meghatározása szerint a vállalatok, iparágak akkor versenyképesek, ha termékeik, szolgáltatásaik értékesíthetők a nemzetközi piacokon, magas jövedelmet (hozzáadott értéket) érnek el úgy, hogy nem csökken foglalkoztatottjaik száma, azaz új technológia alkalmazásakor, a termelékenység növelésekor sem kell elbocsátaniuk foglalkoztatottjaikat. (LENGYEL, 2006)

Az országokon belüli térségek versenyképessége azon múlik, hogy képesek-e odavonzani és ott tartani a nemzetközi versenyben résztvevő jövedelmező vállalkozásokat. Ugyanis minél több nyereséges vállalat működik egy térségben, ott annál magasabb az 1 főre jutó GDP és foglalkoztatottság, amely két mutató a versenyképesség mérésének elfogadott mutatója. A térség vonzereje pedig, túl az adminisztratív kedvezményeken és adókedvezményeken, elsősorban az infrastruktúrájának és a humántőkéjének fejlettségén múlik. LENGYEL (2003) szerint is a területi verseny a nagyvállalati központokért, a munkahelyteremtő beruházásokért, a képzett munkaerő odaköltözéséért, az országos közintézmények és kutatóintézetek, egyetemek odatelepitéséért, a közszolgáltatások forrásaiért, az infrastruktúra fejlesztéséért és számos egyéb rész célért folyik. Véleményem szerint azonban a munkaerő mobilitása még mindig elmarad a többi termelési tényező mobilitása mögött így a helyben élő munkaerő képzettsége a döntő tényező a terület vonzerejének alakításában. És az a terület, amely vonzó, többek között a befektetők számára, versenyelőnyre tesz szert. A verseny célja véleményem szerint a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként olyan fejlettségi szint elérése, amely a terület vonzerejét jelenti.

5.2 A versenyképesség mérése

A versenyképesség mérésének több szintjét – vállalati, regionális, országos – és többféle módszerét – egyszerű és többváltozós statisztikai – különböztetjük meg, mérésével számtalan regionális, nemzeti és nemzetközi szervezet foglalkozik. A különböző nemzetközi szervezetek a versenyképesség mértékét különböző, sokszor jelentősen eltérő mutatók alapján határozzák meg. Két fő irányvonalat fedezhetünk fel közöttük. Az egyik szerint a versenyképesség mérhető kategória, az egyes országokat, régiókat versenyképességük alapján össze lehet hasonlítani, köztük rangsort lehet felállítani. A másik szemlélet szerint, mellyel én is egyetértek, a versenyképesség annyira komplex fogalom, hogy az mennyiségi adatokkal nehezen mérhető, emiatt a versenyképességnek csak egy-egy összetevőjét kifejező mutatót számolnak. Mivel a jegyzet terjedelmi kereteit meghaladná, ha mindegyik versenyképességi számítást ismertetnénk ezért csak néhány fontosnak tartott módszer kerül bemutatásra, melyeket az alábbi táblázatban vastagon szedett betűkkel jelölünk.

5.1. táblázat: A versenyképesség mérésére szolgáló fontosabb elemzések

Cím	Publikálja	Az elemzés alapjául szolgáló területi egység	A vizsgálat célja	Statisztikai módszertan
World Competitiveness Yearbook	International Institute for Management and Development: IMD	ország	Komplex versenyképességi rangsor	többváltozós elemzés, információsűrítés
The Global Competitiveness Report	World Economic Forum: WEF	ország	Komplex versenyképességi rangsor	többváltozós elemzés, információsűrítés
UK Productivity and Competitiveness Indicators	Department of Trade and Industry: DTI	ország	versenyképességi összehasonlítás	egyszerű adatelemzési módszerek
Annual Competitiveness Report	Forfás – National Competitiveness Council: NCC	ország	versenyképességi összehasonlítás	egyszerű adatelemzési módszerek
Regional Competitiveness & State of the Regions	Department of Trade and Industry: DTI	régió	versenyképességi összehasonlítás	egyszerű adatelemzési módszerek
Puget Sound Regional Competitiveness Indicators	Puget Sound Regional Council: PSRC	régió	versenyképességi összehasonlítás	egyszerű adatelemzési módszerek
Metro Area and State Competitiveness Report	The Beacon Hill Institute at Suffolk University	régió	Komplex versenyképességi rangsor	többváltozós elemzés, információsűrítés
Európai versenyképességi jelentés	Európai Bizottság	régió	mutatónkénti versenyképességi rangsorok, összehasonlítások	egyszerű adatelemzési módszerek, bizonyos esetekben regresszióelemzés
ESPON 2.2.3: Territorial Effects of the Structural Funds in Urban Areas	European Spatial Planning Observation Network: ESPON	megye	városi területek gazdasági teljesítményének mérése	egyszerű adatelemzési módszerek
State of the Cities Report	Office of the Deputy Prime Minister, London	nagyvárosi vonzáskörzet	versenyképességi és teljesítménybeli összehasonlítás	egyszerű adatelemzési módszerek
Developing Indicators to Inform Local Economic Development in England	Wong. C. (Wong 2002)	kistérségek	helyi gazdaságfejlesztési szempontú differenciálás	többváltozós elemzés, információsűrítés
Constructing an index for regional competitiveness	Huovari, J – Kangasharju, A. – Alanen, A. (Huovari et al. 2002)	kistérségek	Komplex versenyképességi rangsor	többváltozós elemzés, információsűrítés
The State of the Key Factors	South West Regional Development Agency (SWRDA 2004)	kistérségek	iparági helyzetelemzés	egyszerű adatelemzési módszerek

Forrás: Lukovics (2009)

5.2.1. World Competitiveness Yearbook (WCY)

A svájci székhelyű International Institute for Management and Development (IMD) által 1989 óta évente rendszeresen publikált kiadvány a világon a legmélyrehatóbb és legátfogóbb éves jelentés a nemzetek versenyképességéről. A WCY elemzi és rangsorolja a nemzeteket aszerint, hogy mennyire képesek a vállalataik versenyképességéhez a megfelelő környezetet megteremteni és fenntartani. Az IMD szakemberei szerint gazdasági versenyképességet nem lehet csak a GDP-vel és a kibocsátással meghatározni, hiszen a vállalatoknak együtt kell működni a politikai, szociális és kulturális dimenziókkal is. Ezért a nemzeteknek olyan környezetről kell gondoskodnia, amelynek a hatékony intézményi és politikai szerkezete a vállalati versenyképességet ösztönzi. Évről évre bővül a rangsorban szereplő országok köre, melyeket több mint 300 versenyképességi kritérium alapján értékelnek. Az adatok 2/3-ad része úgynevezett „Hard Data”, melyet különböző regionális, nemzeti és nemzetközi statisztikai forrásokat felhasználva gyűjtenek össze az országokról. Az információk 1/3-ad része úgynevezett „Survey Data”, elsődleges adatgyűjtésből származik. Ezen felül az adatok egy részét a számításokhoz nem használják ugyan fel, de értékes háttérinformációt szolgáltatnak az elemzésekhez (például a 15 év alatti népesség száma). Az ismertetett módszertanból látszik, hogy az IMD szerint a versenyképesség annál összetettebb fogalom, minthogy pusztán mennyiségi adatokkal mérhető legyen, hiszen szakértői vélemények is színesítik, árnyalják az országok versenyképességéről kialakult képet. Országonként 329 adat áll rendelkezésre, melyet négy fő csoportba (competitiveness factors) sorolnak, faktoronként 5-5 részterülettel (subfactor).

5.2. táblázat: A World Competitiveness Yearbook versenyképességi mutatói

Versenyképességi	
Tényezők	Altényezők
1) Gazdasági teljesítmény (78 mutatószám)	1. Hazai gazdasági teljesítmény (25 mutatószám)
	2. Nemzetközi kereskedelem (24 mutatószám)
	3. Nemzetközi befektetések (17 mutatószám)
	4. Foglalkoztatás (8 mutatószám)
	5. Árak (4 mutatószám)
2) Kormányzati hatékonyság (70 mutatószám)	1. Államháztartás (12 mutatószám)
	2. Fiskális politika (13 mutatószám)
	3. Intézményi rendszer (13 mutatószám)
	4. Vállalkozói törvényhozás (20 mutatószám)
	5. Szociális rendszer (12 mutatószám)
3) Üzleti teljesítmény (67 mutatószám)	1. Kibocsátás, termelékenység (11 mutatószám)
	2. Munkaerőpiac (23 mutatószám)
	3. Pénzügy (17 mutatószám)
	4. Vezetési gyakorlatok (9 mutatószám)
	5. Attitűdök és értékek (7 mutatószám)
4) Infrastruktúra (114 mutatószám)	1. Alap infrastruktúra (25 mutatószám)
	2. Technológiai infrastruktúra (23 mutatószám)
	3. Tudományos infrastruktúra (23 mutatószám)
	4. Egészség és környezet (27 mutatószám)
	5. Oktatás (16 mutatószám)

Forrás: <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>

A rangsorok kialakításához az adatok standardizált értékeit használják. Az altényezők kialakításakor a másodlagos adatokat (hard data) 1-es súllyal, az elsődleges adatok (survey data) 0,5-ös súllyal átlagolják, a módszertanban azonban nincs indoklás arra vonatkozóan, hogy miért szerepelnek nagyobb súllyal a szekunder adatforrásból származó mutatók. Az általános sorrend kialakításakor a 20 kritérium azonos súllyal (5%) szerepel. Ez alapján három féle versenyképességi rangsort készítenek:

- Kritérium sorrend: 329 féle sorrend a versenyképességi kritériumok alapján
- Faktor sorrend: 4 féle sorrend a versenyképességi tényezők alapján
- Általános sorrend: az aggregált értékek alapján

A fenti módszer alapvetően országok versenyképességének elemzésére szolgál, azonban a regionális, vagy kistérségi szintű mérésre nem alkalmas, mert ezen a szinten az indikátorok többsége nem áll rendelkezésre. A munka érdeme, hogy a versenyképességet összetett fogalomként kezeli és nagyon sok dimenzió mentén méri és ezek között kiemelkedően magas a humánfaktorok száma, melyek közül néhány mutató átvételét alkalmasnak találjuk a területi kutatások végzéséhez.

5.2.2. Global Competitiveness Report

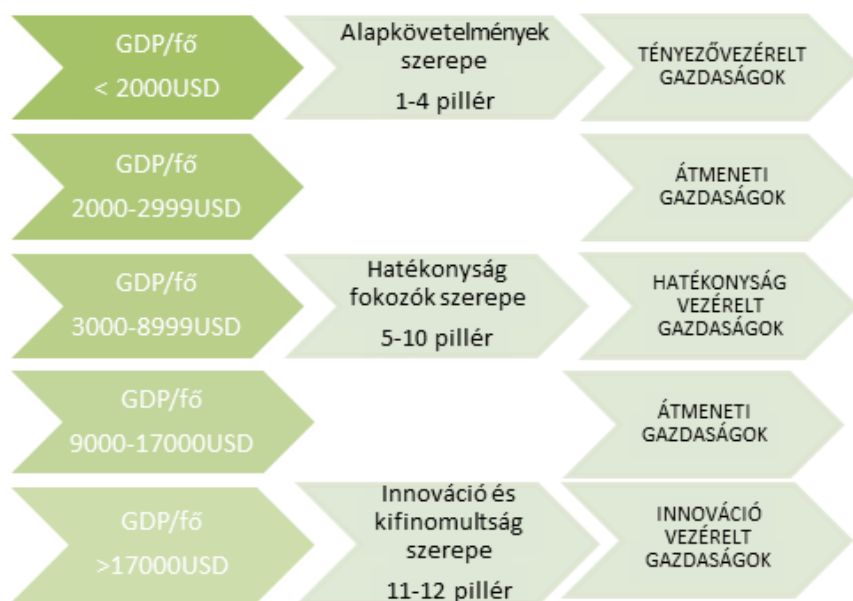
A World Economic Forum egy független nemzetközi szervezet, amely 1971-ben jött létre, és a Global Competitiveness Programme keretében készült Global Competitiveness Report (GCR) című kiadványsorozat révén igen részletes és hasznos elemzéseket jelentet meg, és tesz szabadon hozzáférhetővé a honlapján. Jelentéseiben, melyet évente készít, jelenleg 142 ország versenyképességét vizsgálja és rangsorolja többféle index mentén. Az IMD-hez hasonlóan indikátorkészletében egyaránt vannak kemény és puha adatok, tehát a kvantitatív és kvalitatív elemzésre egyaránt figyelmet fordít. Szekunder adatforrásai az UNESCO, az IMF és a WHO adatbázisai, továbbá szakértői interjúkat és kérdőíveket is készít. A 113 indikátort 12 pillérbe, a 12 pillért 3 alindexbe sűríti és a 3 alindex súlyozott átlagaként jön létre a GCI.

5.3. táblázat: A GCI által használt indikátorok

Megnevezés	
Alap indikátorok: <ul style="list-style-type: none"> • GDP billió USD • Néesség millió fő • GDP USD/fő • GDP a világ GDP %-ában 	
Alapkövetelmények alindexe	1. pillér: Intézmények (21 mutató)
	2. pillér: Infrastruktúra (9 mutató)
	3. pillér: Makroökonómiai környezet (6 mutató)
	4. pillér: Egészségügy és alapfokú oktatás (10 mutató)
Hatékonyság fokozók alindexe	5. pillér: Felsőoktatás és képzés (8 mutató)
	6. pillér: Árupiaci hatékonyság (16 mutató)
	7. pillér: Munkaerőpiaci hatékonyság (9 mutató)
	8. pillér: Pénzpiaci hatékonyság (8 mutató)
	9. pillér: Technológiai felkészültség (6 mutató)
	10. pillér: Piac mérete (4 mutató)
Innováció és kifinomultság alindexe	11. pillér: Üzleti kifinomultság (9 mutató)
	12. pillér: Innováció (7 mutató)

Forrás: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness/index.html>

Az alindexek átlagolásához változó súlyokat használnak. A súlyok nagysága országonként változó, az országok egy főre jutó GDP-jének nagyságától függ. Országokat öt típusba sorolják az 1 főre jutó GDP alapján. Az átlagos értékek kiszámításához országtípusonként és alindexenként különböző, előre meghatározott súlyokat használnak.

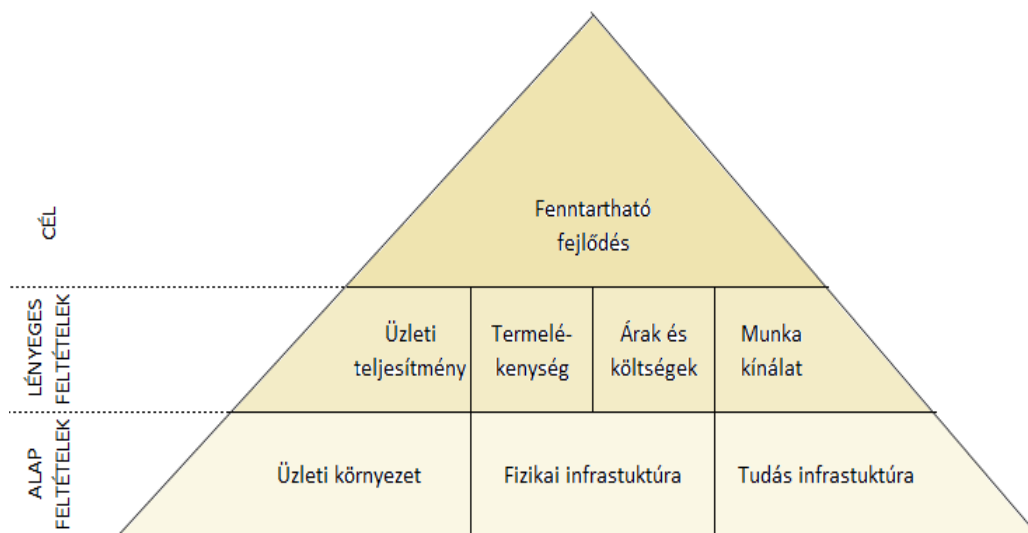
5.2. ábra: A GCI súlymeghatározásához használt gazdaságtípusok

Forrás: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness/index.html>

A 2011-2012-es GCR szerint a Cseh-Köztársaság az innováció vezérelt csoportba tartozik, míg Magyarország, Lengyelország és Szlovákia gazdasága átmeneti állapotban van a hatékonyságvezérelt és az innovációvezérelt gazdaságok között. A GCR a vizsgált országokat végül rangsorolja indikátoronként, pillérenként, alindexenként és végül a versenyképesség főindexe szerint is. A Global Competitiveness Report elemzéseiben kevés mutatószámot használ fel, amely a humán erőforrás fejlettségét méri. Elemzési módszerében figyelemreméltónak találok és saját kutatásomban is felhasználhatónak tartom a változó súlyozás alkalmazását.

5.2.3. Annual Competitiveness Report

A Forfás – Nemzeti Versenyképességi Tanács (NCC) 1997-ben alakult és 1998 óta készít éves versenyképességi jelentést Írországról. Ebben 200 mutatószám alapján hasonlítja össze az ország adatait közel 30 országgal. Ezek között szerepelnek európai és Európán kívüli, euro-övezeti és övezeten kívüli országok egyaránt. Az indikátorokat különböző nemzetközi statisztikai adatbázisokból gyűjtik, többek között az Eurostat, az OECD, az IMD-WCY és a WEF adatbázisából. A mutatók kiválasztásának elméleti alapja LENGYEL (2003) piramis-modelljéhez hasonló.

5.3. ábra: Versenyképességi tényezők a Forfás elemzésében

Forrás: http://www.forfas.ie/media/NCC100723-acr_bip_2010.pszf.

A modell alsó két szintjén a versenyképességi inputok, azaz az alap és lényeges feltételek találhatóak, a piramis csúcsán pedig a versenyképes gazdaság által elérendő cél, a fenntartható fejlődés áll. A jelentés valójában egy benchmark-elemzés, amely 3 kulcstényező, ezen belül több altényező szerint, versenyképességi pontokat számít és ezek alapján rangsort állít fel.

5.4. táblázat: Annual Competitiveness Report versenyképességi mutatói

Versenyképességi	
Tényezők	Altényezők
1) Fenntartható fejlődés	1.Nemzeti jövedelem
	2.Életminőség
	3.Környezet fenntarthatóság
2) Lényeges feltételek	1.Vállalkozó teljesítmény
	2.Termelékenység és innováció
	3.Árak és költségek
	4.Munkaerő kínálat
3) Alap feltételek	1.Vállalkozói környezet
	2.Fizikai infrastruktúra
	3. Tudományos infrastruktúra

Forrás: http://www.forfas.ie/media/NCC100723-acr_bip_2010.pszf.

A Forfás versenyképességi elemzésének jelentősége, hogy a versenyképességi tényezők között kiemelkedően magas az emberi erőforrás fejlettségét mérő mutatószám.

5.2.4. Beacon Hill Institute Annual State Competitiveness Report

2011-ben már 11. alkalommal készítette el a bostoni székhelyű Suffolk University intézete a Beacon Hill Institute versenyképességi jelentését az országos szintnél alacsonyabb szintű területi egységekre, az USA államaira. A jelentés célja, hogy meghatározza az amerikai államok mindegyikére vonatkozóan a versenyképességi előnyöket és hátrányokat, vagyis azokat a tényezőket, amik a magas jövedelemtermelést lehetővé teszik, illetve amik ezt gátolják. A jelentést azért tartom fontosnak, mert szintén arra a koncepcióra épül, hogy a versenyképesség

egy összetett kategória, amely egyszerű elemzési eszközökkel nem fogható meg, nem jellemezhető, ezért többváltozós statisztikai módszert használ. Az elemzéshez felhasznált 45 mutatót első lépésben normalizálták, úgy hogy 0 és 10 közé essenek, átlaguk 5 és szórásuk 1 legyen. Az adatok normalizálásának célja az adatbázis egységessé tétele, a kiugró értékek és redundanciák miatt fennálló anomáliák megszüntetése. A kilenc alindexet az egyes csoportokba tartozó normalizált indikátorok egyszerű számtani átlagaként határozták meg. Ez után a kilenc alindexet újra normalizálták, majd a normalizált értékek egyszerű számtani átlagaként határozták meg a versenyképességi indexet. A jelentésben az államokat rangsorolják az alindexek szerint és emellett különválasztják azokat a mutatókat, amelyek versenyképességi előnyt illetve hátrányt jelentenek az adott államban. Az elemzés felhívja a figyelmet az adatállomány egységesítésének fontosságára, viszont a felhasznált indikátorok között nagyon kevés a humánerőforrás fejlettségét kifejező mutató.

5.5. táblázat: Beacon Hill Competitiveness Report mutatói

Alindexek	Indikátorok
Költségvetési és fiskális politika	6 mutató
Biztonság	4 mutató
Infrastruktúra	6 mutató
Humán erőforrás	<i>Egészségbiztosítás nélküli lakosok aránya</i> <i>Felsőfokú végzettségűek aránya a 25 évesnél idősebb népesség százalékában</i> <i>Szezonális kiigazítás nélküli munkanélküliségi ráta</i> <i>1000 lakosra jutó szakképzésbe beiratkozott diákok aránya</i> <i>Felnőttek aránya a munkaerőpiacon</i> <i>1000 élveszületésre jutó csecsemőhalandóság száma</i> <i>100000 lakosra jutó aktív orvosok száma</i> <i>Matematikában jártás diákok aránya</i>
Technológia	<i>1000 USD-re jutó egyetemi K+F</i> <i>1 főre jutó állami innovációs támogatás</i> <i>100000 főre jutó találmányok száma</i> <i>100000 főre jutó műszaki mérnök hallgatók aránya</i> <i>100000 főre jutó műszaki mérnök diplomások aránya</i> <i>A munkaerőpiacon a műszaki mérnök foglalkozásuk aránya</i> <i>High-tech ágazatban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatott %-ában</i>
Üzleti inkubáció	4 mutató
Nyitottság	3 mutató
Környezet politika	3mutató

Forrás: <http://www.beaconhill.org/Compete11/Compete2011.pszf>.

5.2.5.Cecilia Wong kistérségi szintű elemzése

Cecilia Wong az Egyesült Királyság kistérségeinek gazdasági fejlettségét vizsgálta. 29 mutató felhasználásával főkomponens analízis segítségével határozott meg 11 faktort melyek a helyi gazdaság fejlettségét – local economic development (LED) – határozzák meg. A faktorok segítségével térbeli mintázatokat fedezett fel Angliában és többváltozós regressziós modelleket állított fel, melyekkel a LED mutatók és különböző teljesítménymutatók közötti kapcsolatot vizsgálta. Wong által használt mutatószámok csak kistérségi szinten értelmezhetőek és csak ezen a szinten állnak rendelkezésre, ezért ismertetésüktől dolgozatomban eltekintek. Munkájának újszerűsége azonban, a többváltozós statisztikai módszerek (főkomponens analízis, regresszió analízis) használata a területi elemzésekben, módszertanilag alkalmazhatónak tűnik a regionális elemzésekben is.

5.3. Hazai versenyképesség mérések, versenyképességi modellek

Magyarországon, szemben a nemzetközi kutatásokkal, még napjainkban sem készülnek olyan versenyképességi jelentések, amelyek évről évre, meghatározott módszertan szerint lehetőséget adnának a területi folyamatok nyomon követésére. A hazai kutatások nagy része inkább tekinthető térségi fejlettségi elemzésnek, mint versenyképesség vizsgálatnak. Ebben a fejezetben bemutatok három olyan vizsgálatot, amelyek a saját vizsgálatomban hasznosítható információkat tartalmaznak.

A legkorábbi vizsgálat Csatóri Bálint 1996-os kutatása, amely a hazai kistérségeket vizsgálta. Munkája során összesen 31 mutatószámot használt hat tényező csoportba rendszerezve (CSATÁRI, 1996):

1. demográfiai mutatók,
2. foglalkozási szerkezeti mutatók
3. a foglalkoztatás változása és a munkanélküliség mutatói,
4. gazdasági mutatók,
5. infrastrukturális mutatók
6. egyéb speciális mutatók

Csatóri 1996-tól 2000-ig terjedő időszakban számításait folyamatosan fejlesztette. Módszertanában egy sokváltozós komplex mutatót határoz meg. Módszere a mutatók szóródásának terjedelme alapján értékeli a kistérségeket úgy, hogy a terjedelmet 5 egyenlő részre osztja. A legelső osztályközben lévő kistérségekhez 1-es a legmagasabbakhoz 5-ös értéket rendel. A kapott pontszámokat először mutatószám csoportonként átlagolva, majd a hat csoport átlagát képezve egy komplex mutatót kapott. Súlyozást nem alkalmazott (CSATÁRI, 1999). Minden kistérséget öt alapkategóriába sorolt mutatószám csoportonként és együttesen is:

- igen fejlett,
- fejlett,
- átlagos,
- fejletlen,
- igen fejletlen

Csatóri kutatása folytatásaként, 2000-ben készült tanulmányában már 35 indikátor alapján sorolta be az akkori 150 magyar kistérséget fejlettségi fázisokba. Elemzési módszerei között már szerepelnek olyan többváltozós statisztikai módszerek is, mint a faktorelemzés és a klaszteranalízis. A kiválasztott indikátorokat az SPSS programcsomag felhasználásával hat faktorba rendezi. A szerző a keletkezett hat faktor alapján egyenként elemzi a kistérségeket a leíróstatistika eszközeivel, mind szövegesen, mind pedig térképi megjelenítést alkalmazva.

A következő lényeges munka Faluvégi Albert 2005-ben megjelent kutatása, amelyben a kistérségek fejlettségbeli különbségét vizsgálta többváltozós statisztikai módszerekkel. Az elemzésbe bevont 40 mutatót faktoranalízis segítségével hat dimenzióba rendezte (FALUVÉGI, 2005):

1. általános helyzet
2. demográfiai helyzet
3. foglalkozási helyzet
4. gazdasági helyzet
5. infrastrukturális helyzet
6. iskolázottsági helyzet

A változók által magyarázott variancia alapján megállapította, hogy a térségi különbség alakulásának meghatározó tényezője az iskolai végzettség és a munkanélküliség. Előbbi kettő pozitív irányú, míg utóbbi negatív irányú kapcsolatban áll a területi fejlettséggel. Faluvégi a kistérségeket öt típusba sorolja:

- dinamikusan fejlődő
- fejlődő
- felzárkózó
- stagnáló
- lemaradó

Faluvégi 2005-ös munkájából megfontolandónak tartom a faktoranalízis alkalmazását saját modellem építéséhez.

5.3.1.A piramis modell

Magyarországi régiók és megyék versenyképességének elemzésében a legnagyobb horderejű számítást Lengyel Imre végezte. Versenyképességi **piramismodellje** szerint a regionális versenyképesség javításának célja a régióban élők jólétének, életszínvonalának folyamatos növelése. LENGYEL (2006) szerint ezt három alapkategóriával lehet mérni. A munkatermelékenység, a foglalkoztatási rátával és a képződő jövedelemmel, a bruttó hazai termék. Ezen mutatókat befolyásoló tényezőket két csoportra oszthatjuk. Az alaptényezők, amelyek közvetlenül és általában rövidtávon befolyásolják a jövedelmet, foglalkoztatottságot és a termelékenységet. Ezeket a tényezőket fejlesztve látványosan javítható egy régió versenyképessége. Alaptényezők a kutatás-fejlesztés, az infrastruktúra és humántőke, a kívülről jövő befektetések, a kis-és középvállalkozások, az intézmények és társadalmi tőke. A közvetlenül ható tényezők, a sikerességi faktorok, pedig áttételeken keresztül, hosszabb távon javíthatják a versenyképességet. Ezek a faktorok a gazdasági szerkezet, innovációs kultúra, regionális elérhetőség, munkaerő felkészültsége, társadalmi szerkezet, döntési központok, környezet minősége, régió társadalmi kohéziója. Az alaptényezők és a sikerességi faktorok között is szerepel a dolgozat témáját képező emberi erőforrás valamely jellemzője. Ezért mondhatjuk, hogy az emberi erőforrás fejlettsége a versenyképesség javítását közvetlenül és rövidtávon, valamint közvetve és hosszú távon is szolgálja. Gondoljunk itt arra például, hogy a munkaerő felkészültsége, szaktudása a régió jelenlegi versenyképességét befolyásolja, az iskolarendszer fejlettsége, az innovációs hálózat a jövőbeni versenyképességét alakítja.

LENGYEL (2003) versenyképesség elemzése leíró jellegű, az alapkategóriák és alaptényezők legfontosabb mutatóit alapján egyenként, elkülönülten ismerteti a magyarországi régiók és megyék helyzetét. Először a piramis-modell alapkategóriáit, majd ezt követően alaptényezőit vizsgálja egyenként. A piramis-modellben szereplő alapkategóriák:

- a regionális GDP egy lakosra jutó nagysága
- a régióban a munkatermelékenység
- a régióban a foglalkoztatottsági ráta

Ezt a három alapkategóriát kiegészíti a nyitottság mérőszámával, amit a régió exportjával becsül. Lengyel a magyar régiók és megyék versenyképességét mérő alapkategóriák vizsgálata során kimutatta, hogy az ország növekvő gazdasági teljesítménye csak három régió, pontosabban négy-öt megye versenyképességének gyors javulására vezethető vissza. Ezért annak meghatározására, hogy a versenyképességi alapkategóriák alakulását milyen tényezők okozták a versenyképesség alaptényezőinek elemzését használja. Ezek az alaptényezők viszonylag rövidtávon és közvetlenül hatnak a versenyképességre és döntően gazdasági jellegűek. Az alaptényezők felhasználhatók a régiók, térségek területfejlesztési koncepcióinak és stratégiai programjainak kidolgozásához is. Lengyel által elemzett öt alaptényezőt mérő mutatószámok a következők:

1. Kívülről jövő befektetések

- a külföldi érdekeltségű vállalkozások egy lakosra jutó jegyzett tőkéje

2. Infrastruktúra és humántőke

- iskolai végzettség a megfelelő korúak %-ában

- a korösszetételt kifejező öregedési index
- egy km vízvezetékre jutó közcsatorna
- távbeszélő fővonalak 1000 lakosra jutó száma
- kábeltelevíziós hálózat
- a közúti, és a vasúti hálózat hossza
- közüzemi közcsatornák kiépítettsége
- internet széles körű elérhetősége
- háztartásokban levő személyi számítógépek, személygépkocsik és mobiltelefonok száma

3. Kutatás-fejlesztés

- 10.000 foglalkoztatottra jutó kutató és fejlesztők száma
- 10.000 foglalkoztatottra jutó tudományos fokozattal rendelkezők száma
- K+F ráfordítások a GDP %-ában
- K+F beruházás aránya az összes nemzetgazdasági beruházás %-ában
- megadott szabadalmak száma

4. Kis - és középvállalkozások

- az alkalmazottak megoszlása a működő társas vállalkozások mérete szerint
- a vállalkozások saját tőkéje a régiókban méretkategóriák szerint
- a vállalkozások saját tőkéjének megoszlása méretkategóriák szerint
- egy lakosra jutó vállalati bruttó hozzáadott érték megoszlása méretkategóriánként
- a vállalkozások exportjának megoszlása méretkategóriák szerint

5. Intézmények és a társadalmi tőke

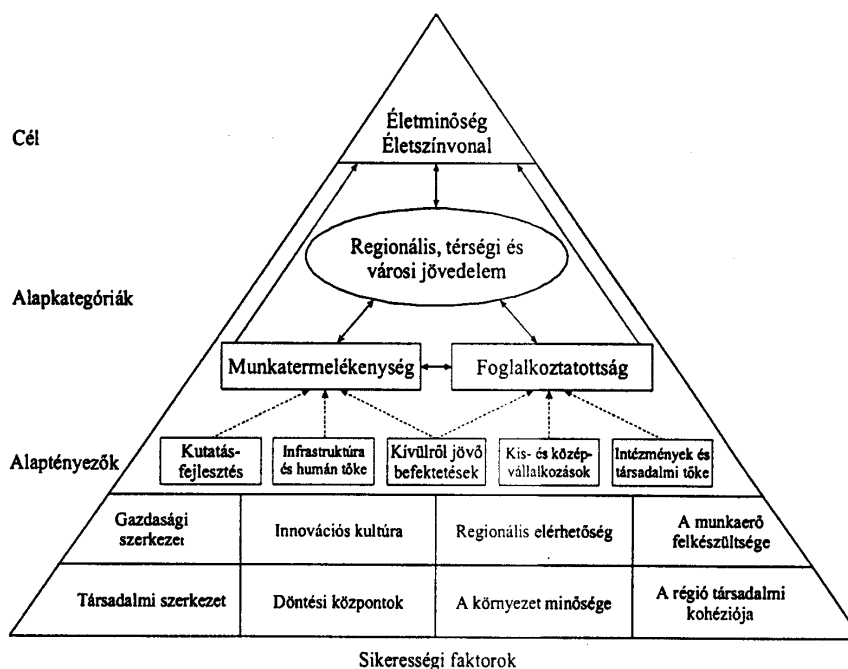
- felsőoktatási intézmények száma
- oktatók száma
- nappali tagozatos hallgatók száma
- felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói a szülők lakóhelye és a tudományterület szerint

Az egyes térségek, régiók fejlődési lehetőségei különböznek, amelyre már az előzőekben is utaltam. A fejlettebb, jelenleg is jelentős külföldi működődőkével rendelkező térségekben, régiókban a nagy hozzáadott értéket termelő, magas technológiájú, **minőségi munkaerőt foglalkoztató gazdasági tevékenységek megtelepítését érdemes ösztönözni**, míg a fejletlenebb, foglalkoztatási gondokkal küzdő régiókban a nagyarányú foglalkoztatást biztosító beruházások, az ehhez kapcsolódó tőkebefektetések vonzása lehet a cél. Az aprófalvak, perifériák és egyéb öregedő korszerkezetű térségek számára népességmegtartó, illetve -vonzó képességük javítása érdekében új, életképes térségi - például ökológiai, lakó-, rekreációs - funkciók kialakítása vagy azok megőrzése jelenthet megoldást. A következő fejlesztések szolgálhatják hatékonyan a versenyképességet:

- a regionális üzleti környezet és szolgáltatások fejlesztése
- az elérhetőség javítása
- térségi hálózatok ösztönzése
- kkv-k regionális fejlesztése
- a tudástársadalom építése és az innováció területi terjesztése
- a regionális és helyi menedzsment szervezeti fejlődése
- stratégiák ösztönzése
- a regionális és települési marketingkommunikáció erősítése
- a környezet megóvása és fejlesztése
- a turisztikai infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztése

A versenyképességet meghatározó jellemzőket a logikai szerkezet szerint egy ábrában megjelenítve felépíthető a regionális versenyképesség „**piramis-modellje**”. A modell talapzatát a hosszú távú fejlődéshez elengedhetetlen társadalmi, gazdasági, környezeti és településszerkezeti

sikerességi faktorok alkotják, mely már a fentiekben említésre került.

5.4. ábra: A területi egységek versenyképességének piramis-modellje

Forrás: LENGYEL szerkesztése, 2003. 292 p.

A piramis középső részén a gazdaságfejlesztéshez alkalmazható alaptényezők találhatók, amelyekre épülnek az egységes versenyképesség definíciójában szereplő alapkategóriák (versenyképességi mutatók). Míg a piramis csúcán a végső cél, a régió lakosságának életszínvonala, életminősége található. Tehát összességében elmondható, hogy egy régió versenyképessége mérésének, és versenyképességére ható tényezőknek az alábbi három egymásra épülő szintjét különböztetjük meg (LENGYEL, 2003):

Alapkategóriák: a versenyképesség mérését lehetővé tevő (jövedelem, munkatermelékenység és foglalkoztatottság) mutatók (EC, 1999/a).

Alaptényezők: a versenyképesség alapkategóriáit közvetlenül meghatározó gazdasági tényezők, amelyek tudatos fejlesztésével javulhat a régió versenyképessége és felgyorsítható a gazdasági fejlődés (EC, 1999/a).

Sikerességi faktorok: az alapkategóriákat és alaptényezőket közvetve, áttételesen befolyásoló tényezők, amelyek hosszabb időszakon keresztül módosulnak (EC, 1999/b).

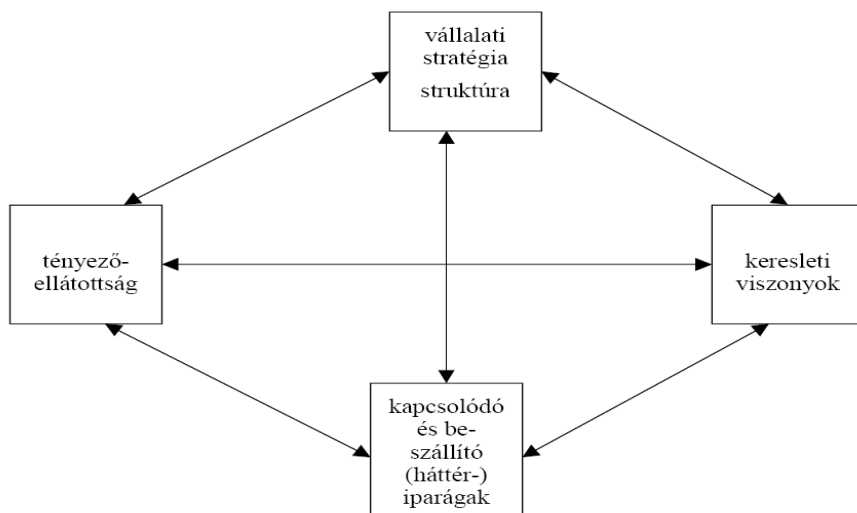
A modell a versenyképesség egységes felfogásából kiindulva megpróbálja mind az ex post, mind az ex ante tényezők összhangját megteremteni. Az ex post tényezők az alapkategóriák, az ex ante tényezők pedig az alaptényezők, valamint a sikeresség faktorai. Az **ex post** tényezők mint közgazdaságtani kategóriák a versenyképesség méréséhez, megítéléséhez nyújtanak támpontokat, míg az **ex ante** tényezők, amelyek között több is gazdaságon kívüli szempontokat fogalmaz meg, inkább a regionális politika és a regionális gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozásakor vehetők figyelembe (LENGYEL, 2003).

Lengyel kutatásának eredményeként megállapította, hogy a magyar gazdaság növekedése területileg egyenlőtlen, ez azt jelenti, hogy csak a főváros gazdasága tűnik kiegyensúlyozottnak. Nincsenek versenyképes tevékenységek és hiányoznak a versenyképes vállalatok is. Lengyel a versenyképesség befolyásoló tényezői között hangsúlyozza a humán erőforrás szerepét, bár nem

egységbe foglalva, hanem több helyen feltüntetve azokat az elemeket, amelyek az emberi tényező fejlettségét is meghatározzák. A rövidtávon közvetlenül ható tényezők, az alaptényezők között szerepel az infrastruktúra és humántőke, valamint a kutatás-fejlesztés. Az infrastruktúra nem csak a fizikai infrastruktúrát jelöli, hanem a humántőke képzettségét meghatározó oktatási rendszer hatékonyságát is magában foglalja. Az innováció, az oktatás és a szakképzés együttes fejlesztése teremti meg a versenyképesség fenntartásához és növeléséhez elengedhetetlen fejlett innovációs kultúra kialakítását. A humántőke fejlettsége egyrészt az oktatási rendszer hatékonyságától, másrészt a technológiai fejlődés ütemétől – mely a munkaerő átképzési igényeit növeli – függ, valamint fontos tényező az egészségi állapot is. A hosszútávon, áttételeken keresztül ható tényezők között Lengyel a Munkaerő felkészültségét említi, amely a szakképzett munkaerő arányát jelenti a munkaképes korú lakosság körében. Ez rövidtávon ható tényező, adottság melyet megváltoztatni időigényes oktatási, képzési folyamattal lehet.

5.3.2. A gyémánt modell

MICHAEL PORTER a Versenyképességi Bizottságának tagjaként már a '80-as évek elején foglalkozott a versenyképesség vizsgálatával. 1985-ben kezdte meg 10 ország száznál több iparágára kiterjedő empirikus kutatását. Arra kereste a választ, hogy milyen hatással van egy vállalat földrajzi helye a kompetitív előnyökre, illetve milyen stratégiai megfontolások alapján választanak a cégek telephelyet maguknak. A kutatás eredményeit 1990-ben adta közre a **The Competitive Advantage of Nations** című könyvében. A versenyképességet meghatározó tényezőket egy modellbe, az ún. **rombusz-modellbe** foglalta össze. Ebben több újszerű gondolatot is megfogalmazott, az addigi megközelítésekkel eltérő módon csoportosította az iparági versenyelőnyök forrásait. A modell sematikus ábrája az alábbiakban látható, melynek négy alapvető tényezője: vállalati struktúra, keresleti viszonyok, kapcsolódó és beszállító iparágak, illetve tényezőellátottság.

5.5. ábra: A Porter-féle rombusz modell

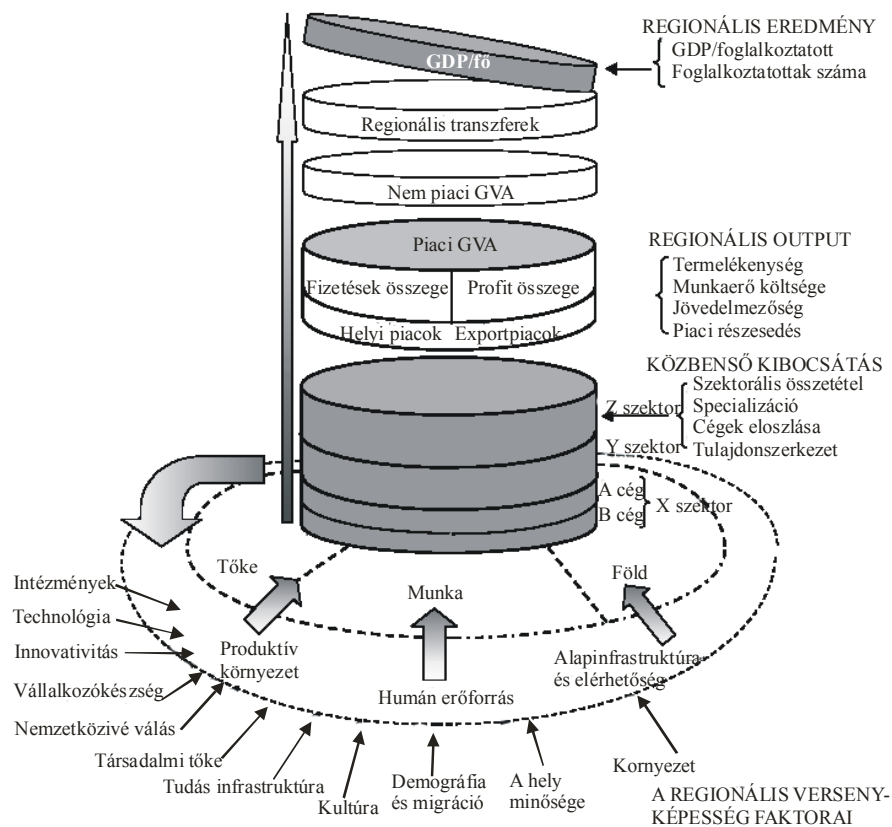
Forrás: saját szerkesztés PORTER (1980) alapján, 2011.

A versenyelőnyök jellemzésére szolgáló komparatív előnyök helyett a kompetitív előnyöket helyezte előtérbe. A Porter-féle rombuszmodell a régióban domináns iparágak tartós versenyelőnyeit meghatározó mikroökonómiai üzleti környezet jellemzőit **négy alapvető determinánsba csoportosítja**. A modell nem elszigetelt, hanem egymást kölcsönösen erősítő, egymásra ható, egymással kapcsolatban levő determinánsokból áll. A régió azokban az iparágakban a legsikeresebb, a rombusz ott a legkedvezőbb, ahol mind a négy determináns hozzájárul az iparág magasrendű versenyelőnyeikhez. Egy vagy két determinánson alapuló

versenyelőny előfordul a természeti erőforrásoktól függő, a kevésbé igényes technológiájú, vagy alacsony szakképzettséget igénylő iparágakban is, de ezek az alacsonyrendű előnyök általában nem tartósak.

5.3.3.A versenyképességi cylinder

A Cambridge-i Egyetem egyik kutatócsoportja különböző regionális versenyképességi definíciók szintetizálására tett kísérletet (MARTIN et al., 2005). Megállapították, hogy a többféle megközelítés dacára, a nemzetközi szakirodalomból kiemelhető néhány olyan kérdéskör, amelyeket mindenképpen a regionális versenyképesség megkülönböztető ismérvének kell tekintenünk. Ezen tényezőket rendszerezi a regionális versenyképességi cylinder, mely négy különböző szintből áll: regionális eredmény, regionális kibocsátás, regionális közbenső kibocsátás, **a regionális versenyképesség tényezői**. Utóbbi, a regionális versenyképesség tényezőit a cylinder szintről szintre történő megnyitásával lehet felfedezni. Összességében elmondható, hogy a versenyképességi cylinder legfontosabb tényezője a mérhetőség megjelenítése, valamint a regionalitás előtérbe helyezése.

5.6. ábra: A versenyképességi cylinder

Forrás: Martin et al (2005, 2-36. o.) alapján LUKOVICS szerkesztése, 2007.

5.4. A Strukturális Alapok célkitűzései 2007-2013 között

A regionális, illetve területi versenyképesség megjelenik az Európai Unió Strukturális Alapjának 2007-2013 közötti célkitűzéseiben is, ezért fontosnak tartom a célkitűzések rövid

ismertetését. A regionális versenyképesség a foglalkoztatással együtt alkotja a második célkitűzést a 2007 és 2013 programozási időszakban. Az Európai Unió Strukturális, illetve kohéziós alapjainak forrásai elősegítik a **Liszaboni, illetve Göteborgei Stratégiák** célkitűzését. Ezek elosztása a kohéziós politika célkitűzései alapján valósul meg. Az Európai Unió kohéziós politikája hozzájárul a növekedés és foglalkoztatás céljainak eléréséhez. A 2007-2013-as időszakra vonatkozó kohéziós politika (EC, 2007) célkitűzései törekszenek az egyes területi szintek eltérő fejlettségi szintjét kezelni. A felzárkózás célja mellett a versenyképesség dinamikus fejlődésének a támogatása is megjelenik önálló célkitűzésként. A kohéziós politika 2007-2013-as periódusra vonatkozó célkitűzései az alábbiakban az 5.6. táblázatban láthatók (EC, 2007):

5.6. táblázat: A célkitűzések forrásainak megosztott biztosítása (3 alpból)

1. <i>Konvergencia</i>	ERFA	ESZA	Kohéziós Alap
2. <i>Regionális versenyképesség és foglalkoztatás</i>	ERFA	ESZA	
3. <i>Európa területi együttműködés</i>	ERFA		

Forrás: KOLLÁR szerkesztése, 2011.

Az első célkitűzés olyan NUTS 2-es szintű (későbbiekben kerül részletes bemutatásra) érint, melyek nem érik az Unió **1 főre eső bruttó átlag GDP-jének 75%-át**. Továbbá ezen célkitűzés keretében a Kohéziós Alap támogatását azon NUTS 1-es szintű területi egységek élvezik, amelyeknél a bruttó nemzeti jövedelm (GNI) nem éri el az **EU 27-ek átlagának 90%-át** (NAGY, 2009). A második célkitűzés fejlettebb térségekben a **versenyképesség és foglalkoztatás** komponenseinek a fejlesztését támogatja, ezzel biztosítva a dinamikus, folyamatos fejlődést, mint ahogy arra már a Lisszaboni Stratégia célkitűzésénél is már kitértem. Erre a forrásra minden olyan régió (NUTS 1 és NUTS 2 is) jogosult, amely nem tartozik konvergencia célkitűzés alá. A harmadik célkitűzés célja a **transznacionális, határon átnyúló és a régiók közötti együttműködés elősegítése**, a kutatás-fejlesztés, a kkv-k hálózatépítése és a környezetvédelem területén. Minden régióra kiterjedhet a támogatás, függetlenül attól, hogy az 1-es és 2-es célkitűzésből részesül (LUKOVICS et al., 2010). A 2007-2013 közötti Strukturális Alapok rövid bemutatását azért tartom fontosnak, mert a területi versenyképesség és a foglalkoztatás fontosságát jól mutatja, hogy önálló célkitűzésként jelennek meg.

5.4.1. A versenyképesség szerepe az EU támogatási politikájában

A versenyképesség javítása jelenleg az EU regionális politikájának egyik alapcélja, amelyre már az előzőekben is utaltam. A **területi versenyképesség** fejlesztési politikát meghatározó szerepe a regionális versenyképességgel foglalkozó uniós dokumentumok növekvő számán, a periodikus versenyképességi jelentések megjelenésén és az egyéb periodikus jelentésekben mind inkább központi kérdésként megjelenő regionális versenyképességgel foglalkozó részeken érhető tetten. Másrészt viszont a programozási időszakok konkrét támogatási politikáját és programozási gyakorlatát vizsgálva is egyértelművé válik a versenyképesség biztosításának fejlesztési prioritásként való megjelenése. NAGY szerint (2009) a

jelenlegi és a most formálódó támogatási politika alapvetően épít a versenyképességi kutatások eredményeire, amivel teljes mértékben egyet értek. Az új szemlélet lényege, hogy mind a fejlett mind az elmaradott területeken olyan támogatásokat kell alkalmazni, amelyek a terület versenyképességének fokozódását segítik elő. Ez leginkább az elmaradott területek támogatásában jelent új szemléletet, hiszen ezeken a területeken a korábbi programozási időszakokban nem a hatékonyságra helyezték a hangsúlyt, hanem a **méltányosságra**.

A 2007-től kezdődő programozási időszak támogatáspolitikájában **gyökeres változások** tapasztalhatók. A korábban már elinduló decentralizációs és koncentrációs folyamat mostantól teljesebben ki. Sokkal nagyobb hangsúlyt kap a **versenyképesség fokozása**, szigorúbb követelményként jelenik meg a **fenntarthatóság biztosítása** is. A változások iránya jelzi annak felismerését, hogy bizony az Európai Unió világszereplése nagymértékben függ a belső kohézió alakulásától, és az egyes régiók versenyképességi mutatóinak alakulásától. Ezért időszerű az uniós versenyképességi követelmények változásának nyomon követése és hatásának vizsgálata a regionális programozásra. Az EU számára hosszú idő óta központi kérdés a **régiók közötti különbségek mérséklése**. E célkitűzés definiálására és az alkalmazott kohéziós eszközök hatékonyságának mérésére a versenyképességi kutatások aktuális eredményeit használják fel az uniós dokumentumokban (CHIKÁN-CZAKÓ, 2004).

Az EU-nak fel kellett ismernie, hogy a globalizáció egyre inkább megfosztja a nemzeti kormányokat a globális verseny hagyományos eszközökkel való befolyásolási képességétől. Ennek legfőbb indoka, hogy a globalizáció legfőbb velejárója a **lokális felértékelődése**. A befektetésekért, az erőforrásokért folyó verseny globális méreteket ölt; és a helyi, regionális gazdaság fejlődése az innováció-terjedés folyamatától, a multinacionális tőke letelepedési ütemétől függ. A következmény tehát a nemzetállamok szerepének visszaszorulása és a verseny színterének regionális szintre helyeződése, ami a regionális politika újragondolását eredményezte világszerte, így az Európai Unión belül is (KÁPOSZTA-NAGY, 2009/a). Az EU hosszú távon szeretné biztosítani a régiók versenyképességét, mégpedig a versenyképességet növelő beavatkozások segítségével, amelyeket az új felfogás szerint mind a prosperáló, mind pedig az elmaradott régiók esetében alkalmazni kell. Az elmaradott régiók támogatásánál az Európai Unión belül ma már a gazdasági növekedés ösztönzése és a foglalkoztatottsági helyzet javítása révén próbálják a versenyképességet fokozni. Így a regionális versenyképesség olyan komplex alapelveként jelenik meg, ahol a **hatékonyság, és a méltányosság közti középút** keresése a lényeg (KÁPOSZTA-NAGY, 2009/b).

Ellenőrző kérdések:

1. Mit értünk területi verseny fogalma alatt?
2. Mit nevezünk sikerességi faktornak?
3. A versenyképesség mérésének melyik szintjeit ismeri?
4. A piramis modellben mik alkotják az alapkategóriák szintjét?
5. Megjelenik-e a regionális versenyképesség célkitűzésként a strukturális politikában, ha igen, mikor?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Mivel jellemeznél a területi versenyképesség komplex fogalmát?
2. Mi a véleményed a versenyképességi cilinderről?

6. A tudás áramlása a térben

A jegyzet ezen fejezetében a tudás, mint alapvető humán erőforrás tényező és a tudásáramlás a térben kerül részletes bemutatásra. Kardinális szerepet tölt be a tudás egy-egy területi egység vizsgálatakor, ezért is fontos ezen témakör részletezése. A fejezet a tudás meghatározásával, definiálással kezdődik, majd a tudás elterjedése és a tudással kapcsolatos lokális dimenziók bemutatása következik. A fejezet végén az agglomerációs előnyökről olvashat az olvasó.

6.1 Tudás meghatározása

A tudás definiálása korántsem egyszerű feladat. A tudás leírásával és jellemzésével tudósok, gondolkodók egész sora foglalkozott az elmúlt évszázadokban, és foglalkozik jelenleg is. Ennek eredményeként a tudás fogalmával, szerepével, kategorizálásával, különböző formáival és megszerzésének módjaival kapcsolatban tanulmányok áttekinthetetlen tömege halmozódott fel. A különböző diszciplínák és elméletek azonban eltérő, gyakran egymásnak ellentmondó következtetésekre jutottak, így a tudás fogalmáról a mai napig sem alakult ki konszenzus a szakirodalomban (MEUSBURGER, 1998).

A tudás egy bonyolult, nehezen meghatározható, interdiszciplináris fogalom (DAVENPORT–PRUSAK 2001; MÁLOVICS–MIHÁLY 2005), amelynek kutatásával több tudományterület is foglalkozik. A pszichológián belül az ún. kognitív megközelítés – az idegéletani kutatási eredmények felhasználásával – a tudás reprezentációját és elsajátítását vizsgálja (MÁLOVICS–MIHÁLY, 2005). A szociológia és a menedzsmenttudomány szakirodalmában a tudást több neves szerző cselekvőképességként (STEHR, 2007), illetve cselekvésre való képességként (SVEIBY, 2001) definiálja, amely a megismerés során folyamatosan alakul ki. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tudás kontextus függő, azaz nem választható el attól az összefüggéstől – kontextustól –, amelyben értelmezzük (SVEIBY, 2001). Davenport és Prusak definíciója szerint *„a tudás körülhatárolt tapasztalatok, értékek és kontextuális információk heterogén és folyton változó keveréke; szakértelem, amely keretet ad új tapasztalatok, információk elbírálásához és elsajátításához, s a tudással rendelkezők elméjében keletkezik és hasznosul. A vállalatok nemcsak dokumentumokban és leltárakban őrzik azt, hanem a szervezeti rutin részeként, az eljárásokban, gyakorlati tevékenységekben és normákban beágyazódva is jelen van.”* (DAVENPORT–PRUSAK 2001).

A tudás fogalmának meghatározásával egyidejűleg szükségessé válik annak az adat és az információ fogalmától való elhatárolása. Ezek a kategóriák, bár összefüggenek egymással, nem felcserélhetők, és nem használhatók szinonimaként. Míg az adat *„eseményekkel kapcsolatos elvont, objektív tények összességéeként”* értelmezhető, amelynek önmagában véve kevés relevanciája és célja van, addig az információ *„relevanciával és céllal felruházott”*², jelentéssel bíró adatként értelmezhető. Az információt az ember alakítja át tudássá, vagyis a tudás létrehozásában az embernek kulcsszerepe van (DAVENPORT–PRUSAK 2001, 17–21.p.). Bár a szakirodalmi források nagyobb része is e megkülönböztetés fontosságát hangsúlyozza, a tudás és az információ fogalmának helytelen, egyenértékű használata mégis tanulmányok egész sorában előfordul (STEHR, 2007).

A tudás fogalma az utóbbi néhány évben a menedzsment tudományok egyik központi kategóriájává vált. A szervezeti eredményességgel kapcsolatban gyakran felmerülő kérdések a tudás fajták, a tudás áramlása, a szervezet-specifikus tudás stb. A tudást a legértékesebb szervezeti erőforrásként tartják számon, amely versenyelőnyt és fejlődést biztosít a szervezet számára.

² Az információ „relevanciával és céllal felruházott adatként” való meghatározása Peter Druckertől származik (idézi Davenport–Prusak 2001, 18–20.pp.).

Népszerű kifejezésekké váltak a tudásbázisú szervezet és a tudástársadalom, szervezeti szinten a tudásmenedzsment hivatott e tényezőkkel foglalkozni.

A jelenkori „**menedzsmenttudomány**” eltérő ágazatai más-más gyökereket keresnek elméleteik megalapozására, illetve a tudás fogalma az utóbbi néhány évben a menedzsment tudományok egyik központi kategóriájává vált. A szervezeti eredményességgel kapcsolatban gyakran felmerülő kérdések a tudás fajták, a tudás áramlása, a szervezet-specifikus tudás stb. A tudást a legértékesebb szervezeti erőforrásként tartják számon, amely versenylőnyt és fejlődést biztosít a szervezet számára. Népszerű kifejezésekké váltak a tudásbázisú szervezet és a tudástársadalom, szervezeti szinten a tudásmenedzsment hivatott e tényezőkkel foglalkozni. A jelenkori „**menedzsmenttudomány**” eltérő ágazatai más-más gyökereket keresnek elméleteik megalapozására, illetve igazolására (MÁLOVICS-MIHÁLY, 2005).

A magyar filozófus, Polányi Mihály nyomán a tudás két kategóriáját, az explicit és az implicit tudást különböztethetjük meg. Az **explicit vagy kodifikált tudás** szavakban megfogalmazható, és a formális nyelv segítségével közvetíthető, továbbítható tudást jelent. Ezzel szemben a **tacit vagy implicit** tudásnak személyes jellege van, ezért formalizálása, valamint közvetítése, átadása is nagyon nehéz. Elsajátítása évekre telhet, és gyakran észrevétlenül történik. Polányi a tacit tudás lényegét úgy fogalmazta meg, hogy „többet tudhatunk annál, mint amennyit el tudunk mondani” (POLÁNYI 1997). Az angolul tacit knowledge kifejezéssel illetett fogalom Polányi magyar nyelven megjelent műveiben hallgatólagos tudásként szerepel, de a szakirodalomban személyes, rejtett, passzív, néma, kimondatlan és készségszintű tudásként is előfordul (POLÁNYI 1994 [1958]; 1997 [1966]; MIHÁLY 2007). Hedesstrom és Whitley (2000) a tacit tudás két típusát különbözteti meg, a jellegénél fogva kodifikálható, ám időbeli vagy pénzübeli korlátok miatt még nem kodifikált tudást, valamint a tudás beágyazottsága miatt egyáltalán nem kodifikálható tudást (SMAHÓ, 2008).

Az OECD az explicit és implicit tudás kategóriáit tovább bontva a tudás négy fajtáját nevesíti (SMAHÓ, 2008.):

- A **know-what** (mit tudunk) típusú tudás a tények ismeretét jelenti, értelmezését tekintve közel áll az információhoz. Fontos tulajdonsága, hogy részekre bontható, és – akár az információs- és kommunikációs technológiák segítségével is – adatként továbbítható.
- A **know-why** (miért tudjuk) az okok, a természeti és társadalmi jelenségek magyarázatát, az azok hátterében álló törvények ismeretét foglalja magában. Ez a tudástípus nagymértékben hozzájárul a tudomány és a technológia fejlődéséhez, valamint a technológiai haladás sebességének felgyorsulásához. Előállítása és újratermelése többnyire erre szakosodott intézményekben, egyetemeken és kutatóintézetekben történik.
- A **know-how** (hogyan tudjuk) az út ismeretét, a szakértelmet, a hozzáértést, egy adott tevékenység végrehajtására való képességet takarja. Jellemző módon egy vállalatban, szervezeti egységen vagy kutatócsoporton belül jön létre, és alapvetően meg is marad ezek keretein belül. Az e tudástípus megosztására illetve megszerzésére való törekvés az ipari, illetve kutatócsoportok közötti hálózatok kialakításának egyik legfontosabb motiváló tényezője.
- A **know-who** (ki tudja) típusú tudás a megfelelő személyek ismeretét jelenti, vagyis arról ad információt, hogy ki tud valamit, ki képes megtenni, végrehajtani egy adott tevékenységet. Főként az olyan gazdaságokban illetve vállalatokban van jelentősége, ahol a készségek, képességek a magas szintű munkamegosztás miatt nagyon szétszóródnak az egyes egységek és szakértők között (SMAHÓ, 2008).

Az említett négy tudástípus közül ez a legbelsőbb, legerzártabb tudás a szervezeten belül, jelentősége azonban a tudásbázisok összetettebbé válása következtében egyre nagyobb. A tudás egyik megjelenési formája a technológia, ami a javak és szolgáltatások előállításához szükséges módszerek és eszközök összességéként definiálható. A technológia lehet tangibilis vagy intangibilis.

A tangibilis tudás és technológia gépek, eszközök, tőkejavak formájában ölt testet, míg a technológia intangibilis formája a tárgyi eszközökben meg nem testesült, a termelési folyamattal kapcsolatos azon tudáselemeket foglalja magába, amelyek speciális minőségű javak speciális folyamatok segítségével történő előállításához szükségesek (ARTENBERG, 1999)

6.2 A tudás terjedése, tudás spilloverek

A tudás terjedése alatt általánosságban azokat a formális és nem formális folyamatokat értjük, amelyek során az alap- és alkalmazott kutatási eredmények közkinccsé válnak. A tudás terjedésének fogalmába az oktatási rendszer által közvetített tudás átadása, valamint a tudástermékek értékesítése egyaránt beletartozik (PAKUCS–PAPANÉK, 2006). A tudás terjedési mechanizmusa szempontjából lényeges tényező a tudás forrása. A profitorientált vállalatok igyekeznek az általuk előállított tudást védeni, kizárhatóvá tenni, ezért a privát forrásból származó tudás elsősorban piaci tranzakciók tárgyát képezi. Ezzel szemben a közszféra intézményei (egyetemek, kutatóintézetek) által előállított tudásnak legalább egy része tiszta közjószág jellegű, vagyis szabadon áramlik és bárki számára hozzáférhető (CANIÉLS, 2000; SMAHÓ, 2008).

Annak ellenére, hogy a profitorientált vállalkozások az általuk előállított tudás védelmére törekszenek, az e célból alkalmazott eszközök (szellemi tulajdonjogok, szabadalmak) a gyakorlatban csak részben képesek az újítások, találmányok kizárhatóságának biztosítására, vagyis többnyire csak a találmányok részleges kizárhatósága valósul meg, ami túlcorduló hatásokhoz, ún. tudás spilloverek keletkezéséhez vezet. A tudás nem tökéletes kizárhatósága egyrészt a szabadalmi jog megsértésének, megkerülésének (potyautas magatartás), másrészt pedig a szabadalmaztatási eljárás során nyilvánosságra kerülő információknak³ a következménye (ÁCS–VARGA, 2000).

A tudás spilloverek az externáliák (külső gazdasági hatások) fogalomkörébe tartoznak, azok egy csoportját képezik. Externáliáról akkor beszélünk, ha egy gazdasági szereplő célfüggvényének értéke mások tevékenységének szándékolatlan mellékhatásaitól függ⁴. Scitovsky Tibor az externáliákat létrehozó kapcsolatok típusa alapján a külső gazdasági hatások két csoportját különböztette meg: a pénzbeli extern hatásokat⁵ és a technológiai extern hatásokat. (LENGYEL, 2003).

A technológiai extern hatásokat a szakirodalom másképpen spillovereknek nevezi (LENGYEL, 2003). A tudás spillover, vagy más néven a tudás átszivárgása a tudás nem piaci keretek között történő terjedését jelenti, vagyis ezekben az esetekben a tudásáramlás anyagi ellentételezése egyáltalán nem történik meg, vagy pedig az ellentételezés a tudás értékénél kisebb (VARGA, 2004).

³ A szabadalmaztatás egyik fázisa az ún. közzététel, amikor a szabadalmi bejelentést nyilvánosságra hozzák, s ezáltal a találmányra vonatkozó részletes információk közkinccsé válnak.

⁴ A fogadó célfüggvényére gyakorolt hatás alapján a közgazdasági szakirodalom pozitív és negatív externáliákat különböztet meg. A közgazdaságtan a pozitív és negatív externáliákkal egyaránt, míg a regionális gazdaságtan jellemzően inkább a pozitív externáliákkal foglalkozik (Maier–Sedlacek 2005).

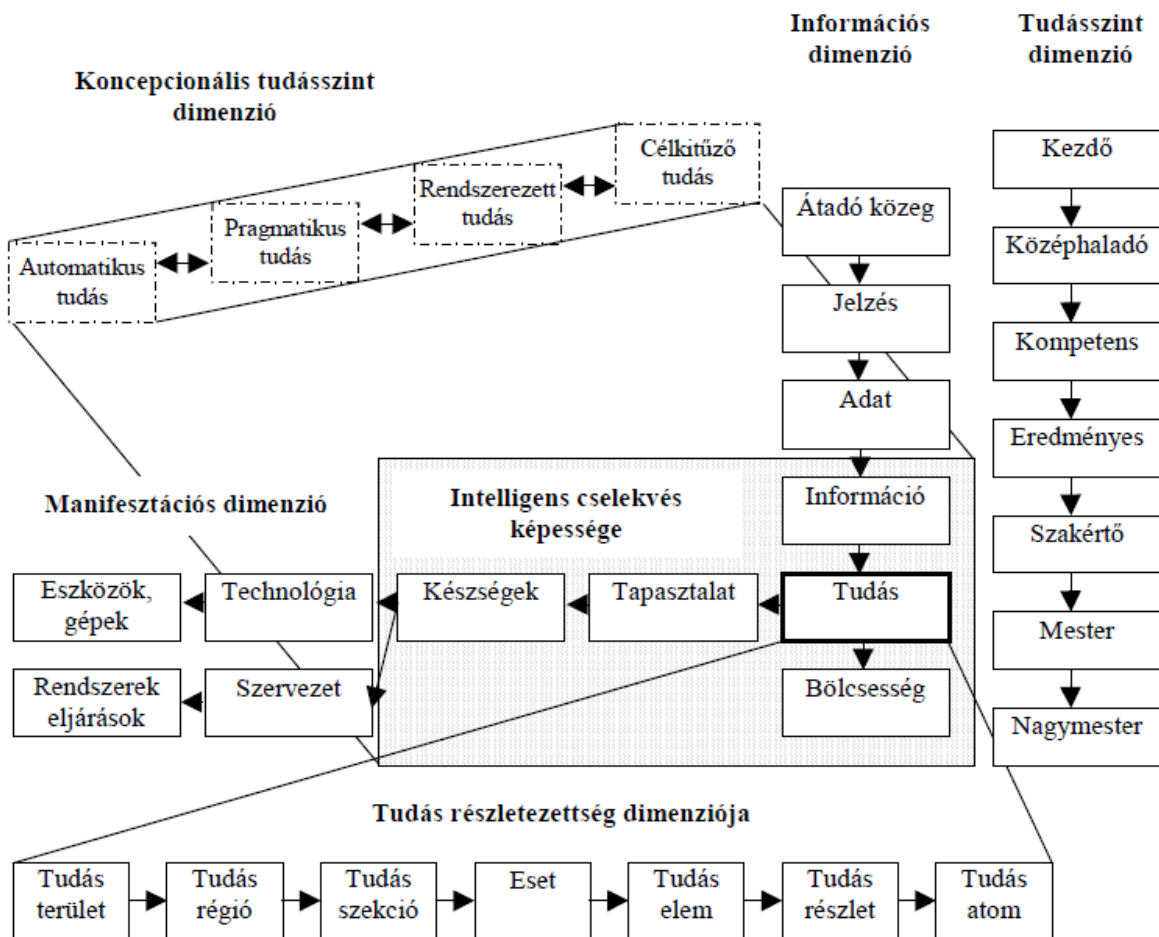
⁵ Pénzbeli extern hatások esetén egy vállalat profitja a saját inputjain és outputjain túlmenően más vállalatok inputjaitól és outputjaitól is függ, miközben ez a hatás megjelenik az árrendszerben (Lengyel 2003; Scitovsky 1954).

6.3 A tudás térbelisége

A tudással kapcsolatos dimenziók

A tudás jellemzésére számos dimenziót szokás használni, ami végső soron a tudás különböző szempontokból történő besorolását, kategorizálását jelenti. A kategorizálás Blackler kivételével a tudás objektum oldalát ragadja meg, azaz a tudást, mint objektumot sorolja be osztályokba bizonyos szempontok alapján. Blackler ezzel szemben a tudást, mint folyamatot javasolja vizsgálni. Az osztályok általában dichotómiát jelentenek, de előfordul taxonómia is (WIIG, 1993). Winter „taxonomikus dimenzió” alatt olyan fogalom-párokat ért, melyek skálájára az adott tudást be lehet sorolni. Az alábbiakat említi (WINTER, 1987):

- **Tacit – artikulálható.** A "tacit" szó Winter értelmezésében azt jelenti, hogy birtokosa nem tud magyarázatot adni, hogy milyen szabályok alapján cselekszik. Az A tudásmenedzsment témakörének áttekintése artikulálhatóság ezzel szemben azt jelenti, hogy a tudás birtokosa szimbólumok eljuttatásával, alkalmas kommunikációs csatorna használatával át tudja teljes mértékben adni a tudást más számára. A tudás fogalmát szervezeti szinten értelmezve, a (szervezeti) tudás annyiban tacit, amennyiben a döntéshozók nem rendelkeznek információkkal arról, hogy miként valósítják meg a döntéseiket. (KLIMKÓ, 2001)
- **Nem tanítható – tanítható.** Winter a tacit-artikulálható dimenzió egyik "aldimenziójaként" értelmezi ezt a dichotómiát, mondván, hogy beszélhetünk olyan tacit képességről, amely tanítható, de nem artikulálható.
- **Artikulálatlan – artikulált.** A tacit-artikulálható dimenzió másik "aldimenziója", olyan a példákra hivatkozva, ahol a valaminek tudása, egy jelenség ismerete rendelkezésre áll, de jelenség kialakulásának folyamata már nem ismert.
- **Megfigyelhető - nem figyelhető** meg a tudás használatához szükséges háttértudás meglétére vagy hiányára utal.
- **Bonyolult – egyszerű.** Ez a dimenzió a tudás információtartalmának méréséhez vezet.
- **Rendszer része – független.** Hasonló a bonyolult-egyszerű dichotómiához. Egy dimenzió a kutató által vallott ismeretelméleti felfogás szerint értelmes, vagy szükségtelen. Például a kognitivisták számára a tacit tudás érdektelen, hiszen számára a tudás mindig kódolható objektumot jelent, az autopoietisták számára viszont az artikulálható tudás értelmetlen (VENZIN, VON KROGH, ROOS 1998).

6.1. ábra: A tudás dimenziói

Forrás: Wiig 1993, Klimkó 2001

Wiig öt dimenziót definiál a tudás kapcsán és dimenzióként rendezett szinteket határoz meg. A dimenziók az alábbiak (WIIG, 1993):

- a koncepcionális tudás szint dimenziója, ami az automatikus tudástól a célkitűző, idealisztikus tudásig terjed,
- a manifesztáció dimenziója, amely tudás, szakértelem, készség láncon át halad a valamilyen módon teljesen kodifikált tudásig (ez indokolja Wiig technicista iskolához történő sorolását),
- az információs dimenzió, ahol a jeltovábbító közegtől a bölcsességig terjed a skála, A tudásmenedzsment témakörének áttekintése
- a tudás részletezettségének dimenziója, amely a tudás-atomtól a tudás-területig (domain) terjed, és a
- tudásszint vagy kompetencia (proficiency) dimenziója, mely a kezdőtől a nagymesteri szintig terjed (6.1. ábra). A tudásszint vizsgálata a tudás átadás szempontjából különösen fontos. Az eltérő tudásszintek között átadás más és más technikát, módszert igényel.

A tudás lokális dimenziói

A regionális gazdaságtani és gazdaságföldrajzi szakirodalom a tudás fogalmát tágan értelmezi, abba nemcsak a kutatás-fejlesztés és a tapasztalati tanulás eredményét, hanem ezen túlmenően a piaci és szervezeti tudást is beleérti. Karlsson és Johansson (2004; 2006) a tudás három dimenzióját különbözteti meg:

- A **tudományos tudás** alapvető tudományos elvek formáját ölti, és a technológiai valamint a vállalkozói tudás alapját képezi. Alapvetően tiszta közjóság jellegű, de kereskedelmi forgalma jogilag korlátozható: az utóbbi években egyre erősebb az alap kutatások eredményeinek szabadalmaztatására való hajlandóság. Megértéséhez és alkalmazásához megfelelő tudományos képzettség szükséges. Mivel a tudományosan képzett munkaerő kínálata térben egyenetlen, ezért a tudományos tudás elérhetősége régióként különböző.
- A **technológiai tudás** invenciókat, találmányokat és technikai megoldásokat foglal magába, amelyek új termékekben testesülnek meg, illetve javak és szolgáltatások előállításánál hasznosulnak. Nem rivalizáló és részlegesen kizárható tulajdonságokkal rendelkezik. Részleges kizárhatósága abból adódik, hogy a szabadalmaztatási eljárás során a találmány részletei nyilvánosságra kerülnek, ami megnyitja az utat az utánzás, illetve a kis módosítás utáni újraszabadalmaztatás előtt (invent around patents).
- A **vállalkozói tudás** az üzleti szférával, vagyis a termékekkel, piacokkal, fogyasztókkal stb. kapcsolatos tudást jelenti, forrása főként a tapasztalati tudás, a learning-by-doing. Nem rivalizáló, részlegesen kizárható jóság, elérhetősége többek között üzleti titokként való kezelésével korlátozható (KARLSSON–JOHANSSON 2004; 2006). Eredetileg minden tudás lokális, mégpedig kettős értelemben. Egyrészt, a tudás földrajzilag és történelmileg meghatározott, ami azt jelenti, hogy a tudás egy adott (történelmi) időben, és különböző feltételek mellett – például eltérő földrajzi helyen, más-más emberek, gépek, berendezések, létesítmények stb. révén – jön létre. A tudás keletkezése ebben az összefüggésben nem kizárólag a hagyományos értelemben vett feltalálást jelenti, hanem egy olyan aktív és kreatív alkotási folyamatot takar, amely adott földrajzi térben, a helyi szabályok, szokások és feltételek szerint megy végbe. A tudás keletkezéséhez a megfelelő feltételek – emberek, helyek, ötletek és anyagi eszközök – együttes jelenléte és összekapcsolódása szükséges (SMAHÓ, 2008).

Másrészt, a tudás lokális jellege abban is megmutatkozik, hogy keletkezésének körülményei – az anyagi és történelmi feltételek, valamint az ezekhez kapcsolódó társadalmi érdekek – a létrejött tudás természetét, jellemzőit jelentősen befolyásolják. Ez abból adódik, hogy a tudásteremtés társadalmi folyamat, s így a tudás a földrajzilag és történelmileg eltérő, változó társadalmi szokásokból származik. A tudás tehát mélyen beágyazott egy-egy térség társadalmába, a lokális jelző pedig nem pusztán egy adott földrajzi térben jellemző, vagy arra vonatkozó tudást jelent, hanem mindig arra a kontextusra utal, amelyben a tudás keletkezett.

A tudás térbeli terjedése

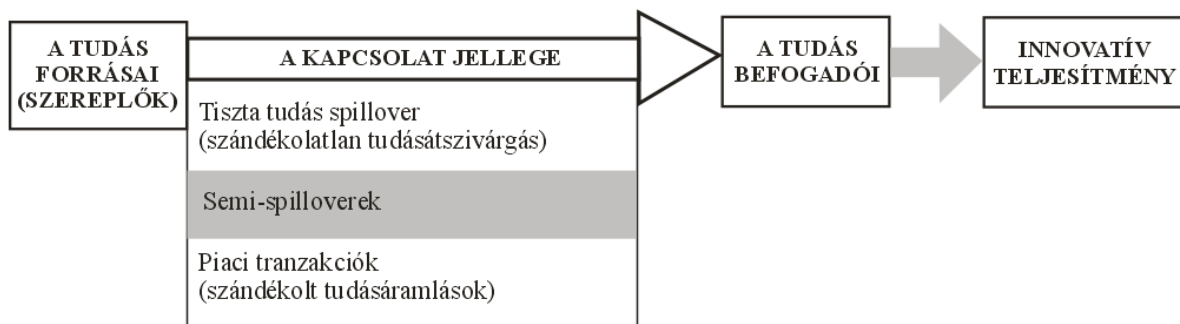
Bár keletkezésekor még minden tudás lokális, a kodifikációs folyamat (externalizáció) során a tudás egyes elemei elválnak az azt létrehozó egyénektől. Ennek eredményeként a tudás egy részéből explicit tudás, információ keletkezik, ami – különösen az információs és kommunikációs technológiák utóbbi évtizedekben bekövetkezett robbanásszerű fejlődésének köszönhetően – nagy földrajzi távolságokra is könnyen és viszonylag olcsón, konstans marginális költségek mellett továbbítható. Az ilyen jellegű tudás elérhetőségének szinte csak a távközlési hálózatok kiépítettsége szab határt (SMAHÓ, 2008).

A technikai és innovációs problémák megoldásához azonban ezek a tudáselemek önmagukban nem elégségesek. Az ilyen jellegű feladatok megoldása kontextus-függő tacit tudást is igényel, aminek elsajátításához, továbbadásához kölcsönös bizalomra és megértésre, közös

nyelvre és gyakran ismétlődő, személyes interakciókra, az átadó és az átvevő együttes fizikai jelenlétére van szükség. A szereplők közötti földrajzi távolság növekedésével a személyes találkozások költsége növekszik, gyakorisága viszont csökken, ezért a tacit tudás – von Hippel (1994) kifejezésével élve⁶ – „ragadós” (sticky), terjedésének földrajzi határai vannak (SMAHÓ, 2008).

A tudás (gyakorlat, technológia) egy bizonyos helyről induló mozgása és egy másik helyen való alkalmazása a tudástranzfer (technológia transzfer), ami minden esetben kétirányú folyamat (BUZÁS, 2002). A tudás átadása, más helyen, más körülmények között történő alkalmazása során ugyanis nemcsak az átvevő, hanem – a felmerülő problémák megoldásából és a visszajelzésekből eredő tapasztalatok révén – az átadó tudásállománya is gyarapodik.

A tudás térbeli terjedése formális és informális csatornákon keresztül egyaránt megvalósulhat (PAKUCS–PAPANÉK, 2006). Ebből a szempontból a tudásáramlás egyik szélsőséges esete a piaci tranzakció, ami formális, szándékolt és pénzügyileg ellentételezett tudásáramlást jelent, például egy szabadalom vagy egy tudásintenzív jószág megvásárlását. A tudás terjedésének további típusát képezik a tudás spilloverek, vagyis a nem piaci keretek között történő tudásáramlások, tudásátzivárgások. Ezen belül a tiszta tudás spilloverek a tudás informális csatornákon keresztül, szándékolatlanul (spontán), és ellenszolgáltatás nélkül történő áramlásait foglalják magukba, míg az ún. semi-spilloverek a tiszta tudás spilloverek és a piaci tudástranzakciók közötti átmenetet jelentik, esetükben nem dönthető el egyértelműen, hogy megfelelő pénzügyi ellenszolgáltatás fejében történik-e a tudás átadása (6.2. ábra) (KESIDOU–CANIËLS, 2006).

6.2. ábra: A tudásáramlás típusai és az innovációk

Forrás: Kesidou–Caniëls 2006, 5.p. alapján Smahó Melinda 2008

A tudás spilloverek keletkezése nemcsak a tudás tökéletlen kizárhatóságának és nem rivalizáló jellegének a következménye, mint ahogy Romer feltételezte, hanem azok létrejöttéhez a tudás korlátozott fizikai elérhetősége, tökéletlen mobilitása is hozzájárul (KARLSSON–JOHANSSON 2004; VARGA 2004). Vagyis, a tudást előállító „A” vállalat – a tudás részleges kizárhatósága és nem rivalizáló tulajdonsága miatt – nem tudja teljes mértékben kiaknázni innovációs tevékenységének gazdasági előnyeit, abból más vállalatok is részesednek, mégpedig az „A” vállalat kompenzációja nélkül. Az innováció szempontjából releváns tacit tudás földrajzilag korlátozott terjedése következtében azonban az „A” vállalat által kibocsátott tudás előnyeit, átszivárgását – a tudás spillovereket – csak az annak földrajzi közelségében elhelyezkedő cégek élvezhetik. A tacit tudás terjedésének földrajzi határai miatt a tudás spilloverek gyakorisága a tudás keletkezési helyétől mért földrajzi távolság növekedésével arányosan csökken, ezért a tudás spilloverek gyakran lokálisak, lokális pozitív externáliának

⁶ Von Hippel (1994) eredeti cikkében a „ragadós információ” („sticky information”) kifejezés szerepel, de a szakirodalomban a „ragadós tudás” elnevezés terjedt el, így én is ennek használata mellett döntöttem.

tekinthetők⁷ (KESIDOU, 2007; LENGYEL–MOZSÁR, 2002). A tudás spilloverek lokális jellegét több empirikus kutatás is megerősítette (ANSELIN– VARGA–ACS, 1997).

A lokális tudásáramlások egy adott térségen (régión) belüli tudásáramlások összességét jelentik, amibe a lokális piaci tudástranzakciók és a lokális tudás spilloverek egyaránt beletartoznak (6.1. táblázat). A lokális piaci tudástranzakciók a helyi vállalkozások közötti, piac által közvetített formális (közvetlen) és informális (közvetett, kvázi-piaci) tudásáramlásokat foglalják magukba. Ezek a tranzakciók a piac közvetítésével történnek, ezért nem ingyenesek, és előnyeiket csak a tranzakcióba bevont szereplők élvezik. Ezzel szemben a lokális tudás spilloverek a tudás spontán (**tiszta tudás spillover**) vagy szándékolt (kvázi tudás spillover), ám minden esetben informális áramlásából keletkeznek. Példaként említhető a magasan képzett szakemberek, szakértők régióbeli vállalkozások közötti mobilitása, a konferenciák keretében történő, helyi szereplők közötti információ- és tudásmegosztás, a más vállalatok által kibocsátott termékek szervizelése és ezáltal lehetővé vált imitációja, a régió belüli informális know-how kereskedelem, de ide tartozik a helyi vállalatok közötti ipari kémkedés is (SMAHÓ, 2008).

A 6.1. táblázatból ugyanakkor az is látható, hogy a lokális tudás spilloverek fogalmába nem csak a tiszta tudás spilloverek, hanem az ún. kvázi-spilloverek is beletartoznak. Ezen túlmenően a lokális piaci tudásáramlások körébe sorolható kvázi-piaci tranzakciók során is keletkezhetnek tudás spilloverek, mégpedig azok részleges pénzügyi ellentételezettségéből adódóan. Ez utóbbira példaként szolgálnak azok az esetek, amikor a vevő és az eladó kapcsolata nem ér véget a tranzakcióval, hanem informálisan azt követően is fennmarad. A kvázi tudás spilloverek és a kvázi piaci tudásáramlások így együttesen semi-spillovernek tekinthetők (KESIDOU–CANIËLS, 2006).

6.1. táblázat: A lokális tudásáramlások típusai

Informális és közvetlen kapcsolatok Nem üzleti interdependenciák		Formális piaci tranzakciók Üzleti interdependenciák	
Lokális tudás spilloverek		Lokális piaci tudásáramlások	
Tiszta tudás spilloverek (spontán, informális, ingyenes)	Kvázi tudás spilloverek (szándékolt, informális, ingyenes)	Kvázi-piaci tudásáramlások (szándékolt, informális, részben ellentételezett)	Tiszta piaci tudásáramlások (szándékolt, formális, ellentételezett)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Versenyző vállalatok között ▪ Vállalatok és egyetemek, kutatóintézetek között ▪ Kiállítások és konferenciák 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Szállítókkal való (hátrafelé mutató) kapcsolatok ▪ Disztribútorokkal való (előremutató) kapcsolatok ▪ Támogató intézményekkel való kapcsolatok 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Fogyasztókkal kialakított hálózati kapcsolatok 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tudásalapú szolgáltatások vásárlása tanácsadóktól (nem tárgyasult) ▪ Tudástermékek vásárlása szállítóktól (targyasult)
spontán, informális, ingyenes tudásáramlás	Semi-spilloverek		szándékolt, formális, ellentételezett tudásáramlás

Forrás: Kesidou–Caniëls 2006, 3, 7.p. alapján Smahó Melinda 2008

⁷ A lokális externáliák csak egy adott térségben, a kibocsátó szomszédságában figyelhetők meg, hatásuk pedig a keletkezési helytől mért távolság növekedésével arányosan csökken (Lengyel–Mozsár 2002).

A lokális tudásáramlásokon kívül ugyanakkor nagy távolságú, régiók közötti – interregionális – tudásáramlások is léteznek. A nem lokális piaci tudástranzakciók nagy távolságú (interregionális) tudásáramlásokat jelentenek formális együttműködés vagy piaci tranzakció formájában. Ide tartozik a működő tőke áramlása, a lokális cégek globális értékláncokba, hálózatokba való bekapcsolódása, valamint a **licenz-szerződések alapján** megvalósuló tudásáramlás. Mindezek a technológiai tudás terjedésének fontos csatornáit jelentik, és fejlett régiók között, valamint fejlett és fejletlen régiók viszonylatában egyaránt megvalósulhatnak (SMAHÓ, 2008). A **nem lokális (interregionális) tudás spilloverek** az információk nagy távolságú, ellentételezés nélküli áramlását foglalják magukba. Ide sorolhatók azok a tudásáramlások, amelyek a szabadalmi leírások felfedéséből (kötelező közzététel), a más vállalatok által kibocsátott eszközöknek a régióon kívül – gyakran a világ másik részén – történő szervizeléséből, a tudományos és technikai folyóiratok olvasásából, valamint az azonos szakterülettel foglalkozó tudósok és kutatók közötti nagy távolságú információáramlásból származnak. Nem lokális tudás spillovereket ugyanakkor a magasan képzett munkaerő régiók közötti mobilitása is kiválthat. Mindezek alapján észre kell venni, hogy a lokális tudás spilloverek elsősorban a tacit tudás, míg az interregionális tudás spilloverek többnyire a kodifikált, valamilyen formában megtestesült tudásmegosztásán, áramlásán, terjedésén alapulnak (SMAHÓ, 2008).

A tudás terjedésének térbelisége

A tudás spilloverek pozitív lokális **extern hatás** jellege abban nyilvánul meg, hogy egy adott vállalatnál keletkező tudás más, a tudást előállító cég környezetében lévő vállalatok termelékenységének növekedéséhez is hozzájárul, mégpedig a tudást kibocsátó vállalat teljes kompenzációja nélkül. Az innovációhoz szükséges – főként tacit jellegű – tudásinputok megszerzésénél tehát felértékelődik a földrajzi közelség szerepe, ami a tudásáramlás pozitív hatásaiból profitálni szándékozó innovatív vállalkozások térbeli tömörülését, koncentrációját idézi elő. E folyamat leghíresebb példája a Szilícium Völgy és a bostoni 128-as út környéke, de München illetve Cambridge régiójában is hasonló folyamatok zajlanak (ÁCS–VARGA, 2000; CANIÉLS, 2000; VARGA, 2004).

A gazdasági tevékenységek földrajzi koncentrációjának vizsgálata Alfred Marshallig nyúlik vissza. Marshall a nagyszámú, többnyire ugyanazon iparághoz tartozó kisüzemet tömörítő iparági körzetek kialakulását és megerősödését a térbeli koncentrációból eredő lokális pozitív extern hatásokkal magyarázta, amelyek közül három tényezőt emelt ki (DÖRY, 2005):

- **specializált munkaerőpiac kialakulása**, amely lehetővé teszi, hogy az adott gazdasági tevékenységre szakosodott munkaerő könnyen változtasson munkahelyet;
- **speciális tevékenységre szakosodott beszállítók megjelenése**;
- **a tudás és a technológiai ismeretek vállalkozások közötti áramlása** (tudás spilloverek).

Marshall nagy jelentőséget tulajdonított az iparági körzetekben kialakult „ipari légkörnek” vagy „iparági atmoszférának”, amely megkönnyíti a sajátos képességek, az átörökölt szaktudás (tacit tudás) elsajátítását, és a szereplők közötti kapcsolatokon keresztül elősegíti az innovációk gyors terjedését (LENGYEL, 2003; LENGYEL–MOZSÁR, 2002; LENGYEL–RECHNITZER 2004).

A gazdasági tevékenységek területi koncentrációjának hátterében az elméleti közgazdaságtan pozitív externália fogalmának regionális tudományi applikációi, az agglomerációs előnyök állnak (LENGYEL–MOZSÁR, 2002). August Lösch az agglomerációs előnyök két típusát különböztette meg, a lokalizációs és az urbanizációs előnyöket. Míg a lokalizációs előnyök az azonos iparághoz tartozó vállalatok földrajzi közelsége révén kialakuló specializációból erednek, addig az urbanizációs előnyök forrása a diverzifikáció, a különféle iparágakat képviselő vállalatok térbeli közelsége. Az agglomerációs előnyök egy része – az ún. dinamikus agglomerációs előnyök – a tudás spilloverekből, a tudás túlsordulásából származik. A térbeli közelség ugyanis megkönnyíti a gazdasági szereplők közötti együttműködések és személyes

interakciók létrejöttét, növeli azok gyakoriságát, azaz kedvező feltételeket biztosít az innováció szempontjából kulcsfontosságú lokális tudásáramlásokhoz. A gazdasági szereplők térbeli sűrűsödése révén ugyanakkor költségmegtakarítások – ún. statikus agglomerációs előnyök – is keletkeznek, mivel a piacok megfelelő mérete megkönnyíti a termeléshez szükséges (esetenként speciális) inputok beszerzését és az outputok értékesítését, továbbá az adott térségben kiépített speciális infrastruktúra, valamint a különféle üzleti szolgáltatások nagyszámú vállalat általi igénybevétele az egységáruk csökkenését eredményezi. A statikus és dinamikus agglomerációs előnyök magából a térbeli koncentrációból származnak, ezért mind az azonos, mind a különböző iparágakhoz tartozó vállalatok térbeli koncentrációiban megfigyelhetők (6.3. ábra) (LENGYEL, 2003; LENGYEL–RECHNITZER, 2004).

6.3. ábra: Az agglomerációs előnyök és a térbeli koncentráció típusai

Forrás: Smaho Melinda, 2008.

A gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödése különböző formákat ölt, amelyek legtipikusabb példái a városok és a regionális klaszterek. A tudás túlesordulásából származó dinamikus agglomerációs előnyök mindkét formációban jelen vannak, ám míg a városokban az urbanizációs és lokalizációs előnyök statikus és dinamikus vonásai egyaránt megfigyelhetők, addig a regionális klaszterek elsősorban a lokalizációs és urbanizációs előnyök dinamikus vonásain alapulnak (LENGYEL – RECHNITZER, 2004).

Dinamikus agglomerációs előnyök azonos, illetve különböző iparágakhoz tartozó vállalatok között, vagyis iparágon belüli és iparágak közötti tudásáramlásokból egyaránt létrejöhetnek. A Marshall, Arrow és Romer nevének kezdőbetűivel fémjelzett, ún. **MAR externáliákon alapuló nézetek** az iparágon belüli tudásáramlásokat – vagyis az azonos iparágakhoz tartozó vállalatok földrajzi koncentrációját – tartják jelentősnek az innováció, és az általa indukált térségi vagy városi növekedés szempontjából. Jane Jacobs 1969-ben felállított hipotézise viszont a különböző iparágak közötti tudásáramlások kölcsönös megtermékenyítő és innováció-élénkítő hatását hangsúlyozza. A tudásáramlást itt is megkönnyíti a vállalatok térbeli közelsége, koncentrációja, de a térségek, városok növekedésének forrását nem a földrajzi specializáció, hanem a diverzifikált, az iparágak széles skáláját reprezentáló vállalatok térbeli sűrűsödése jelenti (AUDRETSCH–FELDMAN, 2003).

Az empirikus vizsgálatok a dinamikus agglomerációs előnyök mindkét típusának létezését megerősítették, ám regionális növekedésre gyakorolt hatásuk erőssége tekintetében megoszlanak a vélemények. Az innovatív tevékenységek koncentrációja az iparág életciklusával is összefügg. A tacit tudás szerepe az iparági életciklus kezdeti szakaszában a legjelentősebb, ezért a dinamikus agglomerációs előnyök kihasználása ekkor a legfontosabb a vállalkozások számára. Ezért az

innovatív tevékenységek az iparági életciklus elején (bevezetés és növekedés szakasza) mutatnak legnagyobb hajlandóságot a koncentrációra, míg az érettség és a hanyatlás szakaszában telítődés következik be. Ekkor a dinamikus agglomerációs előnyök jelentősége csökken, a kezdetben meghatározó jelentőségű tudásáramlások később „technológiai bezártságot” eredményeznek, ami elnyomja az új ötleteket. Mindennek következtében az iparági érettség és hanyatlás szakaszában megindul a tevékenységek szétszóródása, „az új ötletek új tereket igényelnek” (AUDRETSCH–FELDMAN, 1996)

A tudás és a regionális gazdasági növekedés kapcsolatát ugyanakkor a piac szerkezete, vagyis az iparágon belüli verseny mértéke is jelentősen befolyásolja, ami hatással van az iparági innovációk keletkezésére. A vállalati koncentrációk iparági összetétele és piacszerkezete alapján a tudásáramlásból származó externáliák az alábbi mátrixba rendezhetők (6.2. táblázat) (HARRIS–KELLS, 1997).

6.2. táblázat: **Piacszerkezet, ipari koncentráció és dinamikus agglomerációs előnyök**

	Versenyző (kompetitív) iparági piacszerkezet	Monopolisztikus iparági piacszerkezet
Iparágon belüli cégek tömörülése	PORTER	MAR
Diverzifikált ipari bázis	JACOBS	–

Forrás: Harris–Kells 1997, 16.p. alapján Smaho Melinda, 2008.

A MAR externáliákon alapuló megközelítések a monopolista piacszerkezetet tartják előnyösnek a regionális gazdaság növekedése szempontjából, mivel a monopólium az általa előállított tudás védelmére, kizárhatóvá tételére törekszik. Ez pedig az ingyenes tudásáramlások korlátozását, az externáliák internalizálását jelenti, ami az iparágon belüli innováció élénküléséhez és ezáltal a gazdasági növekedés gyorsulásához vezet (HARRIS–KELLS, 1997).

Michael Porter ezzel szemben a piaci verseny feltételei között vizsgálja az iparágon belüli vállalatok térbeli koncentrációit. A vállalat környezetéből való tapasztalatgyűjtést (tudás spillover) jelentős költségcsökkentő tényezőnek tekinti, ám nézete szerint az iparágon belüli kompetitív nyomás kényszeríti a vállalatokat folyamatos fejlesztésekre, innovációkra, ami egyben életben maradásuk feltételét is jelenti. Jacobs, bár az iparágon kívülről jövő komplementer tudás spilloverek szerepét hangsúlyozza, a piacszerkezet vonatkozásában – Porterhez hasonlóan – a piaci versenyt favorizálja: véleménye szerint a térbeli közelség mellett a kompetitív piacszerkezet segíti elő a technológia adaptációját (HARRIS–KELLS 1997).

A tudás terjedési sajátosságai által előidézett területi koncentrációk napjainkban is megfigyelhetők, sőt virágzanak, a tudás és a térbeli koncentrációs folyamatok összefüggéseinek vizsgálatánál mégis utalni kell arra, hogy a globalizációs folyamatok kedvező feltételeket nyújtanak a kodifikált tudás terjedéséhez és a képzett munkaerő migrációjához („**brain drain**”), ami dekoncentrációs folyamatokat indít el (BARSÍ, 2007; LENGYEL, 2003).

Ugyanakkor, a tacit tudás átadása, megosztása – bár térbeli közelséget, személyes találkozásokat igényel –, nem minden esetben jár együtt a vállalkozások térbeli koncentrációjával. A vállalat szempontjából külső tudás megszerzésére irányuló interakciók egyes típusainál az ideiglenes térbeli közelség is elegendő. Ennek tipikus esetei a multinacionális vállalatok egységei, ahol vállalatcsoporton belüli a technológia, és az anyavállalat, valamint a leányvállalatok közötti

tudásáramlások során a menedzserek utaztatásával teremtik meg az ideiglenes térbeli közelséget. Az ehhez szükséges kapacitásokkal (humán erőforrás állomány, utazási költségek fedezete) azonban csak a nagyvállalatok rendelkeznek, a kisvállalkozások esetében a külső tudás felvétele – a megfelelő mennyiségű erőforrás hiányában – szükségessé teszi a tudásforrás közelébe települést, az állandó térbeli közelséget (SMAHÓ, 2008).

Tudás és a regionális fejlődés

A tudás a regionális gazdaságok növekedését magyarázó modellekben is megjelenik, azok azonban eltérő jelentőséget és más-más térbeli sajátosságokat tulajdonítanak ennek tényezőnek. A földrajzi távolság szerepe a tudásáramlás szempontjából nem meghatározó, a neoklasszikus növekedési modell a regionális növekedési rátákban megmutatkozó különbségeket a hagyományos termelési tényezők – tőke, munka, természeti kincsek – egyenetlen területi eloszlására vezeti vissza. A tudás tökéletes térbeli mobilitásának feltételezése miatt azonban sem a régiók között fennálló jövedelemkülönbségek, sem a regionális növekedési ráták eltérései nem magyarázhatók a tudás regionális különbségeivel, hiszen a modell szerint a követő régiók azonnal át tudják venni a legújabb technológiát, és rögtön fel tudnak zárkózni (SMAHÓ, 2008).

A neoklasszikus elmélettel szemben **Myrdal és Káldor kumulatív fejlődési modelljeiben** a tudás teljes egészében privát jószág, amit csak a szereplőknek egy jól meghatározott köre használhat: a tudás tökéletesen kizárható, ezért spilloverek nem léteznek. A tudás előállításában és a termelékenységben meglévő relatív előnyök és regionális különbségek ugyanakkor állandósulnak, sőt növekednek, mivel a nagyobb tudásállománnyal rendelkező régiókban könnyebb az új tudás létrehozása. A tudás ezekben a modellekben immobil, csak annak a régiónak a fejlődéséhez járul hozzá, amelyben keletkezett, így ezek az elméletek a régiók közötti fejlettségbeli különbségeket csaknem teljes egészében a régiók tudásállományában meglévő különbségeknek tulajdonítják (CANIËLS, 2000; DÖRING– SCHNELLENBACH, 2004, SMAHÓ, 2008).

Regionális tudásbázis

Egy régió tudáspotenciálja, tágabb értelemben vett tudásbázisa a régióbeli vállalatok és más szervezetek tudásvagyonából, valamint a régió népességének emberi és társadalmi tőkéjéből tevődik össze (KARLSSON–JOHANSSON, 2006). Holzinger (et al. 1998) értelmezése szerint ugyanakkor a regionális tudásbázis nemcsak a régióban élő emberek képzettségi szintjét, a kutatás-fejlesztésben foglalkoztatottak számát, valamint az ezekhez kapcsolódó infrastrukturális feltételeket jelenti, hanem az egyének, szervezetek és intézmények meg nem ragadható tapasztalati tudását, a tacit tudást is magában foglalja. A **regionális tudásbázis** egy régió belső, endogén potenciáljának részét képezi, mégpedig azt a részét, amely elősegíti a gazdasági fejlődés előfeltételül is szolgáló társadalmi fejlődést. Azt az összegyűjtött tudásmennyiséget és tapasztalati kincset tartalmazza, amivel a régió rendelkezik, amit kínálni tud, illetve amit fel tud használni (HOLZINGER ET AL. 1998).

Egy régió tudásbázisa kulturális alapokon és helyi értékeken nyugszik, lassan és szervesen fejlődik, mélyen a helyi kultúrában gyökerezik. A regionális tudásbázis dinamikus és sokrétű, elméleti és gyakorlati készségek, ismeretek, képességek és kompetenciák állandóan változó kombinációjából tevődik össze. A tudásbázis szempontjából a tudás nem végtermék, sokkal inkább az új tudás előállításának és elsajátításának kiindulópontja. Ezért magánál a tudásnál sokkal fontosabb a tudás megszerzésének és folyamatos megújításának képessége. A tudásbázis három, egymáshoz szervesen kapcsolódó részből áll (HOLZINGER ET AL., 1998):

- Tudás, mint a tanulás eredménye: az egyének, szervezetek, intézmények elsajátított készségei, képességei és ismeretei a képzettségi szintben, illetve különféle magatartási

és gondolkodási mintákban, cselekvési módokban nyilvánulnak meg. A tanulás eredményeit jelentik továbbá a kutatási eredmények, tervek, programok, tudományos viták is. A tudásbázis ebből a szempontból egyfajta minőséget jelent.

- A tudásinfrastruktúra a tudás előállítását, szinten tartását, továbbfejlesztését és terjesztését szolgáló tárgyi létesítményeket, intézményeket, valamint immateriális struktúrákat és szervezeti formákat jelenti, amelyek a tudásbázis külső feltételeit képezik. A tudásbázis e tekintetben infrastruktúra.
- Tudáskultúra: a tudás terjesztésének, hozzáférhetővé tételének és használatának módja, a tudás egyes társadalmi részterületeken képviselt értéke, továbbá a tanulásra fordított pénzügyi ráfordítások, és a tanulás eredményeinek megbecsültsége a regionális tudásbázis elválaszthatatlan részét képezik. A tudáskultúra tehát a tudással való bánásmódot, a tanulás és a tudás megbecsültségét foglalja magában. Ez a tudáshoz való viszony, hozzáállás a történelem során, hosszú idő alatt fejlődik ki, tradícióvá válik, és keményen ellenáll a változásoknak.

A regionális tudásbázis azonban nemcsak e három elem pusztá létezését feltételezi egy régió belül, sőt a régióban fellelhető általános és szakmai kompetenciák sem tekinthetők egy az egyben a regionális tudásbázis részének. A tudásnak, a tudásinfrastruktúrának és a tudáskultúrának régióspecifikusnak és regionális hatókörűnek kell lennie, továbbá a három alkotóelemnek szervesen össze kell kapcsolódnia ahhoz, hogy regionális tudásbázist alkossanak. Ennél fogva, a regionális tudásbázisnak rendszerjellege van, regionális részrendszernek (HOLZINGER ET AL. 1998) tekinthető. Cooke (et al. 2007) az egyes iparágak tudásbázisainak összehasonlítása során felismerte, hogy azokban az explicit és tacit tudás eltérő arányú keverékei vannak jelen, továbbá a tudás kodifikációs lehetőségei és korlátai is különbözőek. Mindemellett, a kodifikált és a **tacit tudás** többféle módon is kapcsolódhat egymáshoz: a tacit tudás például gyakran megkönnyíti a kodifikált tudás továbbítását. Cooke szerint az explicit és implicit tudáskategóriák nem tükrözik megfelelően a tudás komplexitását, túlzottan leegyszerűsítik azt, ezért egy további tudástípus, az ún. **komplícit tudás** megkülönböztetését tartja szükségesnek, ami a tacit és a kodifikált tudás közötti, köztes állapotot jelent (SMAHÓ, 2008). A **komplícit tudás** általában olyan helyeken fordul elő, ahol speciális, gyakran implicit kutatási eredmények, tapasztalatok földrajzilag koncentráltan vannak jelen. Ezt az implicit tudást előbb kivonatolni kell, ki kell nyerni, kodifikálni kell ahhoz, hogy alkalmazható legyen. A kodifikálást a tudás előállítói és alkalmazói között álló – **komplícit** – közvetítő cégek és egyéb szereplők végzik, s tevékenységük eredményeként a korábban implicit tudás szerzői jog, védjegy, vagy szabadalom formájában ölt testet. A tudás kodifikálásához tudásközvetítő, tudástranszfer szervezetekre, azok tudására van szükség (COOKE ET AL., 2007).

Mindemellett, a különféle iparágak által igényelt munkaerő készségei és képességei is eltérőek, az egyes iparágakban más-más innovációs igények és kényszerek lépnek fel, valamint az innovációs folyamatba bevont szervezetek és intézmények (hálózatok) is különbözőek (Cooke et al. 2007). A tradicionális ágazatokra (pl. gépjárműgyártás, speciális jármű és eszközgyártás) jellemző szintetikus tudásbázisban a már meglévő tudás alkalmazása, vagy az elérhető tudás új kombinációja vezet innovációhoz. A kutatás-fejlesztési tevékenységek és az egyetem–ipar közötti kapcsolatok nem túl jelentősek, és elsősorban az alkalmazott kutatásokra, a termelés- és termékfejlesztésre koncentrálnak. A tudás induktív folyamat eredményeként, tesztelés, kísérletezés illetve gyakorlati munka során keletkezik. Mivel a tudás forrása nagyrészt a tapasztalat, a **learning-by-doing**, ezért a szintetikus tudásbázisokban keletkezett tudás többnyire tacit típusú. Ugyanakkor, a vállalatok egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a kodifikált tudásra és az infokommunikációs technológiákra. Utóbbiak révén könnyebben hozzáférhetnek a már meglévő tudáselemekhez (például szabadalmi bejelentések), amelyek kombinációjával új tudást hoznak létre (COOKE ET AL. 2007). Az analitikus tudásbázist olyan ágazatok alkotják, mint a genetika, a biotechnológia és az információs technológia. Ezek esetében a tudományos tudás előállítása, valamint a tudásforrásokhoz való hozzáférés meghatározó jelentőségű. A tudás előállítása kognitív és racionális folyamatok, analitikus technikák és formális modellek alapján

történik. Az alap- és alkalmazott kutatások, valamint a folyamatos technológiai fejlesztések egyaránt megtalálhatók, egyrészt a vállalati **K+F részlegekben**, másrészt pedig az egyetemeken és kutatóintézetekben (SMAHÓ, 2008).. Az egyetem-ipar közötti kapcsolatok erősek és tudományos együttműködésekben alapulnak, az akadémiai spin-off cégek gyakoriak. A tudásinputok és – outputok nagyobb mértékben kodifikáltak, mint a másik két tudásbázis esetén, ugyanakkor az analitikus tudásbázisokban a kodifikált tudás alkalmazásához, felhasználásához legtöbbször tacit tudás szükséges. Az új tudás előállítása már létező tanulmányok, tudományos elvek és módszerek felhasználásával, alkalmazásával történik, a formálisan szervezett tudás-teremtési folyamatok outputjai tudományos munkák, jelentések, vagy szabadalmi bejelentések formájában kerülnek kodifikálásra. A kutatás-fejlesztési tevékenység célja tudományos felfedezések, technikai, technológiai újítások előállítása, amelyek aztán szabadalmaztatásra kerülnek (COOKE ET AL. 2007).

A kulturális iparágak, például a média, a reklám-, valamint a design és divatipar szimbolikus tudásbázist képeznek, ahol a termékek esztétikai tulajdonságain, új dizájnok, imázsok és divatok kialakításán, a kulturális termékek gazdasági hasznosításán van a hangsúly, vagyis a tudás más típusai relevánsak, mint az előző esetekben. A tudást az esztétikai szimbólumok, dizájnok, kulturális termékek testesítik meg és továbbítják. A kulturális iparágakban a projekt típusú, átmeneti munkakapcsolatok dominálnak, ezért a potenciális partnerek képességeinek és kapacitásainak ismerete, vagyis a know-who típusú tudás sokkal jelentősebb a **know-how-nál**. Ugyanakkor a speciális társadalmi csoportok kulturálisan beágyazódott szokásai, normái is fontos szerepet játszanak, miközben egy-egy projekt gyakran különböző kultúrák széles skálájához tartozó szereplők együttműködését kívánja meg (COOKE ET AL., 2007).

A tudás egy nagyon komplex, összetett fogalom, amelynek sajátosságait, keletkezését, gazdasági-társadalmi folyamatokra gyakorolt hatását több tudományterület is egyre intenzívebben kutatja. A tudásalapú gazdaságban ez a tényező képezi a vállalatok, országok, régiók termelékenység-növekedésének, versenyképességének és gazdasági teljesítményének alapját. A tudás a fejlett országok legfontosabb – egyes vélemények szerint egyetlen – termelési tényezőjévé vált, háttérbe szorítva ezzel a hagyományos termelési tényezőket, a tőkét, a munkát és a természeti erőforrásokat (Smahó, 2008). A tudás ugyanakkor nemcsak inputtényezőként, hanem outputként (termék), a kutatás-fejlesztési tevékenység eredményeként is felfogható, és az előállított késztermékeknek is egyre jelentősebb részét képezi.

Ellenőrző kérdések:

1. Sorolja fel az OECD az explicit és implicit tudás kategóriáit!
2. Ismertesse a Polányi féle két tudás kategóriát!
3. Sorolja fel a tudás lokális dimenzióit!
4. Sorolja fel a tudásbázis elemeit!
5. Sorolja fel a Winter féle taxonomikus dimenziókat?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Gondolja végig a tudás és az idő összefüggését.
2. Milyen összefüggéseket lát a tudás és a regionális fejlődés kapcsolatában?

7. A regionális gazdaságfejlesztés folyamata

Jelen fejezetben a regionális gazdaságfejlesztés folyamata kerül részletes kifejtésre érintve a helyi és globális (lokális-globális) gazdaságfejlesztési folyamatokat. Továbbá részletezésre kerül a tervezés szerepe a fejlesztés folyamatában, a finanszírozás hazai és nemzetközi szerepe és a helyi gazdaságfejlesztés értékelése. A fejezet a regionális, illetve térségi gazdaságfejlesztés hazai trendjeinek áttekintésével zárul. A napjainkra kialakult posztindusztriális hálózati gazdaság indokolja, hogy tananyagunkban két paradigmára támaszkodjunk. Elsőként arra, hogy a társadalmi jólétet a társadalmat jellemző gazdaság hatékonysága dominálja (másképpen, a társadalmat jellemző gazdaság erőforrás elosztása), másodikként pedig a rendszerparadigmára, amely lényegében keretét adja a modern társadalom mozgásviszonyainak, így az elsőként említett paradigmának is.

7.1. A helyi gazdaságfejlesztés folyamata

Nem is inkább a paradigmaticus vonásokra, hanem azok teret nyerő szemléletére, és azok praktikus alkalmazásának lehetőségére kell a figyelmet irányítani. Mindezt úgy tesszük, hogy a társadalmat területi, térségi korlátok közé szorítjuk és ott vizsgáljuk a gazdaságfejlesztés rendszerének érvényesülését. A jövő elé a transznacionalizmus jegyében nézünk. A gazdaságfejlesztésben gyökeret ver a globalizált szintű elv, a folyamatok világméretűvé válnak, az áru-, a tőke- és az erőforrás allokáció a **globalizált világpiacon** valósul meg. Ebben a transznacionális rendszerben megnő az erőforrás koncentrációk internacionális – nagy vállalati központok – szerepe és érezhető módon csökken a nemzetek területkiegyenlítő, un. igazságos, erőforrás-elosztó képessége. Ennek következménye, hogy jelenleg a térségek, a megyék, a települések közvetlenül a világpiac kihívásaival és az önmaguk által generált versennyel találják magukat szemben. Az a térség, amely nem képes ehhez a világméretű erőforrási piacra és versenyhez alkalmazkodni, az kikerül az allokációs térből, szinte reménytelenül elmarad. Nem kis mértékben függ tehát a térségek sorsa attól, hogy ezen a piacon hogyan képesek érdekeiket érvényesíteni, vagy pozíciójukat folytonosan javítani.

A magyar gazdaság (az ország) **tudatosan tagozódik be ezen transznacionális rendbe.**

A gazdasági növekedés jelentős hányadát ma már a külföldi működő tőke fogadását támogató állami modernizációs folyamatok determinálják, hiszen beruházásra alig áll rendelkezésre hazai tőke. Bár ezek az állami törekvések erősek, mégis ahhoz szűkösek, hogy a modernizációs politikában megjelenő, az általában elfogadott társadalmi igényekkel ellentétes fejleményeket – foglalkoztatási gondok és a regionális elmaradottság felszámolása – kiküszöböljék. Az ország térségeinek szembesülniük kell a ténnyel, hogy az államnak ezekre – egyrészt nincs hatása, mert a befektetések irányát és nagyságát a külföldi vállalatok központjai döntenek el, – másrészt, a befolyásolás forrás lehetőségei is szűkösek, mert a GDP növekedésének jelentős hányadát hosszútávon az ország adósság és a dezinfláció terhei kötik le. A térségek, a megyék számára nem marad más, mint olyan orientációs politika felépítése és hasznosítása, amely támaszkodva a térségi adottságokra és az önfenntartó képesség növekedésének igényére, befolyásolást gyakorol az állami támogatási és külföldi befektetési- támogatási szándékokra, annak érdekében, hogy a terület bekapcsolódhasson a világméretűvé váló társadalmi-gazdasági tranzakciókba. A világ, az országok és a térségek kapcsolódását látványosan írják le a társadalom és a gazdaság előbb vázolt mozgásviszonyai. (Térségek hálózati gazdasága). Ezeknek a kapcsolatoknak és mozgásoknak a tapasztalati valósága azonban olyannyira általános, hogy a nem szakmabeliek számára nem jelenik meg, mint probléma. Márpedig ezek mögött nem más, mint a rendszerparadigma által determinált, az absztrakt térben folyó információs folyamatok (döntések) és a valós térben lejátszódó végrehajtó folyamatok (végrehajtás) játszódnak le, azaz rendszerek működnek, jönnek létre, egyesülnek, integrálódnak, osztódnak, stb., annak érdekében, hogy fennmaradhassanak és

fejlődhessenek. Aki nem érti ezt a mechanizmust, aki nem érti a rendszer erejét, az képtelen ebbe a bonyolult rendszerlogisztikába bekapcsolódni, reménytelenül veszik el, tönkremegy.

A térségek nem függetleníthetik magukat a rendszerparadigma érvényesülése alól, hiszen a területük egy földrajzi határok által elkülönült gazdasági-társadalmi mozgástérként, egy rendszerként jelenik meg. A rendszerszemlélet viszont nyilvánvalóvá teszi, hogy az előbb jelzett politikák, mint rendszerpreferenciák csak az esetben valósulhatnak meg, ha a térségrendszer képes az őt körülvevő, folyton változó környezetben – világgazdasági rendszer – önmagát újra és újra identifíálni. Ha azt tételezzük fel, hogy a **térségrendszer mindenek előtti preferenciája a társadalmi jólét fejlődése**, akkor az elsőként említett paradigmánk érvényre juttatása érdekében a **rendszer alapvető céljaként és alapvető alrendszereként a gazdaságfejlesztést kell megnevezni**. Amennyiben ennek az alrendszernek a célja levezethető a térségrendszer alapvető céljából, akkor az alrendszeri cél szerint, rendszerként határozhatjuk meg a térség gazdaságfejlesztését.

Erre a nagyon is nehezen kezelhető, bonyolult problémára kell a figyelmet felhívni, éreztetve azt a társadalmi igényt, amely sürgeti az adott térség gazdaságának fejlődését, a fejlesztés rendszerének kialakulását. Az elkövetkezendő levezetésekben ennek az igénynek megfelelően bemutatjuk, hogy az **államigazgatás, a társadalmi koordináció talaján állva** léteznek a rendszer létrehozásához szükséges induló feltételek. Ezekre támaszkodva pedig rá kívánunk mutatni, hogy a térség gazdaságának fejlesztési rendszerét milyen elméleti alapokon kell megszerkeszteni és hogyan kell működtetni, miközben mindvégig szem előtt tartjuk:

1. Az egy főre jutó GDP előállítását radikálisan kell növelni.
2. A gazdaságfejlesztésnek egy új hatékony erőforrás-struktúrát kell létrehoznia, amelyen egy konvertálható és tartós növekedést biztosító folyamat-struktúra válik értelmezhetővé.
3. A térségnek a lehetőségek által hajtott területből, lehetőségeket felhajtó térségrendszerré kell válnia.

A probléma meghatározása

A világgazdaságot stimuláló infokommunikációs forradalom hatásai elég nehezen azonosíthatóak, de jól érzékelhető, hogy a gazdaság-, általában a társadalom szerkezetei és mozgásviszonyai gyökeresen megváltoztak, illetve változó félben vannak. Szembetűnő a változás szakadatlansága és gyorsulása. Világméretben is elgondolkodtató azonban a változás követés intenzitása különbsége a **gazdaság** és az **állami szabályozás** között. Különösen így van ez a poszt-szocialista országokban, ahol a terv, a parancs és az osztogatás alapú irányítás helyett a **társadalmi koordinációra épülő irányítás** bevezetésével járó nehézségek okoznak belső zavarokat. Nem véletlen, hogy egyre többet hallunk, szerte a világban, az államháztartási-, az államigazgatási-, regionalitási reformok, stb., megszületéséről vagy hiányáról. Nem új problémáról van szó, mint inkább arról, hogy hihetetlenül kevés figyelem fordul az információfeldolgozás felgyorsulásának szerepére az állam gazdaságfejlesztő tevékenységében.

Különösen szembetűnő ez a modern gazdaság erőforrás elosztásában, pedig ugyanakkor e téren látványosan nő a tülekedés. Mivel tárgykörünk az államigazgatás e területén érdekelt, így elemzéseinket ez irányba fejtjük ki, hozzátéve, hogy mindvégig meglehetősen magas absztrahációs szinten maradunk. Abból indulunk ki, hogy a közgazdaság szempontjából alapvető a gazdasági versenyrendszer – a piacgazdaság – egyensúlyának létezése. A versenyegyensúly azonosítható egy optimummal, amely megoldja a piaci egyensúly problémáját. Azaz kijelöli az optimumhoz tartozó – egy időpont – erőforrás eloszlást. Ez az optimális erőforrás eloszlás, természetesen a gazdaság szereplői között, a piac segítségével jön létre, mégpedig a piac fokozatos közelítésének módszerével. Ez a közelítés egy versenyzői eljárást hoz létre, az információhatékonyság érdekében decentralizálja a résztvevőket (termelő, fogyasztó, ár, információ) és a decentralizált szereplők piaci sikereitől vagy kudarcaiktól függően erőforrás tömegekhez juthatnak, vagy szélső esetben tönkremehetnek. A közgazdasági gondolkodásban nem létezik egy mindenki által elfogadott ismérv, de ennek ellenére az erőforrások elosztásában alapvető kérdés az igazságosság. Az igazságosság iránti vágy működteti az állami szabályozást,

amely arra hivatott, hogy az erőforrások elosztását a társadalom jólétének érdekei szerint szabályozza, természetesen a társadalom tagjainak közmegegyezése szerint. Ez a szabályozó mechanizmus egy társadalmi koordinációra épül. A koordináció hatékonysága viszont úgy hozható létre, ha az információfeldolgozás benne decentralizált, azaz a társadalmi méretű erőforrás elosztás szabályozása a területileg összegzett információk összesítésére épül. Mivel az információszerzés és feldolgozás komoly tőkebefektetést igényel, ezért a társadalom joggal várja el a területi decentrumaitól, hogy azok ne csak a társadalom számára összegyűjtött információk összegzéseit továbbítsák az állam felé, hanem azok alapjain, a kapott felhatalmazás szerint a területüket érintő döntéseket is meghozzák. Az önkormányzatiság ezen az elven keresztül érvényesül. A közigazgatás létét meghatározó információfeldolgozás a társadalom számára tehát úgy válik gazdaságossá, hogy a megszerzett és feldolgozott információk több decentralizált szint döntéseit is kiszolgálják.

Az előző vizsgálatok során nem a jóléti szempontú erőforrás eloszlás közgazdasági hátterére, hanem inkább annak az **információra épülő mechanizmusára**, annak rendszerére mutattunk rá. A mai jóléti gazdaság ismeri az információt, a rendszer szerepét, de annak tudatos alkalmazásában a tisztán piaci szereplők jóval előbbre járnak, mint a piacot befolyásolni szándékozó államigazgatás. Nagyon végtelenen mondván a világméretű piacosodás rendszerében a területileg decentralizált közigazgatás elvesztette az erőforrás elosztásban játszó generális szerepét, így a jóléti társadalom szerkezetében szerte a világon hibák merülnek fel. Különösen érződik ez a váltógazdaságokban, így hazánkban, vagy térségeiben egyaránt. Nem véletlen tehát, hogy a területfejlesztés, amely igazán még nem pontosan definiált fogalom, komoly karriert futott be az utóbbi pár évben. Az más kérdés, hogy éppen rendszertechnikai alkalmazása ellentmondásos. Azt szeretnénk érzékeltetni, hogy az erőforrás allokáció állami intézményében egy decentrum, – esetünkben egy térség – egy önálló rendszerként definiálható. Nem jelent ellentmondást, hogy ezen rendszert éppen a rendszer környezeteként megnevezhető állam információ igénye hozta létre, sőt ezen az alapon az állam által adományozott önkormányzati hatáskör lehetőséget szolgáltat ennek a rendszernek arra is, hogy környezeteként kezelje a világgazdaságot.

Joggal vetődik fel a kérdés: mitől hatékony egy decentrum, azaz egy térségrendszer? Világosan kell látni: mindenekelőtt attól, ha képes olyan társadalmi koordináció létrehozására, amely biztosítja a térség érdekeinek – adott esetben az erőforrások megszerzését – érvényesülését mind a rendszeren belül, mind a rendszer környezetében. A társadalmi koordináció viszont rendszerszemléletű működést és azt támogató információgazdaságot kíván. Burkoltan feltételeztük, hogy a piaci szerkezet tökéletes, az erőforrás eloszlást szabályozó államigazgatás pedig tökéletlen. Természetesen ez nem így van. A végletes fogalmazást – egyszerűsítést – inkább a figyelemfelkeltés indokolta, míg a világpiacon az állandóan fejlődő rendszerlogisztika – stratégiai szövetségek, TQM, BPR, virtualitás, stb. – és a hiperaktív információgazdaság jellemzi, addig a magyar államigazgatás decentrumaiban – kivétel egy-két térség – még a rendszeralkotás igénye sem merült fel.

Az eddigi levezetéseink a probléma jelentőségére kívánták a figyelmet felhívni. Elhanyagoltunk néhány olyan vonást, amely a rendszer létrehozásában és dinamizálásában nem játszik döntő szerepet. Például: az erőforrások eredeti eloszlását, vagy az igazságosság egyik lényeges vonását az időbeliséget.

A gazdaságfejlesztés rendszerének érvényesülése

Mindezidáig arra irányítottuk a figyelmet, hogy bonyolult társadalmi-gazdasági jelenségekkel kapcsolatos feladatok megoldásában, mint a gazdaságfejlesztés, elengedhetetlen a rendszerszemlélet tudományos igényű alkalmazása. A továbbiakban arra kívánunk magyarázattal szolgálni, hogy az állami szabályozás területi **decentrumaiban** milyen elvek érvényesülése révén állítható elő a rendszerszerűség, kiemelve azt, hogy nem másról van szó, mint egy társadalmi koordinációra épülő többszintes döntési rendszer nevesítéséről és alkalmazásáról, amelyben az

információ játssza a döntő szerepet. Magas absztrahációs szinten állva, távol szeretnénk tartani magunkat legitimitási-, politikai- és szervezeti attitűdöktől. Így feltesszük, ha az önkormányzás szerepét azonosítjuk a területi jólétért való felelősséggel – hiszen a választók eziránti várakozása alapján szavaznak bizalmat testületeknek – akkor az kiköthető, hogy az **önkormányzatoknak a gazdaság fejlesztésében, az erőforrás elosztás területi érdekeinek képviselésében, van legkiválóbb érdekük** (Az első paradigma.). Ennek azért kell így lennie, mert az adott földrajzi területre vonatkozó mindennemű döntésük egybe kell vágjon azzal az őket meghatározó állami felfogással, amely mögött a közgazdaságtan szokásos, vulgáris álláspontja áll, miszerint „azt fogyaszthatjuk el, amit megtermeltünk”, vagy „addig nyújtózkodhatunk, ameddig a takarónk ér”. Ebben felfogást nyer, hogy preferenciáik – például: az életminőség javítása, a foglalkoztatás növelése, az egészségügy színvonalának növelése, stb. – csak abban az esetben realizálhatók, ha terület gazdaságának növekedése háttérként szolgál.

Az államháztartás az éves egy főre jutó GDP értékével méri a megyék, térségek ez irányban kifejtett aktivitását. Ahol ennek a mutatónak a szintje átlag alatti, az arra kényszerül, hogy az állami újraelosztás mechanizmusához igazodva – más hatékonyabb területek lefölözésével – erőforrások juttatásáért álljon sorba. Ha a nemzetgazdaság nem képes oly mértékű GDP előállítására, amely „az igazságos erőforrás elosztás” megvalósításához szükséges, akkor a következő legjobb elosztó politikát kell elővennie. Innentől kezdve könnyen belátható, hogy a szükség dönt. Bármely politika esetén is, várhatóan a gyengék maradnak továbbra is vesztesek, mert az államháztartás biztonsága nem kockáztatható az erősektől történő elvonás kedvezőtlen hatásai miatt.

A **következő legjobb politikák** között számításba kell venni az állam hatáskörén kívül eső un. **külső erőforrások allokálását**. Ez az allokáció azonban már nem az „igazságosság”, hanem a „piacgazdaság” szabályai szerint realizálódik. Döntő jellemvonása azonban még ennek a politikának, hogy az állami részvétel mellett, éppen a lehetőségek terének és a felelőségek bővítésének érdekében, az állam ösztönzi saját területi referenseit, az önkormányzatokat a világpiacon való kijutásban, növelendő a lehetőségek terét. Érdekeink szerint egyszerűsítsük le azt a képet, amely ezt a világméretű erőforrási piacot ábrázolja. Az eladó ismeri a saját területén feltételezhető technológiák lehetséges terét és azt a kísérleti árat, amelyeket információként használ. Az erőforrás tulajdonosa, a befektető az összes kínálati információ ismeretében, a fokozatos megközelítés módszere szerint válogat és választ, felhasználva saját hasznossági függvényét. Közben a kísérleti ár az összevont kínálat és kereslet egyeztetése révén módosul, illetve veszi fel az üzlet lebonyolításához szükséges értékét. Adott esetben a negatív ár is értelmes. Másképpen leírva: mivel az erőforrásokért küzdők száma hihetetlenül magas, a tőke pedig néhány kézben koncentrálódik, kínálati piac alakul ki. Így csak azoknak van reményük az erőforrásszerzésre, akik információként jól érthető, korrekt rendszermodelleket képesek a tőke-alkotór részére felvázolni. Az erőforrásokért folyó harc legfőbb jellemzője, hogy absztrakt térben és hihetetlenül szűkös időkorlátok mellett zajlik. Ennek következménye, hogy az információ és információfeldolgozásnak döntő szerepe van. Ezzel nézett szembe a magyar állam az EU csatlakozás során, de mindenképpen ezzel a feladattal találják szembe magukat azok az önkormányzatok is, amelyek ezirányú mozgásterét nem is a jogok és felhatalmazások kell, hogy rendezzék, hanem inkább az őket megbízó lakosság jóléti várakozása.

Ma az **önkormányzatok részére lényegében az összes információ rendelkezésükre áll** ahhoz, hogy a **területi illetékességük által lehatárolt gazdaság rendszerét definiálják, annak fejlesztési politikáját megfogalmazzák**, és azzal, mint termékkel kilépjenek az erőforrási piacra. Legtöbbször azonban **hiányzik az információfeldolgozás azon technológiája**, amely képes lenne egyesíteni a társadalmi-gazdasági erőket abban, hogy legjobb érdekeik szerint – elkerülve az elkövetkezendő nemzedékek számára okozható visszafordíthatatlan károkat – eredményesen szerepeljenek a világpiacon. Továbbiakban ennek a problémának a kifejtésére térünk ki. Hangsúlyozott figyelmet fordítunk az információhasznosítás technológiájára az

információ államigazgatásban betöltött decentralizálás szerepére és az információ oszthatatlanságára.

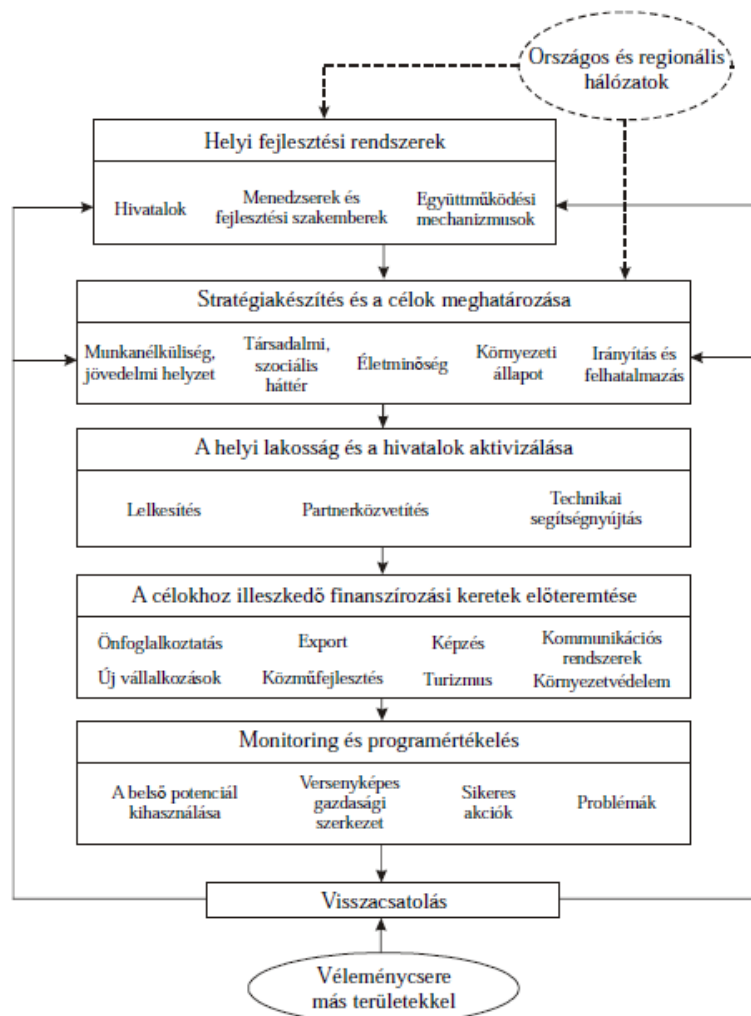
Rendszerértelmezés a gazdaságban

A gazdaság jellemző vonása, hogy annak szereplői – a vállalatok, a fogyasztók és az államigazgatás – cselekszenek, megválogatják cselekedeteiket és ha szükség van változtatják azokat. Nem okoz nehézséget belátni, hogy mindegyiküket a hasznosság vezérli. Ennek következménye, hogy törekcszenek a cselekvéseik és az előttük nyitva álló lehetőségek leírására és úgy választanak (döntenek), hogy vannak alternatíváik, s amit választottak az nem volt elkerülhetetlen, hanem valóban csak egy volt a lehetőségek sorából. A gazdasági szereplők cselekvéseiről szóló leírások – saját cselekvési terük és a cselekvés környezete – és a döntések a jövőbe mutatnak. A jövő legszembetűnőbb tulajdonsága, hogy biztonssággal nem ismerhető és az időhorizontjának kiterjesztésével a jelzett ismeretek – leírások, döntések – megbízhatósága csökken. Ebből fakadóan a cselekvéseket befolyásoló döntések bizonytalanság mellett mennek végbe, azaz a rendelkezésre álló lehetőségek és a döntések következményei nem teljesen megismerhetők. Mivel a bizonytalanság csökkentése a hasznosságot szolgálja, ezért a gazdaság szereplőinek alapvető érdekévé válik az információszerzés. Az információ lényege, mint az közismert, hogy megszerzésével általában a bizonytalanság csökkenthető, vagy a bizonytalanság negatív mértékeként szolgál.

Innentől kezdve elég nyilvánvaló, hogy akár a **cselekvések leírása**, akár a **döntések, információ-függők**. Ennek akkor van értelme, ha az információk, mint az adott gazdaság cselekvéseinek változóiként szerepelnek, s így egy adott cselekmény a változók valószínűségi eloszlásával leírhatóvá válik (időfüggvényben). Az információk egy része tehát változóként, egy végtelen dimenziójú állapotterben a cselekvés állapotosságának időben való sorozatát írják le, míg másrésztük, amelyek szintén változók, de jelzések egyaránt a gazdasági viselkedésre, az állapotok – a valószínűségi eloszlások – változására vannak hatással. A jelzések által módosuló állapotterben (változók) feltételezhető, hogy az információk önmagukban, de a közöttük értelmezett összefüggések segítségével képesek a cselekvések leírására. Így a **döntés leírása tulajdonképpen levezethető, mint a változók egy időbeli időponthoz kötött valószínűsége**. Ha ez így van, akkor az információk segítségével lehetővé válik bármely cselekvési teret, mint állapotteret egy modell keretében szorítani és ebben a modellezési térben a döntések sorozatán keresztül kísérleteket folytatni. Mivel az időpontokhoz kötött állapotok sorozataival kísérletek végezhetőek (ok-okozati kapcsolattal írható le viselkedések, struktúrák), így a modellre vonatkozóan például elemzéseket (múlt) vagy terv-tény hasonlítások alapján irányítási akciókat értelmezhetőek, stb. Tehát az információk a valóság és a modell közti gondolati átvitelt, az absztrahációt valószínűsítják meg. Tehát ha valaki úgy dönt, hogy a valóság valamely részével kapcsolatban nem szerez információt, akkor az a modellben nem szerepel, így arra vonatkozóan döntés nem születik.

Térjünk vissza e kérdésnél a térséghez. Mint ismeretes a térség gazdaságáról szóló információk – KSH, NAV, Önkormányzatok, vállalatok, adatszolgáltatásai – az államigazgatás igényei szerint elkészülnek és az állami döntésnél használják őket. Kérdés az, hogy a térség miért nem épít modellt és miért nem használja a már meglévő információkat. Nyilvánvaló így az információszerzésbe és feldolgozásba fektetett tőke a térség szintjén nem térül meg. A valóságról szóló információk által leírható viselkedések összessége – cselekvés, döntés, irányítás, tervezés, stb. – rendszer. A viselkedés nem más, mint az információk által leírt valóság elemei és az elemek között értelmezett kapcsolatok összessége.

A helyi gazdaságfejlesztés folyamatának (7.1. ábra) nyomon követése segít a további hangsúlyos kutatási kérdések (tervezés, finanszírozás, értékelés) rendszerezésében.

7.1. ábra: A helyi fejlesztési folyamat egyszerűsített modellje

Forrás: EC 1999. p. 100.

A helyi gazdaságfejlesztés folyamatának részletes vizsgálatát a 11. fejezetben részletezzük, itt csak a főbb irányokat és azok összefüggéseit mutatjuk be. A gazdaságfejlesztés kiindulópontjaként definiálni kell a helyi előnyeit és hátrányait, a helyi speciális problémákat, és fel kell becsléni a térség fejlődési potenciálját. A következő körben ki kell jelölni a fejlesztési irányokat (stratégia), majd meg kell határozni a célok eléréséhez szükséges beavatkozási területeket (pl. humán erőforrás-fejlesztés, vállalkozásfejlesztés), illetve ezek rögzítése után a részletesebb fejlesztési projekteket és az operatív programokat. Lényeges eleme a helyi fejlesztési folyamatnak a helyi szereplők és szervezetek bevonása, egyrészt az adott fejlesztési cél befogadása és támogatottságának biztosítása, másrészt pedig a szükséges helyi erőforrások és pénzügyi keretek előteremtése miatt. A vázolt folyamat fontos lépése a helyi fejlesztések, beavatkozások eredményének értékelése, esetenként mérése, és a visszacsatolási lehetőség biztosítása.

7.1.1. A tervezés szerepe a fejlesztés folyamatában

A tervezés (stratégiai menedzsment) lényegében végigkíséri az egész fejlesztési folyamatot. A siker érdekében a helyi gazdaságfejlesztés tervezése során biztosítani kell a részvételt, a megfelelő irányítást és a gazdaságfejlesztésért felelős szervezet legitimációját. A helyi szereplők teljes körű bevonása a gazdaságfejlesztés tervezésébe lehetetlen. Nyilvánvalóan olyan szervezetek, érdekcsoportok kiválasztásával kell megoldani a feladatot, amelyek jól reprezentálják a helyi közösség bizonyos csoportjainak érdekeit. A helyi önkormányzat általános

szereplője, legtöbbször szervezője a helyi együttműködéseknek. Az érdekcsoportok közül kihagyhatatlan az üzleti szféra, azon belül is a meghatározó (vagy hangsúlyozni kívánt) szektorokat képviselő szervezetek. Jó esetben az oktatási-képzési intézmények is részt vesznek a tervezés folyamatában, és az egyéb társadalmi, közösségi csoportok szintén hallatják a hangjukat. Minél több szereplő véleményét kell egyetlen tervben összefogni, annál nehezebb feladat az egyeztetés mechanizmusa, de annál nagyobb az esély az elfogadott terv általános támogatottságára. A kérdés az, hogy az érdekellentétek elvezethetnek-e egy egészséges kompromisszum megszületéséhez, azaz a terv elfogadásához. A részvétel kívánalma tehát optimalizálást követel meg a tervezés során a szereplők számát és a társadalmi vélemények reprezentációját illetően.

A helyi gazdaságfejlesztés tervezése során ki kell jelölni a gazdaságfejlesztés végrehajtásáért felelős szervezetet. Fontos, hogy ez a szervezet ne csupán a tervek elkészítéséért feleljen, hanem a végrehajtás legyen a legfontosabb feladata, legyen képes az érdekképviselőre, a különböző szereplők összefogására és a kitűzött célok elérésére. Lényeges a **helyi gazdaságfejlesztésért felelős szervezet legitimitációja** is, vagyis a helyi társadalom széles körének el kell fogadnia, hogy az a közösség, a közösségi jólét érdekében tevékenykedik. Ezért olyan fontos a többszereplős fejlesztési együttműködés ösztönzése, hiszen például a kereskedelmi kamaráról, vagy egy vállalkozói szervezetről az az általános vélemény, hogy az a vállalkozói érdekek képviselőjét látják el és nem a „közérdekét”. Miután a terv megrendelője és elfogadója, vagyis a helyi gazdaságfejlesztésért felelős szervezet létrejön, előtérbe kerülhet a tényleges fejlesztési tevékenység és az ezt támogató tervezési munka. A tervezés szakaszai:

- adatgyűjtés, adatelemzés
- gazdaságfejlesztési stratégia választása
- helyi gazdaságfejlesztési projektek definiálása
- akciótervek készítése
- projektrészletek kidolgozása
- átfogó fejlesztési terv készítése és végrehajtása
- visszacsatolás (BLAKELY–BRAHSHAW, 2002).

Az **első szakasz** során nemcsak a statisztikai adatok begyűjtése és elemzése a feladat, de fel kell mérni, hogy milyen problémákkal küzd a helyi gazdaság, milyen kapacitások, erőforrások állnak rendelkezésre és milyen lehetőségek rejlenek a helyi struktúrában. A külső források felmérése és a pályázatfigyelés is ebben a szakaszban zajlik. A **második lépés** a stratégiaválasztás. Definiálni kell az átfogó célokat, fel kell vázolni az estleges forgatókönyveket, majd részletes programokat kell kidolgozni arra vonatkozóan, hogy pontosan hogyan akarjuk elérni a célkitűzéseinket. Az akciótervekben az egyes projektekhez eszközöket rendelünk és kidolgozzuk a végrehajtásuk menetét. A projektrészletek már kiterjednek az apróbb részletekre is (kinek mi a feladata), és tartalmazzák a monitoringra illetve az értékelésre vonatkozó terveket is. Az átfogó fejlesztési terv teljes részletességgel tartalmazza, hogy mely szereplőnek, mikor, mit kell tennie, és persze mennyiért, illetve milyen forrásból. A projekt végrehajtása közben és után elengedhetetlen az ellenőrzés és az értékelés, és amennyiben lehetséges a szükséges korrekciókat be kell iktatni a végrehajtás folyamatába. Ha nem egy projektorientált szervezetről és annak a tervekészítéséről van szó, hanem egy stabil fejlesztő szervezet, vagy egy helyi önkormányzat tervezési tevékenységéről, akkor a visszacsatolás segíthet a közép- és hosszú távú tervek folyamatos felülvizsgálatában, illetve a projektvégrehajtás során szerzett tapasztalatok általános hasznosításában. Optimális esetben tehát a fejlesztés minden szakaszát végigkísérő tervezési tevékenység támogatja a helyi gazdaságfejlesztés sikerét, hiszen egy tanulási folyamatot eredményez, könnyebben ellenőrizhetővé, értékelhetővé teszi a tevékenységeket, és segít a szerteágazó erőforrások és célok koordinációjában.

A gyakorlatban ugyanakkor nem minden esetben készítenek terveket a fejlesztésért felelős szervezetek. Ugyanez igaz a fejlesztési szervezetekben tipikusan részt vevő helyi **önkormányzatokra** is, bár nemzetközi kutatások igazolják, hogy többségük készít fejlesztési

stratégiát. A helyi önkormányzatok fejlesztési stratégiájának elkészítésében részt vevő szereplők között megtaláljuk a (TECs) Képzési és Vállalkozási Tanácsokat (az önkormányzatok 37%-ánál), más helyi önkormányzatokat (27%), a kereskedelmi kamarákat (16%), a Továbbképző Testületeket (FE) (10%) és a Business Link-eket (13%). Az önkormányzatok 5-5%-ánál az elkészülő fejlesztési stratégiát ellenjegyezte egy főiskola vagy egyetem, valamely magánvállalkozás vagy alapítvány. Az esetek többségében (55%) azonban az önkormányzat maga készítette el a fejlesztési stratégiáját. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a partnerszervezetek közül is jelentős szerepet töltenek be más önkormányzatok, akkor vélelmezhetjük, hogy a helyi önkormányzatok a tervezést kormányzati feladatnak tekintik (BENNETT, 2000).

7.1.2. A finanszírozás nemzetközi kérdésköre

A finanszírozás kérdése mindig kritikus része a helyi fejlesztések folyamatának. A pénz jelenti ugyanis a legnagyobb problémát a legtöbb helyi önkormányzat és fejlesztési szervezet számára a helyi gazdaságfejlesztés során. Ennek oka, hogy általában „adományként” (**fundings**) és nem „megfinanszírozásként” (financing) értelmezik azt. Az adománygyűjtés egy projekt vagy egy helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezés számára azt a szemléletet takarja, hogy minden erőforrást elő kell teremteni (támogatások, pályázatok, önkormányzati, esetenként magánforrások) a projekt kivitelezéséhez és működéséhez. Ez a magatartás azonban könnyen elvezethet oda, hogy életképtelen projektekre komoly fejlesztési pénzeket fordítsanak. Ezeket, a helyi gazdaság által be nem fogadott kezdeményezéseket a helyi önkormányzat vagy fejlesztő szervezet a végtelenségig támogathatja majd, ha életben akarja tartani. A másik, piaci szemlélet ugyanakkor csak kiegészítő, indító támogatást ad a projekteknek a közösségi-magán forrásokból, a további forrásszükségletet pedig a működő projektnek kell „kitermelnie”, tényleges bevétel vagy profit generálásával, az életképessége bizonyításával (s így további kiegészítő források, támogatások megszerzésével). A helyi önkormányzatok szerepvállalása a helyi gazdaságfejlesztés finanszírozásában, illetve adománygyűjtési vagy projektfinanszírozási magatartás-választása több tényezőtől függ egyszerre. Meghatározó:

- a szabályozási háttér (a decentralizáció és az autonómia mértéke)
- az önkormányzatok pénzügyi forrásai, hitelszerzési lehetőségei
- az önkormányzati források szerkezete (kötött/szabad felhasználású)
- az önkormányzat vagyoni háttere
- az állami, tagállami, regionális gazdaságfejlesztési források mértéke és elosztásának módja
- a helyi önkormányzatok részvételi gyakorisága a közösségi-magán együttműködésekben, s ezáltal a magánforrás szerzési és további támogatás szerzési képességük alakulása
- a helyi önkormányzatok pályázati gyakorlata (ugyanis jelentős állami és nemzetközi pályázatok nyílhatnak meg előttük).

A fejlesztések ösztönzője, kezdeményezője, befogadója mindig az adott önkormányzat vagy az általa létrehozott gazdaságfejlesztő szervezet, ezért a biztos önkormányzati anyagi háttér elengedhetetlen feltétele a helyi fejlesztések elindulásának. Fontos kérdés, hogy mekkora összeg felett rendelkeznek a helyi önkormányzatok, ahogyan az is mennyire kötött ezeknek a kereteknek a felhasználása, illetve hogyan kell biztosítani a helyi szintnek az önkormányzati kötelező feladatok finanszírozását (kijárással, hatékony gazdálkodással, saját erő hozzájárásával), azaz mekkora és milyen kötöttségű forrás áll a helyi önkormányzatok rendelkezésére a helyi gazdaságfejlesztési beavatkozások kivitelezésére. A helyi önkormányzatok szabadon felhasználható forrásai és a saját bevételei a biztosítékok arra, hogy a helyi körülményekhez, feltételrendszerhez igazodó, a helyi igényeknek megfelelő, a helyi kapcsolati hálóra építő

fejlesztések megvalósulhatnak. Ehhez persze jó esetben hozzákapcsolódnak a külső, kiegészítő források is, pl. pályázati pénzek, magántőke, kockázati tőke.

A központi állami, tagállami és a nemzetközi szervezeti pl. Európai Unió (cél)támogatások veszélye, hogy eltéríthetik a helyi fejlesztési irányokat, főleg ha a tervezés nem elterjedt, vagy csak irányelvszerű tervezés folyik (az íróasztalfiókok számára készített tervekkel) a helyi önkormányzatoknál. Nem mindegy az sem, hogy milyen vagyoni háttérrel rendelkeznek az önkormányzatok, hiszen egy-egy projekthez sokszor elegendő az önkormányzati vagyon fejlesztési célú hasznosítása (telekbiztosítás, épületátadás stb.). Mivel ahány ország annyiféle önkormányzati és önkormányzati finanszírozási rendszer van, az önkormányzatok helyi gazdaságfejlesztési pénzügyi szerepvállalása nemzetközi szinten alig vagy egyáltalán nem összevethető. Ennek vizsgálata jó, ha egy országon belül elvégezhető. A továbbiakban éppen ezért egy-egy ország helyi gazdaságfejlesztési finanszírozási gyakorlatát tekintjük át, kihangsúlyozva a helyi önkormányzatok pénzügyi szerepvállalását.

Az **Egyesült Államokban** pl. a helyi gazdaságfejlesztés forrásai származhatnak a helyi önkormányzati általános vagy speciális (cél)alapoktól, a magántőke hozzájárulásaiból, tagállami és állami támogatásokból, a támogatott cégek díjfizetéséből és az önkormányzati vagyon újrahasznosításából származó bevételekből. Az 1980-as, 90-es években az Amerikai Egyesült Államokban a fokozódó helyi gazdaságfejlesztési szerepvállalás a kezdeményezésekhez használt pénzügyi eszközök bővülését is hozta. Ennek következtében a letelepülő és az új vállalkozások az ösztönzők olyan kombinációjával kerülnek kapcsolatba, amelyeknek a finanszírozási háttérét központi, tagállami és helyi kormányzati források biztosítják (Peters–Fisher, 1995). Ugyanakkor a tagállamok és a központi kormányzat nem játszanak meghatározó szerepet a helyi gazdaságfejlesztési akciók finanszírozásában. Egyrészt már az 1980-as évektől megfigyelhető a központi kormányzati támogatások csökkenése, s ezt a kiesést a tagállami és helyi önkormányzati források kompenzálták. E kompenzációnak köszönhetően a helyi gazdaságfejlesztésre fordított kiadások évről-évre növekedtek. A fentiek következményeként a helyi gazdaságfejlesztés finanszírozásának legfontosabb szereplőivé a helyi önkormányzatok és a public-private szervezetek váltak. Mivel az induló közpénzekkel egyenértékű, vagy azt meghaladó magántőke vesz részt a helyi akciókban, s a magánforrások biztosításának sem a további államtámogatás-szerzés a célja, gyakorlatilag megszűnt a kezdeményezések központi támogatástól való függése. Ez a tény már önmagában garantálhatja a helyi kezdeményezések sokszínűségét, helyi igényekhez való igazodását.

Nagy-Britanniában a helyi gazdaságfejlesztés területén helyzetbe hozott regionális fejlesztési ügynökségek elegendő szabad felhasználású források hiányában nem tudják megvalósítani a tényleges célkitűzéseiket, holott a legfontosabb feladatuk éppen a forrásszerzés (magántőke) és a hatékony erőforrás-felhasználás (koncentráció és koordináció) ösztönzése lenne (Fuller et al. 2002). Angliában és Walesben a helyi önkormányzatok kiadásaik 1,1–1,2 százalékát költik helyi gazdaságfejlesztésre és tervezésre. Ez önmagában nézve nem túlságosan magas arány, és a stabilitása is ellentmond a gazdaságfejlesztés területén tapasztalható növekvő befektetési igénynek. Ráadásul a helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések leginkább önkormányzati forrásokból jönnek létre, jóval alacsonyabb a külső források és a természetbeni támogatások aránya. Az önkormányzat ritkán finanszírozza teljes egészében a helyi kezdeményezést, a leggyakrabban a társfinanszírozás a jellemző és nagyon ritkán előfordul, hogy az önkormányzat csupán kölcsönt nyújt (Bennett, 1998). A tárfinanszírozás kérdéskörét végigjárva megállapítható, hogy az ezredfordulón a helyi gazdaságfejlesztési finanszírozási együttműködések legfontosabb szereplői a profitérdekelt magánvállalkozások voltak, csak őket követte a központi kormányzat és annak regionális hivatalai, valamint a helyi önkormányzatok.

Portugáliában a helyi önkormányzatok túlnyomó többsége csupán tapogatózó lépéseket tehet a helyi lehetőségek maximális kihasználásának elérésére, hiszen a gazdálkodásuk meglehetősen kötött, és forrásaik elenyésző része (adók, illetékek, engedélyek, díjbevételek) képződik helyben. Nagyon erős a helyi önkormányzatok központi forrásoktól való függése, s

mivel az, az 1980-as évektől kezdődően reálértékét tekintve fokozatosan csökkent, a helyi kezdeményezések iránya és „mértéke” egyre inkább a nemzetközi szervezetek (főként az EU) programjaitól függ (CHORIANOPOULOS, 2002, SYRETT, 1995).

Franciaországban a helyi önkormányzatoknak az önként vállalt feladatok pénzügyi háttérét kijárással kell előteremteniük, mivel a helyi források részaránya a költségvetésen belül nem számottevő (László, 1997). Őde vezethető vissza, hogy a fejlesztési források csupán 20 százalékát képesek a helyi önkormányzatok előteremteni. E fejlesztési forrásoknak csak egy része szolgál közvetlenül gazdaságfejlesztési célokat, ám a források eredete lehetőséget nyújt azok tetszőleges felhasználására, hiszen mind – az elosztását tekintve – a megyei prefektus döntési kompetenciájába utalt globális fejlesztési támogatás, mind pedig a forgalmiadó-visszatérítés szabadon elkölthető pénzeszközt jelent a helyi önkormányzatoknak. Franciaországban a céltámogatások rendszere sem ismeretlen, és a megyei, illetve regionális cél- és globális támogatások túlnyomó többsége is a helyi önkormányzatokhoz vándorol – fejlesztési forrásként (Kopányi, 1998).

Svédországban a helyi önkormányzatok kiemelkedő szerepet töltenek be a helyi gazdaságfejlesztésben, mivel az önkormányzati költségvetésben meghatározó arányban szerepelnek a helyi bevételek. Ez automatikusan nagyobb lakossági részvételt eredményez a helyi ügyek, főként a helyi gazdaságfejlesztés területén. A közpénzek esetében a helyi társadalmi ellenőrzésnek sokkal nagyobb szerep jut, és a helyi önkormányzat hatékonyabban képes a vállalkozói plusz források összegyűjtésére, a helyi igények felmérésére, a helyi gazdasági szereplőkkel való kapcsolattartásra. A helyi gazdaságfejlesztés forrásait a helyi önkormányzatnak a saját bevételeiből kell kigazdálkodnia, mivel az állam a szabadon felhasználható – úgynevezett block – támogatáson kívül egyéb fejlesztési forrást nem juttat a helyi szintre. A vállalkozó önkormányzatok modellje tehát Svédországban logikus következménye a főként önálló bevételekre hagyatkozó, sok feladatot ellátó, a helyi társadalom szervezésében fontos szerepet betöltő helyi önkormányzatok törvényi szabályozásának (KOPÁNYI, 1998). Az önkormányzatok létrehozhatnak ún. önkormányzati fejlesztési társaságokat, amelyek főként a megyei közigazgatástól kapnak pénzt, s amelyek kockázati tőkét nyújtanak az olyan, bizonyos kritériumoknak megfelelő kisvállalkozásoknak, amelyek a hagyományos hitelintézmények szigorú rostáján nem mennek át.

Lengyelországban a helyi önkormányzatok helyi gazdaságfejlesztési szerepvállalásának legfőbb akadálya a feladatellátáshoz nem igazodó finanszírozási háttér. Az önkormányzatok költségvetési nehézségei leginkább abból fakadnak, hogy az alacsony jövedelmű helyi lakosság minimális adóbevételekhez juttatja őket, s ez megnehezíti a hitelfelvételt is (YOUNG–KACZMAREK, 2000). A szabályozási környezet legvitatottabb elemei: a túl komplikált adórendszer, a helyi adók helyben maradó részének központi meghatározása, illetve a helyi adók alakításának korlátozott lehetősége, de kiemelt problémakör néhány szolgáltatási terület is (oktatás, úthálózat), ahol a döntéseket központi szinten hozzák meg, a finanszírozás azonban a helyi önkormányzatokra marad. Probléma továbbá, hogy a magántőke jellemzően távol marad a helyi kezdeményezésektől.

Szlovákiában szintén a helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések pénzügyi háttérének előteremtése jelenti a legfőbb problémát. A helyi önkormányzatok állami támogatásoktól való erőteljes függésük, illetve a szabad felhasználású források (helyiadó-, díjbevételek) rendszertelen és elenyésző volta miatt jórészt kihasználatlanul hagyják azt a törvény adta lehetőséget, hogy pénzügyi támogatást nyújtsanak helyi vállalkozások (közszolgáltatások, vállalkozásfejlesztés, foglalkoztatás területeken), illetve önkormányzati célszervezetek számára (BUSEK, 2005).

Csehországban a helyi önkormányzatok saját hatáskörükben alakíthatják a helyi díj- és adóbevételeik (vagyonadó) nagyságát, beruházásaik finanszírozására pedig hitelt is felvehetnek, ugyanakkor a bevételeik többségére nincs ráhatásuk, így korlátozott finanszírozási szabadsággal rendelkeznek (JAHODA ET AL. 2006).

Bulgáriában a helyi önkormányzatoknak minimális ráhatásuk van a saját bevételeikre. Míg a helyi önkormányzatoknak nincs adókivetési, adó-megállapítási joguk (vannak viszont

helyben maradó adók), a helyi díjtételeket és a helyi szolgáltatások árát szabadon alakíthatják, bár ebben az esetben is korlátot képeznek a tradíciók (a szolgáltatások tradicionálisan alacsony ára) és az alacsony helyi jövedelmek. Mindez azt determinálja, hogy ugyancsak korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek a helyi gazdaságfejlesztési beavatkozások terén (ALEXANDROVA, 2006).

Lettországbán és Litvániában a helyi adók teljes hiánya (központi szabályozása), **Észtországban** a helyiadó-bevételek elenyésző volta, illetve a Balti államokban jellemző alacsony egyéb saját bevételi (saját gazdasági tevékenység, díjak, bírságok) arány megkérdőjelezi a helyi önkormányzatok tényleges helyi gazdaságfejlesztési mozgásterét (TRASBERG, 2006), ezért a helyi fejlesztéseket a külső (állami, uniós és egyéb nemzetközi) támogatások lényegében determinálják.

7.1.3. A helyi gazdaságfejlesztés értékelése

Az értékelés az egyes közpolitikákhoz hasonlóan a helyi gazdaságfejlesztés végrehajtásának is lényegi eleme. A helyi gazdaságfejlesztési beavatkozások értékeléséhez ugyanakkor teljesen más módszertan szükséges, mint amilyeneket a közpolitikák esetében alkalmazhatunk. Az elméleti síkon folyó beavatkozás/be nem avatkozás kérdés eldöntését nagyban támogathatná a policy, projekt- és programértékelés megfelelő módszertanának kidolgozása. Eközben a helyi gazdaságfejlesztési szereplők és a helyi társadalom tagjai részéről egyre inkább megfogalmazódik az igény a helyi kezdeményezések, a helyi programok és projektek, sőt a helyi gazdaságpolitika értékelésének gyakorlati alkalmazására. A helyi kezdeményezések többségénél közpénzek kerülnek felhasználásra, amelyek elköltéséről a helyi politikusoknak számot kell adniuk, így elengedhetetlen olyan értékelési technikák kidolgozása, amely alkalmas az elköltött „adóforintok” hatékonyságának mérésére. A helyi politika számára azonban olyan „kvázi” értékelési eljárások is az újraválasztás biztosítékai lehetnek, amelyek a helyi erőfeszítések nem mérhető „sikerességét” ecsetelik. Ezek az eljárások ugyanakkor nem elégítik ki a helyi társadalom tagjainak kíváncsiságát, így új, meggyőző módszereket kell találni. A gazdaságfejlesztési beavatkozások egy részénél a magántőke is szerepet vállal, s ezzel egy olyan szereplő lép színre, akinek a tőkemegtérülés és a hatékonyság vizsgálata evidencia. Az igény, a helyi gazdaságfejlesztési folyamat sikerességének, hatékonyságának értékelésére tehát egyre erőteljesebben jelentkezik, ám a gyakorlat nem igazodik az elvárásokhoz. A következő helyi gazdaságfejlesztési értékelési típusokat különíthetjük el:

- projektértékelés
- programértékelés (pl. LEADER)
- folyamatértékelés vagy
- policy-értékelés.

Egy másik csoportosítás szerint beszélhetünk:

- ex ante
- interim vagy
- ex post értékelésről.

Az értékeléssel foglalkozó szakirodalom különösen fontosnak tartja az értékelés hozzáigazítását az alkalmazás, adott esetben a helyi gazdaságfejlesztés területéhez, illetve az értékelés céljához, típusához (ex post, ex ante, interim), a program tervezőihez, végrehajtási menedzsmentjéhez, az értékelést végzők helyzetéhez, személyéhez. Mérlegelni kell továbbá a hatások mérhetőségét és a kedvezményezettek elvárásait is (Pálné Kovács, 2002). Ennek megfelelően speciális helyi gazdaságfejlesztési értékelési technikák és módszerek kerültek kidolgozásra. Ilyenek például:

- a vállalati magatartásvizsgálat

- a közösségi hatás vizsgálat
 - nem véletlenszerű kontrollcsoport-kiválasztás
 - véletlenszerű kontrollcsoport-kiválasztás
 - kontrollcsoport nélküli vizsgálat (reflektív v. árnyékolt kontroll)
- és a hatékonyságmérés, költség-haszon elemzés.

Nem is annyira a helyi gazdaság fejlesztése érdekében alkalmazott ösztönzők helyi közösségi hatásaival kellene foglalkozni, hanem a vállalatokra, a piacra kifejtett hatásokkal, ezért a vállalati magatartásvizsgálatnak mint értékelési módszertannak fel kellene váltania a gyakorlati használatban sokkal elterjedtebb költség-haszon elemzéseket és közösségi hatásvizsgálatokat. A költség-haszon elemzés hátránya, hogy csak abban az esetben használható, ha a költségek jól definiálhatóak és mérhetőek, valamint az eredmények is számszerűsíthetők. Ez az optimális állapot azonban csak ritkán fordul elő a valóságban. A közösségi kezdeményezések hatásvizsgálatának is vannak hátulütői:

- Egy beavatkozás nem különíthető el egyértelműen és/vagy kellően összetett lehet, így tulajdonképpen nem azonosítható a beavatkozás előtti és utáni időszak.
- A hatások jelentős késlekedés után is jelentkezhetnek.
- A hatások mérése nem egyszerű feladat, különösen akkor, ha a magatartás és a várakozások megváltoztatásáról van szó.
- A legjobb hatásmérők sem használhatók automatikusan, minden a körülményektől és a környezettől függ.
- Mivel szinergikus hatásokról van szó, az egyes hatótényezők elkülönítése nem egyszerű. Nehéz elkülöníteni a helyi beavatkozás hatását a külső hatásokétól.
- A hatások kisugározhatnak a térben – időnként jelentősen túlszárnyalva azokat a határokat, amelyeket egy vizsgálat során a kutatók kijelölnek.
- A hatások térbeli elterjedése befolyásolhatja a kontrollcsoport eredményeit is – lehet, hogy egy másik, nem vizsgált beavatkozás hatásai mutatkoznak meg az elemzés során.
- Az emberek, idő közben elhagyhatják a térséget, s ez megnehezíti a programok teljes hatásának felmérését (mivel jelentős haszon realizálódhat az egyéneknél) (Galster et al., 2004).

A fenti módszertani nehézségek azonban nem akadályozhatják meg, hogy bizonyos modellfeltevésekkel és az eljárás korlátainak ismeretében az elemzők és/vagy a politikai döntés előkészítők valamilyen értékelési eljárást lefolytassanak. **Összegezve, a gazdaságfejlesztés értékelése lényeges kérdése a helyi gazdaságfejlesztési folyamatnak, hiszen ezen értékelés segítségével dönthetik el a döntéshozók, hogy vajon hatékony beavatkozásokat végeztek-e a tevékenységük során, illetve milyen irányba kellene elmozdulni a kezdeményezések sikere érdekében.** Ugyanakkor láthattuk, hogy az értékelés izgalmas kérdése mögött még nem áll kiforrott módszertan, így ezen téma további kutatása fontos lehet. A helyi gazdaságfejlesztés folyamatából három, önmagában is izgalmas területet emeltünk ki. Ezek közül az értékelés kérdéskörének további (elméleti és empirikus) vizsgálatát a jövőbeli feladatok közé soroltuk, míg a tervezés és a finanszírozás elméleti hátterének és nemzetközi gyakorlatának áttekintése segített a hazai helyi gazdaságfejlesztési gyakorlat alaposabb feltérképezésében. A tervezés nemzetközi gyakorlatából felhozott példák igazolták azt a felvetésünket, hogy a magyar gyakorlat vizsgálata során erre a területre is oda kell figyelnünk. Nem mindegy, hogy milyen tervek (időtáv, célterület) alapozzák meg a helyi fejlesztéseket, ahogyan az sem, hogy ki készíti, illetve készítteti őket, kik vesznek még részt a folyamatban, illetve mennyire determinálják a tényleges beavatkozásokat az elkészült tervek. A helyi kezdeményezések egyike sem képzelhető el a megfelelő pénzügyi háttér biztosítása nélkül. A helyi beavatkozások finanszírozási jellemzői azonban túlmutatnak a közpénzek biztosításának egyszerű követelményén, hiszen jó esetben nem a kormányzati és önkormányzati források lesznek a kezdeményezések kivitelezhetőségének és egyúttal életképességének biztosítékai, hanem a magánforrások. Ezek megszerzésének képessége azonban

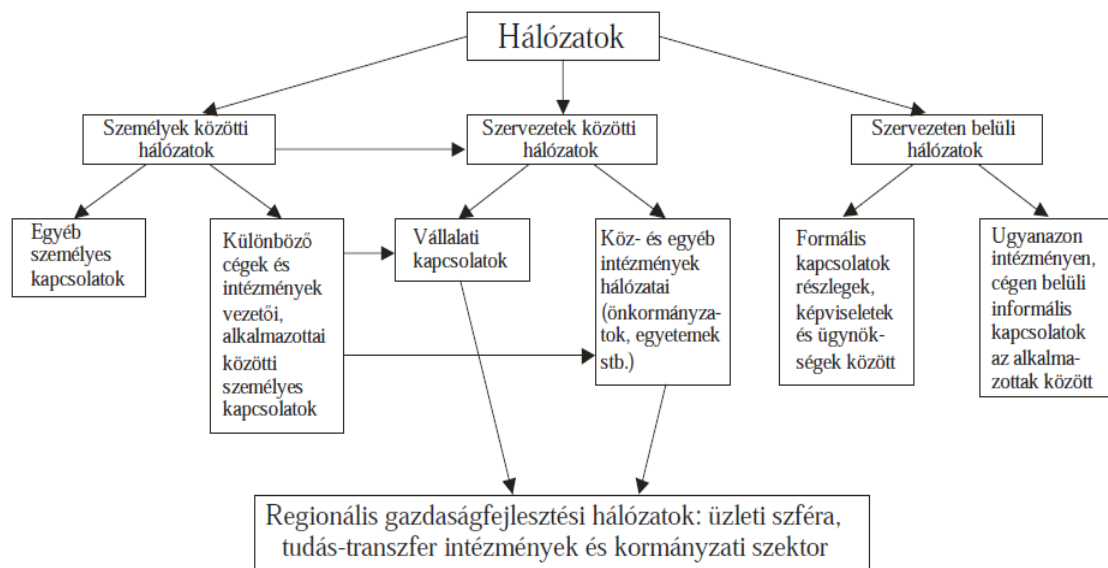
függ a szabályozástól, az együttműködési gyakorlattól, a gazdaságfejlesztési szervezetrendszerrel és a társadalmi jellemzőktől. Előfordul, hogy a közpénzek (zömében központi kormányzati támogatások) dominálnak a helyi kezdeményezések finanszírozásában, ahogyan az is, hogy a nemzetközi (EU, OECD) támogatások túlsúlya érvényesül. A hazai települések szempontjából az optimális mégis a magánforrásokon alapuló helyi gazdaságfejlesztési gyakorlat elérése lenne.

7.2. A regionális (térségi) gazdaságfejlesztés hazai trendjei

Mint említettük, a **klaszteralapú helyi gazdaságfejlesztésben nincsenek bevált receptek**, hanem helyben kell mindig egy „versenystratégiát” kidolgozni, sok esetben versenyezve nemcsak távoli, hanem a szomszédos térségekkel is. Emiatt a térségen kívüli tanácsadó szervezetek csak ötleteket és tapasztalatokat képesek megosztani, avagy segíteni tudnak, kiegészíteni, lektorálni stb. a fejlesztési koncepciókat, de azokat csak a helyiek képesek kidolgozni. A gyorsan változó feltételekhez, új kihívásokhoz, a versenytársak lépéseire való folyamatos reagálás a helyi szereplők aktív együttműködését igényli, egyébként lassan és megkésve születnek a válaszok, ami előrevetíti a térség leszakadását.

Nem az anyagok megírása a lényeg (az internetről számtalan koncepció letölthető), hanem a valódi fejlesztési érdekek felismerése, a felmerülő (személyes) érdekellentétek kezelése, a menet közbeni változások rugalmas rendezése stb., azaz a gazdaságfejlesztési elképzelések folyamatos menedzselése, amit csak az állandóan ott élő hiteles egyének és elfogadott szervezetek képesek elvégezni. Azaz mindenhol ki kell alakítani a **helyi gazdaságfejlesztést koordináló, szervező és folyamatosan menedzselő szereplői kört**. Az alulról szerveződő regionális hálózatot a területi egységek közötti verseny potenciális résztvevőinek azon helyi csoportjai alkotják, akik a **gazdasági fejlődésre közvetlenül hatást tudnak gyakorolni**, akik tenni is tudnak a régió gazdasági fejlődéséért. Vannak olyan szervezetek és csoportok, amelyek nagyon fontos helyi érdekeket jelenítenek meg (szociális és vallási szervezetek, szakszervezetek stb.), de fő szerepük nem a gazdasági fejlődést elősegítő programok kidolgozása és végrehajtása. Ezen szervezetek nem a gazdaságfejlesztési koncepció és stratégia kidolgozásában vesznek részt, hanem az egyes verziókat véleményezik az általuk képviselt rétegek érdekei és szempontjai alapján.

A régiókban nagyon sokféle, eltérő felépítésű és összetételű hálózat működik (7.2. ábra). A hálózatokat többféleképp lehet tipizálni, a területi egységek közötti verseny szempontjából megkülönböztethetjük a személyek közötti, a szervezetek közötti és a szervezeteken belüli hálózatokat. Mind a három hálózat-típus fontos szerepet tölt be egy-egy régió fejlődésében. Viszont a területi egységek közötti versenyben nem elkülönült egyéni érdekek jelennek meg, hanem bizonyos aggregált érdekek, olyan intézményesült érdekek, amelyek lehetővé teszik a **tudatos közösségi beavatkozást** a spontán gazdasági folyamatokba. Ezeket a közösségi érdekeket megjelenítő, a gazdasági fejlődésre hatást gyakorló szervezetek közötti hálózatok jelentik a **regionális/helyi gazdaságfejlesztési hálózatok** lényegét. A **szervezetek közötti hálózatok** két eltérő sajátosságokkal bíró típust alkotnak: vállalati kapcsolatkból felépülő (profit-orientált) hálózatokat és intézmények (nonprofit) hálózatait (SPRENGER, 2001). A **vállalatok közötti hálózatok** két nagy típusa különíthető el a koordinációs mechanizmusok szerint, az egyik a vertikális hálózatok (nagyvállalat és beszállítói hálózata), a másik a KKV-k horizontális hálózatai.

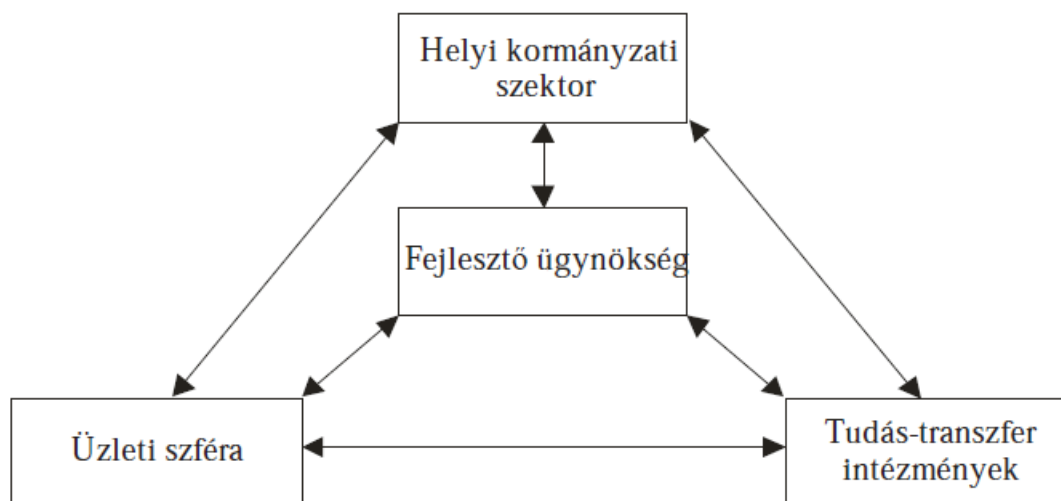
7.2. ábra: Az alulról szerveződő regionális/helyi gazdaságfejlesztési hálózatok általános szerkezete

Forrás: Lengyel 2010.

Az **intézmények közötti hálózatok** pedig kormányzatok, hatóságok és intézményeik hálózataiból, valamint a **tudás transzfert** megvalósító intézmények (egyetemek, fejlesztő ügynökségek stb.) kapcsolatrendszeréből áll. A két alaptípus az időtáv szerint is elkülönül, amíg a vállalati együttműködések gyorsan változhatnak, addig a közintézmények általában stabilan fennmaradnak és lassan módosulnak működési szabályaik. Az alulról-szerveződő regionális gazdaságfejlesztési hálózatok három részből állnak, amelyek eltérő érdekeket jelenítenek meg: **vállalkozások, tudás transzfer intézmények és helyi kormányzatok**. Mint említettük, nem egyedi vállalkozásokról van szó, hanem a vállalkozások valamilyen egyesületéről, kamarájáról, szövetségeiről stb., amelyek valamilyen intézményesült iparági, szakmai érdekeket jelenítenek meg. A tudás transzfer intézmények a munkaerő képzésében és felkészítésében vesznek részt, információkkal látják el a gazdasági szereplőket, illetve intézményi háttérét alkotják az innovatív kezdeményezéseknek (dinamikus agglomerációs előnyök kialakítása miatt).

A három eltérő csoport más-más érdekeket jelenít meg, azaz lényegében **ellensúlyokat képeznek a regionális hálózatban**, előrevetítve a konfliktusokat. Főleg az önkormányzatok döntéseinél szükséges a vállalkozói érdekek megjelenítése, nehogy egy-egy hivatal olyan öncélú fejlesztései valósuljanak meg, amelyek nem segítik elő a gazdasági fejlődést. De ugyanígy szükséges a vállalkozói elképzelések kontrollja is, pl. környezetvédelmi szempontból, avagy a munkavállalók védelme miatt. A tudás transzfer intézmények is hajlamosak olyan képzésekre, kutatásokra, amelyek nem a helyi gazdasági szereplők elvárásainak felelnek meg. A regionális hálózat lehetővé teszi, hogy a három szereplőcsoport együttműködése során az állandóan újratermelő konfliktusokat, érdekellentéteket feloldva olyan kompromisszumok szülessenek, amelyek elősegítik a régió kiegyensúlyozott fejlődését. A területi versenyre való reagálást, a résztvevők együttműködéseit, koordinációs mechanizmusait, az állandóan megújuló kihívásokhoz való sikeres alkalmazkodást, a gyakran változó szereplők közötti koordinációt napjainkban ezek a helyi hálózatok képesek sikeresen ellátni. A helyi hálózat lényegében egy olyan **koordinációs folyamat**, amelyben a résztvevők, vagy a résztvevők csoportjai együttműködnek egy kitűzött cél megvalósításában, amely cél közös meggyőződésből, avagy közös vízióból (jövőképből) ered. Ez a folyamat nem formálisan megkötött szerződéseken alapul, hanem a bizalmon, a partnerségen és a meggyőződésen, hogy a kistérségen belül az együttműködés mindenkinek előnyös lesz.

A helyi hálózat „lelke” a jól működő kapcsolatrendszer, az állandósult párbeszéd a résztvevők és különböző csoportjaik között, amely együttműködés lehetővé teszi az esetleges érdekellentétek, konfliktusok feloldását is. A regionális/helyi gazdaságfejlesztési hálózat a közismert Triple Helix modell egyféle gyakorlatias megvalósítását jelenti. Azaz a kormányzatok, ágazatok és tudományos közösségek (egyetemek) összehangolt működését, az új kihívásokra adott egyeztetett válaszokat.

7.3. ábra: Az alulról-szerveződő regionális gazdaságfejlesztés „négy lába”

Forrás: Lengyel, 2010.

A fellépő érdekellentétek, ellentmondások feloldására, az együttműködés koordinálására célszerű létrehozni a „**regionális gazdaságfejlesztési bizottságot**”, mégpedig jelentős mozgásterrel. Ebben a bizottságban a helyi partnerség alapján **négy egyenrangú helyi partner tudatos együttműködésére** van szükség („a helyi gazdaságfejlesztés négy lába”), amelyek az alulról-szerveződő regionális gazdaságfejlesztés hálózatának magját alkotják (7.3. ábra):

- **Helyi kormányzati szektor:** főleg a helyi önkormányzatok vezetése és gazdasági intézményeinek képviselői.
- **Üzleti szféra:** nálunk elsősorban a gazdasági kamarák, vállalkozói szövetségek, szakmai testületek képviselői.
- **Tudás-transzfer intézmények:** közép- és felsőoktatás, szakképzés, átképző intézmények, technológiai transzfer szervezetek stb. képviselői.
- **Fejlesztő ügynökségek:** részben kormányzati, részben üzleti jellegű ügynökségek.

Ez a négy szereplői kör, ha képes együttműködni, akkor hatékonyan, gyorsan és a település- és területfejlesztési szempontokat és előírásokat is mérlegelve szervezheti a klaszteralapú helyi gazdaságfejlesztést. Egyedül a **helyi kormányzatok és hivatalaik** nem tudnak sikeres gazdaságfejlesztési programokat kidolgozni és végrehajtani, nekik nem is az a feladatuk. Az önkormányzati munkaszervezetekkel mindenképpen együtt kell működni a stratégiai partnereknek, az oktató és képző intézményeknek és a vállalkozások képviselőinek. Az önkormányzati hivatalok és szakértők azért is szükségesek, mivel területrendezési, igazgatási, műszaki, jogi stb. ismeretekre szükség van.

A tudás-transzfer intézmények között fontosak az oktató és képző intézmények, közülük mindig a **munkaerő-piaci képzéseket** folytatókat kell felkérni, azaz szakképző intézményeket, főiskolákat és egyetemi részlegeket. Nyilván csak olyan intézményeket, amelyek a versenyszférának képeznek munkavállalókat, illetve folytatnak átképzéseket, nem pedig a közszférának. Ezen három stratégiai partner együttműködésének **koordinálását** pedig célszerű egy felkészült szakmai csapatnak, **fejlesztő ügynökségnek** kell menedzselnie moderátorként. A

fejlesztő ügynökség azért lényeges, hogy szakmai szempontok alapján és teljesítmény elv szerint menedzselje a folyamatot, koordinálja az együttműködést, betartassa a határidőket stb. Egy fejlesztő ügynökség nincs kitéve a politikai vitáknak, illetve nem eléggé hatékony működés esetén leváltható és egy másik ügynökség bízható meg ezzel a feladattal (míg egy önkormányzati osztály, avagy bizottság nehezen váltható le). Továbbá két partner, két „láb” (vállalkozások, tudás-transzfer intézmények) nem tudnak időt, pénzt és energiát szánni a stratégia kidolgozására, hanem csak véleményeznek és meglevő információikat, tapasztalataikat oszthatják meg.

Ellenőrző kérdések:

1. Sorolja fel a tervezés szakaszait!
2. Mit nevezünk fundingnak?
3. Sorolja fel az alulról-szerveződő regionális gazdaságfejlesztés hálózatának alkotó magjait!

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Fogalmazza meg a gazdaságfejlesztésben a tervezés szerepét!
2. Fogalmazza meg a gazdaságfejlesztésben az alulról való építkezés fontosságát!
3. Fogalmazza meg a gazdaságfejlesztésben a finanszírozás szerepét!

8. A gazdaságfejlesztés támogatáspolitikai összefüggései

A gazdaságfejlesztés támogatáspolitikai összefüggései című fejezetben elsődlegesen a gazdaságfejlesztés érintett témaköreivel és eszközeivel ismerkedhet meg az olvasó. Ezt követően a regionális politika cél-és eszközrendszere, a Gazdaságfejlesztési Operatív Program kapcsolatrendszere, a stratégiai irányvonalak és konkrét fejlesztési irányok kerülnek bemutatásra, melyekhez szorosan kapcsolódnak a Regionális Gazdaságfejlesztés és menedzsment gyakorlati jegyzetében olvasható ide kapcsolódó részek. A fejezet a gazdaságfejlesztés támogatáspolitikájának forrásaival zárul.

A helyi gazdaságfejlesztési beavatkozásokat – azok sokszínűsége okán – sokféleképpen csoportosíthatjuk. A hazai viszonyokat figyelembe véve három szempontot emelünk ki:

- **Források szerint**

A helyi gazdaságfejlesztési beavatkozások forrásait tekintve alapesetben elsősorban helyi erőforrásokból és helyi eszközökkel valósulnak meg, jellegüktől és léptéküktől függően azonban fontos lehet a külső finanszírozás is. A külső források leginkább a helyi gazdaságfejlesztés „beindításához” szükségesek, segítve a folyamatot, de hosszú távon fokozottan érvényesülnie kell annak, hogy a közösség saját erőforrásai játsszák a döntő szerepet. A projektek megvalósításának pénzügyi feltételei között az a kritérium hangsúlyos, hogy hosszú távon (és ez jellemzően nem 1-2 éves távlatot, hanem 8-10 éves időszakot jelöl) megfigyelhető-e a fokozatos elmozdulás az önfinanszírozás, megtérülés felé, hogy idővel önállódnia tud-e a projekt a külső forrásoktól. A körültekintő pénzügyi tervezés során elsődleges prioritásként kell, hogy megjelenjen a támogatásoktól való fokozatos függetlenedés, a támogatásoktól való függőség csapdájának elkerülése, a projektek saját lábra állása, hosszú távon a pénzügyi fenntarthatóság szükségessége.

- **Területi szintje és térségi jellege szerint**

A helyi gazdaságfejlesztés területi vetülete a helyi szint. Ez alatt – a korábban írtak szerint – nemcsak a településeket, nagyobb városok esetében a településrészeket értjük, hanem a bizonyos települések összességéből álló kisebb térségeket (mikro- vagy kistérségeket), esetenként a nagyobb téregységeket is. Bizonyos szakirodalmi értelmezések szerint a helyi gazdaság regionális és nemzeti szinten is értelmezhető. Térségi léptékben megkülönböztethetünk például városi(as) és vidéki(es) térségeket, vagy település együtteseket, nagyvárosi agglomerációkat is, amelyek esetében a helyi gazdaságfejlesztés során eltérő súlypontok, eltérő beavatkozási típusok, eltérő eszközök kerülhetnek előtérbe. Más-más adottságokkal rendelkeznek az alföldi vagy hegyvidéki térségek, de az aprófalvas, tanyás területek, vagy a nemzetiségi térségek is. A helyi gazdaságfejlesztés eltérő lehetőségei és szükségletei értelmezhetőek városon belüli dimenziókban is: példaként említhetők a leromlott városrészek vagy a kiürülő városközpontok. A helyi gazdaságfejlesztés vonatkozásában elkülönülnek a városi és vidéki területek. Ennek nagyrészt az az oka, hogy a hazai és az európai területfejlesztésben is elkülönül – sajnálatos módon – a vidék- és a városfejlesztés témaköre, ami a politikai, stratégiai szinten túlmenően kihat a támogatási források dedikálásán és a pályázati lehetőségeken keresztül a megvalósított projektek szintjére. Emellett e két „lokalitás” minőségi különbségei is szerepet játszanak a városvidék kettősségben. A helyi gazdaság általában a város és a falu hagyományos együttműködésének terepe. Tudományos és szakmai körökben egyre hangsúlyosabban jelentkezik a város-vidék kapcsolatok megújításának szükségessége, az intézményesített megoldások igénye. A városokat és környezetüket integráns egységként kezelő megközelítés politikai, retorikai szinten már megjelent az uniós és a hazai területfejlesztési gondolkodásban. A város-vidék gazdasági együttműködés egyaránt érdeke a városoknak és a kisebb településeknek. Ennek

megfelelően számos próbálkozást találunk a különböző országok és városok gyakorlatában, amelyek a város-vidék kapcsolatok harmonizálását, egységes kezelését célozzák, de egyelőre nincsenek kikristályosodott európai válaszok, minták. A városok történelmi léptékben mindig is központjai voltak tágabb környezetüknek: a kereskedelem (vásár, piac) és a hatalom centrumaiként meghatározták tágabb térségüket. A városok és vidékük összekapcsoltsága az elmúlt évtizedekben tovább fokozódott, amit a motorizáció terjedése, a lakó- és munkahely térbeli különválása, a területi munkamegosztás elmélyülése, az urbanizációs folyamatok felgyorsulása tovább erősített. A zsúfoltabbá váló nagyvárosok mellett egyre inkább szükség van a tiszta környezetet, élelmiszertermelést, rekreációt, ökológiai funkciókat biztosítani képes rurális és természeti területekre. A vidéki településeken előállított termékek jelentős részben a városokban értékesíthetők, a városokban élők jelentik az elsődleges felvevő piacot. Éppen ezért a városi központ és környező térsége egymást kiegészítő szereppel rendelkeznek. Ez a komplementaritás lehetőséget teremt a helyi gazdaságfejlesztés tekintetében is.

- **Jellege szerint**

A helyi gazdaságfejlesztési beavatkozások lehetnek kézzelfogható, fizikailag megjelenő beruházások, fejlesztések, valamint fizikai formában meg nem jelenő, szellemi beruházások is, például szemléletformálás, tudatosság növelése. Mindkét csoport szerves részét képezi a helyi gazdaság fejlesztésének, más-más tekintetben, de egyaránt szükségesek ahhoz, hogy az adott térség önmaga hozzájáruljon gazdasági lehetőségeinek megteremtéséhez, kiaknázásához, ezzel javuljon a helyi közösség társadalmi kohéziója, életszínvonala. Ideális esetben a fizikai és szellemi beruházások/fejlesztések „optimális” aránya valósul meg, nem pedig szűk keresztmetszetek keletkeznek. Nem elég például jó minőségű helyi termékeket előállítani és ezeknek értékesítési helyszíneket biztosítani, hanem szükség van e termékek helyi keresletének megteremtésére is. A tudatos fogyasztásra ösztönözve nem hagyható el a helyi lakosok szemléletének formálása sem.

8.1. A gazdaságfejlesztés témakörei és eszközei

A helyi gazdaság humán, pénzügyi vagy infrastrukturális eszközökkel egyaránt fejleszthető. A leghatékonyabb, ha minél több eszközt és módszert alkalmazunk, amelyek egymásra épülve egy következetes programmá állnak össze. Az alábbiakban a legfontosabb eszközöket gyűjtöttük egybe, melyek közt fontossági sorrend nem állítható. Az ember, társadalmi lényé válásának kezdetétől megszervezi földrajzi környezetének használatát és működtetését. A céltudatos emberi tevékenység a tér különböző elemeinek, szintjeinek (a természeti környezet, a gazdaság és a kulturális-szellemi szféra) használatára, ellenőrzésére és értékelésére, a különálló térbeli szervezetek kapcsolatainak a megszervezésére irányul a társadalmi szükségletek kielégítésének céljából. Figyelembe véve a jelenlegi gazdasági helyzetet, támogatáspolitikák összefüggéseit, mindenképpen úgy gondoljuk, hogy az Európai Unió gazdaságfejlesztési koncepciójához a jelenlegi regionális politika szolgált leginkább fejlesztési forrásokat. A továbbiakban ezen összefüggések feltárását igyekszünk megtenni.

8.1.1. A regionális politika cél és eszközrendszere

A **regionális fejlesztés feladata** a területi adottságok, lehetőségek és a térelemek közti kölcsönkapcsolatok törvényszerűségeinek feltárása és hasznosítása révén a társadalmi alapfunkciók gyakorlásához szükséges kedvező feltételek megteremtése (más szóval a lakossági életkörülmények javítása) a társadalmi méltányosság és igazságosság elve (vagyis az életkörülményekben megmutatkozó objektív különbségek mérséklési szándéka) érvényesítésével.

Modern piaci viszonyok között a **regionális fejlesztés hosszú távú céljai** a következők (Faragó, 2004):

1. Munkaalkalmak teremtése, a munkanélküliségi ráták mérséklése.
2. A túlnépesedett városközpontokra nehezedő demográfiai nyomás csökkentése.
3. A nemzeti erőforrások hatékony hasznosítása.
4. A régiók közti indokolatlan fejlettségi különbségek mérséklése.
5. A regionális kultúrák és identitás megőrzése, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek lakta területekre.
6. A népesség és a környezet egyensúlyának a megőrzése, illetve helyreállítása.

E célrendszer természetesen térben és időben eltérően érvényesül, a különböző tértípusok fejlesztésében az egyes elemek más-más kombinációja képzelhető el. A fejlesztési célok megvalósításához eszközökre van szükség. A területfejlesztés eszköztára sokfajta elemet tartalmaz, alkalmazásuk a gazdaságpolitikai irányzatoknak megfelelően országonként és a területi fejlődési problémák milyensége szerint régióként változatos lehet. **A regionális fejlesztési célok megvalósítása általában az alábbi eszközökkel történhet:**

- 1) **Pénzügyi ösztönzők** (tőkejuttatások, költségvetési támogatás, kedvezményes hitelkonstrukciók, kamatkedvezmények, adókedvezmények, gyorsított értékcsökkenési leírás, munkaerő-mobilitási- és átképzési támogatások)
- 2) **Központi szabályozás** (területileg körülhatárolt fejlesztési korlátozás, tevékenységek visszafejlesztése, áttelepítése, területi tervezés és programozás, állami tulajdonú vállalatok alapítása, állami megrendelések preferálása, az állami intézményrendszer decentralizálása, növekedési pólusok, fejlesztési területek kijelölése)
- 3) **Infrastrukturális beruházások** (a gazdaságfejlesztés kedvező környezetének komplex alakítása: energetikai rendszer, vízellátás, közlekedési hálózat, ipari parkok, kutatási-fejlesztési kapacitás, szakemberképzés, pénzügyi-gazdasági-piaci szolgáltatások fejlesztése).

A gazdaságfejlesztési feladatok végrehajtását, az általános célkitűzések regionális adottságoknak megfelelő részletes kifejtését, a fejlesztési eszközök kiválasztását és alkalmazását vertikálisan és horizontálisan tagolt intézményrendszer végzi. Az állami szerepvállalás fokozódásával, a gazdaságfejlesztési feladatok számának gyarapodásával, a fejlesztésbe bevont térségek méretének és körének változásával és az eszközök választékának bővülésével párhuzamosan differenciálódott a területfejlesztés szervezeti rendszere. Kezdetben a néhány kisebb térségre kiterjedő feladatokat valamely központi szervezet kiegészítő tevékenységként képes volt megszervezni. Az 50-es évtizedtől azonban már központi kormányzati szervek alapfeladatul kaptak gazdaságfejlesztési funkciókat, kiépültek a központi hatóságok dekoncentrált területi intézményei, egyre több feladatot vállaltak magukra a regionális és a helyi önkormányzatok, és pozíciókhoz jutottak a döntés-előkészítésben a területfejlesztés más szereplői (érdekképviseltek, társadalmi mozgalmak, nemzetközi szervezetek) is. A térbeli gazdaságfejlesztés tehát e században fontos sokszereplős tevékenységgé fejlődött. Ma már valamennyi fejlett országban a térelemek és a területi struktúrák fejlesztésének céljait, az ezek megvalósításához szükséges eszközök és intézmények összességét felölelő, önálló **regionális politikáról** beszélhetünk.

A regionális politika, vagy más néven – gazdasági, társadalmi és területi – kohéziós politika célja az Unió belül meglévő regionális fejlettségbeli különbségek mérséklése, az életszínvonalbeli eltérések csökkentése. Az Európai Unió célja az „egység a sokféleségben” elvvel összhangban nem az adottságbeli különbségek eltünttetése, hanem az ezekből adódó hátrányok mérséklése, a kedvezőtlenebb helyzetben lévő régiók versenyképességének fejlesztési beruházások útján történő javítása, és a fennálló jövedelmi különbségek ezáltal csökkentése, a tartós elmaradottság mérséklése vagy megszüntetése. A régiók az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), az Európai Szociális Alap (ESZA) és a Kohéziós Alap három célját teljesítik (8.1. ábra).

1. **„Konvergencia” célkitűzés:** azokat a fejlődésben elmaradott régiókat támogatja, amelyek a legsúlyosabb foglalkoztatási, termelési, jövedelmi és infrastrukturális problémákkal küszködnek, valamint az 1 főre jutó GDP-mutatójuk nem éri el a közösségi átlag 75%-át.
2. **„Regionális versenyképesség és foglalkoztatás” célkitűzés:** célja a „konvergencia” célkitűzés hatálya alá nem tartozó régiók versenyképességének, vonzerejének erősítése, foglalkoztatási mutatóinak javítása.
3. **„Európai területi együttműködés” célkitűzés:** a célkitűzés a közös helyi és regionális kezdeményezések révén tovább erősíti a határokon átnyúló együttműködést. A célkitűzés nem régió-specifikus támogatást nyújt.

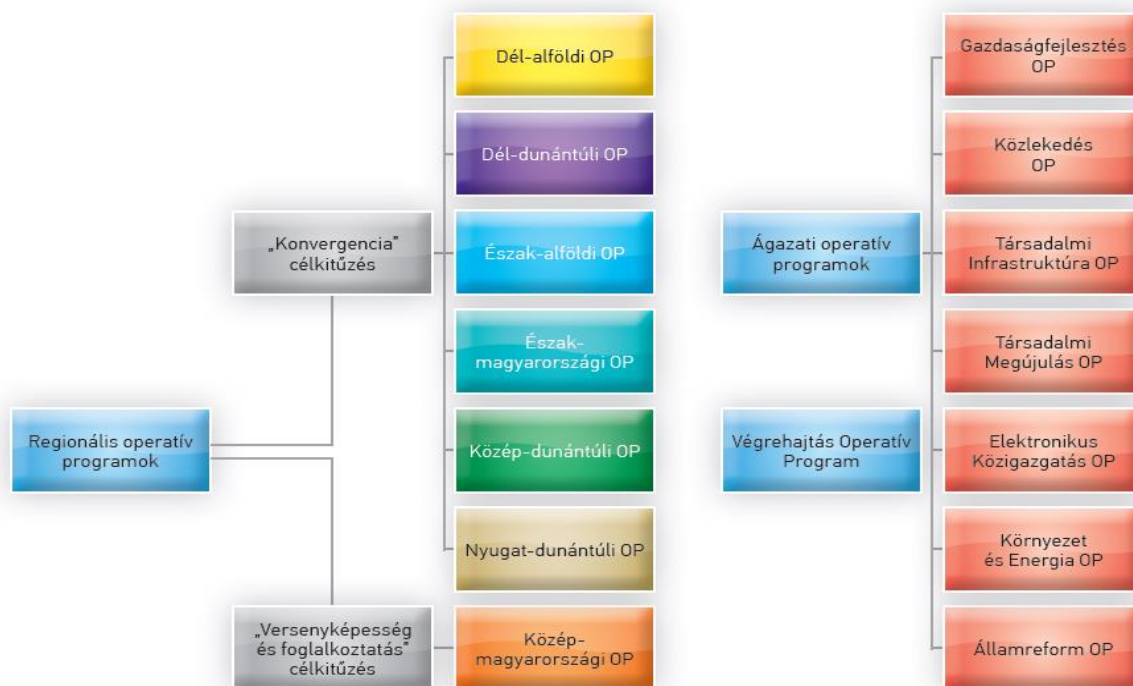
8.1. ábra: Célkitűzések és az alapok kapcsolódása

Forrás: VÁTI, 2012.

8.1.2. Gazdaságfejlesztési Operatív Program kapcsolatrendszere

Magyarország hét tervezési-statisztikai régiója közül hat (a Nyugat-dunántúli, a Közép-dunántúli, a Dél-dunántúli, az Észak-magyarországi, az Észak-alföldi és a Dél-alföldi régió) a „konvergencia”, míg egy (a Közép-magyarországi régió) a „regionális versenyképesség és foglalkoztatás” célkitűzés **„phasing in”** területéhez tartozik. (Az ún. „phasing in” területek azok a régiók, melyek a korábbi 1. célkitűzés alá tartozó egykori státuszuknál fogva különleges pénzügyi juttatásban részesülnek.) A 2007-2013-as programozási időszakban a kohéziós politika keretében Magyarország 25,3 milliárd euró közösségi forrásra jogosult, míg hozzájárulása 4,4 milliárd eurót tesz ki. Az összeg a Nemzeti Stratégiai Referenciakeret (NSRK) szerint használható fel, melynek célja, hogy a tagállamok gazdaságának modernizálására irányuló intézkedéseket leíró általánosabb nemzeti programokat összekapcsolják a munkahelyteremtést és a növekedést szolgáló lisszaboni stratégiával. A Nemzeti Stratégiai Referenciakeret célkitűzései hat tematikus és területi prioritás alapján valósulnak meg, összesen 15 operatív program keretében (8.2. ábra):

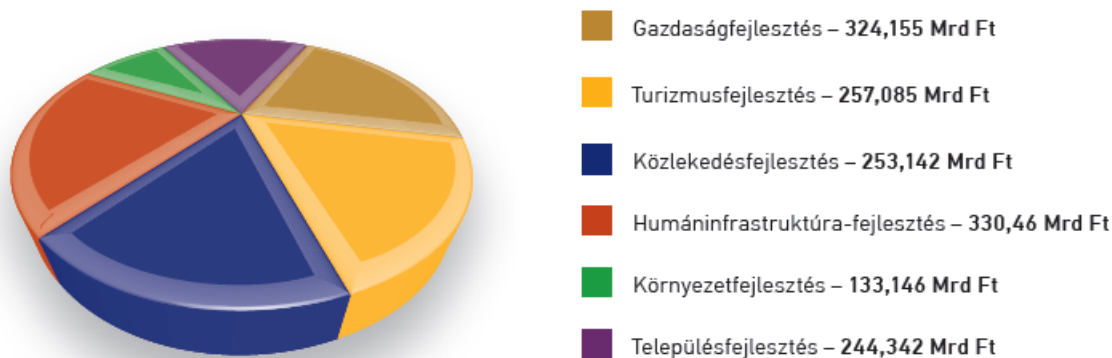
- gazdaságfejlesztés
- közlekedésfejlesztés
- társadalmi megújulás
- környezeti és energetikai fejlesztés
- területfejlesztés
- államreform.

8.2. ábra: Operatív Programok kapcsolódási pontjai

Forrás: VÁTI, 2012.

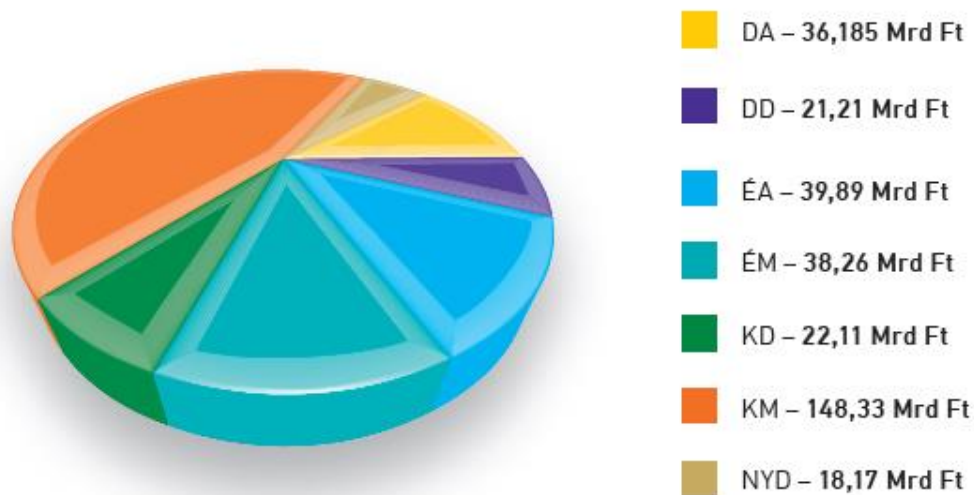
A regionális operatív programokban hat szakterületen összesen 24 témakörben jelennek meg felhívások (8.3. ábra). A Közép-magyarországi régió esetében a rendelkezésre álló ERFA fejlesztési források egyetlen operatív programon (OP-on) belül (KMOP) kerülnek megtervezésre és megvalósításra, mely OP tartalmazza az ágazati és regionális prioritásokat. Az operatív programban gazdaságfejlesztés, humáninfrastruktúra- és környezetfejlesztés tématerületeken jelennek meg az ágazati operatív programok (GOP, TIOP és KEOP) ún. „tükörkiírásai”.

8.3. ábra: A ROP-ok tématerület szerinti megoszlása (2007-2010, Mrd. Ft)

Forrás: VÁTI, 2012.

A regionális operatív programok gazdaságfejlesztési prioritásának célja a helyi szinten fontos szerepet betöltő vállalatok megerősítése, versenyképességének növelése. A gazdaságfejlesztés a regionális operatív programokban és a Gazdaságfejlesztési Operatív Programban (GOP-ban) jelenik meg hangsúlyosan (8.4. ábra). A ROP-ok elkészítésekor kiemelt szempont volt, hogy a GOP-pal kiegészülve olyan támogatási rendszer jöjjön létre, amely lefedi az összes releváns fejlesztési célt és indokolt támogatási beavatkozást, így eléri a pályázni kívánó szervezeteket mind a hét régióban. A két operatív programcsoport egymástól jól láthatóan lehatárolva, de mégis egymást kiegészítve működik.

8.4. ábra: A gazdaságfejlesztésre meghirdetett források a régiókban (2007-2010, Mrd. Ft)

Forrás: VÁTI, 2012.

8.1.3. A Gazdaságfejlesztési Operatív Program stratégiai irányai

A Gazdaságfejlesztési Operatív Program specifikus céljai csak a kívánt tartós gazdasági növekedés eléréséhez szükséges legfontosabb növekedési tényezőkön keresztül, a növekedési tényezők összetevőinek komplex, integrált megközelítésével kialakított fejlesztéspolitikai beavatkozások segítségével érhetőek el. E beavatkozásoknak biztosítaniuk kell a különböző összetevők fejlesztésének előfeltételeit, tekintettel kell lenniük a megfigyelt szűk keresztmetszetek oldására és a koncentrált fejlesztésekkel elérhető kitörési pontokra, és a közvetlen hatásokon túl tekintetbe kell venniük az összetevők között fellépő kölcsönhatásokat is (szinergiákat, negatív externáliákat, sorrendiséget). A megfelelő monitoring rendszer kialakítása lehetővé teszi a tervezés eredményeként előállt beavatkozások nem szándékolt következményeinek felmérését, az esetleges hibák javítását. A területi kohézió erősítése érdekében a GOP egyidejűleg a területi különbségek mérséklését is szolgálja. A források regionális nyomon követése érdekében a GOP-on belül monitoring mechanizmus működik.

A kutatás-fejlesztési és innovációs kapacitás, aktivitás és együttműködés növelése

A kutatás-fejlesztési és innovációs aktivitás szintjének és színvonalának emeléséhez, a létező kutatási eredmények hatékonyabb hasznosításához – középtávú tudomány-, technológia- és innováció-politikai stratégiával összhangban, koncentráltan – a K+F tevékenységek és tudástermékek kínálatát, keresletét, valamint a kereslet-kínálat találkozásának intézményeit (elsősorban a piaci és állami közvetítő és támogató szervezeteket, valamint a felsőoktatást) egyaránt szükséges fejleszteni. A K+F eredmények keresletének ösztönzése elsősorban a magyar kutatás-fejlesztésben legproblematikusabb hasznosítási problémák feloldásán, azaz az eredmények piacra vitelének ösztönzése révén a **vállalati K+F kiadások** jobb megtérülésének elősegítésén keresztül valósulhat meg. A K+F kínálat fejlesztéséhez – a megfelelő humán erőforrás biztosításán, azaz a kutatóképzés és a foglalkoztatás erősítésén túl – a **K+F infrastrukturális háttérének** fejlesztése szükséges a **kutatási központok**, tudásbázisok, valamint kiemelten a hasznosítás-orientált **vállalati kutatóhelyek** létrehozása és megerősítése révén.

A kutatási és innovációs piac hatékonyságának fejlesztéséhez elengedhetetlen a kapcsolódó szolgáltatások kínálatának és minőségének fejlesztése **innovációs hídképzők**,

technológiai parkok és inkubátorok, valamint technológia-transzfer irodák országos hálózatának kiépítésével, illetve elsősorban a már meglévő intézmények szolgáltatási színvonalának emelésével. A kutatási eredmények hasznosulásának hatékonyabbá tételéhez kiemelten fontos a különböző piaci szereplők – elsősorban a felsőoktatás, a kutatóintézetek és a vállalatok – közti hazai és nemzetközi **kutatási együttműködések** számának és intenzitásának növelése, a nemzetközi K+F-hálózatokhoz és infrastruktúrájukhoz, kiemelten az Európai Kutatási Térséghez való jobb kapcsolódás. A felsőoktatási és állami kutatóintézetek tevékenységének piacorientáltabbá tétele mellett ennek legfontosabb eredménye a kkv-k fokozottabb bekapcsolása lehet a kutatási hálózatokba, illetve az eredmények hasznosításába. A megfelelő piaci környezet biztosításához kapcsolódik a finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés javítása is, különösen a felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek kutatási eredményeinek gyakorlati hasznosítását célzó technológia-intenzív start-up vállalkozások felkészítése a magvető tőkebefektetések igénybe vételére (az ú.n. *pre-seed* szakaszban), majd a következő fázisban **magvető tőkéhez** jutásának elősegítése. A fejlesztéspolitikai támogatások odaítélésekor szem előtt kell tartani, hogy a szükséges kutatási kapacitás megteremtése érdekében a kutatásoknak, kutatási együttműködéseknek a szakpolitika által meghatározott, Magyarország számára perspektivikus, nagy potenciált rejtő területekre, teljes vertikumot felölelő kitörési pontokra kell koncentrálniuk. A megfelelő, koncentrált méret elérése ugyanakkor nem kizárólag a kutatási tématerületek és források tekintetében fontos. A GOP a kisebb szereplők közötti együttműködésnek, a gazdaság hálózatosodásának révén járul hozzá képező **fejlesztési/versenyképességi pólusok** kialakításához, melyek fontos szerepet játszanak az innovációs tér szervezésében csakúgy, mint a perspektivikus kutatási területeken az áttöréshez szükséges kritikus tömeg biztosításában.

A vállalati kapacitások komplex fejlesztése

A vállalkozások életpályáján megfigyelhetők olyan akadályok, amelyek leküzdése a fennálló piaci viszonyok között legtöbbjüknek nehézségeket okoz. Ezek a piaci elégtelenségek elsősorban a tőkehiányos mikro- és kisvállalkozások növekedéséhez szükséges beruházások megtételét, a közvetlen tulajdonosi irányításhoz túl nagyméretűvé váló cégek formalizált szervezetének kialakítását és további növekedésének biztosítását, a vállalkozások önálló kutatás-fejlesztési tevékenységének fejlesztését és ezzel párhuzamosan nemzetközi piacra lépését, illetve a betelepülő külföldi vállalatoknak a magyar gazdaságba való integrációját akadályozzák. Az első piaci elégtelenséget enyhítő legfontosabb eszköz a mikro- és kisvállalkozások számára nyújtott **közvetlen beruházástámogatás** (a mikrofinanszírozási forrásokhoz való hozzáférés elősegítése mellett). A második csoport többféle, akár összetett (komplex) fejlesztések véghezvitelét kívánja meg, amelyek nem elhanyagolhatók, hiszen ezek a vállalkozások az általuk előállított hozzáadott értéknél jelentősen nagyobb súlyt képviselnek a helyi foglalkoztatásban, különösen a kisebb településeken. Tevékenységük bővítéséhez szükséges lehet az alkalmazott technológia megújítása, elsősorban **adaptív innováció** révén. Ha a termelés vagy szolgáltatásnyújtás bővítésének legfőbb gátja a helyi piacok nagyságának, a piaci kapcsolatoknak (összességében a keresletnek) a korlátozottsága, akkor a **beszállítóvá** válás, a hálózati együttműködés vagy az internetes megjelenés és az elektronikus kereskedelmi rendszer bevezetése jelenthet kitörési pontot. A beszállítóvá válás és hálózati együttműködés esetében megkövetelhetik a vállalkozástól **szabványok** alkalmazását, **minőségbiztosítási, környezetirányítási** vagy más rendszerek bevezetését. A fokozódó verseny és a szigorú beszállítói előírások miatt fokozottan előtérbe kerül a **környezetvédelmi technológiaváltás, az anyagtakarékos és energiahatékony, valamint a környezetterhelést csökkentő technológiák** alkalmazásának szükségessége. A növekvő szervezet miatt ugyanakkor szükség lehet **szervezetfejlesztési és folyamatmenedzsment** szolgáltatások igénybe vételére, vállalatirányítási rendszerek bevezetésére. A nemzetközi piacra lépő vállalkozások számára a **piacra lépés** és a tartós versenyben maradáshoz szükséges kutatás-fejlesztési tevékenység magas költségein túl a kapacitások, illetve (elsősorban a külpiacra lépés közvetlen formái esetén) a szervezet és a működési folyamatok egyidejű fejlesztése is komoly korlátot jelenthet.

A vállalatok piacra jutási feltételeinek megkönnyítésével (pl. a kereskedelemfejlesztési és külpiazi befektetési szolgáltatások igénybevételével), a globális piacba történő integrálódás és nemzetközivé válás elősegítésével, a nemzetközi terjeszkedésre képes vállalkozások a betelepülő működtőke-beruházásokhoz hasonlóan integrátori szerepet tölthetnek be a hazai beszállítók körében. A külföldi vállalatok Magyarországra vonzása és **piaci integrációjának** elősegítése a magyar gazdaság érdeke, hiszen az e vállalatokkal kialakított (elsősorban beszállítói) kapcsolat, az átadott technológiai és menedzsment ismeretek egyaránt tovaryűrűző hatást gyakorolnak a gazdaságban. Emellett nem elhanyagolható a Magyarországon létesített leányvállalatok, elsősorban az **elmaradott térségekbe települő**, ill. ott működő regionális **szolgáltató központok** kedvező közvetlen és közvetett foglalkoztatási hatása sem. A közvetlen vállalkozásfejlesztési támogatások alkalmazása során a Gazdaságfejlesztési Operatív Program lehetőség szerint el kívánja kerülni ágazati preferenciák megfogalmazását, hogy a – bármilyen nagy növekedési potenciájúnak is tűnő – vállalkozások gyakorlati sikerét a végső mérték, a piac dönthesse el.

Az üzleti környezet fejlesztése

A vállalkozásbarát üzleti környezet elsősorban a tartós növekedési tényezők érvényesülésének előfeltételeként határozható meg. Bár az üzleti környezet fontos összetevői (elsősorban a szabályozási és intézményrendszer) csak korlátozottan alakíthatók fejlesztéspolitikai eszközökkel, a Gazdaságfejlesztési Operatív Program fontosnak tartja a támogatható összetevők javítását, mivel az üzleti szolgáltatások a vállalati működés csaknem minden területét lefedik, így igénybevételük lehetősége nélkülözhetetlen lehet egyes, szűk keresztmetszetekkel, információhiánnyal vagy más problémával szembesülő vállalkozások számára. A fizikai tőke minősége növekedési tényező összetevője a megfelelő színvonalú **gazdasági infrastruktúra** rendelkezésre állása, melynek része a gyors elérhetőség (közlekedési hálózat közvetlen használata vagy logisztikai szolgáltatások vásárlása révén), az infokommunikációs hálózatokhoz és szolgáltatásokhoz, valamint a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés csakúgy, mint a megfelelő színvonalú telephely (szintén vásárolható szolgáltatás például ipari parkokban vagy inkubátorházakban) megléte. A vállalkozások hatékony működéséhez, a termelékenység növeléséhez szükséges **üzleti szolgáltatások** a vállalati működés valamennyi folyamatát fejleszthetik (emeltszintű tanácsadás, pl. márkaépítés vagy a vállalati szervezet felmérése és fejlesztése). A hazai viszonyokra tekintettel az OP egyrészt a keresleti oldal erősítése révén kívánja támogatni az új piacokra lépést segítő és kereskedelemfejlesztési szolgáltatások nyújtását, a vállalkozói és menedzsment tanácsadást, a helyben vagy elektronikus úton elérhető információs, valamint a gazdaság hálózatosodását elősegítő szolgáltatások biztosítását. Másrészt az üzleti szolgáltatások kínálatának fejlesztéséhez kíván hozzájárulni az ipari parkok, a logisztikai központok, inkubátorházak és a kereskedelemfejlesztési intézményrendszer támogatása, illetve a pénzügyi szolgáltatások (pl. hitelgarancia, tőkejuttatások) terén tapasztalható piaci hiányosságok orvoslása révén. Az **infokommunikációs technológiák** megfelelő színvonalú rendelkezésre állását és használatát a növekedési elméletek többsége a fizikai tőke minőségének – a K+F és innováció mellett – legfontosabb összetevőjeként határozza meg, ami nélkülözhetetlen a célul kitűzött tudásalapú gazdaság megteremtéséhez. Az IKT termékek és szolgáltatások iránti kereslet ösztönzése, a GOP keretében elsősorban a gazdasági szereplők belső (vállalatiirányítás és-működés) és külső kapcsolati folyamatai (tájékoztatás, ügyfélkapcsolat-menedzsment, értékesítés, beszerzés) informatizáltságának emelése (ezzel működési hatékonyságuk növelése) közvetlenül növeli az IKT-felhasználást. Az IKT-felhasználás növekedése ugyanakkor hozzájárul a kínálati oldal (IKT szolgáltatások, szélessávú hozzáférés, elérhető digitális tartalmak, stb.) fejlődéséhez, ezzel az információs társadalom erősödéséhez is. Mindkét mechanizmus hozzájárul az IKT-piacok növekedéséhez, ezzel várhatóan az intenzívebb piaci verseny és csökkenő árszint kialakulásához.

A KKV-k finanszírozási forrásokhoz való hozzáféréseinek elősegítése

A kisebb, tőkeszegény és megfelelő gazdálkodási múlttal nem rendelkező vállalkozások fejlődését akadályozó piaci elégtelenségek oldására a konkrét körülményektől függően többféle pénzügyi eszköz alkalmazható. A hitelképes, de nem bankképes mikro- és kisvállalkozásokat segítő legfontosabb eszköz a **mikrofinanszírozás**. A mikrohitelt igénybevevő vállalkozás növekedése és a létrejövő banki kapcsolat eredményeként, a következő időszakra már képessé válik piaci finanszírozás igénybevételére, vagy egyéb támogatási eszközök igénylésére. A kkv-k nagyobb volumenű banki finanszírozásának legnagyobb akadályát a hitelfedezet hiánya és a kisvállalkozások sajátos kockázatainak kezelése jelenti, amelynek leküzdését **garanciaeszközök** alkalmazásával lehet segíteni. A nagy növekedési potenciálú vállalkozások kockázati tőke, illetve az induló, de magvetőtőke fogadására már alkalmas *spin-off* és technológia-intenzív *start-up* vállalkozások magvetőtőke igényének kielégítése mellett a hazai tőkepiac fejlesztéséhez is hozzájárul a **kockázati tőkeprogramok** támogatása.

A GOP-stratégia nemzetközi dimenziója

A világgazdaság fokozódó nemzetköziesedésével, ezen belül az élesedő regionális támogatási és adóversennyel, illetve különösen az Európai Unióhoz és ezzel az egységes piachoz való csatlakozásunkkal párhuzamosan megváltoztak a nemzetgazdaság, illetve a nemzeti gazdasági szereplők számára a verseny feltételei. Az államok versenyképessége tekintetében fokozottan előtérbe kerül a vállalkozásbarát közigazgatási, szabályozási, újraelosztási és tulajdonosi állami szerepvállalás. A többi gazdasági szereplőnek, különösen a hazai vállalkozásoknak a nemzetköziesedett, intenzív verseny uralta piacokon való helytállásához is létfontosságú a megfelelő állami háttér biztosítása. Ugyanakkor ahhoz, hogy a hazai vállalkozások, elsősorban a növekedési korlátok által leginkább sújtott kkv-k boldoguljanak a fokozódó versenyben, szükség van célzott megerősítésekre is, melyhez a GOP több, a különböző nemzetközi kihívásoknak megfelelő beavatkozási területen kíván hozzájárulni.

- A **globális piac** szintjén csak néhány innovatív, valamilyen tudásintenzív tevékenységre fókuszáló hazai vállalkozásnak van reális esélye az érvényesülésre. Ezeket a szükséges koncentrált K+F háttérnek, saját K+F és innovációs tevékenységüknek, illetve a K+F eredményeik piacosításának támogatásával lehet legjobban támogatni. Ide tartozik még az eleve a világpiacon versenyző transznacionális társaságok Magyarországra vonzása, elsősorban a megfelelő beszállítói háttér megerősítésével.
- Az **EU egységes piacán** való eredményes szereplésre a növekedési potenciállal rendelkező hazai középvállalkozásoknak lehet esélye, ha működési hatékonyságuk, IKT-használatuk és emberi erőforrásaik fejlesztése mellett segítséget kapnak tevékenységük nemzetköziesítéséhez is.
- Az egységes piacon belül Magyarország szűkebb környezete, a **bővülő EU**, illetve a **Kárpát-medence** tekintetében jut fontos szerephez a hazai kkv szektor erősítése, innovációs készségének, IKT-használatának és emberi erőforrásainak fejlesztése révén. Kiemelendő a logisztikai potenciálunk jobb kihasználásában rejlő lehetőség, amivel a hazai vállalkozásoknak a szomszédos országokénál kedvezőbb költségszintet lehet biztosítani. A közvetlen régiós versenyben való sikeres szereplés szempontjából releváns a kiegyenlített hazai regionális területi fejlődés biztosítása, a kevésbé fejlett térségek munkahelyteremtő beruházásainak ösztönzése is.

8.1.4. Konkrét fejlesztési irányok szerepe a gazdaságfejlesztésben

Ipari parkok – iparterületek – inkubátorházak – barnamező

Az ipari parkok és inkubátorházak fejlesztésének célja, hogy a már jól megközelíthető területek rendelkezzenek a vállalkozók számára vonzó infrastruktúrával is. Alapvetően két különböző vállalkozói kört céloznak meg. Az ipari parkok a már máshol működési tapasztalatot szerzett cégek számára lehetnek vonzóak, míg az inkubátorházak kifejezetten azért jönnek létre, hogy az induló vállalkozások számára biztosítsanak megfelelő környezetet a piacinál kedvezőbb bérleti díjakért. Mindezek mellett fontos szempont, hogy hasznosuljanak olyan területek, amelyek a múltban ipari tevékenység színterei voltak, vagy olyan tevékenységet folytattak rajtuk, amely után mezőgazdasági vagy lakásépítési célokra nem alkalmasak (pl. laktanyák). Éppen ezért az ipari parkok, iparterületek és inkubátorházak fejlesztése mellett a konstrukció fontos célja, hogy a barnamezős területek is hasznosuljanak.

Az intézkedés kiemelt projektek megvalósulását is támogatta.

Telephelyfejlesztés – ipartelepítés

A telephelyfejlesztési pályázat elsősorban a termelő szektorban működő KKV-kat célozza meg. E vállalkozások megerősítése fontos alapja a gazdaságnak, és elősegíti az érintett településeken a foglalkoztatás fenntartását, bővítését, és így a népesség megtartását. Az ipartelepítési pályázatok a telephelyfejlesztést egészítik ki. Itt a támogatási összeg magasabb, és az elvárt beruházások is nagyobb volumenűek: a létrejövő projektek pólusként szolgálhatnak 1-1 terület gazdaságfejlesztésében a kialakuló beszállítói hálózat által.

Vállalati tanácsadás

Az infrastruktúra fejlesztése mellett fontos, hogy a KKV-k működéséhez szükséges szakmai tudást is megerősítsük, ezért került meghirdetésre a KKV-kat célzó „vállalati tanácsadás” program. Ennek legfontosabb jellemzője, hogy régióként pályáztatás útján kiválasztásra kerül egy támogatókövetítő, amely a KKV-k tanácsadási pályázatainak kezelése mellett közvetlenül is tanácsot ad az ügyfélszolgálatra betérőknek a vállalkozás alapításával és alapvető működési szükségleteivel kapcsolatban.

Vállalati együttműködések és klaszterek támogatása

A konstrukció kiemelt célja, hogy a régió jövedelemtermelő képességét javítsa. A fejlett gazdaságokban a növekedéshez jelentősen hozzájárulnak a vállalkozói és egyéb kapcsolódó szervezetek által alkotott együttműködések, elsősorban hálózatok és klaszterek formájában. A klaszterek és a hálózatok alakításának ösztönzésével eredményesen javítható a KKV-k versenyképessége, valamint a nemzetközi piacokra való kijutásának feltétele. A konstrukció elősegíti a hazai klaszterek továbbfejlődését, innovációs tevékenységének és nemzetközi piaci jelenlétének növelését.

Regionális Tőkebefektetési Alap

A program keretében specifikált ágazatokban a versenyképes mikro-, kis- és középvállalkozások tőke formájában jutnak forráshoz. A tőkejuttatás mellett tanácsadási szolgáltatás is elérhető, így ezen eszközök együttes alkalmazása lehetővé teszi a szükséges átalakítások végrehajtását, a külső finanszírozási források újrapozícionálását, adott esetben az egyébként más konstrukció/operatív program/hazai forrás keretében rendelkezésre álló vissza nem térítendő támogatások igénybevételét.

8.2. A gazdaságfejlesztés támogatáspolitikájának forrásai

A prioritási tengely az Európai Bizottság JEREMIE mechanizmusával összhangban különböző pénzügyi eszközökkel és a hozzájuk kapcsolódó tanácsadással tervezi javítani a kis- és középvállalkozások külső forrásbevonásának lehetőségeit. Az OP forrását egy ún. holdingalapba helyezik, amely a döntően magánszektorba tartozó pénzügyi közvetítők refinanszírozásán, illetve társfinanszírozásán keresztül javítja a KKV-k forráshoz jutási lehetőségeit. A végrehajtásba

bevonható pénzügyi közvetítők köre nyitott, elsősorban a programok első éveiben, ők versenyeznek a végrehajtás lehetőségéért. A pénzügyi eredményt és a kezdeti időszakban adott működési támogatást különválasztva kezelik, ami lehetővé teszi a szervezetek hatékonyságának folyamatos értékelését. A pénzügyi piacokat érintő piaci elégtelenségek orvoslására az alábbi beavatkozásokat vezették be, amelyek jelentősen hozzájárultak a vállalkozások finanszírozási forrásokhoz való hozzáféréseinek megkönnyítéséhez:

- mikrofinanszírozás
- garanciaeszközök
- tőkepiac fejlesztése (kockázati tőke, magvető tőke).

Mikrofinanszírozás: A magas relatív tranzakciós költségek miatt a hazai bankrendszer számára a mikrovállalkozások kis összegű hiteligényei nehezen kezelhetők, így ezt a vállalati kört legjobban a mikrohitelzésre szakosodott szervezetek tudják elérni. A probléma megoldására a konstrukció a mikrofinanszírozás módszereinek fejlesztése, és a rendelkezésre álló források növelése a cél. A mikrofinanszírozó szervezetek számára refinanszírozást, illetve garanciát biztosítanak, ami lehetővé teszi számukra hitelfortfolio kiépítését.

Garanciaeszközök: A bankok számára a legnagyobb problémát a hitelfedezetek hiánya és a kisvállalkozások sajátos kockázatainak kezelése jelenti. A KKV-k banki finanszírozásának fejlesztését a garanciaeszközök alkalmazásával tervezzük elérni, hiszen a hitelgarancia intézményrendszerének javításával, támogatásként (garanciaként) a ténylegesen nyújtott összeg sokszorosát tudjuk a piaci hitelek útján megmozgatni. Így az egyes tranzakciók és a kisvállalati hitelfortfolio után vállalt garanciák növelni fogják a banki kockázatkezelés hatékonyságát. A holdingalap a kereskedelmi bankok számára viszontgaranciát, illetve közös kockázatvállalást teljesít.

A hazai **tőkepiac** fejlesztését a magántulajdonban levő alapok társfinanszírozásán keresztül valósul meg. A magánbefektetőket a költségek és a hozamok nem arányos megosztásával ösztönzik a kisebb cégekbe történő befektetésekre. A tőkealapok számára társfinanszírozást tesznek lehetővé, amennyiben befektetési politikájuk összhangban van az OP céljaival. A kockázati és magvető tőke eszköze kiegészíti, és időben követi az első prioritás preseed fázisban működő start-up vállalkozásoknak juttatott vissza nem térítendő támogatásokat.

Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA-1975)

Az ERFA 1975-ben kezdte meg működését. A közös költségvetésen belül az alap elkülönített, több évre meghatározott forrásokkal rendelkezik, hogy a rendelkezésre álló eszközeit csak a tervezett célokra és programokra költse el. **Feladata a gazdasági és társadalmi kohézió támogatása, a közösségen belül a regionális egyenlőtlenségek korrigálása.** Az ERFA támogatást nyújt a termelő beruházásokhoz, az érintett régiók fejlődését, átalakítását elősegítő infrastruktúra megteremtéséhez vagy korszerűsítéséhez. A támogatott tevékenységek:

- Termelő beruházások az iparban és a szolgáltatásokban.
- Az infrastruktúra fejlesztésére szolgáló támogatások a közlekedés, az energetika, a telekommunikáció, az oktatás, a turisztika stb. és szakmai képzési központok területén az 1. Célkitűzésbe (most a konvergencia) tartozó régiókban.
- A kis- és középvállalkozásokat támogatja az alábbi tevékenységek kialakításában:
 - a vállalatok szélesebb körében felhasználható vezetési, tanácsadási és piackutatási szolgáltatások nyújtása
 - a technológiaátadás finanszírozása, információgyűjtés- és terjesztés, innováció bevezetésének finanszírozása
 - a vállalatok tőkepiachoz történő hozzáféréseinek elősegítése megfelelő pénzügyi eszközök kialakításával
 - közvetlen beruházási segélyek nyújtása
 - kisebb nagyságrendű infrastrukturális fejlesztések támogatása.
- Támogat továbbá beruházásokat az egészségügyben, az oktatásban, ha az adott régió az 1. Célkitűzésbe (most a konvergencia) tartozik.

Európai Szociális Alap (ESZA-1961)

Az alap létrehozását már 1957-ben belefoglalták a Római Szerződések 123. Cikkelyébe, végül 1960-ban állították föl. Elsőrendű feladata, hogy az EU egész területén támogassa a foglalkoztatás fenntartását elősegítő képzési programokat. Fő célja a tartós munkanélküliség leküzdése, a fiatalok munkába állásának elősegítése és a férfiak és nők munkaerő-piaci esélyegyenlőségének javítása. Az Európai Szociális Alap tevékenységét jelenleg az amszterdami szerződés, a Strukturális Alapok általános szabályairól szóló EK tanácsi rendelet és az alapra konkrétan vonatkozó EK tanácsi rendelet szabályozza. Az alap beavatkozási hatókörébe tartozik:

- a tartós munkanélküliséggel küzdők szakmai integrációjának elősegítése
- szakmai képzési tevékenység, előképzés és alapképzés, amelyek a folyamatos tanulással lehetővé teszik a mobilitás fenntartását, a foglalkoztatást
- a munkaerőpiacra visszatérők számára szaktanácsadás nyújtása
- a kutatás-fejlesztésben humán erőforrások növelése
- a képzési, foglalkoztatási szerkezet javítása, annak érdekében, hogy növeljék a munkaerőnek és a vállalkozásoknak az innovációkat befogadó képességét
- egyenlő esélyek biztosítása a munkaerőpiacra való belépéshez
- a nők részvételének javítása a munkaerőpiacon.

Személyeket támogat különféle képzési programokban való részvételben, foglalkoztatási segílyt nyújt (beleértve az önfoglalkoztatás támogatását is). Ezen kívül támogatja még a kutatás és tudományos fejlesztés területén folytatott posztgraduális tanulmányokat, vezetők technikai alkalmazottak képzését, az oktatási struktúrák és rendszerek minőségi és tartalmi fejlesztését, a tanárok képzését és a munkavállalók képzésében való részvételének javítását. Az alap hozzájárul a helyi fejlesztésekhez:

- *fejlesztés és minőség javítása az oktatási, a szakképzési és a minősítő rendszerekben*
- *munkaügyi szolgáltatások hatékonyságának javítása és modernizációja*
- az oktatási, a szakképzési és a kutatási rendszerek és a munkaerőpiac közötti kapcsolatok erősítése
- a munkaerő-piaci trendek és a szakképzetségi követelmények előrejelzése, különösen az új munkaszervezeti formáknak megfelelően.

Kohéziós Alap (KA-1993)

A Kohéziós Alapot 1993-ban hozták létre annak érdekében, hogy támogassák a kevésbé fejlett országok felzárkózását, a gazdasági és monetáris unióhoz való közeledését. A Kohéziós Alap alapvető fontosságú projekteket finanszíroz a környezetvédelem és a közlekedési infrastruktúra területén. A kohéziós országok közé azok az országok kerültek, ahol az egy főre jutó GNP nem éri el az EU-átlag 90%-át. Napjainkra ez Görögország, Spanyolország, Portugália, és Írország mellett magába foglalja a 2004 és 2007-ben csatlakozott országokat is. A Kohéziós Alap forrásainak országok közötti allokálását a népesség száma, az egy főre jutó GNP nagysága, a szárazföldi terület nagysága és egyéb gazdasági és társadalmi jellemzők alapján döntenek el. Általában a kiadások 45%-át a környezetvédelem, 55%-át a közlekedési projektek finanszírozására fordítják. A támogatott projekteknek elég nagyoknak kell lenniük ahhoz, hogy a támogatott területen mérhető, szignifikáns javulást eredményezzenek. Ezért a támogatott projektek költségvetésének alsó határa 10 millió euró. A 2007-2013 közötti időszak átalakításának következtében mára már a Kohéziós Alap is strukturális alapnak számít.

8.2.1. Gazdaságfejlesztéshez kapcsolható egyéb források

Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA, 1962-2006)

Az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapot 1962-ben hozták létre a mezőgazdaság termelékenységének, az ott dolgozók bevételeinek növelésére és a mezőgazdasági termékek piacának stabilitása érdekében. A Római Szerződések 39. Cikkében megfogalmazott prioritásokkal összhangban, mindenek előtt a mezőgazdasági struktúrák átszervezését és hatékonyabbá tételét kellett támogatnia, figyelembe véve a közös agrárpolitika reformját is. Ösztönöznie kellett a mezőgazdaságban dolgozók kiegészítő tevékenységeinek kialakítását, valamint gondoskodnia kellett megfelelő életszínvonal eléréséről. Cél volt a környezet megóvásának támogatása is. A főbb támogatási irányok az alábbiak voltak:

- a mezőgazdasági termelés diverzifikálása, átalakítása és a minőség javítása, beleértve ezen ágazat termékeit forgalmazó és feldolgozó ágazatokat is
- erdőgazdasági szerkezet megerősítése, erdőterületek fejlesztése
- a mezőgazdasági termelésre hátrányos természeti adottságok kedvezőtlen hatásának ellensúlyozása, a szükséges szerkezetváltás elősegítése
- mezőgazdasági és erdészeti tanácsadó szolgálat
- a tulajdonszerkezet hatékonyságjavító átalakítása a területek újraparcellázása révén, és társulások létrehozása
- nyugdíjba menetel ösztönzése a mezőgazdaság szerkezetváltásának elősegítése érdekében
- fiatal gazdálkodók munkába állásának előmozdítása
- a vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása
- a diverzifikáció elérését szolgáló intézkedések, amelyek alternatív jövedelmet biztosítanak a mezőgazdaságban dolgozók részére
- a vidéki társadalmi szerkezet fejlesztése, falumegújítás és a vidék kulturális és tárgyi örökségének védelme
- környezet-, természet-, és tájvédelem, a természeti örökség megőrzése, az erőterületek fejlesztése
- öntözés, öntözési hálózatok, kisvíztározók és vízelvezető rendszerek helyreállítása és javítása
- a falusi turizmus fejlesztése, a turizmus és a kézműipari beruházások ösztönzése.

*Az alap orientációs része az EMOGA költségvetésének 15%-a. Az alap **orientációs része**, ami a mezőgazdaság szerkezetének átalakítását igyekezett támogatni, társ és utófinanszírozás révén, míg a **garancia rész** juttatta el a garantált támogatásokat a mezőgazdasági termelők felé (területalapú támogatások). Ezt az alapot váltotta fel 2007-ben az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA), melyről a későbbiekben szólunk.*

Halászat Orientációs Pénzügyi Eszközök (HOPE, 1993-2006)

A halászatban érdekelt térségek szerkezetváltását támogató pénzügyi eszközök összefoglaló neve a Halászat Orientációs Pénzügyi Eszközök volt. A kiinduló helyzet és probléma a közösség parti vizeinek nagymértékű túlhalászása volt. A helyzetet bonyolította, hogy a Római Szerződések a közösség tagállamainak parti vizeit közös vizeknek nyilvánította. A nyolcvanas évek elejére a közösségi halászat szembe találta magát azzal a tragédiával, hogy számos halfajtát a kipusztulás veszélye fenyegetett, mert nem volt érvényben olyan szabályozás, amely korlátozta volna a halászatot, így a halászati kvóták megállapításának joga a közösségé lett.

A HOPE feladata volt a csökkenő halászati tevékenység miatti csökkenő bevételekhez jutó térségek, települések gazdaságának szerkezetátalakítása és diverzifikálása. Célja volt a közös halászati politika megvalósítása a halállományok újratelepítése, vegyes vállalatok vagy ideiglenes vegyes vállalatok alapítása és a kapacitások kiigazítása révén. A célok megvalósításához összefogta az EU valamennyi pénzügyi forrását a halászat területén. Az alábbi beruházásokat finanszírozta:

- halászflokkák átszervezése, modernizálása
- halászatból származó termékek feldolgozási és forgalmazási feltételeinek javítása
- tengeri halászati területek védelme
- halászati farmok fejlesztése
- halász kikötők létesítményei
- új piacok feltárása.

A 2007-2013 közötti időszakban az alap tevékenysége beolvadt az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) támogatható céljai közé.

Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA-2007)

Az alapot az új tervezési (2007-2013) ciklus hozta életre. Jól látható, hogy napjainkra a mezőgazdaság legfontosabb céljai közé emelkedett a vidéki foglalkoztatás biztosítása mellett a környezet fokozott védelme is. Ennek megfelelően az EMVA feladatai között jelentős hangsúlyt kap a vidéki élet minőségének javítása. Az alap létrehozásával az EMOGA, a HOPE és számos Közösségi Kezdeményezés célja került összevonásra, így a mezőgazdaság és a vidéki területek fejlesztése szoros szimbiózis alakult ki az EU-n belül. Az Európai Tanács 1698/2005/EK az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) finanszírozott támogatásokról szóló rendelet alapján, a 2007-2013 évekre vonatkozóan (figyelembe véve a lisszaboni célkitűzéseket és a Göteborgban megfogalmazott elveket) az alábbi célokat jelölték meg:

- a mezőgazdaság fejlesztése
- a vidék környezeti értékeinek megőrzése
- a vidéki térségek gazdaságának megerősödése
- a vidéki társadalom kohéziójához szükséges fejlesztési keretek megteremtése.

Ezen alapelveket figyelembe véve Magyarországon öt **prioritást** kíván megcélózni az EMVA:

- I. A mezőgazdaság, az élelmiszer-feldolgozás és erdészeti szektor versenyképességének javítása, a strukturális feszültségek enyhítése, a termelési szerkezetváltás elősegítése.
- II. A versenyképes agrárgazdaság humán feltételeinek megteremtése, különös tekintettel az innovációs készség, a piacorientált szemlélet elterjedésére.
- III. A fenntartható termelés és földhasználat garanciáinak erősítése.
- IV. A vidéki foglalkoztatási feszültségek csökkentése, a vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítése, illetve a vidéki életminőség javítása, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés javítása.
- V. Helyi közösségek fejlesztése (LEADER).

Európai Beruházási Bank (EBB)

A Strukturális Alapok mellett az EU regionális politikáját szolgálja az Európai Beruházási Bank. Az EBB nyereségszerzési cél nélkül kölcsönök nyújtásával és kezességvállalással könnyíti meg azt, hogy minden gazdasági ágban finanszírozni lehessen az alábbi programokat:

- a kevésbé fejlett területek felzárkózásának terveit
- a vállalatok modernizálásának terveit, a közös piac fokozatos kiépítése által megkívánt új tevékenységek kialakítását célzó új programokat, amelyek méretük ill. természetüknél

fogva az egyes tagállamokban rendelkezésre álló eszközökkel nem teljes mértékben finanszírozhatóak

- a több tagállam közös érdekkörébe tartozó terveket, amelyek méretük és természetüknél fogva az egyes tagállamokban rendelkezésre álló eszközökkel nem teljes mértékben finanszírozhatóak.

Az EBB által finanszírozott projekteket három alapelv szerint választják ki. Az **első alapelv** szerint azokra a projektekre kell koncentrálni, amelyek egy régió fejlődésének előre haladását támogatják. A **második alapelv** a projektek minimális nagyságának meghatározása, amely általában előnytelenül érinti a kis- és középvállalkozásokat. A **harmadik alapelv** szerint a projekteknél közvetlenül meg kell térülniük, nem lehet externális hatásokat figyelembe venni megtérülésükkor. Tevékenysége különösen 1973-at követően élénkült meg, amikor Nagy-Britannia néhány év alatt az EBB forrásainak nagyon jelentős hányadát szerezte meg. A több tagállamot érintő közösségi programok arányaiban legnagyobb kedvezményezettjei Franciaország és Németország voltak, miközben a periférikus helyzetű Írország ezekből kimaradt. A 80-as években merült fel annak kérdése, hogy a periférikus elhelyezkedésű régiók is támogatásban részesüljenek. Az Európai Beruházási Bank által kihelyezett kedvezményes kamatozású vagy egyéb kedvezményes hitelek (kamatmentes) nagysága évről évre nő, ez a tevékenységi körének folyamatos bővülését jelenti.

Ellenőrző kérdések:

1. Fogalmazza meg a regionális fejlesztés hosszú távú céljait!
2. Melyek az operatív programok kapcsolódási pontjai?
3. Melyek a Kohéziós Alap támogatási irányai?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Fogalmazza meg a Gazdaságfejlesztési Operatív program kapcsolatrendszerét!
2. Fogalmazza meg a kkv-k támogatáspolitikai összefüggéseinek fontosságát!
3. Fogalmazza meg a K+F kapacitás és aktivitás nemzetgazdasági hasznosságát!

9. Vállalkozásfejlesztés a térben /vállalkozási övezetek/

Jelen fejezetben a vállalkozásfejlesztés és a vállalkozásfejlesztéshez kapcsolódó fogalmak kerülnek ismertetésre. A fejezet első részében a vállalkozásfejlesztés vállalati kategóriáit ismerheti meg az olvasó hazai vonatkozásban. Ezt követően a vállalkozási övezetek jogi szabályozása, nemzetközi és nemzeti tapasztalatok bemutatása következik. A fejezet tananyagának elsajátítása után az olvasó komplex képet kap a hazai vállalkozási övezetéről és azok problémáiról.

Adott területi egység fejlődését döntően befolyásolja, a területrészen belül működő és arra hatást gyakorló vállalkozások jellege, melyet számos tényező befolyásol, a vállalkozás mérete, a szervezeti forma, amelyben tevékenykedik, a vállalkozás kapcsolatrendszere, stb. Az imént vázolt szövevényes rendszerben segíti a tájékozódást, ha kategorizáljuk a vállalkozásokat.

9.1. A vállalkozásfejlesztés vállalati kategóriái Magyarországon

MIKROVÁLLALKOZÁS

- összes foglalkoztatotti létszáma 10 főnél kevesebb
- éves nettó árbevétele legfeljebb 700 millió Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 500 millió Ft,
- az állam vagy önkormányzat tulajdoni részesedése – tőke vagy szavazati jog alapján – külön-külön és együttesen sem haladja meg a 25%-ot.

KISVÁLLALKOZÁS

- összes foglalkoztatotti létszáma 50 főnél kevesebb,
- éves nettó árbevétele legfeljebb 700 millió Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 500 millió Ft,
- az állam vagy önkormányzat tulajdoni részesedése – tőke vagy szavazati jog alapján – külön-külön és együttesen sem haladja meg a 25%-ot.

KÖZÉPVÁLLALKOZÁS

- összes foglalkoztatotti létszáma 250 főnél kevesebb,
- éves nettó árbevétele legfeljebb 4000 millió Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 2700 millió Ft,
- az állam vagy önkormányzat tulajdoni részesedése – tőke vagy szavazati jog alapján – külön-külön és együttesen sem haladja meg a 25%-ot.

Ebben a vállalkozási körben a **Vállalkozásfejlesztési Tanács** tesz javaslatot a támogatási rendszer és a kisvállalkozás-fejlesztési stratégia kidolgozására. A Tanács elnöke a gazdasági és közlekedési miniszter, tagjai az illetékes szakminisztériumok képviselőin kívül az országos gazdasági kamarák elnökei, valamint a kisvállalkozások érdekképviselőjét ellátó országos szervezetek által delegált öt képviselő.

9.2. Vállalkozási övezetek

A **vállalkozási övezet** közigazgatási határokkal elkülönített, sajátos pénzügyi kedvezmények igénybevételét biztosító, a fejlesztés szempontjából együtt kezelt terület. Vállalkozási övezetet a kormány hozhat létre az ipari szerkezetátalakítás térségeiben, illetve a gazdasági szerkezetátalakítás szempontjából meghatározó térségekben.

Vállalkozási övezet létesítésének két alapvető kritériuma van az EU-normáknak megfelelően:

- azokban a térségekben lehet ezeket létrehozni, ahol **a területfejlesztés és a válságkezelés klasszikus eszközeivel nem lehet eredményt elérni**, a bajok csak nagyobb állami beavatkozással orvosolhatók. Ilyenek azon területek, amelyekben valamilyen tradicionális nagyipari tevékenység (pl. bányászat, kohászat) megszűnése nyomán akut válsághelyzet alakult ki, illetve a gazdasági-társadalmi elmaradottság hosszú idő óta jelen van;
- az övezetbe **csak fejlett, környezetkímélő technológiájú tevékenységek települhetnek be**, így ez a kritérium lehetőséget teremt arra, hogy az övezeten belül magas technológiával rendelkező, a vállalkozásfejlesztés alrendszerébe tartozó ipari parkok alakuljanak ki. Ezáltal nagyobb lehetőség nyílik egyes területek modernizálására.

A vállalkozási övezet **különleges területi státusát** a vállalkozások, különösen a termelőtevékenységet folytató, jelentősebb munkaerőt foglalkoztató vállalkozások számára adott jelentős gazdasági kedvezmények, valamint az adminisztrációs eljárások könnyítése és/vagy bizonyos engedélyezések eltörlése jelentik.

A vállalkozási övezet **létrehozásának célja** az ország adott térsége gazdasági fejlődése érdekében a helyi sajátosságokkal összhangban álló vállalkozásbarát környezet kialakítása, ezen belül különösen:

1. a befektetések ösztönzése,
2. a vállalkozások piaci viszonyokkal összhangban álló megerősítése,
3. a foglalkoztatási lehetőségek bővítése,
4. az érték- és jövedelemtermelő képesség fokozása,
5. az előállított termékek és szolgáltatások hazai és nemzetközi versenyképességnek erősítése,
6. a meglévő gazdasági infrastruktúra fejlesztése és javítása,
7. a természeti, gazdasági, infrastrukturális és emberi erőforrások hasznosítása a fenntartható fejlődés feltételeinek biztosításával.

9.2.1. A vállalkozási övezetek jogi szabályozása

A Kormány rendeletben jelöli ki az adott vállalkozási övezetre vonatkozó **legfontosabb követelményeket, tartalmi elemeket**, így különösen

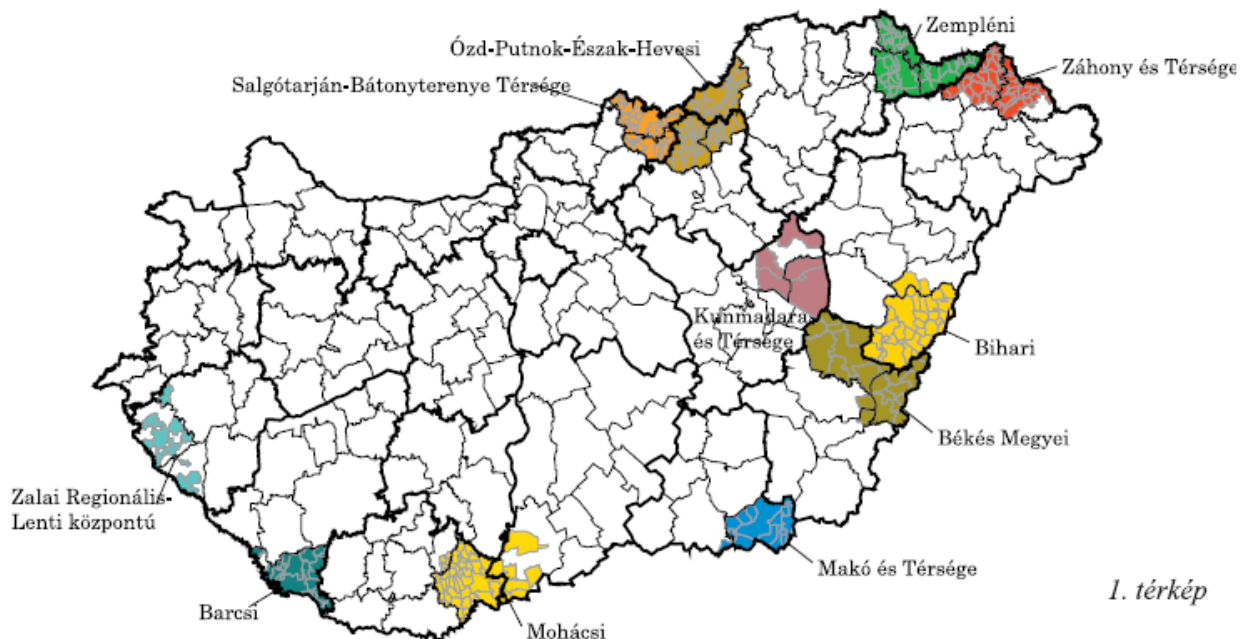
- a) a vállalkozási övezet pontos megnevezését,
- b) az övezet határait (az övezetbe tartozó települések konkrét felsorolásával),
- c) a fejlesztés speciális stratégiai irányelveit, és
- d) a kedvezményezettség időtartamát.

A vállalkozási övezetté történő kijelölés meghatározott időtartamra, **legfeljebb 10 évre** szól, de a kedvezményezettség időtartama – ha a kijelölés 10 évnél rövidebb időre történt – meghosszabbítható. A vállalkozási övezet területe további településekkel bővíthető.

A vállalkozási övezetben a területfejlesztési koordinációs feladatokat a **megyei területfejlesztési tanács**, illetőleg, ha több megyére terjed ki, a regionális fejlesztési tanács bevonásával az Országos Területfejlesztési Tanács látja el.

A **kedvezmények alanyai** lehetnek az adott rendelet szerinti stratégiai irányelveknek megfelelő tevékenységet az övezet területén folytató egyéni és társas vállalkozások.

1996 óta Magyarországon **11 vállalkozási övezetet** jelöltek ki. A vállalkozási övezetek száma a szigorú kritériumokat figyelembe véve meglehetősen korlátozott. Magyarországon Záhony és Zemplén (Sárospatak-Sátoraljaújhely) térsége, amely egyúttal a keletre, északkeletre irányuló kereskedelem kapuja, Dél-Dunántúlon Barcs, Lenti és Mohács térsége, különös tekintettel a délszláv területek újjáépítésére, valamint az észak-magyarországi iparvidéken Ózd és Salgótarján térsége, továbbá a Dél-Alföldön Békéscsaba-Gyula, Szeged-Makó és Berettyóújfalu, valamint Kunmadaras körzete volt alkalmas vállalkozási övezet létesítésére.

1. térkép

9.1. ábra: Vállalkozási övezetek Magyarországon

Forrás: Saját szerkesztés Brodorits és társai (2004)/

9.1. táblázat: A magyarországi vállalkozási övezetek 2004-ben

VÁLLALKOZÁSI ÖVEZET NEVE	LÉTREHOZÁS ÉVE
Zalai Regionális - Lenti központú - Vállalkozási Övezet	1999
Békés Megyei Vállalkozási Övezet	1999
Kunmadaras és Térsége Vállalkozási Övezet	1999
Makó és Térsége Vállalkozási Övezet	1998
Salgótarján-Bátonyterenye Térsége Vállalkozási Övezet	1998
Mohácsi Vállalkozási Övezet	1998
Bihari Vállalkozási Övezet	1998
Barcsi Vállalkozási Övezet	1998
Zempléni Vállalkozási Övezet	1998
Ózd-Putnok-Észak-Hevesi Vállalkozási Övezet	1998
Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet	1996

Forrás: Tóth, 2007.

9.2.2. A vállalkozási övezetek gazdaságfejlesztő hatásának nemzetközi tapasztalatai

A fejlesztési céllal kijelölt különleges gazdasági övezetek szerte a világban méretüket, funkciójukat, és a területükön belül biztosított kedvezményeket tekintve rendkívül sokfélék. Ebben az alfejezetben alapvetően az állami terhek (adók, reguláció) csökkentésén alapuló, „vállalkozási övezet típusú” zónák kedvezményeinek hatásával kapcsolatos tapasztalatokat, a vállalkozási övezetek fejlődést generáló eredményességét kívánta a témát vizsgáló nemzetközi szakirodalom és konkrét övezetek információja alapján bemutatni.

Megvizsgálásra kerülnek egyrészt az övezetek megvalósulási formái és a közvetlen eredmények, valamint a vállalászási övezetek fejlesztőhatásáról készült elemzésekre is kitérek. A megvizsgált övezetek főként Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban találhatók. Azért került e két ország kiválasztásra, mert az európai-amerikai típusú vállalászási övezetek koncepciója Nagy-Britanniában fogalmazódott meg, a legtöbb vállalászási övezet azonban az Egyesült Államokban valósult meg. A legtöbb szakmai tanulmány is e két országban működő vállalászási övezetekről készült.

9.2.2.1. A vállalászási övezet, mint fejlesztési eszköz koncepciója a világban

A vállalászási övezetek állami támogatásokon alapuló koncepciója alapvetően a hetvenes évek végén jelent meg. Ez, az először az Egyesült Királyságban a THACHER korszakban megjelent koncepció, meghatározóan a konzervatív és a szabadságpárti politikai orientációhoz kapcsolódott.

Az övezetek koncepcióját Kelet-Ázsiai tapasztalatai alapján PETER HALL fogalmazta meg kifejtve, hogy a válságba került városi térségek problémáinak mérséklésére kb. egy négyzetmérföldnyi nagyságú földrajzi területeket kellene lehatárolni, melyek mentességet élveznének az állami szabályozási politikától, és az import vámjától. A válságban lévő városi területeken tapasztalható hanyatlás visszafordításának olyan alternatívája ez, melynek során az állami beavatkozás minimálisra csökkenthető. A korábbi városfejlesztési programokban aktív szerepet játszó **közszféra helyett a piaci erőknek nagyobb teret engedve** az adókedvezmények és a csökkentett szabályozás tölti be a szerepet, hogy új vállalászások fejlődését elősegítse, stimulálja privát beruházásokat, melyek az övezetben új munkahelyeket teremtenek. A vállalászási övezetek eredeti koncepciója szerint a gazdasági aktivitás motorja kíván lenni és nem e tevékenység újra elosztására törekszik (RUBIN, BARRY M., RICHARDS; CRAIG M. 1992.)

Az állami kedvezményeken alapuló vállalászási övezetek programját bevezető törvényjavaslatok Nagy-Britanniában és az USA-ban egyaránt 1981-ben jelentek meg. Érdekesség, hogy bár Angliában a vállalászási övezet programról már ekkor törvényt hozott a parlament, az USA-ban pedig még kb. másfél évtizedig nem tudtak a kongresszuson keresztül vinni egy szövetségi szintű vállalászási övezetek programot, a kilencvenes évtized végén mégis azt tapasztalhattuk, hogy míg Nyugat-Európában – és így Nagy-Britanniában is – meglehetősen háttérbe szorult, addig Észak-Amerikában sok kormányzatot túlélő, stabil fejlesztéspolitikai eszközzé vált a vállalászási övezetek rendszere.

A vállalászási övezeteket eredetileg, HALL koncepciója alapján, Angliában és az Egyesült Államokban egyaránt a hanyatló városi területek, elsősorban belső városrészek fejlesztésére hozták létre. A ma működő zónák közül is a városias területeken lévő vállalászási övezetek (Urban Enterprise Zone) a dominánsak, a rurális területeken is számos példa található rajtuk.

Nyugat-Európán és az USA-n kívül több ország alkalmazza a speciális zónákat fejlesztési eszközként, így a kilencvenes években a közép-kelet-európai volt szocialista országokban is megjelentek a vállalászási övezetek.

9.2.2.2. A vállalászási övezetekkel kapcsolatos kritikák főbb csoportjai

A vállalászási övezetek programjai Európában és az USA-ban egyaránt folyamatosan viták keretében állnak. Az egymásnak feszülő politikai és szakmai érvek eredményeként az övezeti koncepció megvalósítása esetenként eltérő lehet. Az övezeteket ért kritikák négy fő érv köré összpontosulnak (RUBIN, BARRY M., RICHARDS; CRAIG M. 1992.)

- az állami szabályozás és beavatkozás elsődleges fontosságú a válságban lévő területeken, ezért a fokozott állami szerepvállalás nem nélkülözhető a térségek regenerálásában,

- gazdag irodalom igazolja, hogy az adózási feltételek nem befolyásolják szignifikánsan a vállalatok telephely-választási döntését. A zónákba betelepülő cégek számára is az elsődleges települési szempontok – pl. a piacok közelsége, munkaerő költsége – a meghatározóak,
- más elemzők szerint a vállalkozási övezet hatása valójában nem eredményez mást, mint a már meglévő vállalkozások áttelepülését a zónába és nem járul hozzá a vállalkozások létrejöttéhez és fejlődéséhez. A program így nem jár pozitív hatással, hiszen nem jön létre a beruházások és a foglalkoztatás nettó növekedése,
- sokak szerint az övezetek a nagyobb, tőke-intenzív – fajlagosan kevés élő munkát alkalmazó – vállalkozások számára kedvezőek. Néhány esetben azt is sikerült kimutatni, hogy egy-egy nagyobb vállalat érdekei mozgatták egy vállalkozási övezet kialakítását (GUSKIND R., 1989)

9.2.2.3. Nemzeti jellegzetességek

A) A brit vállalkozási övezetek

1981-ben, két évvel a THATCHER kormány beiktatása után született meg a döntés 11 kisméretű átlagosan 100-200 angol hold (kb. 40-80 ha) nagyságú vállalkozási övezetek kijelöléséről. E zónák többségét gazdaságilag hanyatló városi térségekben fekvő, megüresedett ipari területeken, a működő üzleti tevékenységet és a lakóterületeket elkerülve jelölték ki. A brit övezetek gyakori jellemzője volt, hogy a területek és a meglévő épületek állami tulajdonba kerültek. A program, melynek célja az általános gazdaságfejlesztésen túl az új ipari tevékenységek meghonosítása, valamint a használatból kikerült területek és épületek termelésbe történő visszavezetése volt, 1983-ra további 13 területtel bővült.

A vállalkozási övezetekben 8 féle kedvezmény állt rendelkezésre a helyi befektetések elősegítésére és a külső beruházók bevonására (Rubin, Barry, Richards, Craig; 1992.)

- ipai és kereskedelmi ingatlanok esetében a helyi ingatlanadó alóli mentesség,
- ipari és kereskedelmi célú beruházások után teljes társasági- és személyi jövedelemadó mentesség,
- 10 évre szóló mentesség a fejlesztési földadó alól (Development Land Tax),
- enyhítés bizonyos vámszabályokon, elsőbbségi kedvezmény a vámkérelmezési eljárás során,
- mentesség az ipari képzési hozzájárulás és az Ipari Képzési Tanácsnak adott kötelező információszolgáltatás alól,
- egyszerűsített tervezési rendszer – azokhoz a fejlesztésekhez, amelyek igazodnak az övezet fejlesztési tervéhez nem szükséges az „expressz tervezési engedély”,
- gyorsított adminisztráció a továbbra is engedélyköteles fejlesztése esetén,
- az állami statisztikai beszámolási kötelezettség csökkentése.

A brit vállalkozási övezetekben alkalmazott eszközökből adódik, hogy ez a modell az állásteremtés mellett az ingatlanfejlesztést részesíti előnyben. Elsődlegesen az új gazdasági aktivitás indukálása a cél és nem más területek működő aktivitásának újraelosztása.

A brit vállalkozási övezeteknek gyenge eredményei és negatív visszhangja volt a nyolcvanas évek végén így más fejlesztési eszközök (településfejlesztési hozzájárulás, településfejlesztési társaságok) kerültek előtérbe. Bár „legyengített formában”, de ma is léteznek vállalkozási övezetek – pl. Észak-Kelet Angliában három – ám a vállalkozások helyi-regionális élénkítésének ezek ma már csupán a területfejlesztési politika egyik kevésbé jelentős eszközeinek tekinthetők.

B) Az USA vállalkozási övezetei

Az amerikai vállalkozási övezet kezdeményezések JACK KEMP republikánus képviselő nevéhez fűződik, aki egyrészt 1981-ben elsőként terjesztette a szenátus elé egy állami vállalkozási övezetre vonatkozó javaslatát, másrészt az óta is fő pártfogója e fejlesztési eszköznek. Bár 1981-

ben a kongresszus nem fogadta el a vállalkozási övezet nemzeti programját, a szövetségi államok elindították saját övezeti programjaikat. 1987-ben a kongresszus megalkotott egy jogszabályt a nemzeti vállalkozási övezetek létrehozásának lehetőségéről, azonban a Bush kabinet ekkor sem jelölt ki zónákat. A szövetségi program bár azóta is rendszeresen előkerül az elnökválasztási kampányok idején, 1993. Végéig sem sikerült egységes nemzeti vállalkozási övezet programot létrehozni.

Végül a CLINTON kormány a kilencvenes évek közepén (1994.) tudott megvalósítani egy némileg módosított szövetségi programot az ún. Feljogosított Övezetek (Empowerment Zone) és Vállalkozási Közösségek (Empowerment Community) létrehozásával. Ennek keretében a vállalkozási övezet koncepciót kisebb módosításokkal első körben szövetségi szinten hat városias és három rurális zónára valamint részben 65 városi és 30 rurális vállalkozási közösségre terjesztették ki. Ezek esetében az adókedvezményt számottevő szövetségi támogatási pénzek is kiegészítették.

Az Empowerment Zone program második körében (1997.) további 15 városi jellegű és 5 rurális vállalkozási övezetet jelöltek ki. Ezek mellett – lényegesen nagyobb számban – állami szinten továbbra is jelen vannak a vállalkozási övezetek. A mai amerikai vállalkozási övezetek azonban már jelentősen különböznek az eredeti Kemp féle modellen alapuló fejlesztési eszközöktől: munkaerő fejlesztő tréningek, kormányzati kölcsönök, az Empowerment Programban pedig 100 millió dolláros szociális programokra elkülönített szövetségi alap támogatási egészítik ki az adókedvezményeket (FOX-SHRIBMEN, 1996).

Az amerikai állami övezetekben általánosságban 5 kedvezménytípus fordul elő:

- adókedvezmények – a zónák 94%-ában,
- tőkefinanszírozás – a zónák 43%-ában
- szabályozási könnyítés – a zónák 94%-ában
- gazdaságfejlesztő programok kidolgozása/végrehajtása
- infrastruktúra és közszolgáltatások fejlesztése – az övezetek 37%-ában.

Az adókedvezmények fő típusai:

- forgalmi adó jóváírás,
- állásteremtő- és bérj jóváírás
- munkáltatói jövedelemadó-jóváírás,
- eseti munkaerő alkalmazási-jóváírás,
- beruházás adó-jóváírás.

Több állami program is magában foglal speciális közösségfejlesztési célokat, melyek a helyi munkateremtést szolgálják. A kijelölt területek mérete 19-től egészen 4000 ha-ig, vagy teljes megyéni zónanagyságig terjed. Az övezetek fontos jellemzője, hogy az egyes zónákat független menedzsment irányítja.

C) Vállalkozási övezetek tapasztalatai néhány fejlődő országban

A különleges gazdasági státuszú területek kialakítása gyakran alkalmazott gazdaságfejlesztési eszközként jelenik meg a harmadik világ országaiban is. Itt azonban az övezetek létrehozásának céljai és ebből adódóan a megvalósítási formái az európai és az észak-amerikai mintáknál lényegesen sokszínűbbek és a fő hangsúlyok tekintetében is különbözőek. A klasszikus vállalkozási övezeti eszközök – adócsökkentés, dereguláció – azonban általában ezekben is megjelennek.

A speciális övezetek egyik legismertebb – és gyakran hivatkozott példája **Kína**, ahol először 1979-ben jelöltek ki különleges övezeteket. Kínában a vállalkozási övezetekhez hasonló Különleges Gazdasági Övezetek funkciójuk és szerepük tekintetében az amerikai és brit mintákon néhány szempontból messze túlmutatnak.

A zónákat az ország két déli tartományában jelölték ki. Ezeknek az övezeteknek eredeti célja csak az volt, hogy a korábban leszakadt országrészekkel, Tajvannal és Hongkonggal e nyitott városon keresztül alakítsanak ki intenzívebb gazdasági kapcsolatokat.

A kínai zónák fő jellemzői (LOCKETT, M. CHINA'S SPECIAL ECONOMICS ZONES. JOURNAL OF GENERAL MANAGEMENT 1987/3.):

- a társasági adó szintje csak 15%,
- a területek és szolgáltatások kedvezményes áron állnak rendelkezésre,
- alacsony munkaadói – vállalói járulékok,
- nagyobb szabadság a munkaerő menedzsment számára,
- nulla vámszint azon behozott termékekre, melyek valamilyen exportnak képezik részét,
- egyszerűsített ki- és belépés a vállalkozások számára, könnyítések egyéb formalitásokban,
- növekvő belépési lehetőség Kína piacaira.

Ezek az övezetek elsősorban nem az ország fejlesztendő területei – fejlettségi szintjük alapján nem is szorulnak rá az állami fejlesztésre -, hanem inkább Kína kapui a világra. A kínai övezetek létrehozásának hatása nemigen hasonlítható az amerikai vagy a brit vállalalkozási övezetek alig szignifikáns gazdaságélénkítő eredményességéhez. A kínai zónák valóban az ország gazdaságának motorjává váltak. Ez azonban nem az adókedvezmények eredménye, hanem annak, hogy Kína csak ezen a területen nyílt meg a világgazdaság számára.

Egy gazdasági és politikai szempontból szintén erősen zárt ország Irán is kialakította a kilencvenes évtized derekán (1995.) speciális gazdasági területeit. A 16 Szabadkereskedelmi és Speciális Gazdasági Övezet itt hangsúlyosan az országnak a világgazdaság előtt megnyíló kapuit jelentik. A kijelölt övezetek elszigetelődése az országtól azonban még számottevőbb, hiszen az ország testéből kiszakítottan hozták őket létre.

A területet a következő kedvezményekkel igyekeznek vonzóvá tenni a vállalkozások számára:

- 15 év adómentesség,
- vámmentesség az import nyersanyagokra,
- nincs semmilyen szabályozás a profit és a tőke kivitelének, hazatelepítésének korlátozására,
- a külföldi tulajdon aránya a vállaltokban nincsen korlátozva- akár 100% is lehet,
- külföldieknek nem kell vízum addig, míg el nem hagyták a szigetet,
- az országban érvényesnél jóval szabadabb a munkaerő alkalmazási feltételeinek szabályozása.

Az iráni adókedvezmények valóban nagyon jelentősek. Ingatlant azonban nem vásárolhatnak, csak bérelhetnek külföldiek. Az állam bevételeinek nagy részét áldozza fel azért, hogy az övezetek az ország gazdaságának dinamikus motorjává váljanak. Mindennek ellenére a beruházás és a gazdasági aktivitás e területeken nemcsak mesze elmarad a vártnál, de a vállalkozások úgy tűnik messze nem találják meg itt számításaikat. Az övezetek iráni tanulságai arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyéb klasszikus telephely-választási szempontok – pl. politikai biztonság, piacok elérhetősége – még az ilyen jelentős állami könnyítések és egyéb kedvezményeket nyújtó harmadik világ típusú zónák esetén is lényegesen fontosabbak a kedvezményeknél.

Szintén a világgazdaság előtti megnyílás helyszíne a Kubában 1996-ban megnyitott első szabad vállalalkozási övezet, ahol a külföldi vállalkozások megtelepedhetnek. Abban az esetben, ha ezek a vállalatok helyi munkaerőt alkalmaznak adómentesen exportálhatnak. Engedélyezik számukra azt is, hogy termeléshez szükséges nyersanyagaikat importálják. A jogi lehetőségek megteremtése és a kedvezmények hatása azonban egyenlőre kérdéses. (SIMON J. 1996. DESPITE US COERCION, CUBA DIPS TOE INTO CAPITALIST ZONES „CHRISTIAN SCIENCE MONITOR” 7/16.)

A **Fülöp-szigeteken** az 1993-ban Olongapo város melletti hatalmas felhagyott amerikai katona támaszpontot alakították át szabad kikötővé és speciális gazdasági területté. A terület kedvező földrajzi fekvése és a sokoldalú, fejlett infrastruktúra (pl. repülőtér, hatalmas kikötő) jó

alapot teremt ahhoz, hogy az egyéb rásegítő intézkedésekkel a befektetők számára valóban preferált helyszín legyen. A kezdeti sikerek alapján úgy számolnak, hogy az ország GNP-jének minimum 10%-a termelődik majd e helyen.

Sokkal inkább területfejlesztési célokhoz kapcsolódik a **Brazília**ban kialakított Manaus állambeli Franca Zona, amely területén szintén jelentős állami kedvezményekkel ösztönzik a gazdasági aktivitást.

A Zona Franca eredeti elképzelések szerint 2013-ig rendelkezik az adókedvezmény privilégiumával, azonban a kongresszus a program megváltoztatására, a Manaus környéki zónák kedvezményeinek további csökkentésére törekszik.

Az amazóniai különleges övezet fontos jellemzője, hogy amíg az arany terén számottevő kedvezményeket nyújtanak, addig a könnyítések nem terjednek ki a regulációs enyhítésre, sőt a helyi cégvezetők szerint az adókedvezményekből származó előnyöket felemészti a zónán belüli fokozott bürokrácia. A szigorított szabályozás – az adókedvezmény nem a zóna minden cégére érvényes csupán a meghatározott profilú, és típusú szervezetekre – kifejezetten gátolja az innovációt, hiszen a technológia eljárásbeli újításokat engedélyeztetniük kell az illetékes kormányhivatallal, másként adómentességüket kockáztatják.

Összességében a brazil példa arra hívja fel a figyelmet, hogy az adókedvezményeken alapuló vállalkozási övezetek könnyen válhatnak a helyi adottságoktól szereplőktől idegen, kívülről történő nem innováció-barát beavatkozássá.

D) Vállalkozási övezetek a poszt szocialista országokban

Fontos említést tenni arról, hogy a volt **szocialista országokban** – így hazánkban is – megjelennek fejlesztéspolitikai eszközként a vállalkozási övezetek. Míg az esetek többségében – pl. Oroszország, Moldovai Köztársaság – az övezeteket a külföldi tőke megtelepedési centrumainak, ezzel az adott ország gazdasági katalizátorainak szánják, addig Magyarországon a fejlődésben elmaradott, ám speciális fekvésű területek fejlesztési eszközeként alkalmazzák.

Románia társadalmi-gazdasági gondokkal küzdő monokultúrás térségeiben (pl. az egykori bányavidékeken) különleges gazdasági övezeteket hozott létre az 1999. évi XX. törvény. Azok a beruházók, akik munkanélkülieket foglalkoztatnak itt, a következő kedvezményekben részesülhetnek:

- legfeljebb 10 évre szóló társasági adó mentesség,
- vámmentesség és forgalmi adó mentesség a beruházásokra szükséges gépekre és berendezésekre,
- importált nyersanyagok és alkatrészek vámjának visszatérítése.

A kedvezmények igénybevételéhez az illetékes regionális fejlesztési ügynökség (ADR) állít ki átmeneti igazolás a beruházó vállalat dokumentumainak és üzleti tervének ismeretében, majd végleges igazolást a beruházás megvalósítása után. A Magyarországgal szomszédos határmenti megyék közül egyedül Biharban található ilyen övezet, ott viszont három is.

Lengyelországban a kormány Különleges Gazdasági Övezeteket hozott létre, melyek eszközrendszerüket tekintve hasonlóak a magyarországi vállalkozási övezetekben alkalmazott gyakorlathoz (adókedvezmények), ugyanakkor a hazainál sokkal koncentráltabb területkijelölés jellemző rá.

Az övezetek a külföldi tőke figyelmét is hivatottak felkelteni, aminek egyik eleme, a Külföldi Befektetések Lengyelországi Ügynöksége (Polish Agency for Foreign Investment) tevékenysége, melynek honlapján valamennyi övezetről részletes leírás található, olyan adatokkal mint a közlekedési kapcsolatok, a közművek kiépítettsége, a térségben található bankok és iskolák, a rendelkezésre álló munkaerő nagysága, a már megtelepedett cégek, stb.

A Különleges Gazdasági Övezetek közül az elsőt 1995-ben hozták létre; számuk azóta 17-re emelkedett. Egy-egy övezet nagysága jellemzően néhány száz hektár, ami általában több területegységből adódik össze. A több mint félszáz területegység összterülete mintegy hétezer hektár. A területek kiépítettsége vegyes, vannak zöldmezős és barnamezős területek. A zöldmezős területek közművesítése részben megoldott, részben könnyen megoldható.

Az övezetekben meghatározott ideig kedvezményes adózási szabályozás érvényes:

- A legjelentősebb a társasági adókedvezmény. Az igénybe vehető összeg 10 évig 100%, azt követően 50%. Korlátlan mértékű kedvezmény azoknál a beruházásoknál vehető igénybe, ahol a beruházási érték, vagy a foglalkoztatottak száma elér egy, az övezetre meghatározott szintet. Ez a szint az egyes övezetekben 350.000-2.000.000 euró beruházási érték vagy 40-100 foglalkoztatott. A kisebb beruházásoknál korlátozott a kedvezmény mértéke.
- Abban az esetben, ha egy vállalkozás nem veszi igénybe a fenti kedvezményt, gyorsított értékcsökkenési leírást alkalmazhat.
- A kedvezmények várhatóan változni fognak az Európai Unió csatlakozását követően.

Egyedi eset a Krakkói Különleges Gazdasági övezet, amely a technológiai park nevet viseli. A Műszaki Egyetem és a Jagelló Egyetem mellet kijelölt terület zöldmezős beruházások megvalósítására alkalmas. Tervezik egy üzleti innovációs központ kialakítását is azon KKV-k számára, akik bérelni szeretnék a helyiséget.

9.2.2.4. A vállalkozási övezetek eredményessége

A vállalkozási övezetek működésének eredményessége két szempontból vizsgálható. Egyrészt felmerül annak kérdése, hogy azokat a hatásokat amelyek valósban a zóna kijelöléséből és az itt nyújtott kedvezményekből származnak hogyan különítsék el az egyéb tényezőktől, mint pl. az egyéb gazdasági folyamatok.

A másik fontos módszertani kérdés, hogy mely indikátorok jelzik a legjobban az övezetek hatását. A leggyakrabban választott indikátorok az újonnan létesített munkahelyek száma és azok fajlagos létesítési költségei. E két paraméter azonban nem fedi le teljesen az övezetek eredményeként jellemző hatásokat, hiszen számos egyéb következményük is megjelenhet.

9.2.2.5. A vállalkozási övezetekben beruházó vállalatok és az övezeti kedvezmények

A vállalkozási övezetek működése hatékonyságának legfontosabb mércéje a vállalkozások érdeklődése az övezetek iránt, a beruházói kedv mértéke az övezetek területén – értendő ez akár az új vállalkozások betelepülésre, akár a már működő vállalkozások fejlesztéseire. A vállalkozási övezetek létrehozásának legalapvetőbb célja az üzleti szféra számára kedvező feltételeket, ösztönző kondíciókat kínálni új telephelyek létesítése, vagy a fejlesztések számára.

A vállalkozási övezetek területén működő vállalkozások legnagyobb részét a közép- és nagyvállalati kategóriába tartoznak. E cégek néhány tíz főtől néhány százig (maximum 300 fő) terjedő foglalkoztatotti létszámmal rendelkeznek, és döntő részük részben vagy egészében külföldi tulajdonban van. A külföldi érdekeltségű vállalkozások esetében jelentős technológiai fejlesztésekre szinte minden cégnél sor került. Az övezetek területén a multinacionális cégek jelenléte nem jellemző, de van néhány példa: GE Hungary Rt., Flextronics International Kft.

Hazai tapasztalatok szerint az övezetekbe történő betelepülés során a vállalkozások a következő szempontokat veszik figyelembe:

A) Telephely választási tényezők

1. *Munkaerő* (olcsóság, szakképzettség, munkakultúra, megfelelő szabad létszám)
2. *Földrajzi fekvés* (országhatárok közelsége, közlekedési elérhetőség)
3. *Ingatlan* (olcsóság, jó megközelíthetőség, közművesítettség)

B) Adókedvezmények

1. *Beszerezési és értékesítési piac közelsége* (exportlehetőség, alapanyagok közeli beszerzése, helyi piac)
2. *Elmaradott térségből adódó támogatások és kedvezmények*
3. *Konkurencia hiánya*

A fentebb leírtak sorrendiséget is jelölnek. A legfontosabb telephely-létesítési vagy fejlesztési szempont a megfelelő munkaerő megléte. Ez a követelmény általában egyszerre

vonatkozik a munkaerő képzettségére, vagy képezhetőségére, olcsóságára és a szükséges létszámú munkaerőpiaci kínálatra egyaránt.

Fontos szempont még a földrajzi fekvés is. Az övezetek esetében elsősorban az országhatárok közelségére – alkalmanként több ország közelségére – vonatkozik mindez. A letelepülő vállalkozások ugyanis jelenleg is és hosszabb távú terveikben is építenek a határon átnyúló kapcsolatokra, a külpiaci értékesítési lehetőségekre.

A tapasztalatok szerint hasonló jelentősége van az ingatlannal kapcsolatos jellemzőknek és az adókedvezményeknek. Az ingatlanok esetében a legfontosabb szempont az olcsóság és a megfelelő méretű, ellátottságú szabad ingatlan léte. Az adókedvezmények vonatkoznak mind a vállalkozási övezetek kínálta kedvezményekre, mind a helyi adó – elsősorban iparüzési adó - kedvezményekre. Általában elmondható, hogy önmagában nem telephely létesítési szempont az adókedvezmény, de a vállalatok – főleg új telephely létesítésekor – cserébe azért, hogy oldják a térség és az ország foglalkoztatási problémáit, elvárják a közszféra hozzájárulását a beruházás terheihez. Kisebb mértékben tehát, de a betelepülési szempontok között szerepel az adókedvezményekre való igény.

További tényezők még a beszerzési és értékesítési piacok közelsége, és a térségi támogatások nagysága, léte.

9.2.2.6. Az övezetek helyzetének összefoglaló értékelése

A vállalkozási övezetek a kijelölésük óta eltelt időszakban, igen eltérő pályát futottak be. A fejlődésüket meghatározó tényezők igen sokfélék, részben az övezet belső adottságaiból erednek, részben külső hatásra következnek be. Jellemző hogy egy olyan vállalkozási övezet sincs, ahol a kijelölés óta átütő, az ország fejlődési ütemét megközelítő, vagy elhagyó fejlődés következett volna be.

Az övezetek működésében vannak jellemző kudarc és sikertényezők.

- Sikeresnek tekinthető, ha az övezet céljai megvalósulnak, vagyis jelentősebb méretű és létszámú, új munkahelyeket létesítő, a térség technológiai megújulását elősegítő, a helyi innovációt erősítő, a kedvezőtlen gazdasági térszerkezetet megváltoztató vállalkozások létesítenek telephelyet a térségben
- Kudarcnak tekinthető a külső befektetők érdeklődésének elmaradása, a helyi vállalkozások fejlesztéseinek elmaradása, esetleges további leépülése.
- A későbbiekben megemlítenék néhány olyan tényezőt, amely az övezetek fejlettségében és fejlődésében meghatározó tényezők voltak és lehetnek:
- **A korábban a térségben működő ipar jellege és fejlettsége.** Az övezetekben tevékenykedő fontosabb vállalkozások komoly százaléka korábbi állami vállalatok privatizációja után maradt a területen, csak kisebb részük betelepült – esetleg multinacionális – közép- vagy nagyvállalat. Vagyis a korábban is jelentős iparral és sokrétű ágazati struktúrával rendelkező térségek befektetővonzó hatása igen jelentős volt. Fontos szempont volt továbbá a meglévő ipari kultúra és a hagyomány, a szakképzett, olcsó munkaerő jelenléte is. Erre jó példa Sátoraljaújhely.
- **A külföldi működőtőke beáramlásának keleti irányú terjedése.** Az elmúlt 5-6 évben erősödő tendencia hogy miután a nyugati országrész, valamint Budapest és az agglomerációja lassan eléri jelenlegi fejlődési lehetőségének határát, a tőke érdeklődése kezd korábban elhanyagolt kelet-magyarországi részek felé fordulni. Az érdeklődés még kisebb mértékű és lokális, de egy jövőbeni tendencia jegyeit vetíti előre.
- **Földrajzi helyzet, határmentiség.** Bár a 11 övezetből 10 határmenti térségben helyezkedik el, ennek előnyeit csak ott tudták kihasználni, ahol a határon túli kereslet a magyarországi olcsó árakkal találkozott. Ez nem különösebben nagy gazdasági

eredmény. Az igazán komoly határmenti gazdasági együttműködések ideje még nem jött el.

- **A speciális beruházói igények és a térség adottságainak találkozása.** A befektetők – főként a komoly multinacionális vállalatok – olyan speciális kérésekkel lépnek föl, melyek csak igen kevés helyen adóttak.
- **Beruházási adókedvezmények.** A társasági adóról és osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 21. §-a alapján a 3 milliárd Ft fölötti beruházást megvalósító cégek 10 éves adókedvezményben részesülnek.
- Kisebb mértékben de befolyásoló sikertényezők lehetnek még:
 - az övezetet működtető szervezetek aktivitása
 - az övezetek kínálta kedvezmények.
- A kevésbé, vagy egyáltalán nem fejlődő övezetek esetében meghatározóak azok a legfőbb kudarc tényezők, melyek a legerőteljesebben gátolják a térségek fejlődését. Ezek részben az előzőekben említett sikertényezők fordítottját, vagy hiányát jelentik:
- **Korábban is iparhiányos terület.** Az eleve iparhiányos, vagy csak alacsony színvonalú iparral rendelkező területeken elmaradt a tőke érdeklődése a privatizációs lehetőségek iránt, ezért e térségek a technológiai megújuláshoz szükséges tőkéhez nem jutottak hozzá. A tönkrement, vagy vegetáló tőkehiányos kisebb vállalatok nem jelentenek ígéretes befektetési lehetőséget. Ilyen övezetek pl. Makó, Bihari, Kunmadaras és Térsége
- **Budapesttől való nagy távolság és rossz közúti elérhetőség.** Általában jellemző, hogy a jelentősebb külföldi beruházókat nem érdeklik a perifériális területek, számukra az autópályák mellett elhelyezkedő területek jöhetnek inkább számításba.
- **Szervezeti aktivitás hiánya.** Bár a helyi szervezetek aktivitása önmagában nem garancia a térségek fejlődésére, hiányában szinte biztosan elmarad a beruházók jelentősebb érdeklődése. Ennek érdekében tehát az övezetek szervezeti irányítása helyzetének rendezése elengedhetetlen.

9.2.2.7. A vállalkozási övezetekkel kapcsolatos problémák

A vállalkozási övezeteket – mint a területfejlesztés eszközeit – azért hozták létre, hogy az igénybe vehető adókedvezmények révén a több szempontból hátrányos helyzetben lévő térségek befektető vonzó képessége növekedjen, az adókedvezmények ellensúlyozzák a térség kedvezőtlen adottságait, és a külső tőke ezáltal fokozottabb bevonásával, valamint a helyi vállalkozások beruházói kedvének növelésével oldják meg e területek gazdasági és társadalmi problémáit.

A vizsgálatok arra utalnak, hogy a nyújtott adókedvezmények nem elégségesek a vállalkozók számára ahhoz, hogy a különben kedvezőtlen adottságú térségekben fektessenek be, nem jelentenek telephely létesítés befolyásolásra alkalmas tényezőt, vagyis az övezetek kijelölése érdemben nem járult hozzá e térségek problémáinak megoldásához.

Az övezetek területi kérdései

Magyarországi vállalkozási övezetek a hozzájuk tartozó 370 településsel világviszonylatban is nagy területű övezetrendszernek tekinthető (az ország területének több mint 10%-a vállalkozási övezet).

Az övezetekre vonatkozó új szabályozás szükségessége a területi kiterjedés átgondolására is kiterjed. Az övezetek kijelölésekor is felvetődött, hogy célszerű lenne a vállalkozási övezeti kedvezményeket egy-egy jól körülhatárolható, meghatározott területre koncentrálni. Annak idején ez a fajta övezeti elképzelés megbukott, újragondolása most lehetséges. A gyakorlat egyébként az eredeti elképzelést igazolta. Mivel az övezetek hátrányos helyzetű térségekben alakultak,

jellemző, hogy az egy vagy több övezeti központon kívül elmaradott, a befektetők számára teljesen érdektelen falvak alkotják az övezeteket.

Az övezetek programjaikban ún. magterületeket – akcióterületeket jelöltek ki. Ezek a területek már lehatárolt, jól definiált területek, melyek alkalmasak arra, hogy a beruházók megtalálják a számukra szükséges szabad területet és az infrastruktúra kiépítésének lehetőségét, esetleg már a kiépített infrastruktúrát.

Ebből a szempontból tekintve a dolgokat, azt mondhatjuk, hogy az övezetek motorja az akcióterületek, melyek sokszor nem mások, mint az övezetek területén működő ipari parkok.

Az akcióterületek gazdasági fejlődésének hatása - a területfejlesztés törvényszerűségeit figyelembe véve – a környező településeken közvetlenül érzékelhető, ott is gazdasági fejlődést és társadalmi jobb létet eredményezhet akkor is, ha a környező kisebb települések (falvak) nem részei az övezetnek. Mindennek feltétele persze a mobilis munkaerő megléte a környező településeken is és a jól kiépített közlekedési infrastruktúra.

A vállalkozási övezetek működésével kapcsolatos javaslatok

- A vállalkozási övezetekkel kapcsolatban kormányzati szinten kell törekedni arra, hogy az övezetek továbbra is megtarthassák címüket, és az EU szabályozásnak megfelelő legnagyobb mértékű támogatásban részesüljenek.
- Az övezeti kedvezményeket EU kompatibilitását fokozni kell, az adókedvezmények helyett a beruházási támogatásoknak övezetekre vonatkozó rendszerét kell kialakítani és ez az új támogatási rendszere legyen gazdaságilag megalapozott, tényleges tökevonzó képességgel bíró, a vállalkozási betelepülésre valóban ösztönzőleg ható rendszer.
- Célszerű a vállalkozási övezetek számára egy külön pénzalap, vagy jelenleg működő célleírányzaton belül egy elkülönített rész létrehozása. Ezen pénzeszközök elnyeréséért teremtdjének meg a verseny feltételei az övezetek között, ami fokozott helyi aktivitásra és a helyi erőforrások fokozottabb kihasználására ösztönzi őket.
- A vállalkozási övezetek új és megnövelt kedvezményei korlátozódjanak a már korábban definiált akcióterületekre. Ezzel egy időben szükséges a vállalkozási övezetekre és ipari parkokra vonatkozó szabályozás harmonizálása.
- Legyen az övezeteknek állami gazdája, mely hatékony szakmai-politikai felügyeletet valósít meg, és biztosítja az érintett tárcák közötti koordinációt.
- Valósuljon meg az övezetek tényleges összefogása, a közös fellépés, érdekképviselőlet és közös marketing. Kerüljenek be az övezetek az országos kiajánló anyagokba (befektetési projektgyűjtemények).
- A működtető szervezetek kötelező feladataként – az állami hozzájárulásért cserébe – övezeti monitoring rendszert hozzanak létre és működtessenek, mely egységes és összehasonlítható rendszerben rögzíti az övezetek területén lezajló társadalmi-gazdasági változásokat.

Ellenőrző kérdések:

1. Mik a kormányrendelet által megfogalmazott legfontosabb követelmények a vállalkozási övezetek dokumentumaira vonatkozóan?
2. Mik a kisvállalkozások főbb jellemzői?
3. Mik a középvállalkozások főbb jellemzői?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Jellemezze a hazai vállalkozásövezetek kialakulását!
2. Milyen előnyeit fogalmazzák meg a vállalkozásövezetek kialakításának?

10. A gazdaságfejlesztés segítő eszközei

A jegyzet 10. fejezetében a gazdaságfejlesztést segítő eszközök kerülnek részletes ismertetésre. A fejezet tananyaga két nagy egységre épül, az első az ipari parkokat, azok jogi szabályozását, fogalomkörét, kialakulásukat és fejlődési pályájukat mutatják be. Szóba kerülnek a regionális bankok, a regionális fejlesztési társulások és egyéb kiegészítő intézmények is, melyek a gazdaságfejlesztést szolgálják. A második részben a klaszterek fogalma, fajtái és fejlesztési lehetőségei, illetve problémái kerülnek komplex megvilágításra.

Az egyes területrészek fejlődését sokan sokféleképpen képzelik el így az innováció gyorsítását szolgáló regionális politikai gyakorlat **új speciális szervezeti elemek** kialakulásához vezetett:

regionális bankok kiépülése és a pénzügyi rendszer decentralizálása;

A regionális bankok általában nem feltétlenül piaci alapú finanszírozással segítik egyes területrészek fejlődését ilyen pl. az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD). 1991-ben alapították, hogy segítséget nyújtson Európa és Közép-Ázsia országainak a gazdasági átmenet során a kommunizmus összeomlása után. Jelenleg 27 országban tevékenykedik.

Hasonló filozófiával de hazánkban sokkal kisebb területi és pénzügyi dimenzióban működnek a un. hitelszövetkezetek, melyek komoly térségi hatást tudnak kifejteni, de csak a tagok részére folyósítanak hitelt.

- **regionális fejlesztési társulások**, szövetségek, társaságok kialakulása;

Társulások általában településfejlesztéssel, gazdasági fejlesztéssel, pályázatok kiírásával, a település fejlesztési folyamatok menedzselésével foglalkoznak, de van példa a hagyományörzési kérdéseket megoldós szervezetekre is.

- **regionális üzleti és információs infrastruktúra** kiépülése (befektetési, tanácsadói, marketing, ügynöki szervezetek);

Különböző területi szintek fejlődését nagyban meghatározhatja a **regionális üzleti és információs infrastruktúra** kiépülése tanácsadói ügynöki szervezetek jelenléte melyek aktiválhatják a helyi erőforrásokat valamint külső források bevonását is generálhatják.

- **komplex vállalkozásfejlesztési célú létesítmények** létrehozása (ipari parkok, vállalkozási övezetek).

A fejezet további részében ez utóbbiak közül a Magyarországon is kiemelt jelentőségű vállalkozásfejlesztési létesítmények közül az ipari parkokról lesz szó, mivel az előző fejezetben a vállalkozási övezetek részletes ismertetése megtörtént.

10.1. Az ipari parkok

Az **ipari parkok** létesítése a modern technikát meghonosító, alkalmazó nagyobb vállalkozásokat segítő eszköz. Létrehozásuk elsősorban az ipari válság, illetve adottságaik folytán iparfejlesztést igénylő térségekben javasolt eszköz, melyhez központi támogatás igényelhető.

10.1.1. Az ipari parkok létesítésének jogi szabályozása

Az **ipari park ipari vállalkozási célra kialakított terület**. Az "Ipari Park" cím **pályázattal** nyerhető el **határozatlan időre**, és a szerződésben megjelölt területre használható. Az ipari park cím **visszavonható**.

Az "Ipari Park" cím elnyerésére pályázhat az ipari parkot megvalósító, vagy már meglévő, "ipari park-szerű"-en működő területet üzemeltető belföldi székhelyű, jogi személyiségű gazdasági társaság, közhasznú társaság, helyi önkormányzat és kistérségi társulás, amely kedvező

infrastruktúrával, szolgáltatásokkal és szakmai háttérrel vonzó befektetési lehetőséget kínál a vállalkozások betelepedéséhez.

„Ipari Park” cím elnyerésére pl. 2011-ben írt ki pályázatot a Nemzetgazdasági Minisztérium (2011. október 18. 17:06)

Az „Ipari Park” címmel a kis- és középvállalkozások versenyképességét növelő - vonzó befektetési környezetet megteremtő, emelt szintű szolgáltatást nyújtó, korszerű telephelyet kialakító - szervezetek számára nyílik pályázati lehetőség.

Az „Ipari Park” cím elnyerésére pályázhat az ipari parkot megvalósítani, fejleszteni és üzemeltetni szándékozó

- jogi személyiségű gazdasági társaság,
- kistérségi társulás vagy
- helyi önkormányzat,

amely a meghatározott feltételeknek megfelelő telephelyekkel, infrastruktúrával, szolgáltatásokkal és szakmai háttérrel, a hatósági előírásoknak és a szakmai követelményeknek mindenben megfelelő befektetési lehetőséget kínál a vállalkozások betelepedéséhez.

Nem pályázhat az „Ipari Park” cím elnyerésére olyan szervezet,

- amelynek a pályázat benyújtás időpontjában köztartozása van;
- amely saját tőkéjét elvesztette vagy saját tőkével nem rendelkezik (kivéve helyi önkormányzat és kistérségi társulás);
- amely elnyert állami támogatás szerződésében vállalt valamely kötelezettségét - a pályázat benyújtását megelőző két naptári éven belül - nem teljesítette.

Az „Ipari Park” cím elnyerése nem jelent közvetlen pénzügyi támogatást, azonban fontos lehetőség azon támogatások és preferenciák elnyeréséhez, illetve igénybeviteléhez, ahol előírás az „Ipari Park” cím megléte. A pályázati feltételekről, a benyújtás módjáról és határidejéről, az elbírálás folyamatáról az alábbi címen található pályázati kiírás ad teljeskörű felvilágosítást:

I. A pályázat célja

Az „Ipari Park” címről és az ipari parkok fejlesztését szolgáló rendszer működtetéséről szóló 186/2005. (IX. 13.) Korm. rendelet alapján a nemzetgazdasági miniszter pályázatot ír ki az „Ipari Park” cím elnyerésére.

A Nemzetgazdasági Minisztérium (a továbbiakban: NGM) célja, hogy jelen pályázattal lehetőséget adjon az „Ipari Park” cím elnyerésére olyan szervezetek számára, amelyek vonzó befektetési környezet megteremtésével a kis- és középvállalkozások versenyképességét növelik korszerű telephely kialakításával, és emelt szintű szolgáltatás nyújtásával, valamint olyan területnek, amely megfelel az előírásoknak.

II. A pályázók köre

Az „Ipari Park” cím elnyerésére pályázhat az ipari parkot megvalósítani, fejleszteni és üzemeltetni szándékozó

- jogi személyiségű gazdasági társaság,
- kistérségi társulás vagy
- helyi önkormányzat

(a továbbiakban együtt: Pályázó), amely a következőkben meghatározott feltételeknek megfelelő telephelyekkel, infrastruktúrával, szolgáltatásokkal és szakmai háttérrel, a hatósági előírásoknak és a szakmai követelményeknek mindenben megfelelő befektetési lehetőséget kínál a vállalkozások betelepedéséhez.

Nem pályázhat az „Ipari Park” cím elnyerésére olyan szervezet, amely

- a) az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény 178. § 32. pontja szerint - a pályázata benyújtásának időpontjában - nem minősül köztartozásmentes adózónak;
- b) saját tőkéjét elvesztette vagy saját tőkével nem rendelkezik (kivéve helyi önkormányzat és kistérségi társulás);

- c) az államháztartás alrendszereiből juttatott támogatásra vonatkozó szerződésben vállalt valamely kötelezettségét - a pályázat benyújtását megelőző két naptári éven belül - nem teljesítette.

III. A pályázati feltételek

III. / 1. Az „Ipari Park” cím elnyerésének ingatlanra vonatkozó feltételei:

- a) az ipari park céljára kialakított terület (telek) nagysága legalább 20 hektár, amely törzsterületből és fejlesztési területből áll;
- b) a törzsterület: legalább 10 hektár nagyságú, az érvényes Településrendezési Terv szerinti iparterület, amelyet a mezőgazdasági művelési ágból kivontak, továbbá a használat szerint lehet:
 - ba) betelepített, ez esetben a betelepült vállalkozások (tulajdonosok és bérlők) nyilatkozattal csatlakoznak az ipari park megvalósításához, vagy
 - bb) betelepíthető, ez esetben a Pályázó a terület tulajdonjogával vagy tartós (legalább 25 éves) használati, hasznosítási jogával igazoltan rendelkezik, és a Pályázó 30 napnál nem régebbi tulajdoni lappal igazolja annak per- és igénymentességét;
- c) a fejlesztési terület: szükséges, ha a törzsterület nem éri el a 20 hektárt, vagy tartalékterületként lehetséges a megvalósítás során jelentkező további fejlesztési igények kielégítéséhez. Ez olyan terület lehet,
 - ca) amelyet az érvényes Településrendezési Terv vagy az önkormányzati testület határozata iparterületté nyilvánított,
 - cb) amely a Földhivatalnak a mezőgazdasági művelési ágból való kivonásra vonatkozó elvi engedélyével rendelkezik,
 - cc) amelynél a Pályázó harminc napnál nem régebbi tulajdoni lapon feltüntetett tulajdonosok nyilatkozatával igazolja a terület ipari parki hasznosításának lehetőségét;
- d) amennyiben az ipari park valamely területét korábban iparterületként hasznosították, a Pályázó rendelkezik a terület környezeti állapotának tényfeltárását tartalmazó dokumentációval;
- e) amennyiben a d) pontban megjelölt dokumentáció szerint a terület környezetvédelmi szempontból szennyezett, akkor a Pályázó rendelkezik az elsőfokú környezetvédelmi hatóság által jóváhagyott kármentesítési programmal.

III. / 2. Az „Ipari Park” cím elnyerésének egyéb feltételei:

- a) a Pályázó rendelkezik a tervezett ipari parkra vonatkozó megvalósíthatósági tanulmánnyal;
- a) b) a pályázat beadásakor már legalább 5 vállalkozás az ipari park területén működik, és a vállalkozások által teljes időben foglalkoztatottak együttes létszáma legalább 100 fő;
- b) a Pályázó vállalja, hogy fejlesztő munkája eredményeként a pályázat elnyerésétől számított 5. év végére a betelepült vállalkozások száma legalább 10, illetve a meglévő és a létesítendő munkahelyeken a teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma együttesen legalább 500 fő lesz;
- c) a Pályázó rendelkezik a helyi önkormányzat ipari park létrehozását támogató nyilatkozatával;
- d) a Pályázó rendelkezik az illetékes regionális fejlesztési tanács, a megyei területfejlesztési tanács, valamint a kistérségi fejlesztési tanács, vagy a területfejlesztési feladatokat is ellátó többcélú kistérségi társulás ipari park létrehozását támogató nyilatkozatával.

IV. A pályázattal elnyerhető támogatás

Az „Ipari Park” cím elnyerése a jogszabályokban és más pályázati rendszerekben megfogalmazott támogatások és preferenciák elnyeréséhez, illetve igénybeviteléhez előírt „Ipari

Park” cím megszerzését jelenti, azonban annak elnyerése nem jelent közvetlen pénzügyi támogatást.

V. A pályázat benyújtásának módja, helye és határideje

1. Pályázatot benyújtani csak magyar nyelven, kizárólag a pályázathoz készített, a pályázati útmutatóban közölteknek megfelelően kitöltött és cégszerűen aláírt pályázati adatlapokon és formanyomtatványon, valamint az előírt kötelező mellékletek hiánytalan csatolásával lehet.
2. A pályázati útmutató és a pályázati adatlapok a NGM honlapjáról (www.ngm.gov.hu), valamint a Széchenyi Programiroda Nonprofit Kft. (a továbbiakban: Közreműködő Szervezet) honlapjáról (www.szechenyiprogramiroda.hu) letölthetőek. Az adatlapok és a formanyomtatvány sem tartalmukban, sem alakjukban nem változtathatóak.
3. A pályázatot 2 (1 eredeti és 1 másolati) példányban, valamint a pályázati adatlapokat, formanyomtatványt és az „E” melléklet szerinti megvalósíthatósági tanulmányt (Word formátumban) 2 példányban CD-n, kizárólag postai úton a Közreműködő Szervezet címére kell beküldeni:
A pályázatokat egy kötetben, összefűzött (spirálozott) formában kell benyújtani. Az eredeti példány címlapján „E” megjelölést kérünk feltüntetni. Azokat a dokumentumokat, amelyek mérete, formája az összefűzést nem teszi lehetővé, külön dossziében kell beadni, megjelölve azok sorszámát (melléklet, függelék). Amennyiben a Tulajdoni lapok másolatainak nagy mennyisége kezelhetetlenné teszi a pályázatot, megengedett azok külön kötetben történő benyújtása.
A pályázati adatlap és formanyomtatvány valamennyi lapját a megjelölt helyeken cégszerűen kell aláírni. Aláíró csak az lehet, aki(k)nek az aláírási címpéldányát becsatolták.
4. A Pályázónak a pályázat benyújtásakor 50.000 Ft pályázati díjat a Magyar Államkincstárnál vezetett **10032000-01220139-51000008** számú, NGM Nemzeti Beruházás-ösztönzési Célelőirányzat felhasználási keret számla javára **átutalással** kell teljesíteni. A pályázati díj befizetését a banki terhelési értesítő hitelesített másolata vagy az átutalást végrehajtó bank igazolja.
5. A pályázatokat a pályázati útmutatóban leírt érvényességi, formai és tartalmi követelmények szerint kell benyújtani.
6. A pályázatok beadási határideje: 2011. december 31.
7. A pályázatok elkészítésével kapcsolatosan a Közreműködő Szervezet 06-1-327-0841-es telefonszámán, illetve az info@szechenyiprogramiroda.hu e-mail címen adunk információt.

Az "Ipari Park"-ba betelepülő vállalkozások összességének elő kell segíteni

- az ipari szerkezet átalakítását új, korszerű, környezetbarát ipari termelő és szolgáltató beruházásokkal,
- a munkanélküliség csökkentését új munkahelyek létesítésével,
- az ipari termelés és az export növelését az előállított termékek forgalmazásával,
- a regionális fejlesztési stratégiák megvalósítását a helyi és térségi erőforrások aktivizálásával,
- a multinacionális cégek, valamint a kis- és középvállalkozások közötti kapcsolatok fejlesztését, a beszállítói, termelési, informatikai és innovációs hálózatok kialakítását,
- az érintett térségek térszerkezetének kialakítását, a meglévő ipari és közlekedési infrastruktúrák hasznosításával és összehangolt fejlesztésével.

A pályázati rendszer eljárási rendje

Az érvényességi és formai követelményeknek megfelelő pályázatok tartalmi értékelésére az adatlapok, a formanyomtatvány, a becsatolt megvalósíthatósági tanulmány kivonat szakmai

elbírálása alapján kerül sor. A szakmai elbírálás a pályázati útmutatóban szereplő pontozási rendszerben történik.

Az „Ipari Park” címről és az ipari parkok fejlesztését szolgáló rendszer működtetéséről szóló 186/2005. (IX. 13.) Korm. rendelet 12. § (5) bekezdésében meghatározott előterjesztést a Közreműködő Szervezet készíti elő az elnök részére.

Az „Ipari Park” cím odaítéléséről a Bíráló Bizottság javaslatának figyelembevételével a nemzetgazdasági miniszter dönt. A pályázatok eredményeinek közlésére levélben, a döntést követő 15 munkanapon belül kerül sor.

Az NGM az „Ipari Park” címet elnyert területek és szervezetek (Pályázók) névsorát az NGM honlapján teszi közzé a Pályázók külön hozzájárulása nélkül. A benyújtott teljes pályázati dokumentációt, a pályázati adatlapokat, mellékleteket és – amennyiben a Pályázó másként nem nyilatkozik – a teljes formanyomtatványt a NGM és a megbízásából eljáró szervezetek, illetve az értékelésben résztvevő személyek bizalmasan kezelik.

Az NGM és az „Ipari Park” címet elnyert Pályázó az „Ipari Park” cím használati jogosultságainak feltételeiről határozatlan időtartalmú megállapodást köt. A megállapodás a pályázat adataira épül, tartalmazza a terület pontos meghatározását, valamint a következő öt évre vonatkozó betelepítési programot és a tervezett szolgáltatások vállalását.

A Bíráló Bizottság értékeli

- a megjelenés előtt az adott évi **pályázati kiírást**;
- a **beérkezett pályázatokat**, és javaslatot tesz az "Ipari Park" cím odaítélésére;
- az "Ipari Park" cím viselőjének bejelentései, éves beszámolója és működése alapján a Gazdasági Minisztérium képviselője által készített és előterjesztett beszámolókat, javaslatot tehet az "Ipari Park" cím megvonására.

Az "Ipari Park" cím elnyerésére irányuló pályázati rendszer **szervezési feladatait** a **Nemzetgazdasági Minisztérium** látja el. Ennek keretében

- **regisztrálja** az "Ipari Park" cím elnyerésére beadott **pályázatokat**, elvégzi a pályázatok formai ellenőrzését, és gondoskodik a pályázatokkal kapcsolatos nyilvántartások vezetéséről;
- az "Ipari Park"-ok éves beszámolóinak felhasználásával regisztrálja az elért eredményeket, **ellenőrzi a projektek megvalósulását**;
- biztosítja a Bíráló Bizottság munkájának feltételeit.

10.1.2. Az ipari park fogalomköre

Az ipari park korunk egyik leghatékonyabb és világszerte elterjedt gazdaságszervező és egyben regionális gazdaságfejlesztő eleme. Az ipari park intézményesült, nemzetközileg igen sokrétű, fejlődési típusaiban, szakaszaiban, regionális modelljeiben, változatos összképet mutat.

Az ipari park fogalma már évtizedek óta használt, de a szakirodalomban rendszeresen csak a 70-es évektől jelenik meg, mára hazánkban is a gazdasági modernizáció jelképe. Ez egy nem könnyen meghatározható gyűjtőfogalom, amely ugyan mindenütt az ipari tevékenységek egyfajta térbeli koncentrációját jelenti, de lényegében nagyon eltérő funkciói lehetnek, amelyek a nemzetközi gyakorlatban használt elnevezésekben is megjelennek. Napjainkban a „parkhoz” többféle azonosító jelző kötődik (technológiai, tudományos, innovációs stb.), utalva az ott folyó tevékenység jellegére.

Annyi azonban biztos, hogy **az ipari park modell világszerte alkalmazott, dinamikus stukturapolitikai eszköz, amelynek egyre nagyobb a jelentősége a különböző vállalkozások fejlődésében és az egyes régiók, (kis)területek felzárkózásában.**

- Az *ipari park olyan **telepszerűen létesített ipari és szolgáltató létesítmények együttese**, amely főként kis- és középvállalkozások számára a kor színvonalán képes biztosítani a*

korszerű gyártmányok előállításához, a modern technológiák alkalmazásához nélkülözhetetlen feltételeket.

- A park egyfelől a termelőtevékenységhez elengedhetetlenül szükséges fizikai infrastruktúra (energia, víz, telefon, szennyvíztisztító stb.) igénybevételét teszi lehetővé, másfelől pedig olyan szolgáltatásokkal (szellemi infrastruktúra) segíti a vállalkozókat, amelyek ma már nélkülözhetetlen részei a sikeres üzletvitelnek (ügyvitelszervezés; pénzügyi, számviteli ügyintézés, PR; marketing; logisztika; külkereskedelem bonyolítása; hitelügyintézés; beruházási, fejlesztési, jogi tanácsadás stb.). A park területe körülhatárolt, működéséről gazdasági társaság gondoskodik.
- *Ipari parkoknak minősülnek azok a létesítmények, amelyek*
 - egy **területileg behatárolt ingatlanon** infrastruktúrával és szolgáltatásokkal kedvező feltételeket – megvehető, lízingelhető vagy bérelhető telkeket, épületeket – biztosítanak a betelepülő vállalkozásoknak;
 - a betelepülő vállalkozások jellegét tekintve elsősorban **korszerű termelő- és/vagy szolgáltatótevékenységet folytató**, nagyobb létszámú munkaerőt foglalkoztató kis- és középvállalkozásokat támogatnak;
 - a **hazai és külföldi tőke bevonásával** döntően olyan innovációt valósítanak meg, amely elősegíti az ipari struktúra átalakítását korszerű termékek gyártásával, korszerű technológiák és szervezési módszerek alkalmazásával, a környezet károsítása nélkül;
 - előnyben részesítik az **exportorientált termelést növelő** késztermékgyártó és beszállító vállalkozásokat;
 - segítik a **hazai szellemi tőke** (találmányok, K+F eredmények) bevonását, az ipari és egyetemi kutatóhelyek bekapcsolódását.
- Az ipari park felfogható úgy is, mint egy **ingatlanfejlesztő projekt eredménye**. Gyakori az a megoldás, hogy az ingatlanfejlesztő építtet különböző funkciójú épületeket, hogy azokat azután bérbe adja. Előfordulhat az is, hogy a projekt megvalósítója egy összefüggő terület tulajdonosaként infrastrukturális – értéknövelő – beruházásokat végez extraprofit elérése céljából, majd azt különböző vállalatoknak eladásra kínálja fel, akik azon felépítik saját bázisukat. Mindkét esetben az ingatlanfejlesztő a betelepülő cégeknek sokoldalú szolgáltatást is felkínál (RAKUSZ, 2000)
- Az ipari parkokról egyértelműen elmondható, hogy nem adható meg egy olyan definíció, amellyel mindenki lényegében egyetértene. Az egyes definíciók más-más szempontból határozzák meg a lényeges elemeket, egyes jellemzőket jobban, kiemelnek más jellemzőket viszont kevésbé. Azonban megállapítható, hogy **négy alapvető eleme van az ipari parkoknak, mint térszerkezeti struktúráknak:**
 - a területe tulajdonjogilag és műszakilag egyértelműen definiált,
 - a parknak van „gazdája”, aki a betelepült szervezetek számára szolgáltatást végez,
 - mind a park infrastruktúrájának megteremtése, mind a parkban elérhető szolgáltatások kedvezményezettek,
 - a parkon belül értékteremtés (nem kizáróan ipari tevékenység!) folyik.
 - Ezen kritériumok teljesítésének két fontos feltétele van:
 - a szóban forgó terület tulajdonviszonyai legyenek rendezettek,
 - az ipari park létesítése, betelepítése, működtetése legyen szakmailag átgondolt, megalapozott (erre a megvalósíthatósági tanulmány hivatott garanciát adni) (RAKUSZ, 2000)

10.1.3. Az ipari parkok kialakulása és fejlődési pályája

Az első ipari parkok Angliában és az Egyesült Államokban alakultak az 1920-as években, olyan területeken melyek nem voltak alkalmasak mezőgazdasági termelésre, viszont közelben volt – például –autópálya, folyó, távvezeték és csak a gázvezetéket kellett telepíteni és máris alkalmassá vált a terület az ipari tevékenység céljára. Így viszonylag szerény befektetési lehetőséggel nagy ingatlanhasznosítási nyereséget lehetett elérni.

Az 1970-es években lényeges változást jelentett az energiaválság következtében fellépő ipari struktúraváltás valamint a környezetvédelmi szempontok előtérbe kerülése. Egyértelmű, hogy egy ország nem tudja lecserélni egyszerre (“frontálisan”) a teljes iparát, de a struktúraváltás kisebb egységekben, például az ipari parkokban fokozatosan végrehajtható. A Ruhr-vidék iparát, amely kifejezetten nehéziparon, szénbányászaton, kohászaton alapult, mozaikszerűen, ilyen ipari parki konstrukcióval alakították át.

Az ipari parkok nyugaton már a negyedik generációs fázisban tartanak, ezeknél a szolgáltatás vált meghatározóvá, olyan szervezetek jelentek meg, melyeknek funkciója elsősorban az irodatechnikán, a tervezésen, az informatikán alapul.

Fejlődési fázisok

Az ipari parkok maguk is jelentős fejlődésen mentek át az elmúlt negyedszázad során, több generáció váltotta egymást a változó szükségletekhez igazodóan.

- A hetvenes évek közepéig a termelőtevékenységnek helyt adó csarnokok, valamint raktárépületek voltak a meghatározóak. Az irodák a hasznos területnek csak 10-15%-át tették ki. Ezen **első generációs parkok** épületei egyszerűek.
- 1975–1985 között előtérbe kerültek az irodák a számítástechnikával, illetve kereskedelemmel foglalkozó cégek révén. A **második generációra** már az igényes építészeti kultúra a jellemző.
- A nyolcvanas évek közepétől számíthatjuk a parkok rohamos térnyerését. A **harmadik generációs parkok** esetében meghatározó a terület-felhasználás rugalmasságának biztosítása, a szolgáltatások körének kibővítése. A parkok építészetiileg mind igényesebbek, az irodai személyzet, az informatikai tevékenység részaránya növekvő.
- A **negyedik generációs ipari parkok** (a kilencvenes évek közepétől) tipikus épülettípusai az irodaházak, a szolgáltató épületek. Fontos szerepet kap gazdag szolgáltatásaival a parkokhoz kapcsolódó rekreációs terület. A raktárak kiszorúlnak az ipari parkokból. Meghatározóvá a csúcstechnológiát képviselő cégek válnak. Az irodák a terület 60-80%-át teszik ki (RAKUSZ, 2000).

10.1.3.1. Az ipari parkok tipológiája

A fejlett országok sikeres példáinak hatására a világon több országában is kiemelten támogatják az iparfejlesztésen belül a földrajzilag koncentrált ipari területek kialakítását, melynek legfőbb előnyei:

- munkahelyteremtés
- koncentrált és így olcsóbb infrastruktúra kiépítése
- környezeti problémák enyhítése.
- Az egyes parkoknak nagyon sokféle típusa figyelhető meg. Ennek főbb okai:
- eltérőek a gazdaságpolitikai célok
- különböző gazdasági és társadalmi háttér
- más-más helyi környezeti adottságok.

Így ezekre többféle kategorizálás létezik, amelyek közül a legfontosabbnak ítélt tipizálásokat tekintjük át.

I. Telepítés jellege szerinti parktípusok

Az ipari parki kezdeményezések alapvetően két típusba (zöldmezős, rekonstrukciós) sorolhatók.

A **zöldmezős ipari park** a mezőgazdasági vagy művelésbe be nem vont területen létesített beruházás, ezek többnyire külterületen találhatóak, ezért infrastruktúrával való ellátottságuk jelentős induló tőkét igényel. Az ilyen ipari park előnye, hogy a telepítés során a létesítmények elhelyezésénél nagyfokú szabadsággal lehet a park belső szerkezetét kialakítani, illetve a befektetők igényeit kielégíteni.

A **rekonstrukciós ipari park** vagy más néven **barnamezős ipari park** az elavult ipari létesítmények még használható infrastruktúrájára épül. Ennek az előnye, hogy az örökölt infrastruktúra, berendezések (víz, csatorna, energia, vasút, utak, telefon) részben vagy egészében használhatók, illetve felújításuk olcsóbb, mint telepítésük lenne. Hátrány azonban, hogy a környezetvédelem szempontjából a szennyező technológiák megszüntetése olykor többbe kerül, mint az új telepítés. Gondot okozhat a park belső szerkezetének kialakításánál a még hasznosítható épületek beillesztése a park új épített környezetébe. Ezért a rekonstrukciós forma drágább, mint a zöldmezős ipari park, de az elavult gyárak, üzemek rehabilitációja a települések fejlődése során elkerülhetetlen, így általában a településfejlesztési törekvések és az országos iparpolitikai érdekek figyelembevételével a rekonstrukciós megoldás is elfogadott.

II. GEORGES BENKO által elvégzett kategorizálás

GEORGES BENKO a regionális tudomány nemzetközileg elismert tudósa, aki a földrajzi koncentrációkkal, új ipari terekkel foglalkozik, főleg francia tapasztalatokból kiindulva a technológiai parkot tartja az 1970-es évek végétől megjelenő új ipari terek alapvető kategóriájának, bár hozzáteszi, hogy a fogalomnak nincs homogén értelmezése, nem kristályosodott egyetlen, alapvető modellé (Benko, 1992, 1999).

Három, egymással szoros kapcsolatban levő fogalmat különböztet meg:

- technológiai park
- technológiai pólus
- technopolisz

GEORGES BENKO gondolatai a hazai területfejlesztésre valamint az ipari parkok fejlesztésére is jelentős hatást gyakoroltak, ezért célszerű röviden áttekinteni ezeket.

A) Technológiai park

Földrajzi értelemben a technológiai, ipari, műszaki tevékenységek központja, a lokális fejlődés magja, az innovatív, húzó vállalatok együttese, amely többnyire nagyvárosokhoz kötődik. Vonzerejét az egyetemi és tudományos kutatási kapacitások adják. Megjelenésében irodák, laboratóriumok és termelőüzemek együttese: egy körülhatárolt teret tölt be, ahol a gazdasági tevékenységek koncentrálnak.

B) Technológiai pólus

Míg a technológiai park fogalma az innováció fogalmához kapcsolódik, addig a technológiai pólusét („technopole”) a regionális fejlesztéshez lehet kötni. A technológiai pólusok olyan húzóágazatokat jelentenek, amelyek területi hálózatba szerveződve a technológia átadását segítik elő a helyi/regionális ipar számára.

C) Technopolisz

A technopolisz egész városra és vonzáskörzetére terjed ki, fogalma integrálja a két előbbi kategóriát. Tehát a technopolisz egyszerre technológiai park és technológiai pólus, egyidejűleg lehet az innováció és a regionális fejlesztés alkalmas eleme.

BENKO az új ipari tér három elméleti alapkategóriájának megfogalmazásán túl kísérletet tesz a gyakorlatban megvalósult új ipari létesítmények csoportosítására is, rendező elvként a térbeli megjelenést, illetve a tevékenységformát használva (BENKO, 1992):

- **innovációs centrum** (egyetemen belül működő kis egységek – pl. a Compiègne-i Egyetemen),
- **inkubátorház** (a technológiai park kiegészítő eleme),

- **tudományos park** (az angolszász országokban jellemző típus, egyetemekhez kapcsolódik – pl. Cambridge-i Kutató Park),
- **technológiai park** (alkalmazott kutatásra épül, nem feltétlenül egyetemi relációban – pl. Sophia Antipolis-ban),
- **üzleti és kereskedelmi park** (kereskedelmi vállalatok igényeire épül – pl. párizsi régióban -, különösen repülőterek mellett),
- **a legkorszerűbb ipari zónák** (korszerű ipari parkok együttese).

GEORGES BENKO szerint a technológiai parkok talán egy új iparosítási modellt jelenthetnek. Lényeges megállapítása, hogy a „parkok” döntően a területfejlesztés, illetve gazdasági szerkezetváltás lényeges eszközei, a globális gazdaság csomópontjai. Három alaptípusuk markánsan elkülönül egymástól. Mind a három lényegében „közjószággként” funkcionál (mint pl. az energiahálózatok, avagy a közutak), azaz a kormányzatnak kell létrehozni, mivel a magáncégek erre nem képesek, viszont a fenntartást és működtetést már a vállalkozóknak kell állniuk (BÚZÁS-LENGYEL, 2002).

II. Az EU hagyományos tipizálása

Az Európai Unióban is megkísérelték osztályozni az ipari parkokhoz hasonló azon változatos képződményeket, amelyek a különböző kutatási eredmények megosztásán és a technológia transzfer megvalósításán alapulnak. Az 1990-es évek elején az alábbi típusokat határozták meg a parkban folyó legfontosabb tevékenységeket (core businesses) kiemelve (SCANDIZZO, 2001).

- tudományos park („science park”),
- kutató park („research park”),
- technológiai park („technology park”),
- innovációs központ („innovation center”),
- üzleti park („business park”) és
- üzleti inkubátor központ („business incubation center”).

A) Tudományos park

Felsőoktatási intézmények vagy fejlett kutatóközpontok közelségében helyezkedik el, valamint közöttük napi operatív kapcsolat van. Célja, hogy elősegítse olyan vállalkozások létrejöttét és növekedését, amelyek az új technológiákra épülnek. Aktív közvetítő szerepet vállal a tudományos és kutató-fejlesztő intézmények, valamint a park területén működő vállalkozások között. A parkban végzett kutató-fejlesztő tevékenység gyakran csupán a prototípus kifejlesztésére korlátozódik, míg a termelést a vállalat máshol végzi. Néhány esetben viszont a fejlett technika alkalmazását feltételező részegységeket (kisebb sorozatban) is a parkban gyártják. A tudományos park több elkülönülő területből, különböző helyeken levő ingatlanokból is összetevődhet, amelyek nem egymás közelében találhatóak, de ugyanazon városon belül helyezkednek el, valamint mindig működnek közös létesítmények és közös szolgáltatások is.

B) Kutató park

A kutató park általában egyetemek vagy kutatóközpontok mellett helyezkedik el. Fő tevékenységébe az alapkutatás tartozik. További jellegzetessége a kapcsolódó egyetemi kutatás, a tudományban és technológiában való kiváló jártasság tényezőire alapozva. Általában nem nagyvállalati részlegek, hanem nonprofit (közösségi, alapítványi) szervezetek kutatóintézetei működnek a kutató parkokban.

C) Technológiai park

A technológiai park olyan vállalkozásoknak ad lehetőséget, amelyek a fejlett technológiák (high-tech) kereskedelmi célú hasznosításával foglalkoznak. A tevékenységi körbe benne foglalatoskodik: a kutatásfejlesztés, a termelés, az értékesítés és az azt követő szolgáltatások is, valamint a fejlett technológiára épülő vállalkozások speciális infrastrukturális igényeit is kielégíti.

D) Innovációs központ

Az innovációs központ az új termékek és technikai eljárások kifejlesztésével, marketingjével foglalkozó kezdő vállalkozások (start-up) igényeinek kielégítését tűzi ki célul. Az innovációs központ fő célja, hogy elősegítse a fejlett technológiára épülő új vállalkozások létrehozását. A nyújtott szolgáltatások körébe beletartoznak a pénzügyi, marketing és technológiai tanácsadás éppúgy, mint az adminisztratív szolgáltatások is (pl. titkárság). Az innovációs központ speciális célkitűzése a kis- és középvállalkozások (KKV-k) támogatása, több esetben egy nagyobb projekt (pl. tudományos park) elemeként működik.

E) Üzleti park

Az üzleti parkok a betelepülő cégek számára minőségi környezet tudnak biztosítani az üzleti tevékenységek (pl. gyártás, értékesítés, adminisztratív tevékenységek) széles skálájának végzéséhez. A tudományos intézmények közelsége nem játszik szerepet a vállalatok odatelepítésénél, avagy az üzleti park létrehozásánál.

F) Üzleti inkubátor központ

Az üzleti inkubátor központ meghatározott ideig az egy helyen levő, kezdő és fejlődő KKV-kat foglalja magába. Célja, hogy javítsa fejlődési képességüket, lehetőségüket és túlélési esélyüket. Ennek érdekében számukra az elinduláshoz telephelyi lehetőségeket és kedvezményes üzleti szolgáltatásokat biztosít. Főleg a helyi fejlődést és munkahely-teremtést ösztönzi vele, a technológia szerepe itt mellékes lehet. Hazánkban inkubátorház néven terjedt el.

III. UN/ECE által elvégzett csoportosítás

Az UN/ECE által 1999-ben szervezett konferencia és azt követő, 2000-ben és 2001-ben megjelent kiadványok fő célja az üzleti inkubátorok, tudományos parkok és technopoliszok legújabb tapasztalatainak rögzítése volt, főleg Kelet-Közép-Európában és a FÁK országaiban, de finn, német, olasz és svéd áttekintés is szerepel bennük (UN/ECE, 2000, 2001).

A kiadványok az üzleti inkubáció fő céljának az induló vállalkozások (start-up) fejlesztését és megerősítését, a vállalkozókésztséget ösztönző és támogató helyi központok kialakítását tartják, főleg innovatív termékek előállítását végző cégek esetében. Hat típusból indultak ki:

Klasszikus üzleti inkubátorok (classical business incubators): kezdő KKV-k számára infrastruktúra és a szolgáltatások széles körének, biztosítása. Ennek segítségével a kezdeti szakaszban képesek sikeresen elindulni, és a tevékenységüket felfuttatni. Nálunk az inkubátorházak, illetve irodaházak (pl. informatikai szolgáltatásoknál) tartoznak ide.

Ipari hasznosításra előkészített területek (industrial estates): a regionális gazdaságfejlesztés eszköze a helyi önkormányzatok és regionális fejlesztési ügynökségek részére. Hazánkban az ipari parkok felelnek meg ennek a formának.

Export feldolgozóipari zóna (export processing zone): az export és a külkereskedelem miatt fontos. Az üzleti szolgáltatások lehetőségei, az infrastruktúra és az adókedvezmények vonzzák a külföldi tőkét, így javul a térség foglalkoztatottsága (és a fizetési mérleg). A hazai gyakorlatból lényegében az ipari vámszabad területek, illetve a vállalkozási övezetek tartoznak ide.

Tudományos (technológiai) parkok (science/technology parks): kreatív környezet hoznak létre a technológia-alapú vállalkozások számára a kutatási eredmények üzleti hasznosításához.

Virtuális üzleti inkubátorok (virtuális technológiai parkok): a cégek egymás közötti, valamint az üzleti partnereikkel történő kapcsolatok létrehozása és működtetése, ápolása: Internet, elektronikus adatcsere, videó konferencia lehetőségek stb.

Klaszteresedés és hálózatosodás: a KKV-k klaszteresedése és hálózatosodása egyre fontosabbá válik, ez lehetővé teszi számukra a magas szakképzettségű munkaerő és az üzleti szolgáltatások, köztük az inkubációs szolgáltatások elérését. Így a klaszterek, lehetővé teszik a specializációt, a technológiai kapacitások kiépítését, az innovációt stb.

Ez megpróbált bizonyos jellemző típusokat megadni, amelyeken belül a résztvevő országok elhelyezték vállalkozásfejlesztési programjaikat, az egyes intézményeket. (Búzás-Lengyel, 2002)

A fenti felsorolás alapján is érzékelhető, hogy a nemzetközi felfogások igen tág határok között mozognak. A megadott hat típust két jól elkülönülő csoportba lehet sorolni:

Az első csoport a hagyományos ipari felfogást tükrözi. Jellemzője a méretbeli elkülönítés: a legkisebb létesítményből (klasszikus üzleti inkubátor, ami lehet egyetlen épület, irodaház is) kiindulva egy városban levő ipari hasznosításra előkészített területeken (jellemzően ipari parkokon) át egy egész település együttes (mint feldolgozóipari zóna) ipari célú fejlesztése jelenik meg.

A második csoport a modern innovációs adottságok kihasználására építkezik. A tudományos parkok mellett megjelennek a virtuális inkubátorok, valamint a klaszterek.

Az első csoport hagyományos felfogása szerint: főleg mennyiségi fejlesztésekre és központi gazdaságpolitikai akciókra (ipari parkok, vámszabad területek, vállalkozási övezetek kijelölésére) van szükség, amelyeket infrastruktúrával és fejlesztő ügynökségekkel lehet támogatni.

A második csoport viszont minőségi elemeket rejt, amit nem lehet felülről és központilag irányítani, hanem a helyi összefogás, az alulról-szerveződő elképzelések a lényeges szempontok. Másképp megfogalmazva a regionális hálózatok működése.

Először csak az első csoport elemeit lehet létrehozni, míg a második csoport csak később, a fejlődés magasabb fokán válhat meghatározóvá (BÚZÁS-LENGYEL, 2002).

IV. RAKUSZ LAJOS és PÁLMAI ZOLTÁN által elvégzett csoportosítás

Az előzőekben bemutatott „parki” fogalmakat RAKUSZ LAJOS és PÁLMAI ZOLTÁN az alábbi módokon kategorizálja.

RAKUSZ LAJOS (IPE) az ipari parkokat csoportosítja:

- **Funkciók (küldetés) szerint:**
 - Tudományos park
 - Technológiai park
 - Innovációs központ
 - Kereskedelmi park
- **Átfogóbb szervezeti struktúrák:**
 - Technopolisz
 - Technológiai pólus
 - Technológiai körzet
 - Vállalkozási övezet
- **A Telepítés jellege szerinti parktípusok:**
 - Zöldmezős ipari park
 - Rekonstrukciós ipari park

PÁLMAI ZOLTÁN által elvégzett csoportosítás:

PÁLMAI ZOLTÁN megfogalmazásában a PARK több szempontból is kipróbált gazdaságélénkítő eszköz: a leépült tradicionális ipar helyén új ipari ágazatok létrehozását segítheti, fejletlen régiók iparosításához járulhat hozzá, az élenjáró technológiák széles körű alkalmazását szolgálhatja, mindezekkel növelve a foglalkoztatást, termelékenységet stb.

- Inkubátor (alapító központ)
- Üzleti (és Innovációs) központ
- Technológiai centrum (park)
- Tudományos park
- Ipar park (övezet)
- Technopolisz

PÁLMAI ZOLTÁN cikkében az innovációs parkot (értelmezésünk szerint: „technopole”) tekinti gyűjtőkategóriának, így az innováció szerepét hangsúlyozza az ipari parkok nemzetközi fejlődési folyamatában. A tipizáláshoz három meghatározó tényező jelenlétét emeli ki (Pálmai, 1996):

- műszakilag fejlett és innovatív (főként kis- és közép-) vállalkozásokét,
- állami vagy magántőke által támogatott segítő intézményekét és ügynökségeket,
- kutatóintézetekét és/vagy felsőfokú oktatási intézményekét.

Tehát a globális verseny hatására átrendeződő újjgazdasági térben igen sokféle „térbeli koncentráció” jött létre: az elmaradott térségek iparosítására szolgáló ipari hasznosítású területektől, az üzleti és tudományos parkokon át a tudományos városokig. A jelentős eltérések ellenére napjainkra kialakultak azok az alapvető típusok, amelyek alapján a főbb kategóriák megadhatók.

10.1.3.2. Az Ipari Parkok nemzetközi áttekintése

NIKODÉMUS ANTAL és SCHULZ MÁRIA cikkükben (*Comitatus*, 2002/a) az ipari parkokról nemzetközi áttekintést adnak.

I. Anglia, Franciaország és Németország ipari parkjairól

Ezen országok ipari parkjaihoz általában az ipari válságtérségek, depressziós térségek fogalma kapcsolódik (Glasgow, Manchester, Ruhr-vidék). Az 1970-es években megindult ipari szerkezetváltás (technológiai korszakváltás, környezetvédelmi szempontok előtérbe kerülése, energiaár-robbanás, KKV-k rohamos elterjedése és a tercier szektor előtérbe kerülése) miatt az iparterületek egy része leértékelődött, elveszítette korábbi funkcióját.

Ezen térségekben a meglévő, jól kiépített infrastruktúra kedvező alapot nyújtott a térség gazdasági megújulására. A meglévő ipartelepek hasznosítását, az így létrejövő ipari parkokba való betelepülést a kormányzat különféle ösztönzőkkel (pl. adókedvezményekkel) segítette. Az EU is nagyban hozzájárult a folyamat finanszírozásához a Strukturális Alapokból. Így lehetővé vált ezeknek a térségeknek az ipari szerkezetátalakítása.

Mind a francia, mind a német modellben fontos szerepet kap a regionális, illetve a lokális közigazgatás gazdasági- és térszervező szerepe. A különböző típusú (ipari, vállalkozói, technológiai, üzleti) parkok megvalósítása ugyanis csak akkor lehet sikeres, mint egy város fejlesztési folyamat, ha mind a vállalkozói, mind az állami és önkormányzati szféra együttműködésével, egyetértésével jár együtt.

E hármasszfelet, az állami, önkormányzati és magánszféra közötti partnerséget – EU szakzsargonnal élve a PPP-t (Public Privat Partnerschip) –, klasszikusan a francia modell testesíti meg, hathatós közhasznú fejlesztési banki háttérrel. Hazai szempontból ez azért érdekes, mert nálunk az ipari parkok nagy része tőkeszegény, önkormányzati kezdeményezésű, illetve tulajdonú működtető szervezet kezében van.

A német modellben terjedt el az „egy város egy ipari park” felfogásmód, ami annyit tesz, hogy az ipari park mindig egy komplett városfejlesztési koncepció keretében, annak szerves részeként alakul ki. Hazánkban német tulajdonú ipari park pl. a Tapolcai Ipari Park, Batai Ipari Park.

Azokban a régiókban, ahol a KKV-k gazdasági szerkezete meghatározó, ilyenek pl. Németország déli tartományai vagy az Észak-Olaszországi régiók (Verona-Velence-Acona-Bologna által alkotott térség) nagy jelentősége van az ipari parkoknak, így modern technikával, marketinggel és korszerű szervezeti formákkal tudják ezeknek az ágazatoknak (bútor, textil, élelmiszer stb.), a versenyképességét növelni. Ezáltal sikerült megőrizni a kézműves tradíciókat, valamint a globalizáció kihívásaira is választ adni.

A brit parkok a tudásalapú iparfejlesztésben kiemelkedő sikereket értek el, ugyanis kiváló inkubációs környezetet tudnak biztosítani a technológia- és tudás-intenzív, nagy növekedési képességű vállalkozások számára.

A nagy nemzetközi technológiai vállalkozások is kölcsönös előnyökön alapuló, sajátos és szoros együttműködést alakíthatnak ki az egyes „tudást létrehozó” központokkal. Az innovációt ösztönző intézményrendszer sokrétű, az egyetemek és a vállalkozások közötti együttműködés ösztönzésében a briteken kívül sikereket ért el Finnország, Franciaország, Németország.

II. Az Ipari Parkok szerepe a kohéziós országokban, különösen Írországbán

A kohéziós országokban az ipari parkok létrehozását főként a gazdasági felzárkózás célja motiválta, s ennek érdekében a külföldi tőkeerős befektetők számára igyekeztek vonzó üzleti környezetet teremteni. A kohéziós országok kormányai ezt különböző ösztönzőkkel, vagy kifejezetten erre a feladatra létrehozott kormányzati ügynökségekkel segítették.

Az ír modell legfontosabb jellemzője a sikeresség és a kormányzati kezdeményezés, jó példát szolgál erre a Közép-nyugati régióban (Limerick-Shannon térségben) létrejött technológiai park. Az ír kormány a '90-es években kiigazítási-stabilizációs programot dolgozott ki, ezen belül strukturális reformot tervezett el, amelynek egyik lényeges eleme az ipar fejlesztése volt.

Írország ennek érdekében új iparfejlesztési ügynökséget hozott létre: az állami iparfejlesztési ügynökséget (az IDA-t), majd később egy, kizárólag a hazai ipar fejlesztését segítő állami ügynökséget, (a FORBAIT-ot), valamint a két ügynökség munkáját koordináló csúcshintézményt, a FORFAS-t. Ezt az intézményrendszert teljessé az állami fejlesztési feladatokat finanszírozó bankok teszik.

Az IDA irányítja a jelentősebb ipari parkokat (pl. Gatweyben és Waterfordban) és partnerségi programja keretében tőkével, menedzsmenttel, technikával, képzett munkaerővel segíti azokat az ír cégeket, amelyek külföldi cégekkel működnek együtt.

III. Ipari parki kezdemények az átalakuló országokban

Kelet és Közép-Európa átalakuló országaiban az ipari parkok kevésbé strukturáltak, valamint többféle célt szolgálnak, mint a nyugat-európai kezdeményezésűek. A nyugat-európai országoktól eltérően a kelet és közép-európai országokban az ipar, azon belül is az exportra termelő feldolgozóipar a húzóágazat. A közös vonás ezekben az országokban, hogy az ipari parkok, illetve a hasonló célt szolgáló szervezeti formák elsődleges célja a befektetés-ösztönzéssel, a külföldi tőke bevonásával megvalósítható iparfejlesztés és területfejlesztés valamint foglalkoztatás-növelés volt.

A közös vonások mellett azonban eltéréseket is megfigyelhetők:

- eltérő a kialakulásuk időpontja,
- különböző a szervezésük módja,
- más-más a kormányzati szerepvállalás,
- menedzselő szervezet szempontjából.

A) Lengyelország

Lengyelországban kormányzati kezdeményezésre a '90-es évtized közepén kezdődött iparfejlesztési program eredményeként a kormány létrehozta a külföldi tőke vonzása érdekében a Különleges Gazdasági Övezeteket (Special Economic Zones), ami mindmáig központi irányítású rendszerként működik és spontán módon később sem jöttek létre hasonló formációk.

A KKV-kal foglalkozó alapítványok kezdeményezésére viszont létesültek olyan inkubátorházak, innovációs és technológiai központok, amelyek a vállalkozások számára infrastruktúrát, szolgáltatásokat, helyiséget biztosítanak, valamint technológiai és menedzsment ismereteket közvetítenek.

B) Csehország

Csehországban a magyarországihoz hasonlóan, a '90-es évtized során elsősorban önkormányzati kezdeményezésre jöttek létre ipari parkok, viszont a kormányzat szerepvállalása tőlünk eltérően csak az utóbbi két-három évben indult meg. Az ország valamennyi régiójában a stratégiai iparterületek kiválasztására és koncentrált fejlesztésére törekednek. A cseh modell sajátossága, hogy a támogatások feltételeként az ipari park cím elnyerésére pályázónak dokumentálnia kell a beruházói igényeket. Ez azért lényeges, mert így elkerülhetőek a befulladt kezdeményezések.

C) Szlovákia

A külföldi beruházások dinamikus növekedése Szlovákiában csak később indult el, mint hazánkban, mivel a kormány aktívan csak 2000-től vállalt szerepet az ipari parki fejlesztésben. Eddig kevés külföldi beruházást vonzott, de néhány, kedvező adottságú térségben (Pozsonyban és az osztrák határ mentén) már korábban elkezdődött a spontán ipari parki fejlődés, külföldi pénzintézetek és feldolgozóipari vállalatok kezdeményezése révén.

D) Románia

Romániában az ipari parki program még a kezdetén tart, mindössze néhány kezdeményezés ismert, azok is csak tervezési fázisban vannak. Eddig elsősorban olyan határmenti és székelyföldi térségek (Nagyvárad, Arad, Szatmárnémeti, Temesvár, Székelyudvar, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy) önkormányzatai kezdeményezték ipari parkok létrejöttét, amelyek rendelkeznek magyarországi kapcsolatokkal. Céljuk a külföldi, elsősorban a német beruházások vonzása.

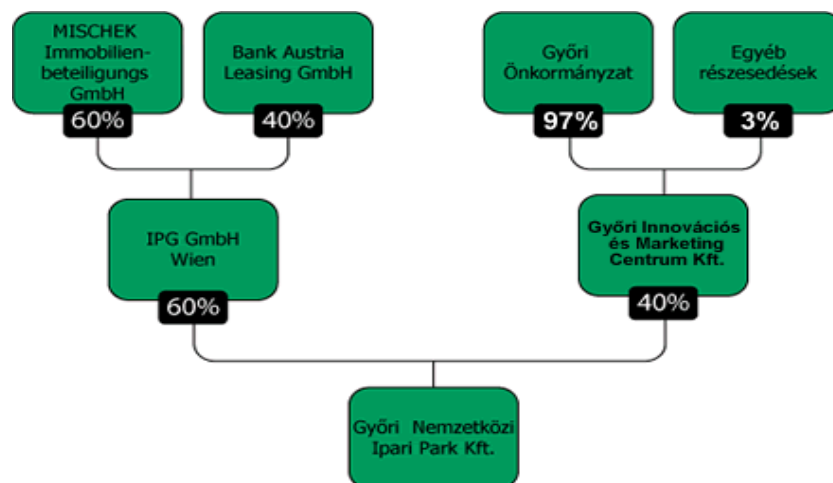
10.1.3.3. Ipari parkok Magyarországon

Magyarországon a gazdasági átalakulás, a privatizáció gyorsasága folytán az ipari parkok kifejlődése is korábban indult meg, mint az átalakuló országok többségében, így a hazai gyakorlat modellül szolgál ezeknek az országoknak az ipari parki fejlesztéséhez. Az ipari parkok létesítésének gondolata még a rendszerváltást megelőzően felmerült hazánkban, de a tényleges megvalósításra csak az 90-es évektől került sor. A folyamat spontán módon indult meg a helyi önkormányzatok és vállalatok, vállalkozások (elsősorban multinacionális cégek) kezdeményezése révén. Így segítve a mélypontra jutott magyar ipar fejlődését, valamint a kritikussá vált foglalkoztatási helyzet javítását kiemelt célként a befektetői tőke vonzásával.

I. AZ ELSŐ IPARI PARKOK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon és egyben Közép-Európában elsőként Győrött jött létre zöldmezős kezdeményezésű ipari park.

Az alapítók:

10.1. ábra: Elsőként létrejött ipari parkok (alapítókkal)

Forrás: TÓTH, 2007.

Győr mellett a következő érvek szóltak:

- Három ország találkozási pontjánál fekszik (Magyarország, Ausztria, Szlovákia).
- A nyugati felvevőpiac közelsége.
- Jól kiépített infrastruktúra (sztráda, vasút, kikötő).
- A rendszerváltást nem sínylették meg az üzemek.
- Szakképzett, viszonylag olcsó munkaerő.

A Győri Ipari Park napjainkban 65 ha területen 30 vállalkozásnak ad működési teret, amelyek 4600 főt foglalkoztatnak, 37,1 milliárd Ft értékű beruházással 214 milliárd Ft árbevétel érték el 2002-ben, ebből 90% az exporthányad.

A Győri Ipari Park sikerét látván SZÉLES GÁBOR vezetésével jött létre rekonstrukciós ipari park Székesfehérvárott a VIDEOTON infrastruktúrájára alapozva. Hasonlóan nagy a VIDEOTON Székesfehérvár Ipari Park is, ahol 67 ha területen az összesen 70 vállalkozás 11 ezer főt meghaladó létszámot foglalkoztat, a közel 170 milliárd Ft értékű beruházás mellett 642 milliárd Ft árbevétel ért el, ennek 82%-a exportra került.

Majd ezt követően sorban jöttek létre ipari parkok, főként az ország nyugati, észak-nyugati részén (Szentgotthárd, Esztergom, Sárvár), majd a '90-es évek közepétől az ország többi részén, a nyugati határtól távolabb eső területeken is megkezdődött az ipari parki fejlesztés:

Dél-Dunántúl (Pécs és Kaposvár)

Észak-Magyarország (Ózd)

Alföld (Kecskemét)

II. A HAZAI IPARI PARKOK TIPOLÓGIÁJA

A magyarországi ipari parkok csoportosítására a különféle tényezők és mutatók alapján többféle elképzelés, tanulmány látott napvilágot. Az alábbiakban áttekintjük az egyes megközelítéseket.

1. A Gazdasági Minisztérium csoportosítása

A Gazdasági Minisztérium (ma GKM) 2001-ben elkészítette „Az ipari parkok 10 éves fejlesztési programját”. Ebben több szempont szerint csoportosítja az ipari parkokat.(GM 2001/a, b)

A.) Az életciklus szerint

Nemzetközi tapasztalatok szerint 7-10 év szükséges egy ipari park fejlődésének kibontakozásához. Ez az idő alatt négy különböző, sajátos szakasz figyelhető meg.

Induló-szakasz: az ipari park, mint gazdasági vállalkozás elindítását, valamint a szükséges ingatlan biztosítását foglalja magába.

Kezdeti-szakasz: fő feladata az alpinfrastruktúra megteremtése, az első vállalkozások betelepítése, valamint az alapszolgáltatások kiépítése.

Növekedési-szakasz: a tömeges betelepítés és a szolgáltatások gyors minőségi fejlesztése jellemzi.

Érett-szakasz: a betelepítés folytatódása mellett az infrastruktúra minőségi továbbfejlesztése, valamint a szolgáltatások differenciálódása veszi át a fő szerepet az ipari park fejlődésében.

A magyar gazdaságfejlesztési modellre alkalmazva az alábbi kategóriákat határozták meg 2001-es adatok alapján (zárójelben az adott életciklusban lévő ipari parkok száma).

Induló-szakasz: vállalkozás nem települt be még az ipari parkba; (24)

Kezdeti-szakasz: a betelepült vállalkozások száma nem éri el a 10-et, a foglalkoztatottak száma pedig 500 fő alatt van; (38)

Növekedési-szakasz: legalább 10 vállalkozás működik, amelyek 500 főt még nem foglalkoztatnak, vagy fordítva, a foglalkoztatottak száma már 500 fölé emelkedett, de a betelepült vállalkozások száma még 10-nél kevesebb; (38)

Érett-szakasz: legalább 10 vállalat már betelepült és ezek legalább 500 főt foglalkoztatnak; (33)

B.) Az ipari parkok generációváltása szerint

Ezen elképzelés szerint az ipari parkok számára három fejlesztési alternatíva nyílik meg:

A már létező első generációs ipari parkokban minőségi fejlesztések kivitelezése, amely által ezek az ipari parkok koncentrált ipari bázisokká válnak.

Új, második generációs ipari parkok kialakulása (pl. innovációs centrumok), amelyek jelentős hatásuk által a térségi gazdaságszervezés központjává válnak.

Új, első generációs ipari parkok létrehozása, elsősorban azokban a kistérségekben, ahol eddig nem létesültek ipari parkok. Ezeknél továbbra is a tőkebevonás és a területfejlesztés

szempontjai kerülnek előtérbe.

2. A Terra Stúdió által készített csoportosítás

A Terra Stúdió az Ipari Park Partnerségi Programon (IPPP) belül, egy széles körű empirikus vizsgálatra alapozva készített egy csoportosítást, amely támaszkodott a GKM fent említett felosztására is (Laky–Kullman–Hegyi, 2000).

I. kategória: azok a parkok, amelyek a foglalkoztatottak (500 fő) és a vállalkozások száma (10) szerinti értékeken felül számottevően kiemelkednek az ipari parkok sorából a beruházások és az árbevétel tekintetében is.

II. kategória: azok a parkok – eltekintve természetesen a fenti I. kategóriától –, amelyek mind a foglalkoztatottak száma (500 fő), mind a vállalkozások száma (10) szerinti értékeken megfelelnek az „érettség” jelzőnek.

III. kategória: a két feltétel egyikében már igen, a másikban pedig még nem teljesítik a feltételeket. Külön kiemelésre került három park a dinamikus fejlődése miatt (Infopark, Flextronics nyíregyházi és zalaegerszegi parkjai).

IV. kategória: egyik ismérv tekintetében sem érték el még a szükséges mennyiséget, de már vannak betelepült vállalkozások.

V. kategória: Még nincsenek betelepült vállalkozások, azonban az infrastruktúra kiépítése már megtörtént, következésképp alkalmasak lennének a betelepülők fogadására.

VI. kategória: Nincsenek betelepült vállalkozások, az infrastruktúra kiépítése sem történt meg, következésképp alkalmatlanok a betelepülők fogadására.

3. Szolgáltatások szerinti csoportosítás

A hazai ipari parkok, innovációs és transzferközpontok kategorizálása kapcsán a parkok által kínált szolgáltatásokból is ki lehet indulni. A fejlett országokban működő parkok üzemeltetői többnyire a szolgáltatások széles skáláját tudják biztosítani az ott működő vállalkozások számára. Ez azért jó és fontos, mert így a vállalkozások elsődlegesen csak szakmai tevékenységükre összpontosítanak, és a működéshez szükséges további tevékenységeket (szolgáltatásokat) előnyös áron tudják megvásárolni (mert a közösen igényelt szolgáltatások fajlagosan olcsóbbak), valamint ezek nem kötnek le más, szűkös erőforrásokat. (Búzás-Lengyel, 2002.)

A fontosabb közös szolgáltatások a hazai ipari parkok egy részénél már megjelentek és a fent maradó részüknél is előbb-utóbb elterjednek:

Általános üzleti szolgáltatások: titkársági, telefon és üzenetrögzítő, recepció, fax, e-mail, Internet web oldalak, pénzügyek, könyvelés.

Ingtalannal összefüggő üzleti szolgáltatások: konferencia- és tárgyalótermek, szociális létesítmények, étkeztetés és vendéglátás, recepciónál váróhelyiség, oktatási termek, kiállítási területek, dolgozószobák, parkolók, bankfiók, pénzváltás, posta, kereskedelmi üzletek.

Üzleti tanácsadói szolgáltatások: üzleti tervek, üzletfejlesztés, menedzsment, marketing (PR), értékesítési és pénzügyi tanácsadás, hitelügyintézés, műszaki és szabadalmazási tanácsadás, szabványügyi információs szolgáltatás, fejlesztési tanácsadás.

Pénzügyi tanácsadói szolgáltatások: a helyi, nemzeti és nemzetközi támogatásokhoz, alapokhoz való hozzájutás elősegítése; a magántőkéhez való hozzájutás segítése; üzletben érdekeltek összehozása, kockázati tőke, bankok bevonása, belső pénzügyi források generálása és irányítása, tanácsadás K+F alapokhoz való hozzájutás érdekében.

Logisztikai szolgáltatások: szállítás, szállítmányozás, vámügyintézés, raktározás, csomagolás, külkereskedelmi ügyintézés.

Ingtalannal kapcsolatos szolgáltatások: épületek és zöld területek őrzése, karbantartása, vagyónvédelem, takarítás, tisztítás, hulladékgyűjtés és -kezelés, kertészeti munkák.

Humán szolgáltatások: oktatás, képzés, átképzés, könyvtár, rendezvények szervezése, egészségügyi ellátás, fitness szolgáltatások a rekreáció érdekében, szépségápolás.

Innovációs szolgáltatások: egyetemhez kapcsolódó technológiai és műszaki szolgáltatások, minőségbiztosítás, környezetvédelem, informatikai szolgáltatások.

4. Évjárat szerinti differenciáltság

Az „Ipari Park”-cím meghirdetésétől eltelt időszakban két eltérő típusú fejlődés játszódott le.

A.) Az 1997-ben címet nyert ipari parkok

Az Ipari park cím meghirdetésének első évében, 1997-ben címet nyert ipari parkok többsége mára már érett ipari parknak tekinthető. Ugyanis ezekbe a parkokba többnyire egy-egy multinacionális vállalat betelepítése dominált és további fejlődésüket is ez határozta meg.

Tehát ezekbe az ipari parkokba többségében nagy hatékonyságú, gyorsan növekedő, erősen exportorientált vállalkozások települtek be, amelyek az ipari termelés és az export növelésében, továbbá a technológiai szint és a foglalkoztatás bővítésében kiemelkedő eredményeket mutattak/mutatnak fel. Ezen ipari parkokban kiemelkedően magas a betelepült vállalkozások és az ott dolgozók létszáma, valamint a szolgáltatások köre valamint minőségei.

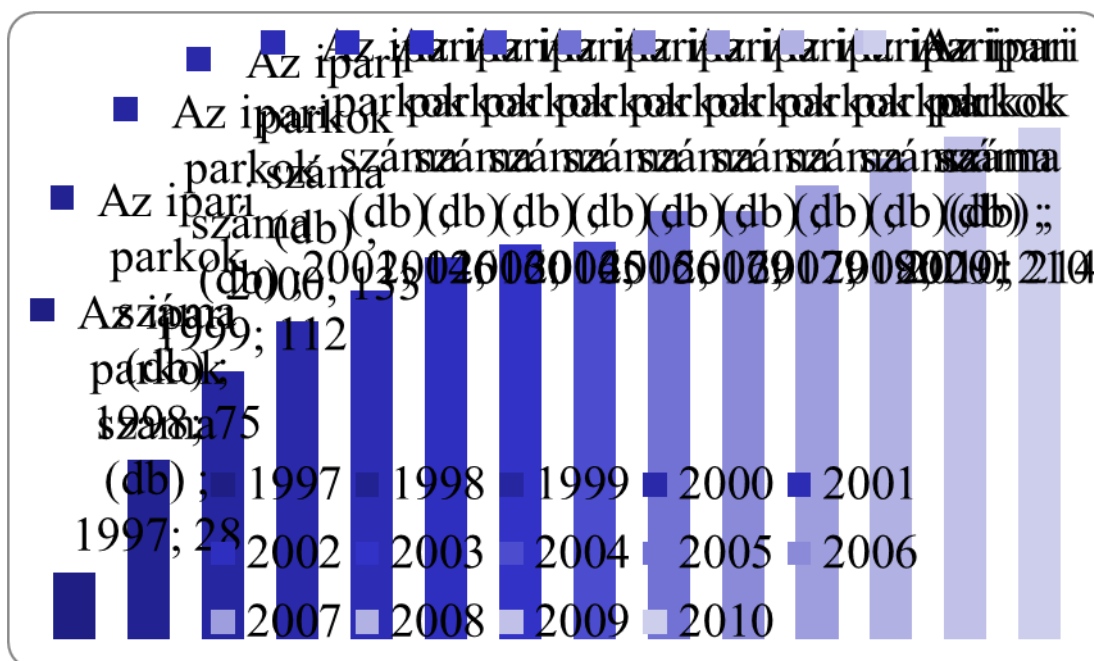
B.) Az 1998 után címet nyert ipari parkok

Azok az ipari parkok, amelyek 1998 után nyerték el az “Ipari Park” címet, általában önkormányzati kezdeményezésre, térségi gazdaságfejlesztési programként indultak el. Ezekben az ipari parkokban nagyobbrészt a hazai piacra termelő kis- és középvállalkozások játszottak meghatározó szerepet és további fejlődésüket szintén ez határozza meg.

Így ezeknek a parkoknak a fejlesztése viszonylag lassú, hiszen vállalkozói struktúrájukból adódóan az infrastruktúra kiépítéséhez és a szolgáltatások fejlesztéséhez lehetőségeik szűkösebbek. Ezen ipari parkok egy része csak lassan fejlődik fejlődött még mindig csak a kezdeti fejlődésük stádiumban van; az alapinfrastruktúra megteremtésénél vagy a betelepítésnél tartanak.

Az ipari parkok számának változását jól szemlélteti a (10.1. ábra).

10.1. táblázat: Az ipari parkok számának alakulása hazánkban

Forrás: Saját szerkesztés

5. Területi differenciáltság

A Dunától nyugatra, illetve keletre fekvő országrészben eltérő típusú fejlődés bontakozott ki.

A.) Az ország nyugati régióiban fekvő ipari parkok

A kezdeti időszakban, 1997-ben létesült ipari parkok, ahol **főként a multinacionális vállalatok letelepedése dominált** az ország nyugati régióiba (Nyugat- és Közép-Dunántúlra)

orientálódtak. A dunántúli régiók a nyugati exportpiacokhoz való közelségük, valamint a kedvező infrastruktúrájuk révén a külföldi tőkebefektetők kedvelt területei.

B.) Az ország keleti régióiban fekvő ipari parkok

Az Ország keleti régióiban az ipari parkok vállalkozói bázisát általában a **hazai piacra termelő, alacsonyabb termelékenységű mikro-, kis- és középvállalkozások adják.**

6. A szolgáltatások differenciáltsága

Az ipari parki szolgáltatások, különösen a minőségi szolgáltatások színvonala összességében alacsonynak mondható.

A.) Infrastrukturális alapszolgáltatások

Valamennyi ipari parkban adottak az alapközművek, (víz, csatorna, villamos energia, ezen belül ipari áram, gáz, burkolt út, vezetékes telefonhálózat és a közvilágítás).

B.) Infrastrukturális többletszolgáltatások

Kiegészítő infrastruktúrát (Internet, ISDN, ADSL, stb.) jelenleg a parkoknak körülbelül csak a 60%-a tudja biztosítani a betelepülő vállalkozásoknak.

C.) Nem infrastrukturális szolgáltatások

Egy reprezentatív felmérés szerint viszonylag kevés park biztosít a betelepült vállalkozások számára egyéb, nem infrastrukturális jellegű szolgáltatásokat. Ilyen szolgáltatásnak minősül: pl. az adminisztratív, logisztikai, humán, innovációs, pénzügyi és egyéb üzleti szolgáltatás. Ezek legkiterjedtebben az 1997-ben címet elnyert ipari parkokban fordulnak elő, az 1998-99. években alapított parkokban kisebb arányban, míg a legutóbbi években alapított ipari parkoknak csak kis hányada és csak egy-két szolgáltatás nyújtására vállalkozik. A szolgáltatások és az ipari parkok évjáráta közötti összefüggésből kiderül, hogy **a szolgáltatási paletta bővítésére a parkok többségében csak az alapvető infrastrukturális fejlesztések végrehajtását követően kerül sor.** Ezt igazolja az is, hogy a reprezentatív felmérés szerint későbbiekben a nemrég alapított ipari parkok is jelentős szolgáltatás-bővítést terveznek. A viszonylag szerény szolgáltatási kínálatban szerepet játszik az is, hogy a multinacionális vállalatok a szolgáltatásokat sok esetben saját szervezésben oldják meg, a KKV-k igénye pedig esetenként nem éri el azt a volument, amely mellett az ipari park számára kifizetődő lenne a szolgáltatás biztosítása. Az ipari parkok fejlesztésében ezért a kormányzati támogatásnak az infrastruktúra fejlesztése mellett a szolgáltatás fejlesztésére is ki kell terjednie. (Búzás-Lengyel, 2002.)

5.1.2. További vállalkozásfejlesztési létesítmények

Az **inkubátorház** a *mikro- és kisvállalkozások* támogatási eszköze az *indulás időszakában*. Az elmaradott és fejlesztést igénylő térségekben, kis- és középvárosokban, nagyobb centrumközségekből alkalmazható elsődlegesen, létrehozásuk elsősorban helyi, decentralizált forrásokból támogatandó.

A **technológiai (innovációs) centrumok** a *szelektív fejlesztési politika* részei. E forma a tőkehiány és a felállításához szükséges elemek izoláltsága miatt nagyobb térségek, régiók fejlesztési eszköze lehet, jelentősebb kormányzati szerepvállalással. Közvetlen szellemi kutatási háttérrel érdemes létrehozni, lehetőleg az *egyetemek bázisán*, illetve az ipari újjászervezés centrumaiban.

5.1.3. Klaszterek

A szakirodalomban a **klaszter fogalmával** kapcsolatban egyetlen dologban mutatkozik egyetértés, mégpedig abban, hogy a klaszter fogalmát illetően nincs egyetértés, az a vizsgálat dimenziójától és a megközelítés módjától függően változhat (DÖRY, 1998; 1999; FARAGÓ, 1994; PORTER, 1999; ROELANDT-DEN HERTOOG, 1998; STEINER, 1998).

PORTER szerint a klaszter „...egy bizonyos működési területen belül tevékenykedő, egymással kapcsolatban álló vállalatok és intézmények földrajzi tömörülései, amelyben jelen van a versenyszempontból fontos iparágak széles skálája” (PORTER, 1999).

Különösen fontos, hogy a klaszter résztvevői szervezetileg egymástól függetlenek, és sajátos vásárlói, beszállítói, K+F stb. kapcsolatban álljanak egymással (FARAGÓ, 1994)

ROELANDT-DEN HERTOOG a termelési hálózatoknak a közös értéklánc mentén történő kapcsolódását emeli ki (ROELANDT-DEN HERTOOG, 1998).

A klaszter egy földrajzi térségben azonos, vagy egymást kiegészítő árukat termelő vállalkozások szakmai szövetsége a közös értékesítés, beszerzés, kutatás, javítás, áru-előállítás, szervizelés stb. tevékenységek folytatására. **A koncepció meghaladja az egyszerű horizontális kapcsolatok hálózatát**, amely az egyazon piacon és iparágban érdekelt vállalkozások különböző típusú együttműködésében realizálódik. Sokkal inkább egy **ágazatok közötti hálózat**, amely az értékláncnak egy speciális kapcsolata vagy tudásbázisa mentén elhelyezkedő, de egymástól különböző, vagy egymást kiegészítő vállalkozásokat foglal magában.

Olyan cégbíróságon bejegyzett piacorientált gazdasági szervezetről van tehát szó, amelynek célja a régióban előállított termék jobb piaci pozíciójának elérése. A cég alapítói a régióban tevékenykedő gazdasági szervezetek, amelyeket összeköt a termék. **Működésének az alapja a piac, célja pedig a térségben megtermelt árualapok jobb és eredményesebb piacra történő juttatása.**

10.1.3.4. A klaszterek fajtái, fejlesztése, hazai gondjai

I. A klaszterek fajtái

A szakirodalom megkülönböztet regionális és iparági klasztereket.

A) Az iparági klaszterek

A klaszterek nagyon eltérőek lehetnek a domináns iparág tevékenységének jellege, a vállalatok kapcsolatai, a térségi bázis kiterjedtsége szerint. A klaszterek tipizálásánál figyelembe vehető legfontosabb szempontok, amelyek a fejlesztési stratégiák kidolgozásakor is felhasználhatók (Feser, 1998):

- a klasztert alkotó vállalatok közötti hálózati kapcsolatok típusai;
- a klasztert alkotó gazdasági szervezetek és egyéb szereplő jellemzői;
- az aggregáltság szintje;
- az értéklánc-rendszerben a vállalatok pozíciói;
- a klaszter térségi bázisának területi szintje, ami lehatárolja és
- meghatározza a fejlesztési stratégiát kidolgozók körét;
- a klaszterek fejlesztésére alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök.

Az iparági klaszter egy értéknövelő termelési láncban egymáshoz erősen és kölcsönösen kapcsolódó vállalatok hálózataként adható meg, amelybe specializált szolgáltatók is beletartoznak (Roelandt-Hertog, 1999).

Az iparági klaszter lényegében egy adott iparághoz tartozó független vállalatok, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdasági szektorok és intézmények olyan halmaza, amelyek relatíve nagy arányban használják egymás termékeit és szolgáltatásait, ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat tudnak hasznosítani. Klaszter „köttőanyaga” az erős és kiterjedt beszállítói és felhasználói kapcsolatrendszer, a hasonló technológia, a közös kereskedelmi csatornák vagy a közös munkaerőbázis. **Általános esetben az iparági klaszter kialakulásában és működésében három tényező csoport megléte szükséges**, amelyek elősegítik a klaszter mindegyik vállalatának versenyképességét:

1. **Az iparág speciális igényeit kielégítő üzleti partnerek jelenléte** a hazai bázisban, a félkész termékek beszállítóitól az iparág-specifikus kutatásokig.
2. **A hasonló technológiát és hasonló képzettségű munkaerőt alkalmazó kapcsolódó iparágak jelenléte**, amelyek tudása és tapasztalatai a klaszter vállalatai számára hasznosíthatók, mivel nem versenytársak, ezért hajlandók a tudáscserében együttműködni.
3. **Támogató és szolgáltató intézmények jelenléte**, akik az iparág számára képzik a speciális tudású munkaerőt, minőségellenőrzést végeznek, információkat gyűjtenek,

azaz olyan közös szolgáltatást nyújtanak, amit az iparág vállalatai egyenként csak jelentős ráfordítással tudnának létrehozni.

Az iparági klaszter alapja az üzleti kapcsolatok stabilitása és az egymástól való kölcsönös függés az értéklánc-rendszerben, az üzleti háttér szolgáltatások létrehozásában és az innovációk kidolgozásában. **A klaszterek különbözhetnek egymástól az együttműködés típusai és a hálózat jellemzői, az értéklánc-rendszer működésének sajátosságai szerint.**

A vállalati hálózatokból kell kiindulni, de a klaszter koncepciója több mint az egyszerű horizontális hálózat, amikor egyazon iparágba tartozó, ugyanarra a termékpiacon termelő, azaz egymással versengő cégek együttműködnek, pl. a kutatás-fejlesztésben, a szakképzésben, kiállításokon és rendezvényeken való közös fellépésben. Gyakran különböző iparágakat összefogó (vertikális és/vagy párhuzamos) hálózatok alakulnak ki, amelyeket eltérő profilú és egymást kiegészítő cégek alkotnak egyazon speciális tudásbázisra és fejlett infrastruktúrára támaszkodva. A klaszter fogalma bővebb a vállalati/üzleti hálózat fogalmánál abban az értelemben is, hogy a hálózat az formálisabb, gyakran szerződéseket kötnek a tagok egymással és a tagvállalatok köre pontosan megadható (KOCSIS-SZABÓ, 2000). A klaszter a hálózatnál nyitottabb, a tagok köre sokszor nem állapítható meg, mivel üzleti tranzakciókat egymással nem folytatható szervezetek közötti informális kapcsolatokon keresztül is áramolhat a tudás, információ, azaz lényegesek az agglomerációs előnyök és szinergikus hatások kialakítása is (BOEKHOLT-THURIAUX, 1999, ROSENFELD, 1997, STEINER, 1998).

B) Regionális klaszterek

A klaszterek körében PORTER nemcsak az iparági „csomósodást”, hanem a földrajzi koncentrációt is meghatározónak tartja. Véleménye szerint a globalizáció átértékelte és megerősítette a lokalitások szerepét, mégpedig úgy, hogy a globális versenyben nem elkülönült vállalatok vesznek részt, hanem a piaci verseny elsődleges szereplői a regionális klaszterek lettek. PORTER 1990-es könyvében egy országnak a globális versenyben való sikerességét négy tényezőre vezette vissza, a nevezetes rombuszmodellre, amely a regionális klaszter lényegét is körvonalazza, valamint kiemelte a kormányzat és a véletlen szerepét (Porter 1990;). Ezt a modellt a '90-es évek végén pontosította, a versenyképességet helyezte előtérbe és megkülönböztette a makroökonómiai környezetet, valamint a mikroökonómiai alapokat. Állítása szerint a modellben rendszerezett lehetőségeket leginkább a klaszterek képesek tartós versenyelőnyre transzformálni (Porter, 1999; 2000;).

PORTER kutatásai és munkái alapján hat állítás fogalmazható meg, amelyekre a rombuszmodell és a klaszterek is támaszkodnak (Porter, 1998; 2000;):

- a. **Globális iparági verseny:** a piaci verseny az egyes iparágakon belül folyik, azaz ugyanazon iparágban belül működő vállalatok, vállalatcsoportok között.
- b. **Értéklánc-rendszer:** a vállalatok nem elkülönülten versenyeznek, hanem sokféle módon kapcsolódnak egymáshoz az értékteremtő folyamatban.
- c. **Vállalati versenyelőnyök keletkezése:** a vállalati versenyelőnyök többsége a vállalaton kívüli tényezőkre vezethető vissza.
- d. **Regionális specializáció:** egyetlen ország/régió sem lehet versenyképes mindegyik globális iparágban, így a régiók gazdasága erőteljesen szakosodik néhány iparágára/üzletágra.
- e. **Innovációs kapacitás:** egy ország/régió termelékenységének, versenyképességének javulása a régióban működő domináns iparágak innovációs kapacitásától függ.
- f. **Hazai és térségi bázis:** az országok/régiók globális iparágai földrajzilag koncentrálnak néhány, gyakran egy-két régióban, legtöbbször nagyvárosokban és vonzáskörzetükben.

PORTER felfogásában egy régió gazdaságfejlesztésének célja az ott élők jólétének növelése, eszköze pedig a régió versenyképességének javítása. Egy régió versenyképessége alatt a régióban működő iparágak termelékenységének magas szintjét és a termelékenységének magas szintjét és a termelékenység magas növekedési ütemét érti (LENGYEL 2000; PORTER 1999). Gondolat menete részben a növekedési pólus, részben az exportbázis elmélettel

rokonítható, illetve SCHUMPETER hatása is megfigyelhető (ARMSTRONG-TAYLOR, 2000; MALECKI, 1997).

A régió versenyképességét, azaz a termelékenységet a makroökonómiai környezet és a mikroökonómiai alapok egyaránt befolyásolják. PORTER a politikai, jogi és makroökonómiai környezet jelentőségét újabban emeli ki – régebben a mikroökonómiai háttérnek adott elsőbbséget –, mivel az ágazati gazdaságpolitikák, monetáris politika, adótörvények, befektetések szabályozása, társadalombiztosítás, oktatási rendszerek országoként eltérő módon determinálják a termelékenység alakulását.

A mikroökonómiai alapok egyrészt a vállalati működés és stratégia kifinomultságát jelentik, másrészt a mikroökonómiai üzleti környezet, főleg a lokális üzleti környezet minőségét. Ezáltal PORTER a mikroökonómiai alapokat vállalaton belüli és a vállalaton kívüli tényezőkre osztja. A vállalaton belüli tényezők minősége, a vállalati működés stratégia kifinomultsága nélkül a globálisan versengő vállalatok nem tudják megőrizni versenyelőnyeiket, sőt minőségi jellemzők hiányában a régió vezető vállalatai nem is tudnak kilépni a globális piacra.

II. A klaszterek fejlesztésének lehetőségei

A piaci verseny jellege, az alkalmazott vállalati stratégiák, gazdaságpolitikai alapállása szerint megkülönböztethetünk **hagyományos ágazati** és **klaszter-alapú** gazdaságfejlesztési szemléletet. A kettő alapvetően annyiban különbözik, hogy a hagyományos ágazati megközelítés elkülönült, egymással versengő piaci szereplőket feltételez, míg a klaszter-alapú szemlélet a térségben működő vállalkozások együttes érdekéből, a kooperáció elsődlegességéből és a verseny bizonyos önkéntes korlátozásból indul ki, egy térségben, régióban működő vállalkozások együttműködését, lokális stratégiai szövetségét tartja szem előtt.

Az ágazati megközelítés a fordista ciklusnak felel meg, azaz a hagyományos regionális politikának, amikor centralizált a döntéshozatal mind vállalati, mind kormányzati szinten. A nagyvállalatoknál domináns a vertikális integráció, gyenge az együttműködés más vállalatokkal, a rugalmasság és az alkalmazkodás alacsony szintű, a helyi kis- és középvállalkozásokkal (KKV) kialakítandó kapcsolatok szórványosak és esetiek.

A klaszter-alapú megközelítés a posztfordista ciklust modellezi (L. 2. táblázat), így az új, modern regionális politika szemléletét. A nagyvállalatokra is az egyre laposabb hierarchia jellemző, az outsourcing, a vertikális dezintegráció, a helyi KKV-kal való sokoldalú és tartós együttműködés. A költségvetési források nagy részét decentralizálják és helyi testületek döntenek felhasználásukról, a régiók és térségek szakmai és politikai testületei megfogalmazzák fejlesztési igényeiket, programjaikat és azok megvalósítására anyagi forrásokat is szereznek. A régió belüli együttműködés erős, kialakulnak az innovációs miliőt javító helyi intézmények, az agglomerációs előnyöket, a pozitív externáliákat a vállalkozások széles köre élvezzi.

A klasztereknél elválaszthatjuk **a szerves fejlődéssel létrejött** (pl. az Egyesült Államokban, Olaszországban, Németországban stb.), valamint **a tudatos gazdaságpolitikai beavatkozással támogatott** (pl. Wales, Finnország, Ausztria stb.) klasztereket. Magyarországon főleg az utóbbira van esély, azaz a meglévő avagy potenciálisan felsejlő klaszter-kezdeményezések fejlesztésére, mivel nálunk a klaszterek kialakulása még nagyon az elején jár, a piac-orientált kapcsolatok egyszerűbb formáin alapuló hálózatok, főleg a beszállítói körök formálódnak.

A regionális versenyképesség javítása egy alulról-felfelé történő gazdaságfejlesztési stratégiával készíthető elő. Ez a regionális stratégia két részből áll:

- **az általános infrastruktúra, főleg hálózati rendszerek fejlesztéséből** (közlekedés, energetika, általános felsőoktatás stb.)
- **speciális, a régió globális iparágainak versenyelőnyeit erősítő infrastruktúra, intézmények** (speciális képzések és átképzések, speciális laboratóriumok stb.).

A regionális klaszter-alapú gazdaságfejlesztési stratégia lényege, hogy olyan fejlesztéseket kell támogatni, amelyek a régió globális cégeinek versenyelőnyeiket megerősítik. Mivel a régiók között verseny van, az üzleti előnyöket könnyű lemásolni, ezért csak a helyben

élők között jöhet létre az a bizalmi küszöb, amely szükséges a vállalati versenyelőnyöket nyújtó egyedi fejlesztések kidolgozására. A lépések:

- 1.a regionális specializáció felmérése:** a régióban fel kell térképezni, hogy mely iparágakban/üzletágakban vannak globálisan versenyző helyi cégek, ezek a húzóágazatok a régióban szigetszerűen, avagy klasztert alkotva működnek,
- 2.a klaszterek versenyelőnyeinek meghatározása:** a klasztereknél egyenként fel kell mérni, hogy a rombusz négy determinánsa közül melyik milyen mértékben járul hozzá a versenyelőnyökhöz (determinánsoként SWOT-analízis elvégzésével),
- 3.klaszter-alapú regionális fejlesztések:** klaszterenként és determinánsoként a gyengeségek megszüntetésére, valamint az erősségek fokozására javaslatokat kell kidolgozni a privát szférát bevonva.

A Dél-alföldi Régió KKV fejlesztési operatív programja 2000-ben készült el, a program témavezetője LENYEL IMRE volt, a klaszterek fejlesztésére szóló alprogramot BUZÁS NORBERT dolgozta ki:

- **a meglévő gazdasági, üzleti kapcsolatok feltérképezése**, amely alapján a klaszteresedés különböző fokain álló, a régióban működő piac-orientált együttműködések meghatározhatók,
- **a régió, térség domináns gazdasági tevékenységeinek (húzóágazatainak) meghatározása**, iparáganként a PORTER-rombusz elkészítése, azaz a várhatóan tartós versenyelőnyökhöz jutó tevékenységek megállapítása, a domináns gazdasági tevékenység jellege általában a vállalati kapcsolatokat, a klaszter típusát is determinálja,
- **a klaszter domináns tevékenységének tudatosítása**, egyrészt a helyi közösségek politikai, gazdasági vezetőiben, de főleg a kölcsönös üzleti érdekek és a kooperációból adódó előnyök felismertetése a klaszterhez kapcsolódó helyi vállalkozások és vezetőik körében,
- a helyi kormányzat részéről **fejlesztési ügynökségek létrehozása**, az érdekelt gazdasági szereplők részéről, pedig valamilyen **testület, szövetség, klub, kamara** stb. kialakítása, amelyben a mérvadó, hiteles helyi gazdasági vezetők vesznek részt, ez a testület fogadja el a klaszter koncepcióját és stratégiáját, míg a fejlesztési ügynökség végzi a háttérmunkát (az operatív teendőket).

III. A klaszterek fejlesztésének hazai gondjai

A klasztereknél elválaszthatjuk a szervesen létrejött, valamint a tudatosan támogatott klasztereket. Magyarországon főleg az utóbbira van esély, azaz a meglévő, avagy potenciálisan felsejlő klaszter-kezdeményezések fejlesztésére, mivel nálunk a klaszterek kialakulása még nagyon az elején jár, a piac-orientált kapcsolatok egyszerűbb formáin alapuló hálózatok, főleg a beszállítói körök formálódnak. A Dél-alföldi Régióban végzett kérdőíves felmérés és interjúk alapján a regionális klaszterek létrejöttét nehezítő, de általánosnak tekinthető tényezők:

- **a gyenge gazdasági bázis:** a régiók egy részében még nem történt meg a szerkezetváltás (aminek következtében stagnál vagy csökken a GDP-jük), nincsenek domináns versenyképes iparágak, a térség vezető rétegének (politikai és gazdasági elitjének) nincs reális elképzelése a fejlődésre, a szerkezetváltást előidéző források, kapcsolatok és tudás odavonására (ami nálunk főleg külföldi működőtőkét jelent),
- **erős centralizáció:** klaszterek csak klaszter-alapú gazdaságpolitika, azaz decentralizált, alulról építkező regionális politika esetén jönnek létre (egyébként csak bizonyos beszállítói körök, azaz egyszerűbb piac-orientált vállalati hálózatok működhetnek), a területfejlesztési törvény 1999. novemberi módosítása a Regionális Fejlesztési Tanácsok összetételében a minisztériumokat helyezte előtérbe, így a centralizációt és az ágazati gazdaságpolitikák dominanciáját tovább erősítette,
- **a paternalizmus továbbélése:** mind regionális, mind megyei és települési szinteken is megfigyelhető, hogy az önkormányzati testületek és intézmények „boldogítják” a vállalkozásokat, azaz általában a megkérdezésük és bevonásuk nélkül dőlnek el a

fontos helyi fejlesztések, ezért pl. sok ipari park esetében nem meglepő a kihasználatlanságuk, sokszor nem azt fejlesztik, ami a helyi vállalkozások tartós versenyelőnyéhez szükséges lenne,

- **a bizalomhiány:** a klasztereknél alapvető a kölcsönös bizalom az együttműködéshez, az információk cseréjéhez, a kockázatok mérsékléséhez, amihez magabiztos tulajdonosok és megbecsült menedzsment szükséges, valamint erős társadalmi tőke, nálunk még csak most erősödik meg az a vállalkozói kör (az alkalmazottakat foglalkoztató helyi kis- és középvállalkozások), amelyek körében előbb-utóbb kialakulhat a kölcsönös bizalom,
 - **az innovációs szakadék:** a régiók többségében a tudás-bázis kettős szintű, az innovációk kidolgozására, avagy átvételére alkalmas intézmények (egyetemek, főiskolák, kutatóintézetek stb.) és a helyi vállalkozások még nem találtak egymásra, pl. az egyetemről nincs „túlcserélés” (spill-over), a képzés nem veszi figyelembe a helyi munkaerőpiac igényeit, a vállalkozások fejlesztési szükségleteit.
-

Ellenőrző kérdések:

1. Melyik városban jött létre először Magyarországon és milyen típusú ipari park?
2. Fogalmazza meg a klaszter definícióját!
3. Mit értünk innovációs szakadék fogalmán?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Milyen előnyöket lát a klaszteresedés folyamatában?
2. Az Ön véleménye szerint milyen előnyei vannak az inkubátorházaknak?

11. A térségi gazdaságfejlesztés, szervezési vezetési kérdései

A jegyzet záró fejezete a térségi gazdaságfejlesztés és a szervezési vezetési kérdéseket mutatja be. A szervezés kérdése kardinális szerepet tölt be a tervezési előkészületektől kezdve a tervek megvalósításán át, egészen a monitoringig. Ezt követően a térségi gazdaság feltérképezéséről, a stratégia kialakításáról, megalkotásáról és áttekintéséről olvashat az olvasó.

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a térségi gazdaságok fejlesztése csak egy megfelelő stratégia segítségével történhet meg. Ideális esetben a stratégia beilleszkedik egy szélesebb gazdaságstratégiai tervbe, melynek szociális és a környezetvédelmi összetevői is vannak. A stratégia elsősorban a helyi gazdaság megerősítésére és a helyi kapacitás bővítésére összpontosít. Egy stratégia időkerete általában háromtól nyolc évig terjed, beleértve az éves kiviteli terveket is. A térségi gazdaságfejlesztés stratégiai tervezési folyamata jellegzetesen öt szakaszból áll, és bár ezeket az alábbi táblázatban mint különálló szakaszokat tüntetjük fel, a valóságban a stratégiai terv rugalmas, és az egyik szakasz párhuzamosan futhat egy másikkal a helyi szükségleteknek megfelelően. Ha egy adott fázisban problémák merülnek fel, az nem feltétlenül az abban a fázisban folyó munkából fakad, hanem abból, hogy az előző szakasz nem volt megfelelő. Ilyen esetben előfordulhat, hogy az előző és a következő szakaszt újra kell gondolni, és át kell dolgozni a probléma megoldása érdekében. Az élő stratégia, melyet a körülményeknek megfelelően meg kell változtatni az alábbi szakaszokból tevődik össze:

- 1.szakasz:** Szervezés
- 2.szakasz:** A térségi gazdaság feltérképezése
- 3.szakasz:** A stratégiai kialakítása
- 4.szakasz:** A stratégia megvalósítása
- 5.szakasz:** A stratégia felülvizsgálata

11.1. Szervezés

A stratégia kidolgozásának első szakaszában össze kell hangolni az erőfeszítéseket. Ez általában öt lépésben történik, melyek párhuzamosan is futhatnak.

1. lépés: Ki kell nevezni a munkacsoport élére egy vezetőt és létre kell hozni egy stábot a fejlesztést koordináló területi egységen (pl. önkormányzat) belül.

A stratégia tervezési folyamatának kezdeményezésében egy személynek vagy szervezetnek el kell vállalnia a vezető szerepet. Általában, bár nem minden esetben, ez úgy történik, hogy az önkormányzat egy újonnan alakult, vagy már létező részlegére osztja ki ezt a feladatot. Néhány városban pedig egy helyi gazdaságfejlesztő ügynökséget állítottak fel, mely független, vagy fél-független intézményként működik. Néhány helyen pedig jogi személyiségű céget hoztak létre e célból. Korlátozott forrásokkal rendelkező kevésbé ambiciózus stáb felállításával kezdhetik. Sok esetben a munkacsoport eleinte egy személyből is állhat. Ilyen esetekben a program fokozatosan terjedhet ki a munkatársak kiképzésén keresztül, és a térségen kívüli források felhasználásával. Ilyen források lehetnek például különböző üzleti csoportok, a diaszpóra, **NGO szervezetek, önkéntesek, iskolák, főiskolák és egyetemek**, de idetartozik a tapasztalatcsere más önkormányzatokkal is. Ahol a térségi gazdaságfejlesztést új funkcióként vezetik be, fontos, hogy **intézményi felmérésnek** vessék alá a szervezők azon részlegeit, melyek részt vesznek benne. Ez a felmérés állapítja meg, hogy milyen képesítésű munkaerőre és mely intézményi feltételek megerősítésére van szükség ahhoz, hogy a gazdaságfejlesztési folyamat megfelelően hatékony legyen. Mivel a folyamat egy mindent felölelő folyamat, műszaki, szakmai

és igazgatási ismeretek széles skálájára van szükség, s éppen ezért a fejlesztő stábnak számos tapasztalt önkormányzati tisztviselőből kell állnia: gazdasági tervezőkből, jogászokból, pénzügyi és környezetvédelmi szakemberekből, mérnökökből, építészekből, kutatókból, kommunikációs szakemberekből, stb., akik részt tudnak venni a térség gazdasági, természeti és szociális fejlesztésében.

A stáb ebből következően multidiszciplináris team, mely képes arra, hogy átnyúljon a hagyományos szervezeti és igazgatási határokon. Ahol létezik az önkormányzaton belül transzparencia és felelősség, a fejlesztő team önkormányzaton kívüli szakembereket és önkénteseket is bevonhat munkatársai közé. Fontos, hogy felesszük a stáb kommunikációját a különböző NGO szervezetekkel és az **üzleti szektorral**, amihez megfelelő és kreatív kommunikációs technikák alkalmazására van szükség. Néhány önkormányzatban lehet, hogy ez teremti meg az első alkalmat a különböző osztályok valódi együttműködésére. Mivel a gazdaságfejlesztés széles tevékenységi kört ölel fel és gazdag kapcsolatrendszert kell kialakítani a magán- és az állami szektorral, nagyon fontos, hogy a munkacsoportnak egy igazán lojális és hozzáértő vezetése legyen. Egy ilyen vezetés jobb feltételeket tud teremteni a stratégia kidolgozására és végrehajtására.

A térségi gazdaságfejlesztést összességében általában a helyi önkormányzatok, illetve azok szövetsége koordinálja, így a továbbiakban önkormányzatként nevezzük, kezeljük a szervező stábot, ez abból is fakad, hogy csaknem valamennyi esetben, ahol a térségi gazdaságfejlesztő programot sikeresen bevezették, a polgármesteri, vagy a jegyzői hivatalból választottak felelős vezetőt a gazdaságfejlesztési program élére (ami nem jelenti azt, hogy később ne alakulhatna ki egy külön osztály vagy részleg erre a célra).

Ez a vezető a legtöbb idejét arra fordítja majd, hogy információkat gyűjtsön a helyi gazdaságról, és megtalálja a program számára a legfontosabb helyi szereplőket. Ideális esetben ez egy olyan személyiség, aki már rendelkezik némi tapasztalattal a gazdaságfejlesztés területén, és alapos ismeretei vannak az üzleti élet mibenlétéről. Ez persze nem elengedhetetlen feltétel, hiszen ezek a képességek megtanulhatók. Fontos, hogy a polgármester nevezze ki teljes felelősséggel és teljes állású alkalmazásban ezt a vezető személyt, és biztosítsa számára a szükséges kezdeti forrásokat. Noha ezek a források kezdetben csekélyek lehetnek, ahhoz elegendőnek kell lenniük, hogy el lehessen velük indítani egy térségi gazdaságfejlesztési programot, hogy biztosítani lehessen az alapvető irodai felszereléseket, és amennyiben szükséges, a térségi gazdaságfejlesztési továbbképzést, valamint egy olyan operatív költségvetést, mely lehetővé teszi a majdani szereplők tárgyalásait, és az adatgyűjtést az előzetes **SWOT analízishez**.

Mivel a térségi gazdaságfejlesztés természeténél fogva a különböző tudományágak, üzletágak és diszciplínák között helyezkedik el, csak egy osztályok közötti stáb képes sikeresen kidolgozni a térségi gazdaságfejlesztési stratégiát. Az ilyen munkacsoportoknak az önkormányzat különböző osztályain dolgozó emberekből kell állnia, akik szakmai, műszaki, politikai és pénzügyi felelősséget vállalnak a stratégiát érintő dolgok iránt. A csoport feladatait és beszámolási kötelezettségeit pontosan definiálni kell. Annak érdekében, hogy a csoportnak teljes körű hitele legyen, fontos, hogy tevékenységük átlátható legyen, és a nyilvánosság számára hozzáférhetőek legyenek az általuk használt információk.

Mivel a **térségi gazdaságfejlesztés integrált diszciplína**, általában számos módon kapcsolódik a legtöbb helyi fejlesztéshez. A különböző stratégiák és a hozzájuk tartozó programok koordinálása ezért rendkívül fontos, hiszen így jobban fel lehet használni azokat a forrásokat, melyekből nem áll elegendő rendelkezésre, el lehet kerülni, hogy ugyanazok az erőfeszítések többször, több helyen vonjanak el energiát, és növelni lehet az össz. hatékonyságot. Úgy kell kidolgozni az egyes rendszereket és eljárásokat, hogy a fejlesztés integrálódjék ezen tervek mindegyikébe és fordítva. Mivel az önkormányzatoknak gyakran nem áll rendelkezésére elegendő pénz, hogy az összes térségi gazdaságfejlesztési programot egyszerre bevezessék, ezért fontos, hogy kidolgozzanak egy olyan műszaki és döntéshozatali mechanizmust, mely bizonyos prioritásokat állít fel, ugyanakkor megpróbál egyensúlyt teremteni a különböző szükségletek között. Az önkormányzatok döntéshozóinak és kivitelezőinek egyensúlyt kell keresniük a helyi

gazdaság fejlesztése, a terület szociális és környezetvédelmi szükségletei között, bár az is nyilvánvaló, hogy minden önkormányzat más és más kritériumokat dolgoz ki a befektetések prioritizálására és koordinálására. Megint mások „demokratikus” (résztevői) tervezési mechanizmusokat dolgoznak ki, amelyek a konzultációtól a döntésekben való közvetlen részvételig terjedő sávban mozognak.

2. Lépés: Ki kell alakítani a politikai döntéshozatali eljárást.

Bármely térségi gazdaságfejlesztési stratégia hatékony kivitelezéséhez határozott politikai szándéokra és támogatásra van szükség. Amennyiben a helyi politikai vezetők (polgármester, önkormányzati képviselők, bizottsági tagok, egyéb vezetőségi tagok) részt vesznek a programban, az segíthet abban, hogy a stratégia politikai támogatásban részesüljön és könnyebben hozzájusson a hatékony kivitelezéshez szükséges **forrásokhoz**. A térségi gazdaságfejlesztési program vezetését és az érte való felelősséget egy helyi politikai vezető kezébe kell adni. Néhány esetben ez egy jelentős önkormányzati bizottság elnöki székét jelenti, például a gazdaságpolitikai és forráselosztó bizottságé. Ezeknek a bizottságoknak áttekintésük van az önkormányzat politikai irányvonaláról, a források fellelhetőségéről, és a fentiek mellett szól az is, hogy a stratégia beszámolóinak az önkormányzat éves döntéshozatali ciklusának részét kell képeznie. Egy idő után számos önkormányzat független, autonóm állandó bizottság felállítását kezdeményezi. Mivel ez helyileg irányított folyamat, a megfelelő helyi politikai mechanizmus kidolgozása mindenhol más és más lehet.

3. Lépés: Alakítsunk ki a helyi szereplők között partneri kapcsolatokat.

A helyi szereplők olyan egyének, vállalkozások, szervezetek vagy csoportok lehetnek a magán- a köz- és a nonprofit szektorból, akik a programok és **projektek stratégiájának kialakításában és kivitelezésében is részt vesznek**. Számos önkormányzat bevonja ezeket a szereplőket az egész fejlesztés folyamatába a stratégia kialakításától, a programok és projektek kivitelezésén át, a felügyeleti (monitoring) és az értékelő fázisig. Ezáltal elérhetjük, hogy nő:

- a hitelesség, az igazságosság és a transzparencia: mivel így nyilvánossá tesszük a tervezési folyamatot
- a hatékonyság, mivel egyszerűbb megérteni a valódi (gazdasági) szükségleteket, ha bevonjuk a hasznélvezőket is a tervezés folyamatába. Ez azt is eredményezheti, hogy támogatásra lelünk, leküzdjük az ellenállást és a bizalmatlanságot
- eredményesség, mivel a helyi szereplők mobilizálhatják saját erőforrásaikat a helyi gazdaságfejlesztés előmozdítása érdekében.

Sok önkormányzat számára új és ijesztő perspektívát jelent a külső szereplők bevonása az önkormányzat döntéshozatali eljárásaiba. A fokozatosság érdekében első lépésként arra kérhetjük a külső résztvevőket, hogy az adatgyűjtésben, felmérések készítésében, fókuszcsoportok tevékenységében vegyenek részt vagy adjanak ötleteket. Próbáljuk megtalálni a kulcsszereplőket, próbáljuk megérteni, hogy miért akarnak részt venni a stratégia kialakításában, próbáljuk kitalálni, hogy mi volna a legmegfelelőbb formája a részvételüknek, és mivel tudnának hozzájárulni (pl. tudásukkal, tapasztalatukkal, önkéntes munkával, anyagi vagy természeti források biztosításával) a stratégia célkitűzéseikhez. Olyan nem-kormányzati szereplők, mint például a vállalkozók szövetsége, a szervezett civil társadalmi csoportok, és polgárok alkalmazása a helyi gazdaságfejlesztés tervezésében egyre elterjedtebbé válik világszerte.

A **partnerkapcsolatok kiépítése** a helyi gazdaságfejlesztésben lehetővé teszi az önkormányzatok számára, hogy ugyanazzal a befektetéssel többet érjenek el, nagyobb költséghasszonnal dolgozzanak, és új módszereket találjanak ahhoz, hogyan lehet kiegészítő forrásokhoz jutni. Az ilyen partnerkapcsolat kiépítésének az a célja, hogy összekösse azokat a

helyi partnereket, akik befolyással vannak a helyi gazdaság alakulására és egy olyan közös ütemtervet hozzon létre, mely elősegíti és fenntartja a sikeres és hosszú távú gazdaságfejlődést. A partnerkapcsolatot úgy kell kialakítani, hogy az kölcsönösen elismert lehetőségen alapuljon. Amikor ezek a partnerkapcsolatok működésbe lépnek, fontos, hogy a nyíltság és az innovativitás határozza meg munkájukat.

A térségi gazdaságfejlesztés kulcsa az **önkormányzatok kezében** van. Sok helyütt az önkormányzatok felelnek a különböző szolgáltatások biztosításáért, és olyan szabályozás bevezetéséért (pl. övezeti besorolás), melyek a helyi gazdaságfejlődést alapvetően határozzák meg. Nemcsak a természeti és egyéb infrastruktúra biztosítása van az önkormányzatok kezében, de az üzleti élet fejlődését vagy éppen pangását is befolyásolhatják a helyi termékek marketing politikájával. Ezen kívül olyan ösztönző rendszereket vezethetnek be, melyek az üzleti élet expanzióját eredményezik, biztosíthatják az oktatás és a továbbképzési lehetőségek fejlődését, támogathatják a kisvállalkozásokat, és fejleszthetik az infrastruktúrát. Az önkormányzatok számtalan szabályozó eljárást érvényesítenek a vállalkozásokkal szemben, mint például a cégbejegyzés, az engedélyek kibocsátása. Feladatuk közé tartozhat, bár nem kizárólagosan:

- a helyi gazdaság elemzése
- az, hogy vállalják a helyi gazdaságfejlesztés vezetését
- koordinálják és finanszírozzák a térségi gazdaságfejlesztő projektek kivitelezését
- biztosítják a szolgáltatások magas színvonalát
- ösztönző rendszereket vezetnek be (fiskális, területfejlesztő, marketing) annak érdekében, hogy magánbefektetőket nyerjenek meg
- támogatják a helyi vállalkozások fejlődését közbeszerzési politikájukkal
- olyan környezet kialakítását teszik lehetővé, mely ösztönzőleg hat az üzleti életre.

Sőt, az önkormányzatok abban is közrejátszhatnak, hogy gondoskodnak olyan vezetőről, aki képes koalíciókat és partnerkapcsolatokat kiépíteni annak érdekében, hogy megfelelő információáramlás alakuljon ki a programban érdekelt helyi és regionális szereplők között. Fontos szerepet játszik a tudás megszerzésében és terjesztésében, ha találkozókat és szemináriumokat szervezünk, hálózatokat építünk ki az érdekelt egyének, csoportok és szervezetek között, ami azt is szolgálhatja, hogy a gazdasági növekedés új lehetőségeit ismerjük fel. Az is hasznossá válhat a stratégia számára, ha az **önkormányzatok fokozottabb (gazdasági és politikai) támogatásban részesülhetnek azáltal**, hogy az állami vezetés magasabb vagy más azonos szintjeivel, a többi helyi és regionális vezetővel dolgoznak együtt. Mivel a regionális fejlődés egyre fontosabb szerepet játszik, fontos, hogy világos és pozitív együttműködés alakuljon ki a helyi és a regionális stratégiák között, annak érdekében, hogy a program minél eredményesebb legyen. Mivel a magánszektor és a helyi települések jelentékeny haszonélvezői a programnak, fontos, hogy bevonjuk őket a stratégiai előkészítő folyamatába. Ha így járunk el, lehetségessé válik, hogy:

- növeljük a stratégiai előkészítő folyamat hatékonyságát és eredményességét azáltal, hogy biztosítjuk az olyan külső (természeti és pénzügyi) erőforrásokhoz, tudáshoz, tapasztalatokhoz való hozzáférést, melyek az önkormányzaton belül nem állnak rendelkezésünkre
- legitimizáljuk a folyamatot és depolitizálhatjuk a fejlesztési projekteket. Ezáltal azt is biztosíthatjuk, hogy a programunk hosszú távra szóljon
- szélesítjük a konszenzust, és növelhetjük a program támogatottságát, s egyúttal azt is elérhetjük, hogy megerősödik a potenciális befektetők és vállalkozók bizalma a térségi gazdaságfejlesztés iránt
- megelőzzük a problémákat azáltal, hogy bevonjuk a partnereket és a helyi szereplőket a folyamatba
- jobban megértjük a helyi gazdaság természetét, mivel üzleti partnereink általában jobban ismerik a helyi gazdaság valós állapotát, mint az önkormányzati képviselők. A helyi vállalkozások vezetői valószínűleg többet tudnak a helyi problémákról és lehetőségekről, s ez érvényesülhetne a stratégiában is

- önkéntes kezdeményezésekre bátoríthatjuk a település lakóit, hogy támogassák a fejlesztés kivitelezési programjait
- bevonhatjuk az alacsonyjövedelmű és az informális gazdaságban dolgozó csoportokat és szövetségeket (pl. a nyomornegyedek lakóit, utcai árusok szövetségét) a folyamatba, mivel ők jobban tudják, mi az, ami segítené gazdasági tevékenységüket.

4. lépés: Hogyan építsünk ki kapcsolatot a kormányzat, különböző szintjeivel?

A kormányzat országos, megyei és regionális szintjei kulcsszerepet játszanak abban, hogy alkalmassá tegyék a környezetet a térségi gazdaságfejlesztés előmozdítására, ezért fontos, hogy bevonjuk ezeket a kormányzati szinteket a stratégia előkészítő folyamatába, ha ez szükségesnek látszik. Azon túl, hogy figyelembe kell vennünk a program kapcsolatát az adott település egyéb fejlesztési terveivel, a közvetlen **helyi területen túlra is ki kell tekintenünk**, hogy lássuk, milyen egyéb programok, tervek, szabályok és szabályozók befolyásolhatják a helyi gazdasági ütemtervet. Ezek közé tartozhatnak olyan országos, megyei vagy regionális törvények és rendeletek, mint például:

- a távközlési dereguláció
- pénzügyi szabályozók
- környezetvédelmi előírások
- adótörvények
- föld- és tulajdonjogi törvények
- országos infrastruktúrafejlesztő tervek
- költségvetésből származó bevételek (gyakran feltételhez szabott támogatások).

A regionális kezdeményezések lehetővé teszik, hogy a helyi önkormányzatok egyesítsék erőforrásaikat és partnerkapcsolatokat építsenek ki más közeli önkormányzatokkal. A fejlesztő teamnek éppen ezért ügyelnie kell arra, hogy önkormányzatok közötti, regionális vagy megyei szintű vezetések közötti munkakapcsolatokat alakítsanak ki, vagy a már meglévőkre építsenek, hogy új programokat és kezdeményezéseket lehessen beindítani illetve befolyásolni.

5. lépés: Mely szervezetek alkalmasak a stratégiák és projektek kidolgozására?

Nem kis feladat megfelelő szervezeti háttérrel létrehozni a térségi gazdaságfejlesztés kidolgozására és kivitelezésére. Nem szükséges, hogy ezt már a stratégia létrehozásának kezdetén megtegyük, de annak kidolgozása alatt már igen. Számos „székhely” létezik egy önkormányzaton belül a LED számára. Ilyenek például a:

- a **jegyzői vagy a polgármesteri hivatal**: Ennek az az előnye, hogy mindenki számára látható, és különös súlyt kap attól, hogy a legfontosabb tisztviselők támogatását élvezi. Ha a fejlesztő ügynökség ezekben a hivatalokban kap helyet, az azt eredményezheti, hogy szélesebb körben kap elismerést, általánosabb politikai kihatással bír és nagyobb garanciát jelenthet az önkormányzat más osztályaival való hatékony együttműködésre. Hátránya azonban, hogy kevesebb kivitelezéshez szükséges forráshoz férhet hozzá, és túlságosan függővé válik a főpolgármester politikai kurzusától.
- **egy működő intézmény vagy osztály**: Egy már működő osztályon, mint például a városi építésügyi hatóságok, van esély arra, hogy a LED alárendelődik az osztály fő irányelveinek. Például, ha egy városfejlesztési osztályon kap helyet, a stratégia kialakítása könnyen az osztály saját érdekeltsége, pl. a terület- és infrastruktúrafejlesztési kérdések irányába befolyásolódhat, más fontos területek pedig, mint például a vállalkozásbarát környezet megteremtése (pl. a cégbejegyzés és működés elősegítése) vagy ennek egyéb vonatkozásai (pl. szövetkezetek támogatása, kis- és középvállalkozások fejlesztése) háttérbe szorulnának. Jó menedzsment és

multidiszciplináris hozzáállás segítségével azonban egészséges várospolitikai alakítható ki és a stratégia sikeres megvalósítására is lehetőség nyílik.

- **”ügynökség” létrehozása:** A térségi gazdaságfejlesztési ügynökségeknek módjukban áll együttműködést kialakítani a különböző kormányzati és nem-kormányzati testületek között, és összehangolni munkájukat. Egy ilyen ügynökség hosszabb távon fenntartható szervezeti háttérrel tud kialakítani, mivel nincs kiszolgáltatva politikai folyamatok következtében kialakuló átmeneti időszakoknak. Egy független, vagy félig független ügynökségnek ügyelnie kell arra, hogy egyenlő jogokat biztosítson a kisebb politikai vagy gazdasági súllyal rendelkező szereplők (pl. a szegények) képviselői számára is, és biztosítania kell a hozzáférést a különböző forrásokhoz és a döntéshozatalban való részvételt. A részvétel kibővítésének bevett eszközei közé tartoznak a nyilvános fórumok, a résztvevői bizottságok létrehozása és városi tanácsadói találkozók szervezése.

11.2. A térségi gazdaság feltérképezése

Ahhoz, hogy segíteni tudjunk a résztvevőknek megtervezni a jövő gazdaságát és a legmegfelelőbb programokat válasszuk ki számukra, alaposan ismernünk kell a helyi gazdaság jellemzőit. A település közösségének éppen ezért a lehető legtöbb információval kell rendelkeznie saját városáról vagy régiójáról és saját szerepéről a regionális, a nemzeti és a nemzetközi gazdaságban. A térségi gazdaság felméréseinek elemzésekor nem kell szigorúan ragaszkodnunk a közigazgatási határokhoz, hanem lehetőség szerint az adott földrajzi terület (fővárosi régió, agglomerációs övezet, vagy egy városhoz tartozó ipari háttérterület) gazdasági kapcsolatait tárjuk fel.

1. lépés: Készítsünk beszámolót azokról az eljárási folyamatokról, melyek hatással vannak az üzleti életre.

Az egyik leghatékonyabb lépés, amit egy önkormányzat tehet az üzleti élet fellendítésére, ha egyszerűsíti azokat a folyamatokat és eljárásokat, melyek a vállalkozások beindításához és fenntartásához szükségesek. Ehhez mindenekelőtt a jelenlegi állapotokat kell felmérni. Ennek a felmérésnek tartalmaznia kell az önkormányzat üzleti kapcsolatainak és interakcióinak valamennyi aspektusát. Nemcsak a cégbejegyzéseket és adózási kérdéseket kell áttekinteni, hanem azt is, hogy az egyes vállalkozók hogyan működnek együtt az önkormányzat munkatársaival, és fordítva: az önkormányzat emberei hogyan reagálnak az ő problémáikra és kéréseikre. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a vállalkozások gyorsan fejlődésnek indulnak a korszerűsített eljárás bevezetése után. Ilyen lehet például, ha egyszerűsítik a tervezési és a környezetvédelmi előírásokat. Sok esetben ezek az eljárások túl bonyolultak, rengeteg időt vesznek igénybe, sokba kerülnek és több különböző hivatal részvételét igénylik. Ez általában inkább elrettenti a vállalkozókat és inkább illegális munkára és korrupcióra készíti őket. Mindezek a tényezők súlyosan hátráltatják egy olyan pozitív környezet megteremtését, mely kedvez a vállalkozásoknak. Ahhoz, hogy feltérképezzünk egy **vállalkozásbarát környezetet**, első lépésben felmérést kell készítenünk az önkormányzat minden osztályáról, meg kell állapítanunk milyen szabályok, rendeletek, eljárások irányítják a működésüket, és meg kell vizsgálnunk azt is, hogy ezek az eljárások mennyire hatékonyak, eredményesek, transzparenszek és megbízhatóak. Míg ez a belső felmérés lezajlik, a vállalkozásokat már be lehet vonni a tervezés folyamatába, úgy, hogy cégfelméréseket készítsünk, fókuszcsoporthoz segítségével érdekhálózatot hozunk létre. Az informális szektort biztatni kell arra, hogy vegyen részt ebben a folyamatban, hogy jobban megértse milyen hátrányokkal és milyen lehetőségekkel jár, ha hivatalosan is részt vesz a programban.

Az informális gazdasággal szemben más módszereket kell alkalmaznunk, mint a formális gazdaság esetén; szervezzünk például utcai megbeszéléseket és a helyszínen tárgyaljunk az

informális gazdaság érdekképviselőivel. Egy olyan vizsgálat, mely a helyi vállalkozásbarát környezetet tárja fel, ideális esetben egy strukturált kérdőív, és bizonyos kérdésekre választ kell adnia. Ilyenek például, hogy:

- mikor alakultak ki az egyéni vállalkozások, hány embert foglalkoztatnak, milyen képzéssel, miket állítanak elő, milyen export tevékenységet folytatnak, tagjai-e valamilyen beszállítói láncnak és információs hálózatnak
- a vállalkozói szféra mit tart az adott terület legnagyobb előnyeinek, hátrányainak, legnagyobb lehetőségeinek, és milyen veszélyeket lát a körzetben
- milyen típusú problémákkal szembesülnek a vállalkozók, amikor az önkormányzathoz, vagy egyéb kormányzati szintekhez fordulnak
- mire volna szükségük a vállalkozásoknak, van-e valamilyen ötletük, amely hasznosítható a tervezés számára és
- építsünk ki kapcsolatokat a helyi vállalkozókkal, hogy biztosítsuk az alakulóban lévő üzleti kapcsolatok folyamatosságát.

Ezt a munkát úgy kell elvégeznünk, hogy tisztában vagyunk vele: ez egy kétirányú folyamat, és a vállalkozásoknak legalább annyira fontos, hogy részt vegyenek egy ilyen felmérésben. Miközben a vállalkozók információkat és ötleteket adnak, az ő gondolataik és problémáik is meghallgatásra - és amennyiben lehetséges – elintézésre találnak. Mind a formális, mind pedig az informális gazdaság képviselőinek teljes jogi védelmet kell élvezniük, amikor információt bocsátanak a rendelkezésünkre. Amikor a szükséges információkat összegyűjtöttük, ki kell dolgoznunk egy akciótervet, amely a kulcsfontosságú problémákra ad megoldásokat. Ez minden bizonnyal nem kis feladat lesz, s az eddigi pozitív tapasztalatok azt mutatják, hogy ideje korán el kell kezdeni. Mivel a feladat több osztályt is érint, fontos, hogy minél előbb együttműködést alakítsunk ki a különböző osztályok között. Ha az önkormányzat eredményeket mutat fel a vállalkozásbarát környezet megteremtése terén, erősebb pozícióból tehet javaslatot hasonló projektekre a kormányzat más szintjein is. Nem az a célja ennek a munkának, hogy egyáltalán ne legyenek szabályozók, hanem, hogy azok jók legyenek.

2. lépés: Állapítsuk meg, milyen adatokat kell beszereznünk.

Amikor elhatározzuk az adatgyűjtési fázisban, hogy milyen információkra vagyunk kíváncsiak, a következő szempontokat kell figyelembe vennünk:

- Milyen szintűek, és mennyire részletesek azok az adatok, melyek már rendelkezésünkre állnak, és mennyire használhatóak?
- Milyen könnyen szerezhetőek be a még hiányzó információk?
- Milyen erőforrásokra és mennyi időre van szükség ezeknek az információknak a beszerzéséhez?
- Képesek vagyunk-e elemezni és a stratégia számára használható információvá transzformálni ezeket az adatokat?
- Mennyire hasznosíthatók a gyakorlatban ezek az információk (mennyire hasznosak és érvényesek)?

A stratégia adatai azt a célt szolgálhatják, hogy tájékoztassák a közigazgatás szereplőit és a nyilvánosságot a program célkitűzéseiről, tevékenységéről és támogatóul nyerjék meg őket. Gyakran válik nehezzé felkelteni a tevékenysége iránti érdeklődést úgy, hogy bizonyos adatok nem állnak rendelkezésünkre. Az alábbiakban felsoroljuk milyenfajta információkra van elsősorban szükség a térségi gazdaság felmérésére, és miért éppen ezekre.

Demográfiai adatok

- A település lakosságáról szóló demográfiai adatok teremtik meg annak az alapját, hogy felvázoljuk a közösség demográfiai profilját, szociális igényeit, jelenlegi és jövőbeni tendenciáit.

- A demográfia adatok (kor)csoportonkénti kimutatása még részletesebb képet adhat azokról a tényezőkről, melyek befolyásolják a helyi gazdaság alakulását (pl. nemi megoszlás, korszpecifikus munkahelyi megoszlás, az oktatás jellemzői, humán erőforrások és a képzett munkaerő aránya).
- Még jobban megérthetjük a programok és projektek kihatását, ha ismerjük egy település demográfiai jellemzőit az induláskor, s ez különösen érvényes a követési (monitoring) és az értékelési fázisra, illetve egy speciális projekt „hozzáadott értékének” mérésére.

Gazdasági adatok

- Ezeknek az információknak a segítségével érthetjük meg a helyi gazdaság szerkezetét, jellegzetességeit és természetét.
- Az ipari szektor által szolgáltatott gazdasági adatok elemzése bepillantást enged abba, hogyan teljesít a helyi gazdaság, milyen összefonódások érvényesülnek benne, mely ágazatok virágoznak, melyek hanyatlanak, hol vannak fejlődési lehetőségek, és mekkora a helyi termelési láncolat aggregált értéke.
- A munkaerő-piaci adatok összegyűjtéséből kirajzolódik a munkaerő megoszlás profilja, melyből kiviláglik, milyen képesítésű munkaerővel számolhatunk, s melyek a hiányzó szakmák, melyek mutatnak hanyatló tendenciát és melyek divatosak éppen. Az is kiderül ezekből az adatokból, hogy melyek a munkaerőpiac fő hiányosságai, mik akadályozhatják a munkaerőpiacra való belépést, a munkaerő felvételt és egy lehetséges munkahely bővítési programot. Ezenkívül felsorol olyan iparágakat, melyeket érdemes volna idetelepíteni. Összegyűjtheti a munkanélküliek adatait, ami iránymutató lehet a vezetés számára, hogy milyen szükséges lépéseket kell tennie ez irányban.
- Meg kell ismernünk az informális (fekete) gazdaság természetét és méreteit ahhoz, hogy tisztában legyünk a helyi gazdaság valódi működésével. Fontos, hogy tudjuk, az informális szektor hogyan működik együtt a formális szektorral, és azt is, hogy hogyan támogathatnánk és növelhetnénk ezeknek a tevékenységeknek a produktivitását.

A vállalkozásbarát környezetre vonatkozó információk

- A vállalkozásbarát környezetre vonatkozó információk segítségével könnyebben megérthetjük, hogy az önkormányzat egyes lépései és tevékenységei milyen módon támogatják vagy akadályozzák a formális és informális gazdasági szektorok vállalkozásait.
- Azt is megérthetjük ezek által, hogy milyen okok húzódnak meg a vállalkozások sikerei és kudarcai mögött.
- Ha felmérést kezdeményezünk arról, hogy milyen egy vállalkozásbarát környezet, azt is megtudhatjuk, hogy mennyire elégedettek a vállalkozók az önkormányzat munkájával, s ezáltal az önkormányzat könnyebben javíthat azokon a tevékenységein, melyek befolyással vannak egy vállalkozóbarát környezet kialakulására.

A fizikai infrastruktúrára vonatkozó adatok

- Itt olyan információkat gyűjtünk össze, melyek a szállításra, a telekommunikációra, a gáz, a víz, és az elektromos áramszolgáltatásra és a csatornázásra vonatkoznak. Ezek az adatok világítanak rá arra, melyek a jelenlegi és jövőbeli hiányosságok és igények, és segítséget nyújtanak abban, hogy prioritást állítsunk fel azok között az infrastrukturális beruházások között, melyek a helyi gazdaság fejlesztéséhez szükségesek.

Regionális, nemzeti és nemzetközi információk

- A regionális, nemzeti és nemzetközi gazdaságra vonatkozó adatok segítenek abban, hogy új piacokat találjunk, és új lehetőségeket az üzleti élet fellendítésére (pl. új export tevékenységeket fedezhetünk föl, gyorsíthatjuk az átutalások áramlását, a különböző

gazdasági szektorok között kapcsolatokat teremthetünk, támogathatjuk az idegenforgalmat, stb.).

- Amennyiben megértjük ezeket a gazdasági összefonódásokat, könnyebbé válik meghatározni, hogy milyen tevékenységeket kell megerősítenünk annak érdekében, hogy ki lehessen használni azokat az előnyöket is, amelyek a helyi gazdaságon túlmutatnak. Ezáltal megnő a helyi gazdaságban cirkuláló pénz mennyisége, álláslehetőségek teremődnek és mindez pozitív kihatással van a vállalkozásokra is (a lakosság ugyanis azért költi el a pénzét más városokban, mert bizonyos termékeket nem talál meg a helyi boltokban).
- Néhány város, különösen a nagyvárosok és az export zónák szoros kapcsolatot alakítanak ki néhány külföldi régióval. Más önkormányzatok a többi várossal, nagyvárossal, településsel tartanak fenn intenzív gazdasági kapcsolatot. Fontos ennél fogva, hogy megértsük, hogyan aknázhatjuk ki teljesen a települések, a gazdasági társulások és a lakosság közötti növekvő kapcsolatokat, valamint a regionális

3. lépés: A beszerzett adatokat vessük könyvvizsgálat alá és határozzuk meg az információs réseket, majd gyűjtsünk további adatokat.

Ha a helyi gazdaság feltérképezésére vállalkozunk, először össze kell gyűjtenünk a stratégiai szempontból fontos adatokat, majd elemeznünk kell őket. Egy előzetes felmérésben meg kell állapítanunk, melyek a rendelkezésre álló kvalitatív és kvantitatív információk a különböző forrásokról, ipari struktúrákról, gyártási tendenciákról, foglalkoztatottságról, képzett munkaerő arányáról és egyéb, a program számára fontos adatokról, illetve azt, hogy mely adatok hiányoznak. Egy alapos gazdasági felmérés betölti azokat az üresket, melyeket az előzetes felmérés megállapított, és megteremt egy sikeres stratégia kidolgozásának alapjait. Ezek az információk arra szolgálnak, hogy segítsék azokat a projekteket és programokat, melyek megerősítik az adott terület gazdasági alapjait.

Az adatgyűjtés csak az első lépés a helyi gazdaság feltérképezésében, a következőben számos elemzési mód áll rendelkezésünkre ezeknek az adatoknak a feldolgozására. Az egyik legismertebb módszer a SWOT analízis, melyet arra használunk, hogy felmérjük egy terület gazdasági versenyképességét. Az értékelésnek tartalmaznia kell a köz-, a vállalkozói és a nem-kormányzati forrásokat, intézményi kapacitásokat, valamint össze kell gyűjtenie és elemeznie kell az új és a már létező kvalitatív és kvantitatív információkat. Fontos, hogy egy hatékony adatfeldolgozó rendszert alkalmazzunk a begyűjtött információk rendszerezésére és jövőbeni használatára a követés (monitoring), az értékelés és az adatok közzététele során.

4. lépés: Dolgozzunk ki tervet az információs rések kitöltésére.

Annak érdekében, hogy hozzájussunk azokhoz az információkhoz, melyek nem elérhetők vagy nem is léteznek, és pótoljuk a hiányzó adatokat, létre kell hoznunk egy osztályok közötti munkacsoportot, amely felülvizsgálja a jogi, pénzügyi és szabályozó környezetet, mely kihatással van a vállalkozásokra. Ha egy helyi gazdaságban meg akarjuk teremteni vagy ütköztetni akarjuk az üzleti élet fejlesztésének vonatkozó irányelveit és eljárásait, akkor kulcsfontosságú, hogy felmérést végezzünk a vállalkozói hozzáállásról. Ezekre a vizsgálatokra ideális esetben egy strukturált kérdőív formájában kerül sor és számos kérdésre kell választ adniuk. Arra kell törekedniük, hogy kimutassák:

- Az egyes vállalkozásokról, hogy mióta működnek, hány embert foglalkoztatnak, milyen képzettséggel. Mi a fő tevékenységi körük, folytatnak-e export tevékenységet, és tagjai-e valamilyen beszállítói hálózatnak?

- Mit gondol a vállalkozók közössége arról, hogy melyek az adott terület előnyös és hátrányos oldalai, milyen lehetőségeik vannak, és milyen veszélyekkel kell szembenéznük?
- Milyen problémákkal találkoznak a vállalkozók, amikor az önkormányzathoz, vagy egyéb közigazgatási fórumokhoz fordulnak?
- Mire van a vállalkozásoknak szüksége, milyen ötletekkel tudnák gazdagítani stratégiát?

Törekedni kell arra, hogy folyamatos kapcsolat alakuljon ki a stáb és a vállalkozói szféra között. Ezt a munkát annak tudatában kell elvégeznünk, hogy ez kétirányú folyamat és a vállalkozásoknak is haszna van abból, ha részt vesznek egy ilyen felmérésben. Miközben a vállalkozók információkat és ötleteket adnak az ö gondolataik és problémáik is meghallgatásra találnak - és amennyiben lehetséges - elintézését nyernek. Mind a formális mind az informális gazdaság képviselőinek teljes jogi védelmet kell élvezniük, amikor információt bocsátanak a rendelkezésünkre. A fókuszcsoporthoz abban lehetnek segítségünkre, hogy általuk ellenőrizzük a vizsgálat során kapott információkat és mélyebb elemzést tudunk végezni. Például egy ilyen vizsgálat ki tudja mutatni, ha a cégtulajdonosok és az igazgatók úgy érzik, hogy hiány van megfelelően képzett munkásokból egy bizonyos szakmai területen. Ilyen esetben az a megoldás, ha létrehozunk egy - a szükséges képesítésekkel foglalkozó - fókuszcsoporthoz, melybe bevonjuk az idetartozó vállalkozásokat, a csapatot és a helyi oktatási és munkaügyi előadókat is.

5. lépés: Elemezzük az adatokat és készítsünk felmérést a helyi gazdaságról

A begyűjtött információk alapján elkészíthetjük a település gazdasági állapotának felmérését. Ideális esetben ez egy tapasztalt szakértő vagy hasonló szakember segítségével, és ennél is fontosabb, hogy a helyi szereplők bevonásával történik, oly módon, hogy létrehozunk egy (lehetőleg nem több mint 6 főből álló) tanácsadó testületet a különböző résztvevői csoportok képviselőiből. Ez a tanácsadó testület értékeli és vitatja meg a kapott eredményeket a szakértővel, és kulcsszerepet tölt be abban, hogy ezeket az információkat megosszák a helyi szereplők szélesebb rétegeivel. Az is feladata, hogy felvázolja azokat a programokat és projekteket, melyek (1.) szükségesek, (2.) lehetségesek. Különböző módszerek állnak rendelkezésünkre ezeknek az adatoknak az elemzésére. Egyikük a **SWOT analízis**. A SWOT analízist széles körben alkalmazzák olyan stratégiai tervek kidolgozásakor, melyek rendszerezni kívánják a fejlődést elősegítő vagy hátráltató külső és belső tényezőket. A gazdasági feltételeket vizsgáló SWOT analízis egy adott településen, azt mutatja ki, melyek az adott gazdaság erős és gyenge pontjai, és milyen lehetőségekkel és veszélyekkel kell szembenéznünk. Abban is segítségünkre van, hogy megtaláljuk, mi kerüljön stratégiánk központjába. Ideális esetben a SWOT analízisben az egyes komponensek között fontossági sorrendet kell felállítani, akkor is, ha az adatokhoz informálisan jutottunk hozzá. Ne felejtjük el bevonni a vizsgálatba az elemzésre került adatok elemzését, a helyi „vállalkozásbarát környezet” felmérésének az eredményeit, a polgármesteri hivatalon belüli intézményfelmérést, és azokat a megfigyeléseket sem, melyeket a szakmai konzultációk alkalmával szereztünk. A SWOT analízis jó eszköz arra, hogy összegezzük a helyi gazdaság különböző felméréseiből származó adatokat, és ennek segítségével alakítsuk ki azt a megfelelő stratégiát, mely kihasználja a helyi gazdaság előnyeit és lehetőségeit, minimalizálja a gyenge pontjaiból származó hátrányait, valamint elkerüli a látható kockázatokat. Ennél fogva rendkívül fontos, hogy fontossági sorrendet állítsunk fel azok között a tennivalók között, melyek a helyi szereplőket érintik, illetve azok között, melyek kívül esnek a helyi intézmények hatáskörén.

11.3. A stratégia kialakítása

1. lépés: A jövőkép megfogalmazása.

A jövőképben fogalmazódik meg, hogy a helyi szereplők hogyan képzelik el a település gazdasági jövőjét, azaz milyennek szeretnék látni az adott falvat, községet vagy várost néhány (általában három, öt vagy nyolc) év múlva. Még ha a jövőkép nem is valósítható meg teljes mértékben, ideális esetben egy világos irányt jelöl ki a település számára. A jövőkép létrehozásának egyszerre kell fantáziadúsnak és reálisnak lennie. Figyelembe kell vennie azokat a kulcskérdéseket, melyek a térségi gazdaság feltérképezése során kristályosodtak ki, és ezekre kell építenie. Jelentősége abban áll, hogy ezen jövőkép alapján fogják kidolgozni a fő célokat és célkitűzéseket, programokat és projekt akcióterveket. A jövőkép kidolgozásában és megfogalmazásában részt kell vennie minden helyi szereplőnek.

2. lépés: Fő célok kidolgozása.

A fő célokban olyan várható eredmények fogalmazódnak meg, melyeket a település a jövőben szeretne elérni. Ezek a célok sokkal részletesebbek és konkrétabbak, mint amelyek a jövőképben kerültek megfogalmazásra, és közvetlenül kell támaszkodniuk a térségi gazdaság felmérésének eredményeire. Az eddig bevált gyakorlat azt mutatja, hogy a fő célok reálisan teljesíthető száma általában 6, vagy annál kevesebb.

3. lépés: Célkitűzések kidolgozása.

A célkitűzések még konkrétabbak. Időhatárokhoz kötöttek, és mérhetőnek kell lenniük. Törekedjünk arra, hogy kihasználjuk a település előnyös adottságait, legyőzzük a kihívásokat, kihasználjuk a lehetőségeket, és megküzdjünk azokkal a veszélyekkel, melyeket a helyi gazdaságfelmérés során felismertünk. Ha azt akarjuk ellenőrizni, hogy egy célkitűzést jól foglalmaztuk-e meg, rendelkezésünkre áll egy széles körben elterjedt módszer, melynek segítségével meg tudjuk vizsgálni, hogy az **SMART**-e („okos-e”) (11.2. ábra)

11.1. táblázat: SMART célok

„SMART” célkitűzések	
Specifikus (Specific)	Pontosan meghatározott ügyet szolgál-e a célkitűzés?
Mérhető (Measurable)	Mérhető eredményt kapunk-e, ha elérjük a kitűzött célt?
Megvalósítható (Attainable)	Megvalósítható-e a kitűzött célkitűzés?
Elérhető (Realist)	Rendelkezésünkre állnak-e megfelelő források a célkitűzés eléréséhez?
Időhöz kötött (time bound)	Tudjuk-e mennyi időbe telik megvalósítani ezt a célt? Reális-e ezt az időkeret?

Forrás: A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve, Világbank 2004.

4. lépés: A programok kidolgozása.

Ha elvégeztük a helyi gazdaság felmérését, megfoglalmaztuk a jövőképet, a fő célokat és a célkitűzéseket, a közösségnek döntenie kell azokról a kulcs-programokról, melyek a stratégia magját fogják alkotni. Manapság több programlehetőség közül választhat egy térség. Ha biztosítani akarjuk, hogy megfelelő stratégiát és programokat dolgozzunk ki, fontos, hogy figyelembe vegyük a rendelkezésünkre álló fizikai és humán infrastruktúra minőségét. Például, ha

egy település kevés ipari felhasználásra alkalmas felparcellázható földdel rendelkezik, jól teszi, ha előbb közművesített földekről gondoskodik, mielőtt olyan programot választ, amellyel közvetlen külföldi befektetéseket akar csábítani. Azokon a helyeken, ahol az alapvető infrastruktúra korlátozottan áll rendelkezésre, jó kiindulópont, ha olyan programot választunk, amely abban segíti az önkormányzatot, hogy költség-hozzájárulások alapon vagy magán vállalkozók által hozza létre az infrastruktúrát. Azokat a programokat, melyek közvetlen külföldi befektetéseket céloznak, nagyon alaposan kell végiggondolni és kellő óvatossággal kell kidolgozni. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a közvetlen külföldi befektetésekbe helyezett erőfeszítések nagy része hiábavaló, ha nem előzte meg komoly kutatómunka és nem koncentrálnak kellően a kitűzött feladatra. Számos példát ismerünk arra, hogy külső befektetési projektek a nemzeti és nemzetközi gazdasági és pénzügyi piacon végbement változások miatt omlottak össze.

Mivel a programok kiválasztásakor a településeknek egy sor problémával kell megbirkózniuk, ám ugyanakkor rengeteg lehetőséggel is találkozhatnak, így a döntésben, bármily nehéz is betartani, a szelekciónak és az összpontosításnak kell elsőbbséget élveznie. Egyik leghatékonyabb módja a munkahelyteremtésnek, ha olyan programokat dolgozunk ki, melyek a helyi vállalkozásbarát környezet fejlesztésére irányulnak, valamint a mikro-, kis- és középméretű vállalkozások támogatását célozzák. Ezt követően a választást a **helyi gazdaság felméréseinek eredményei** befolyásolják. Azoknak a településeknek, ahol bezártak néhány nagyobb hagyományos ipari üzemeket, meg kell fontolniuk, hogy ne dolgozzanak-e ki egy rehabilitációs programot az érintett iparágra, vagy a város/helység leginkább érintett területére. Tapasztalatok bizonyítják azt is, hogy olyan programokba érdemes befogni, melyek mellett „bajnokok” kötelezték el magukat és vesznek részt az irányításban. Ilyen „projekt bajnokokat” találhatunk a helyi önkormányzatban, a magán szektorban, esetleg közösségi vagy egyéb intézményekben (pl. kutató- vagy egészségügyi intézetekben). Ideális esetben azoknak a területeknek a száma, amelyekre a programok vonatkoznak, jó ha nem megy hat fölé, természetesen a rendelkezésre álló pénzügyi- és humán erőforrások függvényében. Ez biztosítja, hogy a team erőfeszítései ne legyenek túlfeszítettek.

5. lépés: A projektek kiválasztása

A programokat világos kritériumok alapján kell kiválasztani és javasolni minden egyes célkörzetben. Minden szóba jöhető projektet aszerint kell értékelni, hogy megfelel-e a helyi gazdaságfejlesztési terv általánosabb célkitűzéseinek, feladatainak és prioritásainak, amit a résztvevők korábban már megvitattak és amiben megállapodtak. Különösen a hosszabb távú projektek esetében fontos az is, hogy részletes megvalósíthatósági tanulmány igazolja a projekt műszaki és pénzügyi kivitelezhetőségét. A költség-haszon elemzés fontos eszköze a prioritások meghatározásának, kiváltképp a drága projektek esetén. Mivel számos, egymással versengő projekt-variáns jöhet szóba, az egyes változatok költségeinek és várható hatásainak összehasonlítása számszerű adatokat nyújthat a prioritások kialakításához. Az önkormányzatok gyakran vetik össze a javasolt projektek hasznosságát azon az alapon, hogy **teremt-e új munkahelyeket, javítja-e a jövedelmeket, létrehoz-e új vállalkozásokat, növeli-e a bevételeket**, illetve mik a fajlagos költségei. Az eredmények elérésének ütemezése kulcsfontossággal bír a projekt-prioritások kialakításában. Rövidtávú, gyorsan megvalósítható, látható és érzékelhető eredménnyel járó projektek kidolgozása alapvető fontosságú a teljes stratégia kialakításának folyamatában azért, hogy biztosítani lehessen a különböző résztvevők folyamatos támogatását. A komplex projekteknek, amelyeknek nagy a forrásigénye és hosszabb az időkerete, sokkal szigorúbb kiválasztási eljárásokon kell átmenniük és ebbe beleértendő lépések az előzetes életképességi becslés, a megvalósíthatósági tanulmány, a terv felülvizsgálata, az üzleti terv elkészítése és az adekvát követési és kiértékelő (Monitoring and Evaluation) program.

Ideális esetben a stratégiát dokumentálni és publikálni kell, illetve a kidolgozás különböző stádiumaiban megvitatni, beleértve a térségi gazdaságfejlesztési stratégia megfogalmazását és azt a stádiumot is, amikor a térségi gazdasági hatástanulmány elkészült. A nyilvánosságra hozatal és a

városházi közmeghallgatás arra szolgál, hogy ötletek és hozzájárulások bukkanjanak a felszínre a szélesebb közösség részéről. Amikor a teljes stratégiáról megegyezés született és ehhez tartozóan a projektek kiválasztásáról és természetéről folytatott vita is lezárult, a dokumentumok átdolgozott változatát a teljes közösség számára hozzáférhetővé kell tenni a helyi médiában, ideértve a nyomtatott változatot, a rádiót, a városházi találkozót és egyéb formákat, amelyek a helyi közösség informálásához kellene. Ahol ilyen van, a helyi önkormányzat web-oldalára is fel kell tenni az anyagot. A stratégia visszacsatolását ösztönözni kell és a gyakorlatban is tekintetbe kell venni. Azoknál az önkormányzatoknál, ahol a kockázatvállalók részvétele különösen korlátozott, a stratégiai dokumentumot előzetes tervezetként kell kidolgozni s a további konzultációkat erre alapozva kell lefolytatni a végső stratégia kialakítására. Az önkormányzatnak biztosítani kell, hogy hatásos kommunikációs terv álljon rendelkezésére mielőtt hozzáfogna a projekt megvalósításához.

11.4. A stratégia végrehajtása

1. lépés: Készüljön átfogó stratégiai megvalósítási terv minden programhoz és projekthez.

Miután a gazdaságfejlesztés programjait és projektjeit kiválasztották, megkezdődik a kivitelezési tervezés. A stratégia végrehajtását egy átfogó megvalósítási terv vezérli, amely az egyedi projekt-akciótervekre épül. A megvalósítási terv kijelöli a költségvetési és humán erőforrásokat, a stratégia végrehajtásának intézményi és eljárási vonzatait. A stratégián belüli minden programnak és projektnek ez tehát az integrálóját. Az akcióterv határozza meg a feladatok hierarchiáját, a felelősségvállalókat, a reális időzítéseket, a humán erőforrásokat és a finanszírozási szükségleteket, a finanszírozás forrásait, a várható hatásokat és eredményeket, és minden egyes projekttel kapcsolatban a teljesítmény mérésének és az előrehaladás értékelésének eszközeit. Az átfogó megvalósítási terv végső esetben mediátorként működik a különféle projektek és akciótervek között azért, hogy ne ütközzenek egymással a forrásokért folyó versenyben. Egyúttal információt nyújt minden érintett fél részére a követésről és értékelésről, kiváltképp az önkormányzat vezető tisztségviselőinek, akik a közösségnek és a kormányzat magasabb szintjeinek fognak beszámolni.

2. lépés: Készüljön egyedi projekt-akcióterv

Miután a program, illetve a projekt kiválasztása és priorizálása befejeződött, részletesen meg kell határozni mindazon cselekvéseket, amelyeket meg kell lépni, hogy az egyes projektek megvalósulhassanak. Ebből születik az egyedi akcióterv. (11.2. ábra) Minden ilyen tervnek tartalmaznia kell a következőket:

11.2. táblázat: Az akcióterv alapvető összetevői

Projektcélok	Minden egyes projektnek legyenek világos céljai, amelyek megfelelnek a program célkitűzéseinek is.
Projekt ráfordítások	A projekt megvalósításához szükséges források, pl. tőke- és adókiadások, humán erőforrás-igények és -adottságok, egyéb ráfordítások, pl. telek és épületek.
Akciólista	A végrehajtandó fő lépések kivonata minden egyes projektre vonatkozóan.
Projekt Eredmény	A projekt közvetlen eredménye, pl. egy vállalkozási inkubátortelep megépítése.
Projekt hozadék	Ez az eredmény közvetlen hozadéka, pl. egy üzleti inkubátortelep létesítésének hozadéka, hogy ott négy új vállalkozás alakul.

Projekt Kihatás	A kihatások a stratégiai célokhoz kapcsolódnak és a projekt tovagyrúzó hatását jelentik az időben, miután már a projekt megvalósult, pl. egy speciális iparági klaszter kiépülése az innovációs központra alapulón.
Projekt management	Ki vállalja a projektért a pénzügyi és irányítási felelősséget (önkormányzaton belül vagy külsőleg)? Legitim intézményi mechanizmusokat kell működtetni vagy előirányozni a terv részeként. Fontos, hogy „bajnokok” vállalják az elsődleges felelősséget a projekt irányításáért. Ám ha a „bajnok” sem képes sikerre vinni a projektet, felül kell vizsgálnunk a tervet, mert lehet, hogy az nem megfelelő.

Forrás: A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve, Világbank 2004.

3. lépés: Álljon fel a térségi gazdaságfejlesztési program végrehajtásának és követésének intézményi kerete

Hivatalos és informális kapcsolatok kialakítása és fenntartása a kulcsfontosságú résztvevőkkel megkönnyíti a helyi gazdaságfejlesztési terv végrehajtásának ellenőrzését. A munkakapcsolatok kiépítése és a partnerek közötti bizalom segítenek a változtatások és az eltérő ütemtervek összeigazításában. A legtöbb széles alapokon nyugvó, átfogó térségi gazdaságfejlesztési stratégia a közszféra és a magánszektor valamilyen együttműködésén keresztül valósul meg, amelyet erőteljesen az önkormányzat irányít, de részt vesznek benne közösségi csoportok és a magánszektor. Ez utóbbi gyakran lelkesen menedzseli azokat az kezdeményezéseket, amelyek célja a városközpontok életképességének javítása vagy amelyek üzletfejlesztési elképzeléseket tartalmaznak. A közösségi csoportok pedig olyan kezdeményezéseket látnak szívesen, amelyek a hátrányos helyzetűek egy célcsoportjában az egészség vagy a lakáskörülmények javítását tűzte ki célul. A stratégia soha nem valósul meg olyan tisztán, „csont nélkül”, mint ahogy a tervekben szerepelt. A kivitelezés a vártnál gyakran tovább tart, az intézményi keretek állandó karbantartását és az előrehaladás folyamatos nyomon követését igényli. Minden megvalósuló program és projekt esetében felül kell vizsgálni a terveket abból a szempontból, hogy a gyorsan változó környezetben a tervek mivel mozdíthatók előre leginkább.

4. lépés: A megfelelő inputok álljanak rendelkezésre

A térségi gazdaságfejlesztési stratégia megvalósításához elengedhetetlen, hogy biztosítsuk: a szükséges inputok elérhetők és helyben vannak már a megvalósítás megkezdése előtt. Ahhoz, hogy a stratégia megvalósulhasson, a forrásokat, az időt és a politikai támogatást előre biztosítani kell, és ezen inputok biztosítása és fenntartása határozza meg, hogy a programok és projektek milyen hatékonysággal valósulnak meg, ezáltal mennyiben teljesül az átfogó jövőkép. A helyi politikai megegyezés és támogatás meglétének biztosítása fontos a stratégia sikeres megvalósításához. Az önkormányzati vezetők felhasználhatják befolyásukat arra, hogy sokszintű partnerkapcsolatokat és hálózatokat kezdeményezzenek és építsenek ki a helyi gazdaságfejlesztési folyamatok támogatására és kardoskodjanak a források elosztása mellett. Ha a stratégia vitáiban minden politikai párt vezetője részt vesz, az önkormányzat nagymértékben javíthatja a stratégia sikerének és hosszú élettartamának esélyeit azáltal, hogy meghatározza egy program vagy politika indokoltságát, kedvezményezettjeit és biztosítja a szükséges forrásokat. A politikai egyetértés megszerzése szükséges a nemzetközi donorok, a magánszektor és a nem-kormányzati szervek esetében is, hogy meglegyen a külső és belső lendület és ösztönözze a támogatást. A partnerek széles körének bevonása és a velük való kapcsolattartás a stratégiai tervezés korai szakaszától arra

szolgál, hogy szélesedjen az információs bázis, a hozzájárulások és a finanszírozás lehetősége a kivitelezési szakaszban.

Elviselhető terhekkel járó és hosszú távú finanszírozási megoldást találni és fenntartani a helyi gazdaságfejlesztési stratégiát meglehetősen nagy kihívást jelent, mivel a helyi gazdaságfejlesztési terv gyakran nem törvényben megszabott kötelessége az önkormányzatnak. Az önkormányzati költségvetés kialakításakor a térségi gazdaságfejlesztés a korlátozottan rendelkezésre álló források iránti versenyben olyan területekkel konkurál, mint a lakásügy, az egészségügy és az oktatás. Gyakorta jelent nehézséget a választott tisztségviselők számára, hogy alátámasszák a szűkös forrásokból való juttatást a helyi gazdaságfejlesztési erőfeszítések számára, amikor más döntéseket a kezdeményezéseknél előbbre valónak tekintenek az önkormányzati fejlesztés szempontjából. Ezért fontos, hogy önkormányzati és közösségi szinten meglegyen a politikai támogatás a forráskihelyezés bátorításához. A stratégiához saját költségvetésnek kell tartoznia. Ez kezdetben kicsiny is lehet, de benne kell lennie a követő finanszírozás lehetőségének. Ideális esetben egy bizonyos program vagy projekt kiválasztásakor a projekt teljes tartamára meg kell állapodni a finanszírozásról, mivel a projektek valószínűleg több évet felölelnek. A projekt utóéletére, a befejezés utáni fenntarthatóságra vonatkozó stratégiát is ki kell dolgozni.

5. lépés: Végrehajtandó feladatok a projekt akciótervében

A projekt akciótervének kialakításakor szükséges, hogy meggyőződjünk róla: a korábban kedvezményezettként vagy potenciális résztvevőként meghatározott kulcspartnerek még mindig készek a projekt támogatására. Ideális, ha a projekt kivitelezésének megkezdődése előtt kiválasztják a menedzsereket, akik felelősek az egyes projektekért. A projekt megvalósítása során állandó felülvizsgálat kell ahhoz, hogy a folyamatok megfeleljenek-e a deklarált céloknak és a kívánt kimenetelnek. A projekt adatainak gyűjtése elsődleges fontosságú azért, hogy részletes és megfelelő információ álljon rendelkezésre a követés és kiértékelés céljaira mind a kivitelezés során, mind utána. A megalapozott vezetési eszközök, mint például a rendszeres ellenőrzés és kiértékelés alkalmazása segít elkerülni a késedelmeket és így zökkenőmentes megvalósulást tesz lehetővé. Szükség lesz egy projektvezetőre, hogy irányítsa a projektet annak előrehaladása során a befejezéséig. A menedzsernek számos feladata lesz, így például a részletek kidolgozása és finomítása, a projekt stratégiai és taktikai fejlesztésének biztosítása. Ideális esetben a projektvezetőnek képesnek kell lennie, hogy azonosítson, felbecsüljön és létrehozjon kapcsolatokat más potenciális forrásokkal a projekt céljainak megvalósítása során és rendelkeznie kell a megfelelő szakértelemmel a munkafolyamatok napi tervezéséhez és irányításához. A projekt haladásának a kiviteli tervekhez képest történő áttekintésében és értékelésében a projekt vezetőjétől elvárt, hogy igény szerint jelentsen az érintett belső és külső feleknek, így az önkormányzat vezetésének, a donoroknak, a stratégiát irányító csoportnak, továbbá az üzleti és közösségi partnereknek, ezért képesnek kell lennie hatékony szakmai partnerség kialakítására minden fontos résztvevővel. Ideális esetben a projekt menedzsernek van korábbi projektvezetési tapasztalata és képes demonstrálni az adott területen szerzett tudását és feladata megértését. Egy vállalkozásfejlesztési központ kialakításával és üzemeltetésével kapcsolatos projekt vezetőjének kiválasztásakor nem célszerű olyan menedzsert megbízni, akinek nincs korábbi tapasztalata vagy tudása az üzletfejlesztésben és a létesítmény igazgatásban. Tiszta sor, hogy a projektvezető kiválasztása a megfelelően képzett helyi egyének elérhetőségén és megbízhatóságán alapul.

11.5. A stratégia áttekintése

1. lépés: Mit? Mikor? Miért?

Noha a térségi gazdaságfejlesztés viszonylag új szakterület, máris sok példáját láthatjuk a helytelen gyakorlatnak, amelyeket ki kell emelnünk a potenciális hibák bemutatására. Ezek a hibák azonban aránylag kevés okra vezethetők vissza:

- politika (ideértve a kulcsfontosságú érdekelt csoportok kizárását, a nem megfelelő övezeti besorolást)
- a projektvezetők elkötelezettségének hiánya amiatt, hogy nem számoltatják be őket rendszeresen
- a stratégiai gondolkodás hiánya (ami nem megfelelő stratégiához vezet)
- elégtelen finanszírozás, követés és kiértékelés (ami szintén a nem megfelelő stratégiákhoz és kezdeményezésekhez vezet)
- támogatások felkutatása
- a legfrissebb irányzatok követése.

A stratégia felülvizsgálata lehetővé teszi az önkormányzat számára, hogy átlássa a projekt előrehaladását, eldöntse, keletkezett-e hiba a megvalósítás folyamán és hogyan lehet azt helyrehozni. A térségi gazdaságfejlesztési stratégiát időről időre felül kell vizsgálni, hogy reagálni lehessen a gazdaságban bekövetkező változásokra és a megvalósításból származó tapasztalatokra. A térségi gazdaságfejlesztési terv felülvizsgálatát általában évente szokásos elvégezni méghozzá az önkormányzat pénzügyi tervezési ciklusával összhangban. Ezt a felülvizsgálatot egy követési és kiértékelési tervezet alapján kell végrehajtani, amely meghatározza az eljárásokat és a mutatókat mind a stratégiai tervezési folyamatának, mind a programok és projektek megvalósításának kiértékelésére. Mind az önkormányzatnak, mind a fejlesztést irányító csoportnak részt kell vennie a felülvizsgálati eljárásban.

Fontos a közvélemény meghallgatása is a stratégia kidolgozási és megvalósítási folyamatainak kiértékelésekor. Közvéleménykutatások és fókusz-csoportok véleménye értékes információforrás a stratégia felülvizsgálatához. Az elért eredmények politikai támogatottsága és publikálása kulcsszerepet játszik a lendület megtartásában és a közösségi lelkesedés és bizalom kialakításában. A követés (monitoring) és a kiértékelés (evaluation), ahogy azt korábban kifejtettük, a kulcselem a gazdaságfejlesztés megvalósításában. A mutatókat világosan meg kell határozni a projekt szintjén, hogy mérni lehessen minden egyes projekt ráfordításait, eredményeit, hozadékait és kihatásait. Ezek összessége határozza meg a program sikerességét és képezi a stratégia általános értékelését. Az eredmények megvitatására féléves és éves tanácskozások szükségesek a folyó tervezési és tanulási processzus elemeként.

A program kezdetekor **követési és kiértékelési műhelytanácskozást** kell tartani. Ezen kell meghatározni a követési és kiértékelési menetrendet, beleértve a tartalmi és eljárási mutatók ütemezett felülvizsgálatát. A kulcsfontosságú mutatók független auditálása az ismétlődő önkormányzati és vállalkozói kikérdezések révén döntő jelentőségű annak az előrelépésnek a mérésére, ami a megalapozó gazdaságbecslés óta megtörtént. E mutatók jellegüknél fogva lehetnek mennyiségiek és minőségiek egyaránt.

2. lépés: Követés (monitoring)

A követés a stratégia és/vagy a projekt megvalósításának folyamatos értékelése a megállapodott ütemezésekhez viszonyítva és a ráfordítások, az infrastruktúra és a szolgáltatások értékelése a kedvezményezettek tükrében. A követés lehetővé teszi a menedzserek és más résztvevők számára a megvalósítás folyamatos visszacsatolását. Azonosítja a tényleges vagy potenciális sikereket és problémákat, így idejekorán módosítani lehet a projekt működését. A

követés adottságként kezeli a projekttervet, méri annak előrehaladását, a teljesítményre összpontosít és folyamatosan hajtódik végre.

3. lépés: Kiértékelés (evaluation)

A kiértékelés a projekt megfelelőségének, teljesítésének, hatékonyságának és (mind várt, mind váratlan) hatásainak rendszeres időközönkénti vizsgálata a deklarált célok tükrében. A projekt menedzserek időközi kiértékeléseket végeznek a végrehajtás során, amelyek a haladás gyors áttekintésére, a projekt valószínű hatásainak prognózisául és a tervek szükséges kiigazításának alapjául szolgálnak. A kiértékelés kihívást jelent a projekt tervezése szempontjából, következtetéseket von le és bírálatokat fogalmaz meg, a program vagy a projekt hatékonyságára összpontosít és kiemelkedő mérföldkő a projekt-ciklusban. A kiértékelés két kategóriára oszlik. A **folyamat-értékelés** a programok vagy projektek megvalósítására, míg az **eredmény-értékelés** a program eredményeire fókuszál. A folyamat-értékelés avval foglalkozik, hogyan lehet javítani egy programon, míg az eredmény-értékelés avval, hogy a program ténylegesen működik-e. A helyi gazdaságfejlesztési programok irányítóinak hasznára válik, ha mindkét fajta kiértékelési formát beépítik a programtervezésbe. A térségi gazdaságfejlesztési stratégia hatásának felmérése annak szükségességét is hordozza, hogy elkülönítsék azokat az eredményeket, amelyek a gazdaságfejlesztés közvetlen konzekvenciájaként jöttek létre azoktól, amelyek külső tényezők, például a nemzetgazdaság javulásának következményei. Példának okáért: a munkanélküliség akár 10 százalékkal is csökkenhet egy évvel azután, hogy a helyi gazdaságfejlesztési stratégiát megvalósították, ebben az adatban azonban a hazai GDP növekedésének a hatása is benne foglaltatik. E hatást úgy lehet kiszűrni, ha a stratégia értékelésének megállapításait összevetjük véletlenszerűen kiválasztott helységek azonos mutatóival és a regionális és országos átlagokkal. Ez lehetővé teszi, hogy meghatározzuk azt a változást ezekben a mutatókban, ami közös minden helység esetében, ezért nem tulajdonítható kifejezetten a helyi gazdaságfejlesztési stratégia eredményének. Ennek eredőjeként az eredmény-értékelés el tudja szigetelni a külső eltéréseket a stratégia közvetlen hatásától. Ez azonban a legtöbb országban nehézséget jelent, mivel sem adatok, sem eszközök nem állnak rendelkezésre. Ennek ellenére erőfeszítéseket kell tenni a projektek, illetve a stratégiák követésének és eredményeinek értékelésére. Az általános szabály az, hogy a legszigorúbb kiértékelési metodológiát kell kialakítani figyelembe véve a beruházás jelentőségét csakúgy, mint gyakorlati megfontolásokat a források elérhetőségével és a technikai kapacitásokkal kapcsolatban.

4. lépés: Intézményi rendelkezések

Az előrehaladás mérésére szolgáló rendszer kialakításának középpontjában azok az emberek, folyamatok és események állnak, amelyek szükségesek ehhez mind a stratégia, mind az egyedi projektek és programok szintjén. Ennek kereteit két kulcskérdés határozza meg:

- Kik azok, akiknek mérni kell az előrehaladást?
- Milyen típusú információra lesz ehhez szükségük?

A folyamatokat illetően a szükséges értékelési eszköztárra és annak „termékeire” kell hagyatkozni.

5. lépés: Stratégiai áttekintés és a tervezési folyamat

A követésre (monitoring) ne utólag gondoljunk, hiszen annak nem a helyi gazdasági stratégia tervezési folyamatának végén a helye. Bele kell foglalni a tervezési folyamat minden mozzanatába. Az értékelésre (evaluation) ezzel szemben csak alkalmanként kerül sor, de csak akkor, ha jó követési információk állnak rendelkezésünkre. Az értékelésnek el kell vezetni a

stratégia és projektjeinek felülvizsgálatához. A hagyományos követés és kiértékelés olyan megközelítéseket és módszereket alkalmaz, amelyeket külső szakértők határoznak meg.

Ellenőrző kérdések:

1. Sorolja fel a gazdaságfejlesztés szakaszait!
2. Mit jelent a SMART kritérium a stratégia alkotásnál?
3. Mit értünk projekt ráfordítás alatt?

Kompetenciát fejlesztő kérdések:

1. Fogalmazza meg a stratégiaalkotás gazdasági szerepének fontosságát!
2. Fogalmazza meg a monitoring stratégia hasznosulására irányuló hatását!
3. Fogalmazza meg a gazdaságfejlesztés nemzetgazdasági összefüggéseit!

Felhasznált irodalom

- Abonyiné P. J. (2003): *Infrastruktúra*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Ács – Varga (2000): Térbeliség, endogén növekedés és innováció. *Tér és Társadalom*, 14. évf., 2000/4, 23–38.pp.
- Alexandrova, S. (2006): Strengthening Local Revenue Management is a Track for Introduction Fiscal Decentralisation: The Case of Bulgaria. In Šević, Ž. (ed.): *Local Government Financial Capacity Building in Transition Countries: Selected Country Studies*. Bratislava, NISPAcee. pp. 231–246.
- Anselin – Varga – Acs (1997): Local Geographic Spillovers between University Research and High Technology Innovations. *Journal of Urban Economics*, 42, pp. 422–448. In: Acs J. Zoltan (2006) (szerk.): *The Growth of Cities*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 256–284. pp.
- Artenberg P. (1999): *Technology Transfer and New Institutional Economics*. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Sozial- und Wirtschaftswissenschaften an der Wirtschaftsuniversität Wien. Wien, 1999. Oktober.
- Atkinson, R. (1999): Project management: cost, time and quality, two best guesses and a phenomenon, its time to accept other success criteria. *International Journal of Project Management*, Vol. 17, No. 6
- Audretsch– Feldmann (1996): Innovative Cluster and the Industry Life Cycle. *Review of Industrial Organization*, 1996, 11, 253–273.pp.
- Audretsch – Feldmann (2003): Knowledge Spillovers and the Geography of Innovation. Prepared for the *Handbook of Urban and Regional Economics*, Volume 4.
- Bara Z.-Szabó K. (1997) (szerk.): *Összehasonlító gazdaságtan* Aula Kiadó, Budapest 610 p.
- Barna Z. (2002): Monitoring, ellenőrzés és értékelés. In *Felkészülés a Strukturális Alapok fogadására – válogatott tanulmányok*. Tempus Közalapítvány, Budapest, pp. 104-107.
- Barsi B. (2007): *Az új gazdaság térbeli elhelyezkedése Magyarországon*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/265/>
- Benko G. (1992): *Technológiai parkok és technopoliszok földrajza*. MTA RKK, Budapest.
- Bennett, R. J. (2000): Regional and local economic development policy: The role of administration and political entrepreneurs. In Horváth, Gy. (ed.): *Regions and Cities in the Global World*. Pécs, Centre of Regional Studies, HAS. pp. 58–81.
- Bennett, R. J. (1998): *Survey of Local Economic Development (LED) Activity in Local Government*. – <http://www.lga.gov.uk/lga/economicregeneration/survey.pdf> – 2003.02. 06.

- Bingham, Richard D. and Robert Mier, Eds. (1993). *Theories of Local Economic Development: Perspectives From Across the Disciplines*. Sage Publications, CA.
- Blair, J. P. (1996): *Local Economic Development: Analysis and Practice*. Sage Publications, Inc.
- Blakely, E. J.–Bradshaw, T. K. (2002): *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*. London, Sage Publications Ltd.
- Botos J. (2000): *Versenyképesség- Regionális versenyképesség*. JATEPress, Szeged, 2000.
- Bucek, J. (2005): *The Role of Local Government in Local Economic Development. Slovakia*. In Spkova, S. (ed.): *Local Government and Economic Development*. Budapest, Open Society Institute. pp. 107–133.
- Buday-Sántha A. (2001): *Agrárpolitika – vidékpolitika Dialóg* Campus Kiadó, Pécs 464 p.
- Búzás N. - Lengyel I. (Szerk.) (2002): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. JATEPress, Szeged.
- Buzás N. (2002): *Technológiatranszfer-szervezetek és szerepük az innovációs eredmények terjedésében*. In: Buzás Norbert–Lengyel Imre (2002) (szerk.): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE GTK, JATEPress, Szeged, 93–108.p.
- Caniëls, M.C.J (2000): *Knowledge Spillovers and Economic Growth. Regional Growth Differentials across Europe*. New Horizons in the Economics of Innovation. Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA
- Chikán A. (1998): *Vállalatgazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest
- Chikán A. (2006): *Bevezetés a vállalatgazdaságtanba*. AULA, 318 p.
- Chikán A. - Czakó E. (2009): *Versenyben a világgal*, Akadémia Kiadó, Budapest,
- Chikán A.-Czakó E. (2004): *Kutatási tervtanulmány - Versenyben a világgal 2004-2006, Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból kutatási program*. 1. sz. műhelytanulmány, BCE, Versenyképesség Kutató Központ, 95 p.
- Chorianopoulos, I. (2002): *Commenting on the Effectiveness and Future Challenges of the EU Local Authority Networks*. – *Regional Studies*. 8. pp. 933–939.
- Cleland, D. I. (1994): *Project Management. Strategic Design and Implementation*. McGraw-Hill, New York, 2nd edition
- Cooke – Laurentis – Tödtling– Trippel (2007): *Regional Knowledge Economies. Markets, Clusters and Innovation*. New Horizons in Regional Science, Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.
- Csatári B. (1996): *A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége. (Kistérségi folyamatok és a területfejlesztési politika lehetséges beavatkozási térségtípusai Magyarországon)* Kecskemét, 1996, MTA RKK ATI, 32. p.
- Davenport, T. H. – Prusak, L. (2001): *Tudasmenedzsment*. Kossuth Kiado, Budapest
- DLG – VÁTI (2002): *Hogyan tervezhetőek életképes vidékfejlesztési projektek? Gyakorlati kézikönyv*. VÁTI Kht., Budapest.

- Döring – Schnellenbach (2004): What Do We Know About Geographical Knowledge Spillovers and Regional Growth? – A Survey of the Literature. Research Notes, Working Paper Series. Deutsche Bank Research.
- Dóry T. (2005): Regionális innováció-politika. Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- EC (1999): Best Practices in Local Development. Brussels, European Commission.
–
http://europa.eu.int/comm/regional_policy/innovation/innovating/pacts/pdf/leed_en.pdf – 2002.07.15.
- EC (2001): Manual Project Cycle Management. Commission of the European Communities, Brussels.
- EC (2004): A new partnership for cohesion convergence competitiveness cooperation. Third report on economic and social cohesion. Luxemburg: European Communities 248 p.
- EC (2007): Gyarapodó régiók növekvő Európa. Negyedik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról. Luxembourg: European Communities, 222 p.
- Enyedi Gy. (1992): Urbanizáció Kelet-Közép-Európában Magyar Tudomány 1992/6. 685-693. pp.
- Faragó L. (1990): A helyi gazdaságfejlesztés elmélete. – Gazdasági Fórum. 2. pp. 44–55.
- Faragó L. (2004): A közösségi (területi) tervezés szerepe a gazdaságfejlesztésben. In Pálné Kovács I. (szerk.): Versenyképesség és igazgatás. Pécs, MTA RKK. pp. 57–66.
- Farkas B. – Lengyel I. (2001): Regionális versenyképesség és kohézió az Európai Unióban. Tér és Társadalom. 3-4. 231-252. p.
<http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/829/1654> (letöltés ideje:2011.04.20.)
- Fuller, C.–Bennett, R. J.–Ramsden, M. (2002): The Economic Development Role of English RDAs: The Need for Greater Discretionary Power. – Regional Studies. 4. pp. 421–428.
- Fuller, C.–Bennett, R. J.–Ramsden, M. (2004): Local government and the changing institutional landscape of economic development in England and Wales. – Environment and Planning. C: Government and Policy. 3. pp. 317–347.
- Gallaud, D.–Torre, A. (2005): Geographical proximity and the diffusion of knowledge. The case of SMEs in biotechnology. In: Fuchs, Gerhard – Shapira, Philip (eds.) (2005): Rethinking Regional Innovation and Change: Path Dependency or Regional Breakthrough. Springer Science + Business Media Inc., Boston, 127–146.pp.
- Galster, G.–Temkin, K.–Walker, C.–Sawyer, N. (2004): Measuring the impacts of community development initiatives. A new application of the Adjusted Interrupted Time-Series Method. – Evaluation Review. 6. pp. 502–538.
- GKM (2002): Az Ipari Parkok szerepe a kormány befektetés-politikájában. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium (Technológiai - Politikai Főosztály) – 2002. Október 30., Budapest

- GKM (2003): Ipari Park – Logisztika – Gazdaságfejlesztés. (Sajtóanyag 2003.06.11) Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest
- GM (2001/a): Az Ipari Parkok tíz éves fejlesztési programja. Széchenyi Terv, Gazdasági Minisztérium, Budapest
- GM (2001/b): Melléklet: Ipari parkok Magyarországon 1997-2000. Gazdasági Minisztérium, Budapest
- Görög M. (1999): Általános projekt menedzsment. Aula Kiadó Kft., Budapest, 27-39. o.
- Grundy, T.-Brown, L. (2002): Strategic Project Management. Thomson Learning, London
- Gyulai I. (2000): A fenntartható fejlődés, Ökológiai Intézet, Miskolc, 2000.
- Halmai P. (szerk) (2002): Az Európai Unió agrárrendszere Mezőgazda Kiadó, Budapest 346 p.
- Harris – Kells (1997): Knowledge spillovers, location and growth: theory and evidence. Melbourne Institute Working Paper No. 6/97, Melbourne Institute of Applied Economic and Social Research, The University of Melbourne,
- Havasi É. (2003): Az EU versenypolitikája és a beruházásösztönzési rendszerekkel kapcsolatos szabályozásai XLVII. évf. 4-23. pp.
- Holzinger– Delapina,– Krajasits – Laburda (1998): Regionale Wissensbasis. Forschungsbericht. Österreichisches Institut für Raumplanung, Wien.
- Husztly A. (2000): Jövőkép- és stratégiaalkotás. Kossuth, Budapest.
- Illés I. (2002a): A területfejlesztés pénzügyi eszközei az Európai Unióban és Magyarországon Közgazdasági Szemle XLIX. évf. 677-698. pp.
- Illés I. (2002b): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón Dialóg Campus Kiadó, Pécs 362 p.
- Kádas K. (1972): Az infrastruktúra fogalma és fejlesztésének hatékonysága. In: Infrastruktúra. Szerk.: Illés Iván – Rimaszombati Jenő. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 11-19. o.
- Kállay L. (2002): Paradigmaváltás a kisvállalkozás-fejlesztésben Közgazdasági Szemle XLIX. évf. 557-573. pp.
- Kanadai Urbanisztikai Intézet (1998): Demokratikus gyakorlat: az önkormányzati stratégiai tervezésről. Kanadai Urbanisztikai Intézet Magyarországi Iroda, Budapest.
- Káposzta J.-Nagy H. (2009/a): The role of agriculture in the Hungarian national economy and in the development of rural areas. 10th international conference „UN Millennium Development Goals: Challenges and Perspectives, 23-26 June 2009, Gödöllő
- Káposzta J.-Nagy H. (2009/b): Eligible regions of Structural and Cohesion Funds in the EU in 2000-2006 and 2007-2013 programming periods, In.: Káposzta József (szerk.) New elements and research in spatial economy. Komarno: J. Selye University, Research Institute, 2009. 9-29. p.
- Karlsson, Charlie–Johansson, Börje (2004): Towards a Dynamic Theory for the Spatial Knowledge Economy. CESIS Electronic Working Paper Series, Paper

- No. 20 <http://www.infra.kth.se/cesis/documents/WP20.pdf> , letöltve: 2008. március 8.
- Karlsson, Charlie–Johansson, Börje (2006): Regional Development and Knowledge. CESIS Electronic Working Paper Series, <http://www.infra.kth.se/cesis/documents/WP76.pdf>; letöltve: 2008. március 1.
- Kesidou –Caniëls (2006): Mechanisms of Localised Knowledge Spillovers and Innovation: The case of the Uruguayan Software Cluster. 4th Globelics Annual Conference, Centre for Development Studies, Trivandrum, India, October 2006. <http://www.globelicsindia2006.org/Effie%20Kesidou.pdf>;
- Kézy B. – Róka L. (2003): „Projekt 2002, Egységes módszertani kézikönyv”, MEGAKOM Stratégiai Tanácsadó Iroda - DHV – ENyFT – HBMVA, Nyíregyháza, 2003
- Kiss J. (2002): A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgástere Akadémiai Kiadó, Budapest 406 p.
- Klimkó G. (2001): A szervezeti tudás feltérképezése, PhD. értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Gazdálkodástani Ph.D. program, 2001, Budapest
- Kollár K. (2012): A hazai hátrányos helyzetű kistérségek főbb térgazdasági összefüggései, SZIE GTK, Gödöllő, 2012.
- Kopányi M. (1998): Az európai önkormányzati rendszerek. In Kusztozné Nyitrai E. (szerk.): A helyi önkormányzatok és pénzügyeik. Budapest, Consulting. pp. 25–42.
- Korompai A. (1995): The Regional Dimension in Hungary - Aspects of Transformation in 1991, Jessica Kingsley Publishers, London, 242-255. p.
- Közseggfalvi Gy. – Loydl T. (1999): Településfejlesztés. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 60-65. o.
- Krugman P. R. (1994): Competitiveness: A Dangerous Obsession, Foreign Affairs, Vol. 73. No.2. 28-45.p.
- Kruppa É. (2002): A projektmenedzsment alapvető kérdései. In: Gergó Zs. – Szilágyi I. (szerk.): Gazdasági-szociális kohézió és strukturális politika az Európai Unióban. Veszprémi Egyetem Társadalom-tudományok és Európai Tanulmányok Tanszék pp. 315-343.
- Laky I. – Kulmann Á. – Hegyi G. (2000): Az ipari park fejlesztés tapasztalatai, lehetőségei. Ipari Park Partnerségi Program (IPPP), Terra Stúdió Kft., Budapest.
- László M. 1997: Az önkormányzatok gazdasági eszközrendszere. PhD-dolgozat. JPTEKTK. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan könyv, Studia Regonum, Diakóg Campus kiadó, Budapest-Pécs, 391 p.
- Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JATEPress, Szeged, 454.p.
- Lengyel I. (2006.): A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje, Területi Statisztika 9. (46.) évfolyam 2. szám, 131-147. p
- Lengyel I. (2010): Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Lengyel I. (2010): Tudáshasznosulást, tudástranszfert szolgáló eszköz- és feltételrendszer kialakítása, fejlesztése a Szegedi Tudományegyetemen és a Dél-alföldi régióban. Szeged, 2010.
- Lengyel I.–Mozsár F. (2002): A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége. *Tér és Társadalom*, 16. évf., 2002/2, 1–20.pp.
- Lengyel-Rechnitzer (2004): Regionális gazdaságtan könyv, Studia Regonum, Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs.
- Lukovics M. (2007): Measuring Territorial Competitiveness: Evidence from Hungarian Local Administrative Units (LAU1). Paper presented at the –Local Governance and Sustainable Development 47th Congress of the European Regional Science Association, Paris, France, 24 p.
- Lukovics M. (2009): Measuring Regional Disparities on Competitiveness Basis. In Lengyel, I. – Bajmócy, Z. (eds.): *Regional Competitiveness, Innovation and Environment*. JATEPress, Szeged, 39-53. p.
- Lukovics M.–Kovács P.–Rittgasser I. (2010): A Dél-alföldi régió és az Észak-magyarországi régió kistérségeinek versenyképessége, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, VII. évfolyam 1. szám 18-26. p.
- Málovics É. – Mihály N. (2005): Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés.
- Meusburger, P. (1998): *Bildungsgeographie. Wissen und Ausbildung in der räumlichen Dimension*. Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg–Berlin.
- Mezei C. (2006): A települési önkormányzatok szerepe a helyi gazdaság fejlesztésében. PhD disszertáció, Pécs, 2006.
- Myrdal (1957): *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London
- Nemes Nagy J. (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Ember-Település-Régió sorozat, Budapest, 281. p.
- Nemes Nagy J.: (1998) A tér a társadalomtudományban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület Kiadó „Ember, település, régió”, Budapest, 171-186. p. http://geogr.elte.hu/ref/REF_Kiadvanyok/Ter_a_tarskutban/NNJ_12.pszf.
- Nikodémus A. – Schulz M. (2002): Nemzetközi áttekintés az ipari parkokról. *Comitatus* 1, 88-93 o.
- Pakucs J.–Papanek G. (szerk) (2006): *Innováció menedzsment kézikönyv*. Magyar Innovációs Szövetség, Budapest. http://www.innovacio.hu/tanulmanyok_pdf/innovacio_menedzsment_kezikonyv.pdf
- Pálmai Z. (1996): A PARK mint a regionális fejlesztés bevált eszköze. *Ipargazdaság* 7-8, 31-40 o.
- Pálné K. I. (2004): A regionális gazdaságfejlesztés irányítási összefüggései. In Pálné Kovács I. (szerk.): *Versenyképesség és igazgatás*. Pécs, MTA RKK. pp. 11–31.
- Pálné Kovács I. (szerk.) (2002): A területi folyamatokról és a területi politika eredményeiről szóló országgyűlési beszámoló szakmai, tartalmi követelményei. Kézirat. Pécs, MTA RKK DTI.

- Peters, A. H.–Fisher, P. S. (1995): Measuring the competitiveness of state and local economic development incentives. – Computers, Environment and Urban Systems. 4. pp. 261–274.
- Polányi M. (1994): Szemelyes tudás. Úton egy posztkritikai filozófiához. Atlantisz, Budapest. Eredeti kiadás: Personal Knowledge, 1958.
- Polányi M. (1997): A hallgatólágos dimenzió. In: Polányi Mihály (1997): Tudomány és ember. Argumentum Kiadó, Polányi Mihály Szabadelvő Filozófiai Társaság, 163–241.pp. Eredeti kiadás: Polanyi, Michael (1966): The Tacit Dimension. Doubleday&Company, Inc. Garden City, New York.
- Porter M.E. (1980): Competitive Strategy, Free Press, New York, 1980.
- Porter, M. (2000): Locations, Clusters, and Company Strategy. In: Clark, Gordon L.–Feldman, Maryann P.–Gertler, Meric S. (eds.) (2000): The Oxford Handbook of Economic Geography, Oxford University Press, New York, 253–274.pp.
- Porter, M. E. (1998.): Klaszter and the new economics of competition. Harvard Business Review, 6 (Nov-Dec). 77-90. p.
- Porter (1999)
- Rakusz L. (2000): Ipari parkok 1994-2000. Ipari Parkok Egyesülete, Budapest
- Rechnitzer J. (szerk.) (1994): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. Győr–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 1994. 252 p.
- Richardson H. W. (1969): Regional economics. Weidenfeld and Nicholson, London
- Scandizzo, P. L. (2001): Financing Technological Change. Global Forum on Management of Technology: Focus ont he Arab Region. 29-30 May, 2001, Vienna, Austria. UNIDO
- Schatzl L. (1992): Wirtschaftsgeographie 1. Theorie. Ferdinand Schöningh, Paderborn, München
- Smahó M. (2008): A tudás és a regionális fejlődés összefüggései. Doktori értekezés.2008 Győr.
- Stehr, N.(2007): A modern társadalmak törékenysége. Tudás és kockázat az információ korában. Gondolat–Infonia, Budapest.
- Sveiby K. E. (2001): Szervezetek új gazdagsága: a menedzselt tudás. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- Swinburn, G. – Goga, S. – Murphy, F. (2004): A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve. Világbank, Washington.
- Syrett, S. (1995): Local Development: Restructuring, Locality and Economic Initiative in Portugal. Avebury, Ashgate Publishing Company.
- Szalai É. (1999): A területfejlesztési igazgatás és az építési jog alapjai In: Ficzer-Forgács (szerk.): Magyar közigazgatási jog Különös rész Európai Unió kitekintéssel Osiris Kiadó, Budapest 188-200. pp.
- SZTE (2005): Gazdaságtudományi Kar Közleményei 2005/2. JATEPress, Szeged, 123-138. o.
- TKA (2004): Projekttervezés, pályázatkészítés, projektvégrehajtás. Tempus Közalapítvány, Budapest.

- Tóth J. (2003): Az Ipari Parkok Fejlődésének Lehetőségei. KONFORG Konferencia 2003.május 15.
- Tóth T. – Pupos T. – Görög M. (2007): Területi és projekttervezési ismeretek könyv. Szerk.: Tóth T. – Cser J. készült HEFOP 3.3.1–P.-2004-06-0071/1.0 program keretében Debrecen.
- Tóth T. – Pupos T. – Görög M. (2008): Területi tervezés és programozás. Szerk.: Tóth T. Szent István Egyetemi Kiadó Gödöllő, 104 p.
- Tóth T. (2005): „A területi tervezés és programozás főbb módszerei és a fejlesztés lehetőségei” c. doktori (PhD) értekezés Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Gödöllő,
- Tóth T. (2009/a): Terület- és projekttervezés könyv. Szerk.: Tóth T. Szaktudás Kiadó Ház Zrt. Budapest 2009 ISBN 978-963-9935-14-3 190 p.
- Tóth T. (szerk.) (2009/b): Regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, 2009.
- Trasberg, V. (2006): Intergovernmental Fiscal Relations in the Baltic Municipalities. In Ševi. (ed.): Local Government Financial Capacity Building in Transition Countries: Selected Country Studies. Bratislava, NISPAcee. pp. 202–213.
- UN/ECE (2000): Best Practice in Business Incubation. United Nations, Economic Commission for Europe, ECE/TRADE/253, New York and Geneva
- UN/ECE (2001): Best Practice in Business Incubation. United Nations, Economic Commission for Europe, ECE/TRADE/265, Geneva
- Varga A. (2004): Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. Közgazdasági Szemle, 51. évf., 2004. március, 259–275.pp.
- Venzin, M., von Krogh, G., Roos, J. (1998): Future Research into Knowledge Management, in: von Krogh, G., Roos, J., Kleine, D. (eds), Knowing in Firms. London: Sage Publications
- Wiig, K. M. (1993): Knowledge Management Foundations. Arlington:Schema Press
- Wong, C. (2002): Developing indicators to inform local economic development in England. *Urban Studies* 39.(10) 1833-1863. p.
- World Bank (2000): Cities in Transition: World Bank Urban and Local Government Strategy.
- Young, C.–Kaczmarek, S. (2000): Local government, local economic development and quality of life in Poland. – *GeoJournal*. 2–3. pp. 225–234.
- Zsolnai L. (2001): Ökológia, gazdaság, etika, Helikon kiadó, Budapest, 2001.

<http://www.168ora.hu/cikk.php?cikk=28997>

<http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>

<http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness/index.html>

http://www.worldbank.org/html/fpd/urban/publicat/cities_in_transition_full.pdf

<http://www.overstream.net/swf/player/oplx?oid=ljlmaca5n8md&noplay=1>

Az ellenőrző kérdések válaszai

1. Fejezet

1. Sorolja fel milyen öt pilléren nyugszik a gazdaság!
Munkaerő, Technológia, Infrastruktúra, Tőke, Vezetés/irányítás
2. Határozza meg a tömegtermelés és a rugalmas specializáció sajátosságait!

TÖMEGTERMELÉS	RUGALMAS SPECIALIZÁCIÓ
<p>Fordista tömegtermelési technológia</p> <ul style="list-style-type: none"> - standardizált tömegtermékek nagyszériás gyártása - speciális rendeltetésű gépek - nagyrészt szakképzetlen munkaerő 	<p>Mikroelektronika, új információs és kommunikációs technika</p> <ul style="list-style-type: none"> - fogyasztói igényekhez igazított javak állandóan változó és széles skálája - általános rendeltetésű, több célra használható termelő infrastruktúra - szakképzett, alkalmazkodásra képes munkaerő

3. Sorolja fel a gazdaságfejlesztési stratégiák típusmodelljeit?

	ÁLLAMI SZINT	TERÜLETI SZINT
Erőforrás-alapú stratégiák	(1) Területi munkamegosztáson alapuló stratégia	(3) Helyi gazdaságfejlesztési stratégia
	(2) Régió-tradicionális termelési stratégia	(4) Önerős regionális fejlesztési stratégia
Funkcionális alapú stratégiák	(1) Innováció-orientált fejlesztési stratégia	(3) Infrastruktúra-orientált fejlesztési stratégia
	(2) Képzésorientált fejlesztési stratégia	(4) Környezetorientált fejlesztési stratégia

2. Fejezet

1. Mi az alapvető különbség a növekedés és fejlődés között? A fejlődést gyakran mennyiségi, gazdasági növekedési kategóriaként értelmezik. A fejlődés azonban nem elsősorban mennyiségi kategória, hanem egyre inkább minőségi változást jelent.
2. Mely mérőszámokat használják legáltalánosabban a regionális növekedés tanulmányozásánál? A regionális növekedés tanulmányozásánál a következő mérőszámokat használják a legáltalánosabban:
 - a termelés (kibocsátás) növekedése
 - az egy foglalkoztatottra jutó termelés (kibocsátás) növekedése
 - az egy főre (lakosra) jutó kibocsátás (termelés) növekedése
3. Mi a fenntarthatóság hármass diagramjának 3 alapvető összetevője? Gazdaság, Társadalom, Környezet
4. Mit takar a GPI rövidítés? Valódi Fejlődés Mutatója (GPI = *Genuine Progress Indicator*)
5. Mit nevezünk backwash hatásnak? Backwash-hatás: a negatív gazdasági változások hatására a centrum elszívja a mobil termelési tényezőket a periférikus területekről

3. Fejezet

1. Sorolja fel a gazdasági struktúrát alkotó ágazatokat! Az egyik megközelítésben a nemzetgazdasági struktúrát – legátfogóbb tagolásban – a primer (mezőgazdaság és erdőgazdaság), a szekunder (ipar, építőipar) és a terciér (kereskedelem, szállítás és hírközlés, egészségügyi, kulturális, kommunális szolgáltatások, tehát az összes többi ágazat) ágazatsoportok arányaival szokás jellemezni.
2. Mi a különbség a kitermelő és a feldolgozó ipar között? A kitermelő ipar fogalma alatt a természetben található anyagok kitermelését értjük. A feldolgozó ipar a már emberi munkát tartalmazó nyersanyagok és félkész termékek feldolgozására terjed ki.
3. Mik az ipari termelés sajátosságai? Az ipari termelés sajátos vonásai, amelyek részben az iparcikkek fentiekben említett tulajdonságaiból erednek:
 - Az ipar telepített jellegű tevékenység.
 - A feldolgozóiparra (a kitermelőipar kivételével) érvényes sajátos vonás a mezőgazdasággal szemben az, hogy a föld és a természeti tényezők (éghajlat, időjárás) viszonylag kis szerepet játszanak.
 - az iparban igen nagy mértékben alkalmazható a munkamegosztás,
 - A koncentrálnáltság, specializálhatóság, gépesíthetőség képezik az alapját annak, hogy az iparban állandóan és jelentős mértékben növelhető a munka termelékenységé, javítható a termelés gazdaságossága, gyorsan bővíthető a termelés.

4. Fejezet

1. Mit értünk infrastruktúra fogalmán? Latin -- „alapszerkezet, alépítmény” (latin, infra „lent”, illetve structura „szerkezet”) a gazdaság működésének feltételeit biztosító álló- és forgóeszközök összessége, továbbá a lakásállomány és a legkülönbözőbb szolgáltatások állóeszközei, illetve ezek hálózata.
2. Mit nevezünk termelői és fogyasztó infrastruktúrának? Ez a fajta csoportosítás elsőként az ún. amerikai iskola tagjánál, jelent meg, akik a termelői infrastruktúra („reprodukálható termelői vagyon”) kategóriájába sorolják a közlekedést, hírközlést, energia szektort, valamint a közületi állóeszközök azon részét, amely nem áll közvetlen kapcsolatban a fogyasztással pl. igazgatás, egészségügy.
3. Mit nevezünk szociális infrastruktúrának? A szociális-humán infrastruktúra elemei az emberi erőforrás újratermelési feltételeinek részét képezik

5. Fejezet

1. Mit értünk területi verseny fogalma alatt? A területi verseny egy olyan folyamat, amely a területi egységek között zajlik és célja a régióban, városban élők **jólétének növelése** a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálnak befolyásolni explicit vagy gyakran implicit módon.
2. Mit nevezünk sikerességi faktornak? A sikerességi faktorok és az alaptényezők a régiók birtokában lévő olyan képességek tárházát jelentik, amelyek segítségével egy régió helyt tud állni a globális versenyben.
3. A versenyképesség mérésének melyik szintjeit ismeri? Vállalati, regionális, országos.
4. A piramis modellben mik alkotják az alapkategóriák szintjét? Alapkategóriák: a versenyképesség mérését lehetővé tevő (jövedelem, munkatermelékenység és foglalkoztatottság) mutatók.
5. Megjelenik-e a regionális versenyképesség célkitűzésként a strukturális politikában, ha igen, mikor? Igen, a 2007-2013-as programozási időszakban.

6. Fejezet

1. Sorolja fel az OECD az explicit és implicit tudás kategóriáit! know-what ;know-why ; know-how; know-who

2. Ismertesse a Polányi féle két tudás kategóriát! Az explicit vagy kodifikált tudás szavakban megfogalmazható, és a formális nyelv segítségével közvetíthető, továbbítható tudást jelent. Ezzel szemben a tacit vagy implicit tudásnak személyes jellege van, ezért formalizálása, valamint közvetítése, átadása is nagyon nehéz.
3. Sorolja fel a tudás lokális dimenzióit! A tudományos tudás, technológiai tudás, vállalkozói tudás
4. Sorolja fel a tudásbázis elemeit! A tudás, mint tanulás eredménye; tudás mint infrastruktúra; tudáskultúra
5. Sorolja fel a Winter féle taxonomikus dimenziókat? Tacit – artikulálható; Nem tanítható – tanítható; Artikulálatlan – artikulált; Megfigyelhető - nem figyelhető meg; Bonyolult – egyszerű; Rendszer része – független

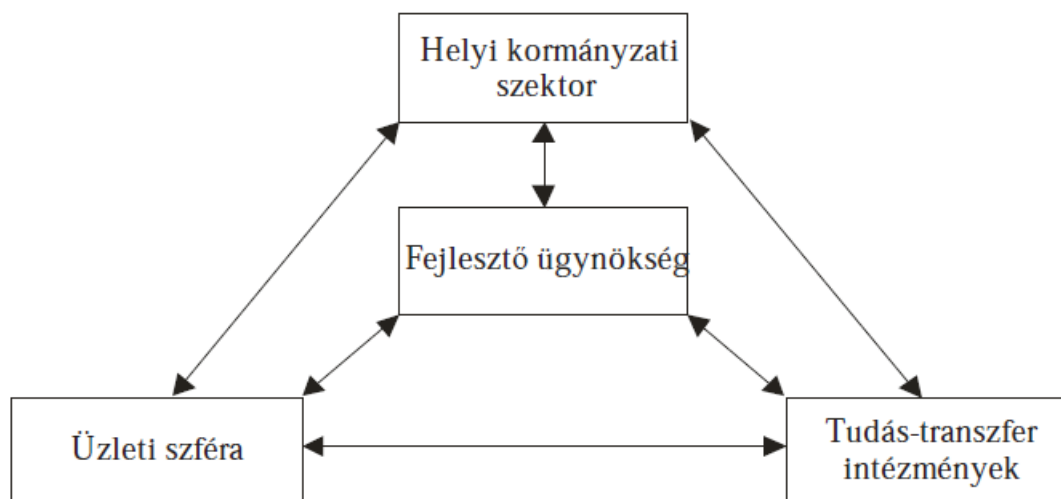
7. Fejezet

1. Sorolja fel a tervezés szakaszait!

- adatgyűjtés, adatelemzés
- gazdaságfejlesztési stratégia választása
- helyi gazdaságfejlesztési projektek definiálása
- akciótervek készítése
- projektrészletek kidolgozása
- átfogó fejlesztési terv készítése és végrehajtása
- visszacsatolás

2. Mit nevezünk fundingnak? Az adománygyűjtés egy projekt vagy egy helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezés számára azt a szemléletet takarja, hogy minden erőforrást elő kell teremteni (támogatások, pályázatok, önkormányzati, esetenként magánforrások) a projekt kivitelezéséhez és működéséhez.

3. Sorolja fel az alulról-szerveződő regionális gazdaságfejlesztés hálózatának alkotó magjait!

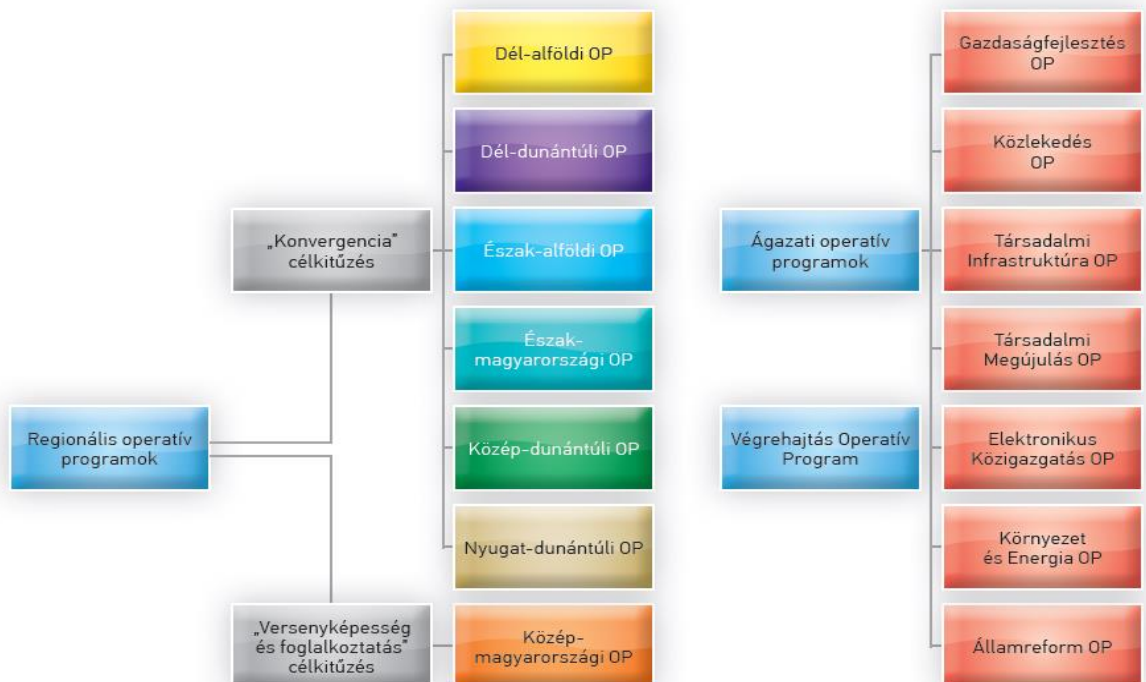

8. Fejezet

1. Fogalmazza meg a regionális fejlesztés hosszú távú céljait!

2. Melyek az operatív programok kapcsolódási pontjai?

3. Melyek a Kohéziós Alap támogatási irányait!

A Kohéziós Alapot 1993-ban hozták létre annak érdekében, hogy támogassák a kevésbé fejlett országok felzárkózását, a gazdasági és monetáris unióhoz való közeledését.

9. Fejezet

1. Mik a kormányrendelet által megfogalmazott legfontosabb követelmények a vállalalkozási övezetek dokumentumaira vonatkozóan?

- a vállalalkozási övezet pontos megnevezését,
- az övezet határait (az övezetbe tartozó települések konkrét felsorolásával),
- a fejlesztés speciális stratégiai irányelveit, és
- a kedvezményezettség időtartamát.

2. Mik a kisvállalkozások főbb jellemzői?

- összes foglalkoztatotti létszáma 50 főnél kevesebb,
- éves nettó árbevétele legfeljebb 700 millió Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 500 millió Ft,

- az állam vagy önkormányzat tulajdoni részesedése – tőke vagy szavazati jog alapján – külön-külön és együttesen sem haladja meg a 25%-ot.
3. Mik a közép vállalkozások főbb jellemzői?
- összes foglalkoztatotti létszáma 250 főnél kevesebb,
 - éves nettó árbevétele legfeljebb 4000 millió Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 2700 millió Ft,
 - az állam vagy önkormányzat tulajdoni részesedése – tőke vagy szavazati jog alapján – külön-külön és együttesen sem haladja meg a 25%-ot.

10. Fejezet

1. Melyik városban jött létre először Magyarországon és milyen típusú ipari park? Győrben és zöldmezős volt.
2. Fogalmazza meg a klaszter definícióját!
PORTER szerint a klaszter „...egy bizonyos működési területen belül tevékenykedő, egymással kapcsolatban álló vállalatok és intézmények földrajzi tömörülései, amelyben jelen van a versenyszempontból fontos iparágak széles skálája” (PORTER, 1999).
3. Mit értünk innovációs szakadék fogalmán? A régiók többségében a tudás-bázis kettős szintű, az innovációk kidolgozására, avagy átvételére alkalmas intézmények (egyetemek, főiskolák, kutatóintézetek stb.) és a helyi vállalkozások még nem találtak egymásra, pl. az egyetemről nincs „túlcsordulás” (spill-over), a képzés nem veszi figyelembe a helyi munkaerőpiac igényeit, a vállalkozások fejlesztési szükségleteit.

11. Fejezet

1. Sorolja fel a gazdaságfejlesztés szakaszait!
első szakasz: Szervezés
második szakasz: A térségi gazdaság feltérképezése
harmadik szakasz: A stratégiai kialakítása
negyedik szakasz: A stratégia megvalósítása
ötödik szakasz: A stratégia felülvizsgálata
2. Mit jelent a SMART kritérium a stratégia alkotásnál?

„SMART” célkitűzések	
Specifikus (Specific)	Pontosan meghatározott ügyet szolgál-e a célkitűzés?
Mérhető (Measurable)	Mérhető eredményt kapunk-e, ha elérjük a kitűzött célt?
Megvalósítható (Attainable)	Megvalósítható-e a kitűzött célkitűzés?
Elérhető (Realist)	Rendelkezésünkre állnak-e megfelelő források a célkitűzés eléréséhez?
Időhöz kötött (time bound)	Tudjuk-e mennyi időbe telik megvalósítani ezt a célt? Reális-e ezt az időkeret?

3. Mit értünk projekt ráfordítás alatt?
A projekt megvalósításához szükséges források, pl. tőke- és adókiadások, humán erőforrás-igények és -adottságok, egyéb ráfordítások, pl. telek és épületek.